

Legum servi esse debemus, ut Liberi esse possimus

ХУУЛЬ ЗҮЙН ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭ, СУДАЛГАА, ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН СЭТГҮҮЛ

ХУУЛЬ дээдлэх ЁС

ЭНЭ ДУГААРТ:

- Ард түмний бүрэн эрхт байдал (Сувернитет) төрийн хэлбэрийн сонголт, цаашдын зорилт
- Улсын дээд шүүхийн тогтоол - “2007 оны 8 дугаар сарын 9-ний Улсын Их хурлаар батлагдсан Эрүүгийн байцаан нийтгэх хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн зарим зүйл, заалтыг хэрэглэх журмын тухай”
- Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх хугацааны зарим асуудал
- Эрүүгийн байцаан нийтгэх хууль дахь криминалистикийн хэл болон монгол хэл зүйн зарим асуудал
- Эрүүгийн хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянаж шийдвэрлэх ажиллагааны тухай
- “Know-how” болон “Know-how” гэрээний тухай
- ИБУИНВУ ба Монгол Улсын жишгийн эрх зүй (харьцуулалт)
- Захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны төлөвшил
- Нотариатчаар гэрчлэгдэж буй үйлдэл, түүнийг оргожүүлэх боломж

ЭНЭ ДУГААРТ:

Төрийн байгуулалтын хууль тогтоомж

Ард түмний бүрэн эрхт байдал (Сувернитет) ба төрийн хэлбэрийн сонголт, цаашдын зорилт
/ХЗҮТ-ийн эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, гавьяат хуульч, доктор, профессор **Б.Чимид** /4-16

Дүүрэг, түүний удирдлагын эрх зүйн байдал

/ХЗҮТ-ийн Сургалтын төвийн багш, хууль зүйн магистр **Т.Ганчимэг**/17-22

Монгол Улсын Тагнуулын байгууллагын ажилтны эрх зүйн байдал

/ТЕГ-ын Дээд сургуулийн ахлах багш, докторант **Ц.Доржням** /23-26

Шүүх эрх мэдэл

Улсын дээд шүүхийн тогтоол

"2007 оны 8 дугаар сарын 9-ний Улсын Их хурлаар батлагдсан эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн зарим зүйл, заалтыг хэрэглэх журмын тухай"27-28

Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх хугацааны зарим асуудал

/ХЗҮТ-ийн ТБХТС-ын эрдэм шинжилгээний ажилтан **Р.Мухийт**/29-31

Криминологи

Эрүүгийн болон захиргааны хариуцлагын хууль тогтоомийн харьцуулсан судалгаа

/ХЗҮТ-ийн КСС-ын эрдэм шинжилгээний ажилтан **Г.Оюунболд**/32-37

Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль дахь криминалистикийн хэл болон монгол хэл зүйн зарим асуудал

/ЦЕГ-ийн Эрэлч нохойн алба, Үнэрийн лабораторийн эрхлэгч, докторант **Б.Жаргалсайхан**/38-44

Прокурорын хяналт

Эрүүгийн хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянаж шийдвэрлэх ажиллагааны тухай

/УЕПГ-ын туслах, хэрэг бүртгэх ажиллагаанд хяналт тавих хэлтсийн дарга **Д.Баянжаргал**/45-47

Иргэний хууль тогтоомж

"Know-how" болон "know-how" гэрээний тухай
/ХЗҮТ-ийн ИХТС-ийн эрдэм шинжилгээний ажилтан **Ш.Хишигсүрэн**/48-51

Эзэмшил –Эд юмсын эрх зүйн нэг ухагдахуун болох нь

/ГТХАН-ийн "Хуульчдын сургалт ба давтан сургалт" төслийн ажилтан **А.Дэлгэрмаа**/52-58

Хадгаламж зээлийн хоршоодын дампуурлыг түүний эрх зүйн зохицуулалттай холбон тайлбарлах нь

/МӨХ-ны гишүүн өмгөөлөгч, "Номин Холдинг" ХХК-ийн Эрх зүйн газрын дарга, Хууль зүйн ухааны магистр **Д.Түвшинтамир**/59-60

Олон улсын эрх зүй, харьцуулсан эрх зүй

ИБУИНВУ ба Монгол Улсын жишгийн эрх зүй (харьцуулалт)

/ХЗҮТ-ийн ОУЗЭС-ын эрдэм шинжилгээний ажилтан **Б.Гүнбилэг**/61-65

Английн эрүүгийн эрх зүйн онцлог

/ОТИС-ийн Хууль зүйн сурхгуулийн багш, магистр **Б.Эрдэнэбат**/66-67

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл

Захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны төлөвшил

/ХЗҮТ-ийн ТБХТС-ын эрдэм шинжилгээний ажилтан, хууль зүйн магистр **А.Түвшинтулга**/68-70

Хорих ял эдлүүлэх ажиллагаанд тулгамдаж буй зарим асуудал

/Хуульч, хууль зүйн магистр **Д.Баасансүрэн** /71-78

Шоронгийн архитектур, түүнийг боловсронгуй болгох арга зам

/Гавьяат хуульч, хурандаа **Р.Оюунбадам**/79-84

Эрх зүйн үйлчилгээ

Нотариатчаар гэрчлэгдэж буй үйлдэл, түүнийг өргөжүүлэх боломж

/Нотариатч **Д.Намсрайжав**/85-86

Өгүүллэг

Зарлан дуудах87-88

CONTENT:

State organization legislation

Sovereignty of people and choose of state form and its further intension

/B.Chimed, Meridit, Dr., Prof., Scientific secretary of NLC/4-16

Duureg (administrative-territorial entity) and its management's status

/T.Ganchimeg, Master, Teacher of Training center/...17-22

Status of officer of Mongolian Intelligence agency

/Ts.Dorjnyam, PhD candidate, Superior teacher of University of Mongolian Intelligence agency/.....23-26

Judicial power

Act of Supreme court

"Rule on application of Law on Amendments to Criminal procedure law, adopted Aug. 9, 2007 by State Ikh Hural"27-28

Issues on time of administrative jurisdiction

/R.Mukhit, PhD candidate, Researcher of NLC/.....29-31

Criminology

Comparative researching on Criminal legislations and Administrative legislations

/G.Oyunbold, Researcher of NLC/.....32-37

Issues on criminalistics language in Criminal procedure law and grammatic of Mongolian

/B.Jargalsaikhan, PhD candidate, Head of Smell laboratory, General Police department/.....38-44

Prosecutors supervision

Proceeding of criminal case in simplified procedure

/D.Bayanjargal, Deputy of General prosecutor, Head of department to take supervision on investigation /.....45-47

Civil legislation

About "Know-how" and "Know-how" contract

/Sh.Khishigsuren, PhD candidate, Reseracher of NLC/48-51

Ownership-understanding of Property law

/A.Delgermaa, Officer of "Lawyer training and retraining" project, GTZ/.....52-58

Explaining bankruptcy of Union cooperatives and its legal regulations

/D.Tuvshintamir, Master, member of Mongolian Advocate Union, Head of legal office, Nomin-Holding/.....59-60

International law, comparative law

Preasendence law of UK and Mongolia /comparison/

/B.Gunbileg, PhD candidate, Researcher of NLC/ 61-65

Character of Criminal law in England

/B.Erdenebat, Master, Teacher of "Otgontenger" University Law school/.....66-67

Executory process

Formation of executory process of administrative case

/A.Tuvshintulga, Master, Researcher of NLC/.....68-70

Problems on Imprisonment

/D.Baasansuren, Master, Lawyer/.....71-78

Prison architecture and measurement of consummating it

/R.Oyunbadam, Meridit, colonel/.....79-84

Legal service

Action attested by Notary and possibility of expanding

/D.Namsraijav, Notary/.....85-86

Story

Subpoena.....87-88

Сэтгүүлийн зөвлөлийн гишүүд:

Ц.Бат-Орших Сэтгүүлийн зөвлөлийн ерөнхий эрхлэгч

Гишүүд:

Л.Бямбаа	- Улсын дээд шүүхийн шүүгч
Гарри Лэдбэттэр	- АНУ-ын ОУХА-ийн ШЭМШХ-ийн удирдагч
Д.Даваа-Очир	- Нийслэлийн шийдвэр гүйцэтгэх албаны дарга
Н.Дагва	- Нийслэлийн шүүхийн Тамгын хэлтсийн дарга
А.Доржготов	- Улсын дээд шүүхийн шүүгч
Л.Заяа	- ГТХАН-ийн ХСДСТ-ийн удирдагч
О.Зоригт	- Цагдаагийн ерөнхий газрын Тамгын газрын дарга
Э.Лхагвасүрэн	- Үндсэн хуулийн цэцийн ажилтан
Д.Наранчимэг	- Отгонтэнгэр Их сургуулийн захирал
А.Оюунчимэг	- Монголын нотариатчдын танхимын ерөнхийлөгч
Б.Пүрэвням	- Монголын өмгөөлөгчдийн холбооны ерөнхийлөгч
Т.Уранцэцэг	- Сонгинохайрхан дүүргийн шүүхийн шүүгч
Ш.Үнэнтөгс	- ХЗДХЯ-ны мэргэжилтэн
Б.Цэрэнбалтав	- Улсын ерөнхий прокурорын орлогч
Б.Чимид	- ХЗҮТ-ийн Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, гавьяат хуульч, доктор, профессор
Н.Чинбат	- Оюуны өмчийн газрын дарга
А.Энхжав	- Иргэний бүртгэл, мэдээллийн улсын төвийн дарга

Дугаарыг эрхэлсэн: Б.Дашдулам

Сэтгүүлийн хариуцлагатай нарийн
 бичгийн дарга

Эрхлэн гаргагч: Хууль зүйн үндэсний төв

Редакцын хаяг: Улаанбаатар-46, Чингэлтэй дүүрэг, Сүхбаатарын талбай-7

Утас: 315736 Факс: 315736

Вэб сайт: www.legalcenter.mn

И-мэйл: magazine_info@legalcenter.mn

Улсын бүртгэлийн дугаар: 279

АРД ТҮМНИЙ БҮРЭН ЭРХТ БАЙДАЛ (СУВЕРНИТЕТ) БА ТӨРИЙН ХЭЛБЭРИЙН СОНГОЛТ, ЦААНДЫН ЗОРИЛТ

Нэг. Асуудлыг судлан хэлэлцэхийн шалтгаан ба зорилго юунд оршино вэ?

1.1. Асуудлыг судлан шинжлэх ухааны цар хүрээ. Үндсэн хуулийн эрх зүйн судалгааны нэгдөл үүрэг.

Төрийн байгуулал, түүний хэлбэр, дэглэмийн асуудлыг гүн ухаан, улс төр судлал, төр, эрх зүйн онол, үндсэн хуулийн эрх зүйн зэрэг шинжлэх ухааны янз бүрийн салбараар судлан шинжилдэг билээ. Төр, эрх зүйн онолын хувьд гэвэл хэлбэр, агуулга, үзэгдэл мөн чанар, тэдгээрийн холбоо, хамаарал зэрэг шинжлэх ухааны танин мэдэхүйн үүднээс хандан судалж, түгээмэл зүй тогтлыг нь илэрхийлдэг. Үүний хамт ард түмний бүрэн эрхт сонголтын нэг болсон төрийн хэлбэр, дэглэмийн асуудал нь үндсэн хуулийн зохицуулалтын суурь объектын нэг мөн тул түүнийг энэхүү салбар эрх зүйн шинжлэх ухаан нарийвчилан судалж, орон, орны онцлогийг тодорхойлдог. Тэгэхдээ төрийн хэлбэрийг эрх зүйн талаас нь нийгмийн практикийг нэгтгэн дүгнэсний үндсэн дээр тогтоон бүрэлдүүлсэн Үндсэн хуулийн цогц институт бөгөөд уг үзэгдлийн дотоод хамаарал, харилцан үйлдлийг уялдуулан зохицуулж буй хэм хэмжээний шалтгаант холбоо бүхий тогтолцоо гэж үздэг. Улс орнуудын бичмэл Үндсэн хуулиудад төрийн хэлбэрийг үндсэн хуульд байгууллынхаа нэг язгуур асуудал болгон шууд эсвэл дам утгаар тодорхойлох нь элбэгшжээ. Эл асуудлыг Үндсэн хуулийн эрх зүйн үүднээс нарийвчлан судлахын учир шалтгаан, хэмжээ хязгаар үүнд оршдог.

1.2. Төрийн удирдлагын хэлбэр

ХЗҮТ-ийн Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, гавьяат хуульч, доктор, профессор Б.Чимид

нь нэгэнт шийдсэн сонголт гэдэгт ямарч төөрөгдөл байж болохгүй гэсний учир.

Манай Үндсэн хуульд Монгол Улс нь төрийн удирдлагын хувьд "Бүгд найрамдах улс", түүний парламентад хувилбар мөнийг¹, байгууламжийн хувьд "нэгдмэл улс мөн" болохыг², улс төрийн дэглэмийн хувьд ардчилсан улс болохыг³ тус тус тодорхойлж улмаар хэрэгжүүлэх механизм нь үндсийг (бүгдийг биш боловч) холбогдох бүлэг, зүйлүүдэд (голчлон 1, 2, 3 дугаар бүлэгт) тодруулан заасан байна. Энэ бол төрийн хэлбэр, түүнтэй салшгүй холбоотой дэглэмийн тухай асуудал хамгийн дээд хэмжээнд шийдэгдсэн хэрэг мөн. Түүнчлэн уг асуудал Үндсэн хуулийн эрх зүйн зохицуулах хийгээд энэхүү шинжлэх ухааны судлах зүйл мөнийн шууд нотолгоо юм. Иймээс ч Үндсэн хуулийг дагаж мөрдсөн бүх хугацаанд эл сэдэв Үндсэн хуулийн судлаачдын болон улс төрчдийн анхаарлыг татсаар

ирлээ. Энэ явцад онол, практикийн талаар зөрөө, маргаантай асуудал нэлээд хуримтлагджээ. Ялангуяа, төрийн удирдлагын хэлбэрийн сонголт зөв эсэх, төрийн байгууламжийн талаархи Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалыг хэрэгжүүлэх арга замын юу болох талаар энгийн ухамсар, шинжлэх ухааны ойлголт хоёрын дунд саналын зөрөө их, бүүр гуйвуулга, төөрөгдлөөр "баялаг" байх болов. "Тааварлах", "нуруулдах", даган баясаж "хөөрөгдөх" явдал ч үзэгдэж, сонсогдох нь цөөнгүй болжээ. Ажиглалтаас үзэхэд энэ бүхэн зарим нэгний атгаг санаанаас гадна улс төрийн шохоорхол, уг үзэгдэлд туйлын өнгөц хандаж байгаатай их төлөв холбоотой юм шиг байдаг. Иймээс төрийн хэлбэрийн тухай шинжлэх ухааны ойлголт, Үндсэн хуулийнхаа үзэл баримтлал, түүнийг лавшруулан хэрэгжүүлэх арга зам, бусад улс орны жишиг, сургамжтайг хүртэл тулхтай авч үзэх шаардлагатай болжээ. Учир юун гэвэл энэ асуудал эгэл жирийн биш, үлэмжхэн эзлэхүүн, ээдрээ түвэгтэйд оршино. Адаглаад энэ асуудал хэзээ, яагаад, хаана, яаж шийдэгдсэн гэдгээс эх аван судлууштай.

Хоёр. Төрийн удирдлагын хэлбэр гэдэг чухам юу ба хэрхэн сонгон тогтоодог вэ?

2.1. Уг язгуураар нь үүдлэн мэдэхийн түлэлт үлгэр цэртэй судлах нь зүйтэй.

Мэргэжлийн бус сонирхогчид "хэлбэр" гэхээр л үнднээс харагдах геометрийн дүрс бодогдох мэт өнгөн талыг баримжаалан хялбархаан шийдчихэж болох юм шиг төсөөлөд байгаа нь ажиглагддаг. Дүрсэлж хэлбэл тэд төрийн хэлбэр гэж үү... Мэдэж цөхөх юу байна. Ямар хаант засаг гэж одоо байх биш. Ерөнхийлөгчийн засаг, парламентын засаг гээд л болоо биз дээ.

¹ Монгол Улсын Үндсэн хууль 1992 он. Нэгдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэг

² Монгол Улсын Үндсэн хууль 1992 он. Хорьдугаар зүйл

³ Монгол Улсын Үндсэн хууль 1992 он. Хоёрдугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг

⁴ Монгол Улсын Үндсэн хууль 1992 он. Нэгдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэг; Гуравдугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг

"Парламентын засаг гэж шал дэмий юм. Сонгууль "луйвардаж" гарч ирчихээд л сайдын суудал булаалдан, Засгийн газраа унагаад л завсар чөлөөнд нь энд тэндгүй хэсүүчилж төсвөөр бизнес хийгээд л, эзэл амархан авч барилга баруулаад л, банк, хоршоо дампууруулаад л гэхчлэн "үзэж чадахгүй" муулцгаана. Ерөнхийлөгчийн засаг л дээр юм. "Хатуухан гараар" гойдотол барихгүй бол энэ монголчууд угаасаа болохгүй хүмүүс гэх ухааны төлөг буулгана.

Ингэж өнгөн дээр нь эргэлдэж, хөнгөмсгөөр хандаж хөөрцөглөн уулгамчилж яахан болох билээ. "Төрийн хэлбэр" гэдэг чинь бүхэл бүтэн ард түмэн, тусгаар улсын оршихуйн нөхцөл шүү дээ. Тэр нь дөрвөн үндсэн элементээс бүрдэл болдгийг бид мэднэ.

- Төрийн байгууламжийн хэлбэр (ЗЭНД-ийн хуваарилалт)
- Төрийн удирдлагын (захиргааны ч гэдэг) хэлбэр
- Улс төрийн дэглэм
- Төр-ард түмний харилцан (очих, буцах) холбооны тогтолцоо

гэх асуудал практикийн холч мэргэн шийдлийг шаарддаг. Энэ нь практикийн хувьд эхлэн суралцагчдад зориулсан сурах бичгийн эгэл тодорхойлолтод байдаг парламентынх уу, ерөнхийлөгчийн үү гэсэн тайлбар төдийхийг баримтлаад, төрийн ордноо хэсэг бүлэг хүн шийдчихдэг гарын доорхи асуудал огтхон ч биш юм. Харин улс орны үүх түүх, дотоод, гадаад бодит болон уламсарын олон хүчин зүйл, тал бүрийн нарийн судалгаа, бодит шалгуур, улс төрийн алсын хараа, эцсийн дүнд ард түмний мэргэн сонголт шаардсан нийгэм-улс төрийн язгуур асуудал мөнийг дурдуултай. Нэг үгээр хэлбэл мэдэмхийрч "гурилдаж" боломгүй түвэгтэй асуудал тул маш болгоомжтой хандаасай л гэж санаа зовно.

2.2. Язгуур ойлголт яггүй олон талтай. Төрийн хэлбэр гэдгийг дотроос төрийн удирдлагын /ТУХ/ (засгийн хэлбэр) хэлбэр гэдэг танин мэдэхүйн амаргүй бөгөөд

буруу сонговол нийгмийн ихээхэн хур уршигтай асуудал билээ. Энэ нь утгаа засаг төрийн дээд төв байгууллагуудын тогтолцоо, бүтэц, хэсгүүд, тэдгээрийн хоорондын эрх мэдлийн болон эрх хэмжээний хуваарилалт, харилцан ажиллагааны механизм, үйл ажиллагааны үндсэн зарчим, арга хэлбэр зэрэг нийгэм-улс төрийн харилцааны тогтолцоо юм. Норматив үүднээс эрх зүйн хэм хэмжээний тогтолцоо гэдгийг дээр тэмдэглэсэн. Бас түүний агуулгад орон нутгийн эрх барих газрууд, хүн амтай засаг төрөөс тогтоосон шууд (очих) болон эргэх холбоо харилцааны зарчим, журм хамаардаг. Иймд зоргоор хандахыг тэнгчийн арга байхгүй. Ухаандаа АНУ-г дагаад "ерөнхийлөгчийн засагтай", Орос, Франц хоёр шиг холимог (хагас ерөнхийлөгчийн) буюу¹ хүчтэй ерөнхийлөгчийн зэрэгцээ түүнээс харьцангуй тусдаа Засгийн газартай болох, эсвэл Хятадыг дууриагаад байнгын парламентынхаа дээр Ардын төлөөлөгчдийн Их хурал байгуулж нөмөрлөдөг сууна гэж хөөрцөглөж болохгүй буй за.

2.3. Төрийн удирдлагын хэлбэрийн "олон улсын стандарт" гэж байхгүй. Түүнийг хэн ч боловсруулж, батлан мөрдүүлж чадахгүй. Харин түүнд тухайн орны бодит нөхцөл, тодорхой хүчин зүйл л нөлөөлж тусгалаа олж байдаг жамтай. Судлаачдын тодорхойлсноор тухайн орны:

- соёл иргэншил, түүхэн уламжлал;
 - нийгэм, эдийн засгийн байгуулал хийгээд байдал;
 - соёл, оюуны хэр хэмжээ;
 - олон улсын нөхцөл байдал хийгээд улс төрийн газар зүйн орчны нөлөөлөл;
 - ардчилал, эрх чөлөө, ард түмний бүрэн эрхт байдал, тэдгээрийг хангах нөхцөл боломж;
 - улс төрийн харилцааны шинж байдал, хөгжлийн хандлага
- зэрэг бусад хүчин зүйл төрийн хэлбэр, дэглэмд шууд нөлөөлдөг. Түүний дотор субъектив хүчин зүйл

буюу дур зоргын хандлагаас шууд шалтгаалж харгис дэглэм, хэлбэрт халтиран ордог учрал байдгийг түүх мэднэ. Энэ бүхнээс шалтгаалан "орчлонд үнэнхүү адилхан хаант буюу бүгд найрамдах улс гэж байхгүй бөгөөд улс бүр оршин байгаа орон улсынхаа зохион байгуулалтыг тусгасан онцлогтой"² байдгийг мартаж болохгүй гэсэн бий. Иймд төрийн хэлбэр нь улс төрийн явцуу бүлэглэлийн дарангуйлал, харгис дэглэмд халтиран орохоос нялзаж, шинжлэх ухааны онолын үр үндсийг улс орныхоо нөхцөлд соёлуулж чадахаар ургуулан бодож боловсруулаад ард түмний сонголтод оруулдаг. Төрийн ямар хэлбэрт оршиж, улс төрийн ямар дэглэмд аж төрөх вэ? гэдэг тухайн ард түмний л өөрсдийнх нь язгуур ашиг сонирхол, эцсийн сонголтын асуудал мөн.

2.4. Өмнөхөн үеийн сонголтын тухай товчоон

Бид түүхээс их ярьдаг нь зөв дүгнэж чадвал зүйн хэрэг юм. Монгол Улс үүсч бүрэлдэхээс хаант засагтай байж, түүний янз бүрийн хэлбэрийг туулж ирсэн этрийн түүхтэй билээ. Манай орны шинэхэн түүхийн эхэнд гэвэл төрийн хэлбэр, дэглэмийг баримжаалах нь 1920-иод онд гойд анхаарал татаж, эцэстээ "Хэмжээт эрхт хаант засгаас Бүгд найрамдах засаг" хувьсан орох замыг сонгон авчээ. Богд хааныг тэнгэрт хальсны дараа 1924 оны 6 дугаар сард Ардын Засгийн газар "Бүгд найрамдах засаг тогтоон явуулах тухай" шийдвэр гаргаж, улмаар Үндсэн хуулиар бататгажээ.³ 1924 оны 11 дүгээр сарын 26-нд баталсан Улсын Анхдугаар Үндсэн хуулиар "Бүх Монгол Улсыг үнэнээс хойш Бүгд найрамдах бүрэн эрхтэй ард улс"⁴ хэмээн тунхагласан байдаг. Энэ нь төрийн удирдлагын хаант хэлбэрийг бүр мөсөн халж бүгд найрамдах хэлбэрийг тогтоосныг Үндсэн хуульчлан хэрэг байв. Тэгвэл улс орны маань гадаад нөхцөл байдал, дотоод улс төрийн дэглэм, удирдлагын субъектив хандлагаас голлон шалтгаалж монгол төрийн хэлбэр, түүний

¹ А.Н.Головистикова, Л.Ю.Грудцина. Конституционное право России в вопросах и ответах. Москва. Изд. "ЭКСМО" 2005г. С.262
² Конституционное право зарубежных стран. 2 издание МГИМО-МВД России Издательство НОРМА 1995. Москва. 2005г. С.152-153

³ Монгол Бүгд найрамдах засаг тогтоон явуулсан нь (баримт бичгийн эмхтгэл). УБ., 1974 он

⁴ Монгол Улсын Үндсэн хууль (Эмхтгэсэн Ж.Амарсанаа, О. Батсайхан). УБ., 2004 он. 42 дахь тал

дотоод агуулга, мөн чанарт сүрхий гажуудал үүсч, зөвлөлт маягийн хэлбэрт тохируулжээ. Анхны Үндсэн хуулийн ёсоор тус улс цааш парламентын бүгд найрамдах хэлбэрээр замнах ёстой байсан боловч улс төрийн дэглэм нь улам бүр тодорхой бүлгийн ноёрхол, захиргаадалтад автсаар тоталитари дэглэмд хүргэсэн нь 1990 он хүртлэх түүхэн үнэн билээ. Ардчилсан хувьсгал эл дэглэмтэй тулгарсан нь бас үнэн.

2.5. 1990 оны ардчилсан хувьсгалын дараахь сонголт

Засгийн эрхийн тухай нь аливаа хувьсгалын гол асуудал гэдэг ч бас ортой. 1990 оны ардчилсан хувьсгалаар төрийн хэлбэрийн талаархи дөрвөн гол язгуур асуудлаас анхдагч сонголт болох улс төрийн "ардчилсан дэглэмд шилжих" үйл явц энэхүү хувьсгалын шууд түрэлтээр гол чиг баримжаагаа үндсэндээ олж эхэлсэн билээ. Түүнийг 1960 оны Үндсэн хууль, 1990 оны 3 дугаар сард оруулсан улс төрийн ардчиллын шинжтэй өөрчлөлт ба мөн оны 5 дугаар сард баталсан "Үндсэн хуулийн нэмэлтийн хууль"-иар урьдчилан бэхжүүлж, улмаар 1992 оны Үндсэн хуулийн нэгдүгээр зүйлээр эцэслэн бататгасан байна.

2.6. Төрийн удирдлагын шинэ хэлбэрийг сонгон тогтоох тухай

- Хаант засагтай болох;
- Парламентын засагтай байх;
- Ерөнхийлөгчийн засагтай болохын аль нь вэ? гэсэн санаа сэдэл энэ хувьсгалын эхэн үеэс хүчтэй илэрч, олон түмний анхаарлын төвд байв.

Мөн төрийн байгууламжийн хэлбэрийн хувьд Монгол Улсад "улс төр-засаг захиргааны автоном" бий болгох эсэх, аймаг, сумаа хэрхэх, сумыг хошуу болгон өөрчлөх (томсгох) эсэх, багийг сэргээх эсэх, тэдгээрийг өөрийн удирдлагатай болгох эсэх гэхчилсэн цөөнгүй асуудал босч ирсэн ажгуу.

Төрийн удирдлагын хаант хэлбэр түүхийн бүхэл бүтэн үеийн өмнө 1924 онд бүрэн халагдсан. Тэр хооронд (1924-1992 он) түүнийг сэргээх нийгмийн язгуур үндэс хэрэг дээрээ устгагдсан байв. Иймийн учир засаг төрийн албан ёсны

бодлогын түвшинд хаант засгийн тухай асуудал тавигдалгүй өнгөрсөн юм. Харин төрийн удирдлагын бүгд найрамдах хэлбэрийн тухайд «ерөнхийлөгчийнх үү, парламентынх уу?», алиныг сонгон авах нь монголд илүү зохистой вэ? гэдэг дээр ард түмний шууд сонголт шаардагдсан юм. Түүнийг хэрхэн шийдсэн бэ? гэдгийг эргэж нэг харъя!

Гурав. Манай төрийн өнөөгийн хэлбэр бол монголын ард түмний бүрэн эрхт сонголтын үр дүн мөн

3.1. Ард түмний бүрэн эрхт байдал (суверенитет) гэдэг юу ба төрийн хэлбэрт түүний холбогдох нь

Төрийн хэлбэр, дэглэмийг тогтооно гэдэг угтаа хэний эрх мэдлийн ажил вэ? гэдгээс уг асуудлыг авч үзэхийг улс орон, ард түмний ашиг сонирхол шаарддаг байна.

Тухайн улсын харъяат бүх иргэний язгуур ашиг сонирхолоороо гагнагдсан нийлбэрийг ард түмэн гэдэг. Тэд бүхэлдээ засгийн эрх мэдлийн анхдагч эх сурвалж бөгөөд иймээс ямар хэлбэрээр оршин хөгжихийг өөрсдөө шилэн сонгох эрхтэй. Түүнийг Үндсэн хуулийн эрх зүйд ард түмний суверенитет (бүрэн эрхт байдал) гэж нийтээр томъёолдог. Ард түмэн бол орон даяар засгийн бүх эрх мэдлийг өөртөө хадгалан тээгч эзэн нь мөнхийг хүлээн зөвшөөрөх нь ардчилсан ёсны эрхэм дээд зарчим болно. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Гуравдугаар зүйлд:

«1. Монгол Улсад засгийн бүх эрх ард түмний мэдэлд байна.»...

«2. Төрийн эрх мэдлийг хууль бусаар авах, авахаар завдахыг хориглоно.» гэж заажээ. Энэ үндэслэл нь зүгээр нэг чихнээ чимэгтэй, олноо сонсголонтой хиймэл эрх мэдлийг биш. Харин төрийн хэлбэр, агуулга, мөн чанарыг сонгох асуудал ард түмний бүрэн эрхт байдал (суверенитет)-д шууд хамаардгийн илэрхийлэл мөн. Энэ бүхнээс Төрийн хэлбэрийг өөрсдийн дураар, ард түмний хүслээс гадуур өөрчлөх гэсэн аливаа оролдлого Үндсэн хуульт байгууллын эсрэг шинжтэй гэмт явдал болно гэдэг учир шалтгааны дүнтэлт урган гарах

нь ойлгомжтой юм. Хэрэв тийм хэрэг явдал гаргавал ард түмэн эсэргүүцэн засгаа эргүүлэн авах бүрэн эрхтэй юм. Үүнийг хойно тодрууяа. Харин энд яагаад ард түмний сонголт гээд байгааг нотолуу!

3.2. Монголын ард түмний сонголт гэсний нотолгоо юунд байна вэ?

Монголчууд бид бусдаас суралцах гэдэг нь сайн талтай ч гаднын юм бүхнийг шагшин магтаж, уулгамчлан хуулах гээд үндэсний үнэт зүйлсээ үгүйсгэх өвчинд нэрвэгдсээр удлаа. Энэ нь Манж хаан үю гэнэ түүнийг дагаж, Москва яана түүнийг хуулж олон үе мултарсны уршиг байж магадгүй. Одоо бол эл зуршлаас ангижирч хүний дайтай сэтгэж, ард түмний дайтай шийдэж, улсын дайтай хөдлөх цаг ирсэн нь бус уу?

Тэр дундаа ард түмэн 1990 оноос эхлэн боловсруулж 3 комисс, 6 бүсийн зөвлөлгөөн, анхны байнгын парламент-УБХ-аар хоёронтоо хэлэлцсэн юм. Улмаар УБХ-ын тогтоолоор 1992 оны Үндсэн хуулийн төслийг нийтэлж ард нийтээр 3 сар, 1990 онд шинэчлэн сонгогдсон АИХ-ын хуралдаанаар 2 сар гаруй 2 уншлага дамжуулан хэлэлцээд төрийн удирдлагын парламентын бүгд найрамдах хэлбэрийг тогтоох нь зөв гэж олонхиор шийдсэн билээ. Тоо баримтыг цухас дурдахад илүүдэх юун. 1991 оны хавар, зунаар Үндсэн хуулийн төслийг ард нийтээр хэлэлцэхэд тэр үед нэрсийн жагсаалтад бичигдсэн нэг сая гаруй сонгогчоос 900000 гаруй буюу дөрөвний гурван хувь нь оролцоод төрийн удирдлагын ерөнхийлөгчийн, парламентын хоёр хэлбэрийн алиныг зөвшөөрөх тухай "маргасны" эцэст тэдний 60 хувь нь парламентынх гэж саналаа өгсөн байдаг. Тэр цагт мэргэжилтэн сэхээтний дотор "эргэлзээтэй" мэт байсан учир "юмыг яаж мэдэх вэ?" гэдэг шиг УБХ, ба Үндсэн хуулийн төсөл боловсруулах ажлыг зохион байгуулах Комиссоос ШУА, УТБА, УИХ, Засгийн газрын бодлого, судалгааны төв зэрэг эрдэм шинжилгээ, сургалтын байгуул-лагуудад захиалга өгч энэ асуудлаар социологийн тодорхой судалгаа хийлгэсэн байна. Уул судалгаанд хамрагдагчдын 56 хувь нь мөн тийм саналтай байсныг тус

тус иш үндэс болгож парламентын БНУ байна гэж төслийн эцсийн хувилбарт тусгаад **Ард түмний төлөөлөгчдийн дээд байгууллага -АИХ-д** өргөн мэдүүлсэн үүхтэй. Тус Их Хурал Үндсэн хуулийг удтал хоёр дахин хэлэлцэж баталсан. АИХ Ерөнхийлөгчийг ард түмэн анхан шатны сонгуулиар нэр дэвшүүлж, парламент эцэслэн сонгох хувилбарыг сонгуулийн "2 дахь шатанд" УИХ хянан хүлээн зөвшөөрөх болгож өөрчилсөн билээ. Түүнээс биш, ард түмний хэлэлцүүлгээр тогтсон **парламентын хэлбэрийг (хуулийн анхны бичвэрийг өөрчлөгүй) хэвээр батлаад үүнийгээ иш үндэс болгож Монгол Улсын парламентын бүгд найрамдах улс боллоо** гэж үзэх болсон юм. Ингэж оношлох Үндсэн хуулийн зохих шалгуур байгааг бид хойно (3.4.-т) тодруулав. Харин зарим нөхөд Францын хэлбэр маягт хамааруулаад байгаагийн учрыг урьдчилан авч үзмээр байна.

3.3. Монголын төрийн удирдлагын хэлбэр Францынхтай адил гэж үү?

Үндсэн хууль баталснаас хойш энэ талаар нэг их маргаан гараагүй. Гэтэл Оросын нэгэн судлаач Монгол нь «хагас ерөнхийлөгч, хагас парламентын БНУ-ын хэлбэртэй»¹ гэж Франц Улсын бүлэгт хамаатуулж бичсэн удаатай. Түүнийг л манайхан олж үзчихээд л «хагас», «холимог» гээд тогтчилон шугилдах болсон. Гол нь Францын ба Монголын Ерөнхийлөгчид ард түмнээс сонгогддоггоор нь л адилтгасан бололтой юм билээ. Түүнээс биш, эрдэм шинжилгээний үүднээс нарийвчлан судлаад ингээд, тэгээд Францын төрийн удирдлагын хэлбэртэй адил чанарын болчихсон гэж тайлсан, нотолсон юм огт үгүй. Холимог буюу хагас парламентын (хүчтэй ерөнхийлөгчтэй парламентын) хэлбэр гэдэг бол гол нь Ерөнхийлөгчийн сонгуульдаа байгаа биш. Харин парламент-Засгийн газар-Ерөнхийлөгч гурвын эрх хэмжээний их, бага, харилцан хамаарлыг харгалзан оношлосон ангилалт болно. Жишээ нь: Тэр жишиг буюу загвар болдог

Бүгд Найрамдах Франц Улсад Ерөнхийлөгч нь ард түмэн (хоёр ээлж ("тур")-ээрээр шууд сонгогддог хийгээд аливаа улсын ерөнхийлөгчид байдаг, зарим ердийн эрх, үүргээрээ манай ерөнхийлөгчтэй төстэй (яг адил биш). Тэгэвч засаг төрийн удирдлагын хүрээнд, ялангуяа гүйцэтгэх эрх мэдлийн талаар хавьгүй өргөн эрх мэдэлтэйгээрээ манай Ерөнхийлөгчтэй зүйрлэшгүй, зарчмын эрс ялгаатай юм шүү дээ. Жишээлбэл: Францын ерөнхийлөгч нь:

- Ерөнхий сайдыг, мөн түүний өргөн мэдүүлснээр Засгийн газрын бүрэлдэхүүнийг томилдог, бас бүрэн эрхийг дуусгавар болгодог;
- Засгийн газрын эрх хэмжээний хамгийн гол буюу бодлогын чанартай асуудлыг хэлэлцэх хуралдааныг Ерөнхийлөгч өөрөө даргалж хийлгээд орденанс гэдэг бараг хуулийн адил хүчинтэй шийдвэр ("төлөөлсөн хууль" ч гэдэг) гаргана. Энэ нь Үндсэн хуульд парламентын хуулиар шийдвэрлэхээр зааснаас бусад асуудлыг Засгийн газар шийдвэрлэх эрхтэй гэж заасны үйлчлэлийн үр дүн юм. Бусад хуралдааныг Ерөнхий сайд даргалж ердийн асуудлыг шийдвэрлэх боловч төрийн тэргүүний эзгүйд СнЗ-ийн хуралдааныг хийх ёсгүй.
- Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийг тэргүүлнэ.

Энэ мэт гол зарчмын асуудлаар манай ерөнхийлөгчид дээр дурдсан эрх огт байхгүй шүү дээ. Ийм учир Францын хувилбараар Монголын төрийн удирдлагын хэлбэрийг «хагас ерөнхийлөгч-хагас парламентын» гэж тодорхойлохыг оролдох нь учрыг нь ухааралгүй, зальт шар үнэгэнд хууртдаг бяцхан мэргэжд шиг гэнэдэж өнгийг нь харчихаад даган баяссан хэрэг болох юм.

Дөрөв. Тэгээд Монголоо юугаар нь «хагас биш, бүтэн» парламентын бүгд найрамдах улс гээд байгаа юм бэ?

4.1. Ерөнхий төсөөлөл, багцаагаар биш, хууль, номоо.

практикаа барьж ярилца л даа!

Үндсэн хуулийн Нэгдүгээр зүйлд заасан «Монгол Улс бол... Бүгд Найрамдах улс мөн»; Гуравдугаар зүйлд заасан монголын ард түмэн засгийн эрхээ төлөөлөгчдийнхөө байгуул-лагаар уламжлан хэрэгжүүлэх тухай үндэслэл; Хорин тавдугаар зүйлд заасан «Улсын Их Хурал төрийн эрх барих дээд байгууллага... мөн» гэсэн энэ гурван үндэслэл Монгол Улс нь парламентын БНУ гэдгийг хууль ёсоор нотолдог. Харин ерөнхийлөгч ард түмнээс сонгогдож, УИХ-аас бүрэн эрх нь зөвшөөрөгддөг нь Монгол төрийн байгууллын тогтолцооны нэг өвөрмөц (онцлог) тал мөн. Уул сонгуулийн 2 дахь шатанд парламент хуулиар бүрэн эрхийг хүлээн зөвшөөрч байгаа нь парламентад ажлаа хариуцах хууль зүйн үндэс болохын сацуу шууд сонгогддог ерөнхийлөгчөөс ялгаатай тал нь юм. Монголын парламентын улс гэдгийн чухал нотолгоо нь ерөнхийлөгч өөрөө парламентад ажлаа хариуцдаг тэр гол зарчим яах аргагүй мөн. Дээр өгүүлснээр номиналь ерөнхийлөгчид байдаг (ердийн) эрх хэмжээний хувьд манай Ерөнхийлөгч парламентын БНУ-д байдаг ерөнхийлөгчийн нэг хувилбар гэж болно. БХЯ-ны стратегийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан Д.Мөнх- Очир «Тэгэхлээр нэр томъёоны хувьд хагас ерөнхийлөгчийн гэнэ үү, холимог засаглал гээд байгаагүй судлаачийн хувьд санал нийлэхгүй байна. Би андуураагүй бол Монгол Улсын Үндсэн хуульд Ерөнхийлөгчийн сонгуулийг хоёр шаттай явуулдаг гэж заасан бий. Шууд ард түмнээр сонгож байгаа хэлбэр бус. Эцсийн бүрэн эрхийг хүлээн зөвшөөрч баталгаажуулах асуудал бол УИХ-ын бүрэн эрхэд хамаарч байгаа. Ерөнхийлөгч Их Хуралд ажлаа тайлагнаж байгаа. Тэгэхээр Монгол Улс бол парламентын засаглалтай, гагцхүү ерөнхийлөгчийн эрх мэдэл тийм өндөр байдаг улс»² гэснийг үндсэнд нь (Харин ерөнхийлөгчийн эрх мэдэл хуулиараа тийм өндөр үү?) хүлээн зөвшөөрч болно.

4.2. Парламент, Бүгд найрамдах улс гээд байгаагийн гол шалгуур нь хаана байна вэ?

Энэ асуудлыг тодорхойлоход

¹ Решетников, Президентство М., 1995 г.

² "Монгол Улсын Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал" сэдэвт бага хурлын материалын эмхтгэл. УБ., 2005. 113 дахь тал

төрийн дээд байгууллагуудын хоорондын харилцааны Үндсэн хуулийн эрх зүйн үндэслэл, юуны өмнө УИХ-ын чиг үүрэг, онцгой бүрэн эрх хийгээд парламент Засгийн газар хоорондын харилцааны механизмдыг гол шалгуур болговол зохино.

Улсын Их Хурлын эрх зүйн байдал (статус)-ын талаархи Үндсэн хуулийн заалтын үзэл баримтлалыг өнөө хэр янз янзаар ойлгож, заримдаа бүдүүн томоор мушгин гуйвуулах нь дэндэж байна. Үндсэн хуульд «Монгол Улсын Их Хурал бол төрийн эрх барих дээд байгууллага мөн бөгөөд хууль тогтоох эрх мэдлийг гагцхүү Улсын Их Хуралд хадгалаана» гэсэн хоёр үндэслэл ("өгүүлбэр") бий. Энэ томъёоллыг төслийн үед нь ялангуяа, Комисс болон Улсын Бага Хурал олон талаар шүүн хэлэлцсэн юм. Тэр дундаа "төрийн эрх барих дээд байгууллага" гэдгийн учир утгыг эрх мэдэл хуваарилах зарчимд нийцэх, эсэх талаар саналын зөрөө, маргаан гарч байсан боловч хэвээр үлдээсэн түүхтэй. Чингэхдээ "мартаад" үлдээчихсэн юм биш ээ! Харин эцсийн дүнд үндэсний ашиг сонирхол, төрийн удирдлагын нэгдмэл байдал, хэлбэрийн үүднээс ийм үндэслэл байх нь зүйтэй гэсэн дүгнэлтэд нэгдсэн билээ. Тэр үед, одоо ч төрийн эрх мэдлийг хуваана, хуваарилна гэдгийг улс үндэсний эрх нэгдмэл байдлыг задлан тал бүр тийш салж зүтгэхэд хүртэл "гурван засагтай" болгох юм гэж огтхон ч үзээгүй. Харин Монгол Улсын оршин тогтнол, үндэсний эв нэгдэл, ард түмний язгуур ашиг сонирхолд захирагдсан нэг дээд засагтай, түүнийхээ гурван чиг үүргийг засаг төрийн гурван төрлийн байгууллагад тус тусад нь хуваарилж хариуцуулсан юм. Тэдгээрийг засгийн гурван салаа гэх бөгөөд тус тусын чиг үүргээ бие даан хэрэгжүүлдэг, үүрэг үүрэгтээ тохирсон бүрэн эрхтэй байна гэдгийг нэг иш үндэс болгосон хэрэг.

Өөрөөр хэлбэл, Монголын ард түмний засгийн эрхийн нэгдмэл байдалд түүний төрийн чиг үүргийн хуваарилалтыг сөргүүлэн тавиагүйн бодит шалтгааныг ойлгох ахул Үндсэн хуулийн дээрх заалтыг үгүйсгэх нь дутуу ойлгосон буюу мушгин гуйвуулснаа ухаарах

болно.

Зарим хүн Улсын Их Хурал төрийн эрх барих дээд байгууллага мөн гэдгийг засгийн эрхийг зөвлөлүүдэд гэсэн Лениний 4 дүгээр сарын сэдвүүдтэй адилтгаж мушгих эсвэл Япон, Унгар зэрэг орны Үндсэн хуулийн заалтыг буруу, хазгай орчуулсан төдий зүйл¹ хэмээн басамжилсан байна. В.И. Ленин Парисын коммуна, 1905, 1907 оны хувьсгалын үе дэх зөвлөлүүдийн жишээн дээр нэгэн зэрэг хууль тогтоох, гүйцэтгэх ажлыг (эрх мэдлийг) эрхэлсэн зөвлөлтэй, тэр нь шүүхийг хүртэл захирдаг байх тухай, бүх эрхийг эхлээд зөвлөлд өгч, дараа нь хуваарилдаг төв засагтай байх төдийгүй, орон нутагт засгийн бүх эрх мөн ("ажилчин тариачны") зөвлөлүүдэд гэсэн лоозонг дэвшүүлж, улмаар үүсгэн байгуулсан. Түүнийг хожим монголд үлгэр загвар болгож байсныг бид мэдэхээр барахгүй магтан бичиж байсныг нуугаад яах вэ?

Гэтэл өнөөдрийн тогтолцоог төрийн эрх мэдлийн "монист" ойлголттой адилтгана гэдэг нэн хорлонтой хандлага юм. Үндсэн хуулийн дээрх үндэслэлүүдээс болоод өнөөдөр Монгол Улс парламентын дарангуйлалд орчихсон гэдэг үлгэр зохиож, сайрхах болсон байна. Хэрэг дээрээ манай парламент туйлын сул дорой нам-Засгийн газрын хавсрага төдий болжээ. Тэгээд өөрийн гол ажил хууль тогтоох эрх мэдлийг (хууль гаргах, түүний биелэлтэд хяналт тавьж хангуулах чиг үүргээ) ном дүрмээр нь биелүүлж чадахгүй, гишүүд нь махран суухаасаа бядан явах нь дэндэж, чанартай хийхээсээ чалчин маргах нь ихдэж, бодож боловсруулахаасаа булзаж, бултах нь их болж нэлээд гишүүн маань эцэстээ ямар хууль заалт баталснаа ч анзаарахгүй, дахин сонгогдож, албан тушаал ахих нүх сүв хайгчид болж, парламентынхаа нэр нүүрийг барж байгаа нь илт. Ингээд олны бухимдлыг нэмж хатуухан гар хайхад хүргэх гээд байна.

Эр нь төрийн удирдлагын бүгд найрамдах хэлбэрийг парламентын, ерөнхийлөгчийн

гэж ерөнхийд нь 2 үндсэн хэлбэрт хуваадаг боловч тус бүрдээ дотроо улс бүрийн өнгө аяс, өөр өөр онцлогтой. Мэргэжлийнхий өгүүлснээр «гадаад орнуудын төрийн хэлбэр нь ихээхэн олон янз байдгаараа ялгардаг»² аж. Тэр дундаа АНУ-Өмнөд америкийн орнуудын олонхи нь ерөнхийлөгчийн, эх газрын, гол төлөв Европын орнуудын олонхи нь парламентын БНУ-ын хэлбэртэй байдаг. Өнөө үед хөгжиж буй орнуудын засгийн эрхийн төлөөх тэмцлийн гол нь энэ зүгт чиглэж байна. «Ардчиллын төлөөх тэмцэл нь зонхилон төлөөлөгчид 1 байгууллагын ролийг дээшлүүлэхтэй холбоотой байгааг хөгжиж буй орнууд түүний дотор Латин америкийн орнуудын туршлага нотолж» байгааг³ судлаачид тэмдэглэжээ. Иймд эх газрын эрх зүйг баримжаалсан Монгол орон парламентын бүгд найрамдах засгийг сонгосон нь алдаа биш гэж баттай хэлж болно. Харин нэгэнт сонгосноо ёстой л нүдийг нь бүлтийтэл тал бүрээс нь тордож, эрийн цээнд хүргэж эрин зууныг дамнуулан хэвшүүлэх цаг тулжээ. Үүнд гагцхүү тэвчээр, арга ухаан, нарийн механизм, ухаалаг мэргэжилтнүүд, үг авдаг улс төрчид хэрэгтэй. Гэтэл Үндсэн хууль түүгээр бий болгосон засаг төрийн хүчийг гүн ухаарч, гүйцэд ашиглаж чадалгүй хий бүжигнэж гар зуурын маргаанаар цагийг барлаа. Ялангуяа "дээрээ" дэндүү ерөнхийлж "бид эрх барьдаг дээд газар" гэж хоосон сүржигнэх байдалд автаад байгаа нь, дотроос эргэлзэл, бас зориуд хөөрөгдөхөд хүргэж байна! Нэгэнт хийсэн сонголтоо тууштай баримтлахын оронд Шинэ төрийн мэндэлсэн цагаас хойш зүг бүрээс нь зүүдэнд ноцож ирсэн нь олон жил намчирхан төрөө төвхнүүлэх арга ухаан дэндүү мухардаж, ихээхэн доройлших тэмдэг буюу.

4.3. Тэгэхлээр одоо яах вэ?

4.3.1. «Цаашдаг зорилт»

Нэгэнт ард түмний шийдснээр явах уу? эсвэл зарим бүлгийн

¹ Н.Лүндэндорж. «Парламентын гүн хямрал» "Өдрийн сонин" 2007 он.

² Конституционный право зарубежных стран. 2е издание. Издательство норма. М., 1995 г. С.141

³ Мөн номын 298 дахь тал

хүссэнээр дахин шилжилт хийж, улсаа турших уу? гэсэн хоёр зам байна.

Бид мэтийн судлаачдын хүрсэн дүгнэлт бол дахин туршилт, шилжилт хиймээргүй байна. Гэвч түүнээс эхэлж санаагаа илэрхийлэе л дээ. Шинжлэх ухаанд сорин туршилт, монголд "шилжилт" гэж түүхэн туршлага бий нь мэдээж, чадна, давна гэх үү?

4.3.2. Ер нь монголчууд бид яагаад нэгэнт эрслэн сонгосон зам дээрээ хатуу зогсон түүшгүй урагшилж, бүгдээрээ нэгдэн хүчээ шаажан ажиллаж чаддаггүй юм бэ? Байлдан эзлээд л, байн байн нүүгээд л, нэг хот суурин үүсгэж байснаа орхиж нүүгээд, балгас хэрэгсүүр үлдээдэг. Түүнийг ухаж шинжилж эрдэмтэн болж, музей байгуулдаг. Энэчилэн нүүдэлчдийн амьдралаас удамшсан сэтгэл зүйгээс хараахан салж амжаагүй хэрэг үү? Эрт дээр цагт эзэн боолыг алгассан гэдэг. Феодализмыг, капитализмыг алгасаад хаачиваа! Хаа байна вэ? Эртний хотууд байтугай, саяханы бригадын төв, орос тосгод? Хаа хүрвэ дээ? «Феодализмаас ардчилсан хувьсгалд», «түүнээс социализмд», «социализмаас ардчилал зах зээлд» шилжээд л байдаг. Түүхийн турш шилжээд засаг төрийн хэлбэр, дэглэмээ солиод л байдаг нь бас л нүүдэл үү. Хэрэг дээрээ нүүдэлчин сэтгэл зүй, соёл иргэншил гэдэг энэ үү?!

Тиймээ гээд л нийтээрээ Ерөнхийлөгчийн засагтай төрийн өөр нэг байгуулалд шилжих үү? Эл асуудалд хариулахын тулд 1992 оны Үндсэн хуулиар Ерөнхийлөгчийн засгийг яагаад хүлээн зөвшөөрөөгүй юм бэ гэдгийг мэдүүлшгүй. Өмнөхөө төсөөлөхгүй бол өнөөг ойлгож, ирээдүйг зөв төсөөлдөггүй гэдэг.

4.4. Ерөнхийлөгчийн талаар Үндсэн хууль боловсруулан батлахад баримталсан бодлогын хураангуй

Ерөнхийлөгчийн эрх зүйн байдлыг огт өөрөөр тодорхойлох хувилбар бий. Энэ бол Үндсэн хуулиа өөрчлөх замаар төрийн удирдлагын өөр хэлбэрт шилжиж Ерөнхийлөгчийн БНУ-ыг тогтоон явуулах хувилбар юм.

Энэ хувилбар 1990-1992 онд

дээд түвшинд олонтаа яригдаж байсныг тухайн үед нь судалж, ард олны санал, эрдэмтдийн асуулга авч дүгнэхэд цөөнхийн санал болж үлдсэн. Нэг төрд 2 хэлбэр зэрэгцэн оршихгүйн улмаас «хасагдсан» буюу «орхигдсон» энэ хэлбэрийг хүмүүс энгийнээр эргэн дурсахын "буруу" нь юу байв гэж.

Тэр үед Үндсэн хууль санаачлагч (УБХ, Комисс гэх мэт)-дын хувьд Ерөнхийлөгчийн БНУ-ын тогтолцоог төдийлэн дэмжээгүйн учир шалтгаан хэд хэд бий.

Нэгдүгээрт. Монгол Улс хэрэг дээрээ хааны дараа, намын удирдагч нэг хүний хатуу захиргаанд олон жил оршиж, түүндээ хэвшлийг олсон учир ардчилал нөхцөлд хуучин тогтолцоог амархан эргэж сэргэх боловсгүй гэж үзсэн. Орхигдсон санал одоо ч гэсэн цухалзсаар, «эргэж буцсаар» байгааг харвал тухайн бодлого үндэстэй л байж.

Хоёрдугаарт. Ерөнхийлөгчийн удирдлага буюу захиргаатай болвоос улс төрийн ялангуяа, гадаад болон цэрэг, улс төрийн бодлого, Ерөнхийлөгчийн гарт төвлөрнө. Чингвээс их гүрнүүдийн дунд орших, бяцхан Монголыг ямар нэг хуйвалдаан, урвалтаар бусдын хараат, харьяат болгоход нууцлаг бөгөөд хялбар дөхөмтэй болно. Тийм ч түүх бий учир түүнээс сургамж авч зөрчилдөгч, харилцан хянаж илчлэгч хүчнүүдийн хамтын тогтолцоонд (парламентад) голлон түшиглэх нь ард түмэнд ил тод, илүү найдвартай гэж үзсэн. Өөрөөр хэлбэл, дөнгөж олж авч буй тусгаар тогтнолоо хамгаалан бэхжүүлэхэд парламентын БНУ илүү бат бэх, өргөн суурьтай гэж тооцсон. Ерөнхийлөгч дангаараа дур мэдэн олон улсын гэрээ хийхцээд байх ахул ард түмэнд "аз туршилт" болохгүй гэхийн аргагүй гэх зэргийг бодолцсон.

Гуравдугаарт. Засаг төрийн дээд байгууллагын тогтолцоонд Ерөнхийлөгч нь төрийн гүйцэтгэх эрх мэдлийг шууд эрхлэн хэрэгжүүлдэг байх нь улс төрийн тогтворгүй нөхцөлд төр улс маань «хэврэгхэн» тэргүүнтэй болчихож магадгүй хэмээн болгоомжилсон. Төрийн гүйцэтгэх эрх мэдэл гэдэг бол утаа парламентын хууль, шийдвэрийн биелэлтийг хариуцдаг салаа нь бөгөөд иймд хууль тогтоогчдын

зүгээс гүйцэтгэх дээд байгууллага (Ерөнхийлөгчийн засаг захиргаа), төрийн тэргүүнийхээ хамт «эх адаггүй» дарамталж авч хаях гээд байж магадгүй гэж "хаширласан". Харин бид Ерөнхийлөгчийн БНУ гэдгийг "Ерөнхийлөгч нь төрийн ба Засгийн газрын тэргүүн гэх хоёр тушаалыг хавсардаг" мэт механик ойлголтыг баримтлаагүй. Нөгөө талаас сонгодог хэлбэрийн Ерөнхийлөгчийн БНУ-ын үед Сайд нарын Танхим, Засгийн газар гэх мэт гуравдагч институт байхгүй харин Ерөнхийлөгч тэргүүлсэн гүйцэтгэх эрх мэдлийн танхимын "Ерөнхийлөгчийн засаг захиргаа" (президентская администрация) гэх өөр бүтцээр солигдоно гэж үзэж, ойлгож ирсэн билээ.

Дөрөвдүгээрт. Явцуу утгаар Засгийн газар гэж бидний нэрлэдэг гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагыг сонгуульд ялсан нам бүрдүүлдэг. Хэрэв Ерөнхийлөгч нь гүйцэтгэх эрх мэдлийг шууд гардал Ерөнхийлөгч нь өөрийн сонгуульд ялсан намдаа шууд хамаарах намын зүгээс даалгавар биелүүлнэ. Ингэснээрээ Ерөнхийлөгч нь аль нэг намын харьяалалд орж, нийт ард түмний эв нэгдлийг илэрхийлэх (үндэсний зохицуулагч) байх улс төр-ёс сууртахууны үндэсгүй болох бөгөөд харин ч Ерөнхийлөгч-түүний засаг захиргааны сөрөг төлөөний нь намуудын мэтэлцээн, гэрэлдөөний төв болох магадлал өндөрсөнө.

Тавдугаарт. Бусдыг дууриахад учир бий. Ерөнхийлөгчийн БНУ-ын сонгодог хэлбэр болсон АНУ-д Ерөнхийлөгчийн засаг захиргааны гол үүрэг нь дэлхийн бодлогын асуудал, АНУ-ын аюулгүй байдал, нөлөөний хүрээний асуудал байдаг. Түүнээс биш муж улс, тойрогтоо шийдэгддэг аж ахуй, соёлын цаг үеийн болон өдөр тутмын аар саар асуудал байхгүй. Тэгвэл Монгол дэлхийн бодлогод дээвэр суудал эзлэхгүй, гадагшаа нөлөөлөх хэрэгцээ, чадвар нэн хомс, аж ахуй, нийгэм соёлын урсгал бодлогын асуудалд хутгалдах нь их билээ. Цэцэрлэг ясли, сум, багийн сургууль, эмнэлгийг хуртэл сайд нь санхүүжүүлж шууд удирддаг "өрөвдмөөр" төвлөрсөн орны хувьд тэр бүхэнтэй төрийн тэргүүнээ шууд хутгахын хэрэг байх уу гэж болгоомжилсон.

Зургадугаарт. Ерөнхийлөгчийн

БНУ-д ерөнхийлөгчийн танхим (Засаг захиргааны газар) нь парламентын улс төрийн хяналтаас гадуур байдаг. Өөрөөр хэлбэл, парламентын өмнө Засгийн газар, түүний гишүүд улс төрийн хариуцлага шууд хүлээдэггүй. Энэ ойлголт манайд нэвтэрч учраа олтоол асар их будлианд орж мэднэ. Юуны өмнө парламент, түүний намууд Ерөнхийлөгчтэй наамаар барьцаалан хандаж, ард түмнийг төөрөгдүүлэн төрийн тэргүүний нэр хүндийг унагаж мэднэ.

Эдгээр болон бусад шалтгааныг харгалзан Ерөнхийлөгчийн харьцангуй бие даасан эрх, тушаал бий болгож засаг төрийн хамгийн дээд их суудалд өргөмжлөн хууль зүй, ёс суртахууны хувьд нийтээр хүндэтгэж, түүний үг, сургаалийг болгоон амьдрах нь төр ёсноо илүү зохистой хэмээн үзсэн болно.

Хэрвээ ийм үзэл баримтлалаас татгалзаж их гүрэн, холбоот улсуудын төрийн байгууллыг жишиг болгон хуулж, Ерөнхийлөгчийн засаг захиргаатай улс болно гэвэл, уг тогтолцооны үндэс язгуур, үр дагаврыг төлөний гэдэс шувтрах лугаа адил өнгөрийг нь арилтал шавхан үзэж боловсруулах нь зүйтэй. Хий хөөсөрч аар саар мэдээлэлтэй хавсарган хүмүүсийн тойм таамаг, нүдэн багцаагаар хандаж хэрхэв болохгүй. Үүнд:

1. Гадаад байдал дээр гээл:

- Монгол Улсын оршин тогтнохуйн аюулгүй байдалд байнга солигдож байдаг нэг хүний удирдлагад хэлбэр хэр бай суурьтай, итгэмжтэй вэ?
- Улс, улстай түншлэхэд эзлэсэн солигдогч Ерөнхийлөгчийн засаг захиргаа хэр тууштай байж "олон улсын мафи" зэргээс хэрхэн хамгаалагдаж чадах вэ? Бага буурай орны ганцаар засаг баригч нэг хүн гадаадын том корпорацийн мөнгөнд оосорлогдчихоод улсаа барьцаалчихсан байх болохгүй дээ.
- Нэг хүний удирдлага, түүнийг дагаад гүйцэтгэх эрх мэдэл парламентын хариуцлага, хяналтаас хууль ёсоор "салгадах" үед түүний гадаад үйл ажиллагаанд хэрхэн итгэж суух вэ?
- Нэг хүний баг гадаад улс оронтой харилцах харилцааны

сүлжээнд бараг хөндлөнгийн хяналтгүй холбогдсон байх нь хэр зохистой вэ? гэх мэт.

2. Дотоод байдалд гээл:

- Парламентын байр суурь суларч, доошлох эсэх;
- Парламент, төрийн тэргүүн хоёрын харилцаа хэлбэр төдий байдалд орох эсэх;
- Дотоод улс төр, эдийн засгийн бодлого-гүйцэтгэх эрх мэдэл нь улс төрийн буюу төлөөлөгчдийн байгууллагын хяналтаас хэрэг дээр гарах эсэх;
- Парламентын ба Ерөнхийлөгчийн нам хоёрдвол сөргөлдөөн ихсэх эсэх;
- Шүүх эрх мэдлийг "гүйцэтгэх эрх мэдэлд" хараат болоход дөхөм болох эсэх, наанадаж шүүгчдээ хэрхэн томилох вэ? гэх мэт;
- Орон нутгийн захиргааг хэн удирдахыг яаж шийдэх зэрэг олон асуудал ундармой. /энд зөвхөн татгалзсан учир шалтгааныг нь дурдлаа./

4.5. Бид 1992 онд нэгэнт шийдсэн, одоо дахин өөр асуудал босгохын хэрэггүй гээд байгаагийн учир юу вэ?

Төрийн удирдлагын хэлбэрийг нэгэнт шийдсэн гээд "үүдээ барьчих уу", эсвэл парламент "өөрөө мэдэг" гээд зөнд нь орших уу? Үгүй, ингэж огт болохгүй.

Ерөнхийлөгчийн засгаас татгалзахдаа бид парламентын засагт хир халдаахгүй гэж мугуйдлан зүтгээгүй, тэгэх ч учиргүй юм. Нөгөөтэйгүүр түүнийг өөр хэлбэрээр солих ч шалтгаан, хэрэгцээ үгүй билээ.

Зарим бүлгийн яриад байгаа шиг Ерөнхийлөгчийн засагт шилжинэ гэдэг чинь гүйцэтгэх эрх мэдлийг Ерөнхийлөгч тэргүүлдэг болгоод Ерөнхий сайдын орон тоо хэмнэх төдий асуудал хараахан биш ээ!

Харин монголын төрийн төв, орон нутгийн бүх байгууллагын тогтолцоог бүхэлд нь өөрчилж, төрийн чиг үүрэг, хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн болон орон нутгийн удирдлагын байгууллагын статус зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны зарчим журам, тэдгээрийн үндсэн эрх хэмжээг дахин хуваарилна

гэсэн үг. Үүнтэй холбогдон монгол улсад одоо дагаж мөрдөж буй бүх хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахаас аргагүй болох нь мэдээж юм. Ийм ажлыг шинжлэх ухааны үндэстэй амжуулж цэгцлэхэд 10 жил ч бараадахгүй буй заа. Ингэж төр улсаа бужигнуулах нь хэнд, юунд хэрэгтэй вэ? Элдэв хямрал дуудах магадлал ихтэй бус уу.

Төрийн удирдлагын хэлбэрийг тийнхүү солих ахул наанадаж:

1. Ерөнхийлөгч 2 шатаар биш, шууд сонгогдож, бүх ард түмэнд ажлаа хариуцах тул парламентын хяналтын гадна үлдэнэ;
2. Парламентын бүрэн эрх хасагдаж гүйцэтгэх байгууллагыг хянан шалгах үүрэг хулжина;
3. Засгийн газрыг "татан буулгаж" Ерөнхийлөгчийн танхим буюу Засаг захиргааны газар, бас бус албад бий болгоно;
4. Танхимын бүрэлдэхүүнийг Ерөнхийлөгч өөрөө томилж бүрдүүлнэ, өөрчилнө;
5. Ерөнхийлөгчийн засаг захиргааны газар-танхим буюу гүйцэтгэх эрх мэдлийн дээд газар нь парламентын өмнө улс төрийн болон өөр ямар нэгэн хариуцлага хүлээхгүй. Харин Ерөнхийлөгч томоохон осол цалгар авдлын хувьд парламентын шүүхээр орно;
6. Ерөнхийлөгч парламентын баталсан хуулийг хойшуулах (бүрэн зогсоох) хориг тавина;
7. Ерөнхийлөгч зохих үндэслэл байвал дангаар мэдэж парламентыг тараадаг болж магадгүй (хууль яаж шийдэхээс шалтгаална);
8. Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн оронд Ерөнхийлөгчийн дангаар удирдах тусгай байгууллага бий болгоно;
9. Аймаг, нийслэлийн засаг даргыг Ерөнхийлөгч томилох уу эсвэл ИТХ-аас сонгож дээрээс баталдаг болох эсэх;
10. Нутгийн захиргааг удирдах, шүүгчдийг тохион тавих тогтолцоог өөрчилж шинэ зарчим тогтооно. Гүйцэтгэх засаг, (парламентын хаант төр шиг) шүүгчдийг томилж лав таарахгүй гээд маш олон өөрчлөлт шууд шаардагдана.

Эдгээр нь асуудлыг ойлгомжтой болоход дөхөмтэй зөвхөн наад захын хэдэн жишээ. Үүний дээр нийгмийн шинэ ухамсар, хүний нөөцийн шинэ "отряд" бүрдүүлэх гэх мэт бусад хэрэгцээ зайлшгүй.

Дээрх бүлэг, зүйлүүдэд дурдсан бүх учир шалтгааныг иш үндэс болгон парламентын бүгд найрамдах хэлбэрээс татгалзан өөр хэлбэрт шилжих нь ард түмний сонголтыг үгүйсгэн ноцтой үр дагаварт хүргэж болзошгүй хэмээн үзэж ирсэн билээ.

4.6. Улс төрийн дарангуйллыг эсэргүүцэх ард түмний эрх гэж юу ярина вэ?

Хэрэв ард түмэн өөрсдийн сонголтыг эс хайхран хэсэг бүлгийн дур зоргоор төрийн удирдлагын хэлбэрийг эсрэгээр өөрчилбэл тэд дургүйцэн үзэх төдийгүй эсэргүүцэн тэмцэх улс төрийн эрхтэй, бас үүрэгтэйг санахад илүүдэхгүй билээ. Энэ тухайд бусдын жишгээс авсан гурван баримтыг нотолгоо болгон дурда!.

Нэгдэх нотолгоо: АНУ-ын 1776 оны «Тусгаар тогтнолын тунхаглал»-д дурдахдаа: «Бид дараахь үнэнийг илэрхий хэмээн үзэж байна. Бүх хүн адил тэгш бөгөөд өөрийнхөө бүтээгчээс салшгүй зарим эрх, түүний дотор: амьд явах, чөлөөтэй байх болон аз жаргалд тэмүүлэх эрхүүдийг олж төрсөн юм. Эдгээр эрхийг хангахын тулд эрх мэдлийг удирдуулж буй хүмүүсээсээ зээлсэн авсан шударгуу Засгийн газрыг байгуулдаг юм. Хэрэв тухайн засаг төрийн хэлбэр (онцлов-Б.4) нь тэдний эрхийг хангахад хор хөнөөлтэй байвал ард түмэн тэрхүү хэлбэрийг өөрчлөх буюу устгаж өөрсдийн аюулгүй байдал, аз жаргалыг илүүтэй хангахуйц зарчимд тулгуурласан засгийн зохион байгуулалт бүхий шинэ Засгийн газрыг байгуулах эрхтэй.

Угаас оршин буй Засгийн газрыг түр зуурын буюу ялчилгүй шалтгаанаар сольж өөрчлөх шаардлагагүй гэсэн болгоомжлол

байдаг нь мэдээж. Гэхдээ дарангуйлагч засгийг хүлцэн дагуулах гэсэн нэг л зорилгыг мөрдлөг болгож эрх мэдлээ хорттойгоор урвуулан ашиглах, албадан дагуулах гэвээс ард түмэн ирээдүйд аюулгүй байдлыг нь хамгаалж чадахуйц итгэл бүхий хамгаалалт тогтоохын тулд уул Засгийн газрыг түлхэн унагах эрхтэй төдийгүй үүрэгтэй»¹ гэжээ.

Хоёрдахь нотолгоо: Францын 1789 оны «Иргэний ба хүний эрхийн Тунхаглал»-д төр болон нэгдсэн хүмүүсийн салшгүй эрхүүдийн дотор эрх чөлөөтэй, өмч хөрөнгөтэй, аюулгүй байх эрхийн зэрэгцээ дарлалыг эсэргүүцэх эрхтэй гэдгийг нэрлэн тунхаглажээ.

Францын Үндсэн хуульд «Үндэсний бүрэн эрхт байдал нь ард түмнийх байх...» бөгөөд «түүнийг ард түмний ямарч хэсэг, ямарч тусдаа бие хүн өөрийн мэдлийн болгож хэрэгжүүлэх ёсгүй»² гэж заасан байна.

Гуравдахь нотолгоо: Дарлал, дарангуйллыг эсэргүүцэх, өөрсдийн үндсэн хуульт байгууллыг хамгаалах ард түмний эрхийг Германы Үндсэн хуульд бас тодорхой тусгасан байдаг. Уг Үндсэн хуулийн 20 дугаар зүйлд:

1. БНГУ бол ардчилсан, нийгэмшлийн, холбоот төр мөн;
2. Төрийн аливаа эрх мэдэл ард түмнээс эхлэлтэй. Энэ эрх мэдлийг ард түмэн сонгуульд санал гаргах болон хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүн таслах тусгай байгууллагаар дамжуулан хэрэгжүүлнэ;
3. Хууль тогтоох эрх мэдлийг үндсэн хуульт байгууллаар, харин гүйцэтгэх болон шүүх эрх мэдлийг хууль ба эрх зүйгээр холбон бататгана гэж заасны эцэст: «(4). Бүх германчууд энэхүү байгууллыг устгах гэж санаархсан хэнд ч болов хэрэв өөр арга хэрэгсэл ашиглах боломжгүй бол эсэргүүцэл үзүүлэх эрхтэй»³ гэж тунхаглажээ.

ХБНГУ-ын гол хуулийн

эдгээр үндэслэл нь нэгэнтээ Үндсэн хуулийн аргаар засгийн эрхэнд гарсныхаа дараа Үндсэн хуульт байгууллын эсрэг довтолж ардчиллыг устгаж фашист дэглэм тогтоосон гитлеризмийн гашуун сургамаас үүдсэн болгоомжлол гэж зарим судлаач дурдсан билээ.⁴ Эл сургаамж дарангуйллын эсрэг утгаараа өнөөдөр ч ач холбогдлоо алдаагүй болов уу! Бусдын жишиг гэвэл энэ мэтээр үргэлжлүүлж болох юм.

Ардчилсан ёсны тэргүүн эгнээнд яваа эдгээр орны гол хуулиас ишлэсэн дээрх үндэслэлүүд нь утгаа төрийн эрх мэдлийн уг сурвалж ард түмэн бөгөөд тэд л төр улсынхаа мөн чанар, хэлбэр, дэглэмийг өөрсдөө тогтоох бүрэн эрхтэй. Бүхэл бүтэн ард түмний бүрэн эрхт байдал (суверенитет)-ыг аль нэг хэсэг бүлэг, хэн ч дур мэдэн эдлэх, булаах ёсгүй. Тийм оролдлого хийсэн ямарч ч хүчин, хэнийг боловч ард түмэн аргагүйдээс эсэргүүцэн дарах эрх, үүрэгтэй гэж хүлээн зөвшөөрсөн хэрэг юм.

Дээр өгүүлсэн ардчилсан улсуудын зарчмууд нь хүний эрх, ард түмний бүрэн эрхт байдал, хуулиар тогтоосон төрийн хэлбэрт хэрхэн холбогдсон байдгийг илэрхийлж байна. Төрийн улс төрийн дэглэм, түүний хэлбэрийг тогтоох, өөрчлөх асуудал буюу төрийн хэлбэр, дэглэм хоёулаа ард түмний бүрэн эрхт байдал(суверенитет)-ын буюу эрх мэдлийн зүйлс бөгөөд тэдний сонголтын асуудал мөнийг нотолж байгаад эргэлзэх ёсгүй. Монголчууд ч үүнийг нотолсноороо бахархах эрхтэй!

Тав. Парламентын засгаа бэхжүүлэх, хөгжүүлэх талаар давын өмнө юу хийх вэ?

5.1. Парламентын засгийг шүүмжлэх болсон гол шалтгааныг мэдэж арилгахаас эхлүүштэй.

Үндсэн асуудлаа нэгэнт сонгож тогтоосноос хойш төрийн удирдлагын парламентын бүгд найрамдах хэлбэрийг тордож сайжруулах, оновчтой бөгөөд шинэ

¹ Конституционное право зарубежных стран Т.П. Издательство БЕК 1995г. С.107

² Бүгд Найрамдах Франц Улсын Үндсэн хууль. (1958) 2 дугаар зүйл.

³ Бүгд Найрамдах Франц Улсын Үндсэн хууль. (1958) 2, 3 дугаар зүйл.

⁴ ХБНГУ-ын Үндсэн хууль. (1949 он) 20 дугаар зүйлийн 1-4 дэх хэсэг.

⁵ Конституционное право зарубежных стран. Норма. М., 2005г.

шинэ механизмыг бусад хуулиар тогтоох нь хойшлуулсгүй зорилт байв. Гэтэл парламентын засаг тохирохгүй байна гэдэг санаа зэрэгцэв. Энэ нь чухам юунаас үүдэлтэй, ямар шалтгаантай юм бэ? гэдгийг тогтоох, тэр шалтгааныг арилгахаас үг зорилтыг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй юм. Олон түмний зарим хэсгийн зүгээс гарч буй эргэлзээний гол шалтгаан нь бидний ойлгож байгаагаар:

Нэгдүгээрт: улс төрийн зарим бүлэг Үндсэн хууль батлах үед олонхид ялагдсанаа хүлээн зөвшөөрөхгүй үе үе цухалзуулсаар ирсэн;

Хоёрдугаарт: парламентат ёсны механизмыг гүйцэд бүрдүүлээгүй урсгалд тавьчихсан. "Яран дээр нь шарх" гэгчээр УИХ-ын удаа дараагийн бүрэлдэхүүн, парламентын намууд урагшгүй ажилласан төдийгүй алдаа зөрчил, авлига, далд лоббизмд (хор найруулгад) идэгдэж алдаа, зөрчил гаргасаар ард түмний итгэлийг хөсөрдүүлж ирсэн. Товчилбол, УИХ-ыг жинхэнэ парламентат ёсны байгууллага болгох нэр их ажлыг бараг хийлгүй, сонгохоосоо эхлээд хууль тогтоол биелүүлэх хүртэл бүх үйл ажиллагааг оромдож авлига, далд лоббизм, цаашилбал далд (сүүдрийн) эдийн засагт автсанд оршино. "Авлига, далд лобби, сүүдрийн эдийн засаг, гадаадынханд бөхөлзөх үзэл" энэ дөрөв өнөөдөр Монголыг дотроос нь идэж дуусгах нь ээ. Газрын баялаг, хүр хөрөнгөө худалдаж олсон, гаднаас өрдөж авсан хэдэн төгрөгөндөө цадаж хууртах ёсгүй!

Ичиг зоволгүй хэлэхэд бид чинь Үндсэн хууль гаргаад, засаг төрийн байгууллагуудыг байгуулаад л орхичихсоноос биш, түүнийгээ гүйцэд ухаарч, бүх механизмыг бүрдүүлэх нарийвчлалын шинэтгэл хийлгүй ерөнхийлсөөр шинэ нэртэй хуучин дошин дээр дэвхэцээр ирлээ шүү дээ! Одоо л ойлгож эзэлж байна гэж улс төрийн зарим зүтгэлтэн ярих нь гэрэл гэгээ мэт санагдана. Үнэн л дээ. Удаа дараагийн эрх баригчид Үндсэн хуулиараа суулгасан үрийг соёолуулж, боловсруулаагүй буюу гүнзгийрүүлж шийдвэрлэх зарчимын олон асуудлыг алгуурласаар өдий хүрэв. Тэр ч байтугай эхэн үед хууль тогтоох журмаар бүрдүүлсэн зарим

хүчтэй, шинэ механизмыг хүчингүй болгож, орон орон хэсэж гаднаас нь өнгөц харсан, сонссоноо дууриах төдийгээр ерөнхийлөн ярьж, цагийг элээлээ. Тэд ард түмний сонголтыг ухаарахаасаа илүү гоочлон өөлж, өөрсдийн явцуу сонирхолд нийцүүлэн гуйвуулж ирсэн баримт хуримталсаар байна. Үүнийг парламент, Засгийн газар хоёроо холж хутгаад Ерөнхийлөгчийн эрхийг хязгаарлан, төрийн дээр намгыг тавьсан өөрчлөлтийг 2000 онд Үндсэн хуульд оруулсан нь парламентын засагт тогтолцоонд үнэхээрийн харш болсныг амьдрал нотлон харуулав. Парламент, Засгийн газар хоёрын бүрэлдэхүүнийг холж хутгасан нь олон зүйлийн сөрөг үр дагавар бий болгожээ. Бүхэлдээ хууль тогтоох, гүйцэтгэх эрх мэдлийн зааг бүдгэрч, харилцан хяналт тэнцэлтэй байх механизм жинхэнээрээ ажиллахаа больжээ. Тэр дундаа:

➤ Парламентаас Засгийн газрын үйл ажиллагаанд тавих хяналт ёс төдий өөрөөр хэлбэл өвчин эмгэгтэй хүний "биеэ ажиглах" мэт дотоод хяналт төдий болсон.

➤ Улсын нэгдсэн төсвийн бараг бүгдийг төвлөрүүлж сайд гишүүн, сул гишүүн (тойрог) хоёр хувааж аваад дурээр зарцуулах аргад амташсан.

➤ Засгийн газар парламентын илтэлийг хүлээсэн байх зарчмыг "өөртөө итгэх" буюу эрдэх маягтай болгон цаасан дээр үлдээв. Засгийн газар өөрт нь итгэл хувааж байгаа эсэхийг тогтоолгон төсөл үйлдэн УИХ-д Үндсэн хуулийн заалт бий ч Ерөнхий сайд нь УИХ-ын гишүүн давхарласан 17 гишүүнд ийм санал, шаардлага тавих нь нүд хуурсан инээдтэй хэрэг болох нь мэдээж юм. Улсын их хурлын сул 19 гишүүн санаачлах Засгийн газрынхантай давхар 17 гишүүнтэй хүч тэнцэж аюулгүй давна.

➤ Ерөнхий сайд хууль биелүүлэх ажлыг улсын өмнө хариуцна гэсэн заалт Үндсэн хуулийн хариуцлагын зарчим биелэх улс төрийн баталгаагүй болсон. Энэ нь түүний танхимын гишүүд УИХ-ын гишүүн байгаагаар төдий биш Ерөнхий сайд өөрөө олонхийн намын (хүндэт биш "захирагч") дарга байж, нам нь УИХ-д заавал

биелүүлэх удирдамж заалт өгч намын гишүүнээр нь барьцаалан тулган хүлээлгэдэг болсонд гол нэгэн шалтгаан нь байгаа.

➤ Засгийн газрын бүрэлдэхүүний талаар Ерөнхийлөгчтэй зөвшилцөх Үндсэн хуулийн үндэслэлийг үгүйсгэж Ерөнхий сайд өөрөө УИХ-д шууд оруулдаг журам тогтсон нь Засгийн газарт давуу байдал олгосон хэрэг гэхчилэн нотолж болно. Олны анзаарамгүй өөр олон жишээ баримт бий. Тэр бүхэн нь нь яван явсаар Үндсэн хуульд байгууллыг хөгжүүлэн бэхжүүлэх бус, хөгцүүлэн хэврэгшүүлэхэд хүргэж, одоо бүр зарим нам, бүлэг барилгаа "нурааж, шинийг барих" санаа сэдэж, олны толгой эргүүлэх болов. Эцэст нь «төрийн тогтолцоо болохгүй байна» гэж бүх буруугаа Үндсэн хуульд чигээд «боловсронгүй болгоно», «цогц арга хэмжээ авна», «эрх зүйл орчныг бүрдүүлнэ», "алсыг харна", "оновчтой шийднэ", "хариуцлагын тогтолцоог бий болгоно", "ард түмнээ бодно" гэхчлэнгийн элж хуучирсан хуурамч лоозон дуудаж, чухам хэзээ, хэн юу хийх, яах гээд байгаа нь үзэгдэж харагдахгүй болж, зөвхөн "Ерөнхийлөгчийн засаг тогтооно" гэсэн цуу дэгдээж байгаа албан ёсны хүрээнд зогсоох нь хууль ёсны шаардлага мөн. Харин иргэд үзэл бодлоо хэрхэн илэрхийлэх нь хүний суурь эрхийн асуудал билээ.

5.2. Улс төрийн тогтолцоон дахь гурван нэгэнтэй гажуудал буюу гуйвуулга, хэтрүүлгийг арилгах зайлшгүй шаардлагатай

Засгийн газрыг намаар сольж, парламентыг Засгийн газраар эзлүүлэн дарамтлах болж, Ерөнхийлөгчийн Үндсэн хуулийн эрхийг тонов. Энэ бол улс төрийн дэглэмийг 1960 оны тогтолцоо руу гэдгэрх хуруулан гулсуулж, "ардчиллын хэвлийд захиргаадын үр тарьж байгаа" хэрэг мөн. Ингэснээрээ гишүүд парламентын засгийг сульдуулж "айргийн нь гүзээлээд орхисон хөндий хөхүүр" шиг болгоход хүргэж байна. Гэтэл "парламентын дарангуйлал", "олонхийн дарангуйлал" нүүрлээд сүйрүүлэх гэж байгаа мэтээр бас төвөгдүүлэх

болов. Гаднаас тэгж харагдаж байж магадгүй л юм. Утгаа бол байгаа юмныхаа цаадахыг өнгийж хардагсан бол 100 гаруй жилийн өмнө нийтлэгдсэн Сецилегийн тэр томъёоллын учрыг ухаардагсан бол парламентыг олонхийн дарангуйлал гэх бус тэр дотроо л олонхи нь цөөнхөө дарамталж байгаад хэргийн учир оршино. Тэгээд ч хэрэг дээрээ үйр парламент биш, харин түүний нэрийн доор намын удирдлага, гүйцэтгэх засгийн сайд, дага нар л давхар эрх, доллар, төгрөг хоёроор Улсын Хурлаа дарамталж байгааг олж харахад хэцүү бишээ. "Нэг ангийнхан" гэх УИХ чинь одоогийн болон огцорсон сайд нарын чуулга болсоор удлаа шүү дээ.

Өдгөө засгийн эрхийг УИХ биш, нам барьж, Засгийн газар нь хуулийг биш, намын мөрийн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлдэг болоод байна. Бас УИХ-ын шийдвэрлэх асуудлыг төрийн ордонд парламентын ажил-мэргэжлийн байгууллагууд биш, МАХН-ын Төв байранд Удирдах зөвлөл хэлэлцэн намын бүлгээр додомдуулан шийдвэрлэдэг гэжиг ёс журам болчихоод байна. Түүнийг "дамжаа"-ны "онолчлол" зөвтгөхөөс буцаахгүй байна. Тэгээд л намын олонхиор түрээ барин, болохгүй бол дахин нэр дэвшүүлэхгүй, сонгохгүй гэх зэргийн сүрдүүлгээр ам тангаргийг авч дур зоргын төсөл дээр бараг л "хурууны хээг нь даруулах" шахам тулган хүлээлгэдэг нь шийдвэр гаргах арга болжээ. Иймд УИХ бол хуулийг зөвхөн "ёсчлох" дамжаала болсон гэхэд хол зөрөхгүй. Ямар хууль баталснаа мэдэхгүй, мэдэхийг ч хүсэхгүй, даргадаа, Тамгын газартаа УИХ-ын Үндсэн хуулийн онц эрхийг шилжүүлж, тэнд баталсан гэх хуулийг дараа нь элдвээр эрээлж өөрчилчихдөг болсныг Үндсэн хуулийн Цэц нотлолгоо.

5.3. Парламентын хууль тогтоох ажиллагаа юуны өмнө хууль гаргах, ажлыг Үндсэн хуулийн шаардлага, эрхэм дээд ёс журамд оруулах хэрэгтэй болжээ

Парламент хууль баталсан нэр зүүж, аппарат нь орлон ажиллахуйн ганц баримтыг сонирхуулбал, Үндсэн хуулийн Цэцийн 2007 оны 5 дугаар сарын

23-ны №06 дүгнэлтэд дурдахдаа:

«ҮНДЭСЛЭЛ: Нэг. Улсын Их Хурлын чуулганы 2006 оны 7 дугаар сарын 20-ны өдрийн нэгдсэн хуралдаанаар Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын тухай хуулийн эцсийн найруулгыг танилцуулснаас хойш 2006 оны 9 дүгээр сарын 27-ны өдөр буюу ажлын 49 өдрийн дараа, 10 дугаар сарын 10-ны өдөр буюу ажлын 58 өдрийн дараа, 10 дугаар сарын 17-ны өдөр буюу ажлын 63 өдрийн дараа; Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын тухай хуулийн эцсийн найруулгыг танилцуулснаас хойш 2006 оны 9 дүгээр сарын 7-ны өдөр буюу ажлын 35 өдрийн дараа, 9 дүгээр сарын 11-ний өдөр буюу ажлын 37 өдрийн дараа, 9 дүгээр сарын 19-ны өдөр буюу ажлын 43 өдрийн дараа, 9 дүгээр сарын 26-ны өдөр буюу ажлын 48 өдрийн дараа, 10 дугаар сарын 3-ны өдөр буюу ажлын 53 өдрийн дараа тус, тус агуулга, бодлого, зарчмын болон найруулга, үг хэллэг, дараалал, бүтцийн чанартай олон тооны засварыг хийсэн болох нь хуулиудын хувийн хэрэг болон Үндсэн хуулийн цэцийн их суудлын хуралдааны явцад шинжлэн судалсан бусад баримтаар нотлогдож байна.» гэжээ. Аймаар баримт. Ийм парламентад сонгогчид итгэх үү? Эрх баригч гэж үзэх үү?

5.4. Намын дарга Засгийн газрыг тэргүүлдэг бусад орны жишгийг хууль дээдэлдэг жинхэнэ утгаар нь биш, нам нь Засгийн газрыг, улмаар парламентыг удирддаг нэгт тогтолцооны жишгээр ашиглаж болсныг таслан зогсоох цаг болжээ.

Ерөнхий сайд ноён М.Энхболд саяхан "Үнэн" сонинны сурвалжлагчид өгсөн арилцлагадаа «Манай Засгийн газар намын мөрийн хөтөлбөрийг биелүүлэх ажлыг эрчимтэй хийж байгаа...»¹ гэж хариулсан нь гайхаш төрүүлэхгүй байхын аргагүй. Гэхдээ үнэнээ хэлсэн нь ашгүй дээ. Уг нь "тэгээгүй", "системийн буруугаас", "хуулийн цооронхойгоос боллоо" гээд л булзааруулж орхисон бол алга ташаад л өнгөрнө шүү дээ.

5.5. Засгийн газраа хууль хэрхэн биелүүлж буйд дүн тавих хяналтыг хүчтэй болгууштай.

Парламентын хууль гаргах ажил ихээхэн болхи удаашралтай, үймээн самуунтай байгаагийн дээр түүний зүгээс Засгийн газрын үйл ажиллагаанд тавих хяналт Үндсэн хуулийн биш, өвчин эмгэгтэй хүн "өөрийн биеийг чагнадаг" дотоодын хяналтын төдий болж хоцров. Ялангуяа, төсөв санхүүгийн хяналт хүч нөлөөгүйгээр барахгүй энэ хүрээнд хууль тогтоох, гүйцэтгэх эрх мэдлийн ялгаа бараг харагдахаа болив. Улсын нэгдсэн төсвийн байгууламжийг Үндсэн хуулиар тогтоосон Монгол төрийн байгууламжаас хол зөрүүлэн сайд, тойрог хоёроор хуваарилсан баталж, УИХ-ын ба Засгийн газрын гишүүд өрсөлдөн зарцуулдаг болов. Зарим талаараа албан ёсны авилга эндээс эхэлж байна. Дээрээ мөнгийг "борцлохтой" төстэй болсноос орон нутгийн засаг захиргаа өлсгөлөнгийн байдалд орлоо. УИХ-ын гишүүд нь мөнгөний мэдэлтэй сайдын болон гүйцэтгэх эрх мэдлийн ашигтайхан суудалд санагалзсан байдалтай чих тавьж, ард түмний элч, хууль тогтоогчийн үүргээ дайварт үзэх хандлагатай болсон нь ч илт мэдрэгдэнэ.

5.6. Хууль тогтоох, гүйцэтгэх эрх мэдлийн хүрээнд тавих шүүхийн хяналтыг хүчтэй болгох, улс төрийн хариуцлагыг дээшлүүлэх шаардлага, боломжийн аль аль нь бий

Үндсэн хуульд байгуулалд тавих Ерөнхийлөгчийн хяналтын механизмизмыг сулруулсны дээр, шүүхүүд хяналтын бүрэн эрхийнхээ хүчин чадлыг гүйцэд ашиглаж чадахгүй, бэмбэгнэх, дарамтлагдахад ч хүрч байгаа нь нуруц биш. Цэцийн эцсийн шийдвэр гарах болгонд түүний дагуу УИХ өөрийн ажиллагаа, шийдвэрт буй гэмийг шинжиж арилгахын оронд Цэцийг байцааж дарамтлахыг эрмэлзэж, Үндсэн хууль зөрчсөөр байна. Ялангуяа УИХ-ын гишүүн бүр шүүхээс дээгүүр хууль тайлбарлаж байгаа нь энэ гэгж мэргэжилтнүүдийн бухимдлыг төрүүлж, олныг хууран мэхэлж байгаа нь тэвчихийн аргагүй болов. Цэц шийдвэр гаргачихаад түүнийгээ хэн нэг нь парламентад очиж "зөөллөдөг" буруу хандлага

¹ МАХН-ын "Үнэн" сонин, 2007 он

архагших янзтай. Бас шүүхийн шийдвэрийг биелүүлсэгийн учир хүлээх хариуцлага ч огт яригдахаа больжээ. Эрүүгийн хуульд хүртэл тийм зүйл бийг үзэж мэдэлгүйгээр «хариуцлагын тогтолцоо алга» гэж олон түмнийг мадлах болов. Дашрамд тэмдэглэхэд Үндсэн хууль ба бусад хуульд байгаа улс төрийн болон хууль зүйн хариуцлагын механизм давхардаж, «хэтэрсэн», «хатуудсан» уу гэхээс биш дутах хомсдож хөнгөдөөгүй. Үндсэн хуульд:

- Улсын Их Хурлыг тараах;
- Гишүүнийг эгүүлэн татах үндэслэлийг тогтоох (дараа нь шийдвэрлэх);
- УИХ-аас Засгийн газрын үйл ажиллагааг хянан шалгах бүрэн эрх;
- Засгийн газарт итгэл үзүүлэх эсхийг хэлэлцэх, санал хураах;
- Засгийн газар, түүний гишүүнийг огцруулах;
- Төрийн дээд албан тушаалтнуудыг уг тушаалаас огцруулах асуудлыг тавьж үндэслэлийг тогтоолох зэрэг чамлаж голох, дутах хийдгээргүй үндэслэлүүд орсон билээ. Албан тушаалын гэмт хэргийн төрөл, зүйл эрүүгийн хуулиар нэг бий.

Гэтэл органик буюу үндсэн хуульчилсан хуулиар тодруулж, процессын хуулиар нэгд нэгэнгүй журамлаж хэрэгжүүлэх зэргийн дараа дараагийн (2 дахь, 3 дахь) алхамыг хийлгүй алгуурлан гагцхүү Үндсэн хуулийн товчхон томъёололтой зарчмын 70-хан зүйлийг муйхарлан дайрч, түүнийг хуурмаг хуулийн зэрэглэлд оруулав. Бичээтэй байгаа боловч биелээгүй (биелүүлдэггүй) бол "хуурмаг хууль" гэдэг шүү дээ. Хуурмаг хуулийн гэмтэн нь хууль өөрөө биш, түүнийг хянаж хангах, сахиж биелүүлэх үүрэгтэй УИХ, Засгийн газар, шүүх, эсвэл тухайн тохиолдолд тэдгээрийн аль нэг нь мөн. Хуулиасаа, «системээсээ» биш (зарим нэг бүрхэг мөчид юм бий л дээ) ажлаа мэддэггүй буюу мэдэн бодууддаг эзэн хүнээсээ шалтгаалж байгааг алин бур хацайгил булзах вэ? Ичиг нүүр, санаа зовох мэдрэмж гэж байх учиртай билээ. "Ойлгомжгүй" тогтолцоонд байна уу, ойлгодоггүй толгойгоонд байна уу? гэдгийг одоо л нэг эргэцүүлэх болжээ. Чухам л гол хуулиа ойлгож, нарийвчилж,

хэрэглээгүйгээс үүдсэн олон янзын тойм төдий хандлага, баримжаагүй дүр зоргын ажиллагаа, гажуудал, зөрчилүүд л төрийн удирдлагын парламентын хэлбэр нь буруу юм шиг ойлголтыг олон түмэнд төрүүлж, түүн дээр улс төрийн зарим хүчин тоглож байна. Ийм "тоглоомыг" өнөөгийн үндсэн хуультай байгууллын эсрэг хандлага гэж үзэхэд огтхон ч хатуудахгүй шүү!

Ард түмэн, иргэд хэлэх шүүмжлэх, эсэргүүцэх эрхтэй ч гэсэн, төрийн түшээд, шинхэнэ албан хаагчид хэдийгээр таашаахгүй байгаа ч гэсэн Үндсэн хууль руу дайрч давшилж, үгүйсгэх ёсгүй гэдэг нь хууль дээдлэх ёсны суурь зарчим билээ. Хэрэв Үндсэн хуульд нийцсэн хуулийг эсэргүүцмээр байгаа бол, биелүүлж чадахгүй гэж үзвэл үнэнээ хэлээд албан тушаалаа өгчих, дараа нь эсэргүүцэл дургүйцлээ илэрхийлж, олныг "уруу тат". Энэ бол төрийн албаны хөдөлшгүй зарчим билээ.

Үндсэн хуулийг зөвшөөрөхгүй улс төрийн хүчин байгаа бол түүнийг татан буулгах нь бүртгэн зөвшөөрсөн шүүхийн үүрэг мөн гэдгийг нэмж хэлэх юун! Улс төрчид юуг, хаана, ямар хязгаарын дотор лоозогнохоо мэддэг баймаар.

Энэ бүхний учир начирь олж УИХ-ын сонгуулийн тухай, улс төрийн намын тухай, засгийн гурван салааны тухай, тэр дундаа УИХ, Засгийн газар, Ерөнхийлөгчийн болон нутгийн захиргааны харилцан ажиллагааны тухай зэрэг засаг төрийн байгууллагууд, төрийн албаны тухай олон хуулийг Үндсэн хуулийн дагуу нарийн мэргэжлийн үндсэн дээр нэгэн зэрэг балансуулан боловсруулж мөрдөх нь, тийнхүү мөрдөж чадах хүний нөөц бүрдүүлэх нь өнөөгийн эддрээт байрлаас гарах үндсэн арга зам мөн.

Наанадаж УИХ-ын үйл ажиллагааны үйл явц журам, "журамчлага" (процесс, процедур)-ын талаархи хуулийг тун нарийн нягт нямбай боловсруулж баримтлах шаардлага байгаа нь ойрын өдрүүдэд хэн бүхэнд мэдрэгдэхээр болов. Дэг гэж Үндсэн хуульд

харшилсан олхио муутай дотоод журам байгааг сүүлийн үеийн хууль гаргах ажиллагааны практик бэлхнээ харуулав.

Зургаа. Төрийн хэлбэрт эрх мэдэл хуваарилах зарчмын холбогдол

6.1. Төрийн удирдлагын нэгдмэл байдал ба эрх мэдлийн хуваарилалт

Агуулгагүй хэлбэр, хэлбэргүй тогтолцоо гэж үгүй билээ. Төрийн удирдлагын хэлбэрийг агуулгын талаас нь эс анхаарваас ноцтой алдаанд хүрч болзошгүй юм. Засгийн эрхтэй, ялангуяа удирдлагын хэлбэрийг засаг төрийн эрх мэдлийн зохион байгуулалт, түүний байгууллагуудын тогтолцоо, бүтэц, харилцан ажиллагааны болон хүн амтай харилцах зарчим, арга хэрэгжүүртэй шууд холбон үзэж тодорхойлдог! Энэ бол асуудлыг «ил харагдах» өнгөн талаас харж, сэтгэлийн хөөрлөөр уулгамчлан ярихаас огт өөр, шинжлэх ухаанч хандлага юм. Тэр дундаа төрийн эрх мэдлийг хуваарилсан (ардчилсан), эсэх (ардчилсан бус)-ийг төрийн хэлбэрийн нэгэн гол шалгуур болгоно.

Тухайлбал, Үндсэн хуулиар төрийн эрх мэдлийг хуваарилж уу, үгүй юу? Хуваарилсан бол яаж, аль чиг үүргийг ямар байгууллага (институци)-д хариуцуулж, түүндээ ямар ямар бүрэн эрхийг олгосон байна вэ? гэдэг нь тухайн төрийн удирдлагын хэлбэрийн амин сүнс, түүний бий болсон учир шалтгаан мөн билээ.

Ардчилсан орнуудад уул эрх мэдлийг хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүхийн буюу засгийн гурван салаанд хэрхэн хувааж зохион байгуулсныг төрийн удирдлагын хэлбэрийн гол агуулга гэж болно. Үүнийг цааш нь дэлгэрүүлж, бас салаа нэг бүрийн дотогш гүнзгийрүүлж үзвэл ихээхэн "нурших" хэрэг гарна. Ингэхээс азнаж, харин эрх мэдэл хуваарилах¹ зарчмыг "гурван засаглал" хэмээн салгаж туйлшируулж улс орны удирдлагын нэгдмэл байдлыг хэрэг дээр

¹ Н.И.Матузов, А.В.Малько, Теория государства и права. Курс лекций. "Юристы". М.1977. С.78; Конституционное право зарубежных стран. Изд., "Норма" М.2005. С.141; Сравнительное конституционное право. Изд., "Международное отношение". М.2002. С.252 ба бусад

үгүйсгэдгийг анхаарах нь чухал юм. Төрийн эрх мэдлийг засгийн гурван салаанд хуваарилсан буюу тэгж "зүтгүүлж" байгаа нь улс орны удирдлагыг саланги гурван хэсэг (зарим хүний хэлдэгээр "гурван засаглал") болгох гэсэн ойлголт ч, ажил хэрэг ч огтхон биш билээ. Харин нэг засгийн гурван чиг үүрэг, тэр бүхэнд тохирсон бүрэн эрхийг төрийн гурван төрлийн байгууллагад тус тусад нь хариуцуулж, харилцан "хяналт, тэнцэлтэй" болгон төгөлдөржүүлэх замаар ардчилсан ёс, хүний эрхийг сайтар баталгаажуулахыг чармайгаад байгаа юм. Үүгээрээ л энэ зарчим ардчиллын хөгжлийн амин сүлжээ бөгөөд хүнлүүгээ харсан төрийн удирдлага, үйл төрийн засгийн зохион байгуулалтын хэлбэрийг тодорхойлогч хүчин зүйл болдог байна.

«Хяналт, тэнцэлтэй» гэдэг нь эцсийн дүнд засаг төрийн байгуулал нэгдмэл байдалд суурилсан байдлын нэг илрэл мөн. Иймээс нэг зарчмаар нөгөөг нь, өөрөөр хэлбэл эрх мэдэл хуваарилах гэдгээр засгийн, улмаар улс үндэстнийхээ нэгдмэл байдлыг үгүйсгэн, алдагдуулж болохгүй билээ. Уг орон "гурван засагтай" гээд гурван тайш зүтгэхчлэн гэсэн ойлголт байж болохгүй нь ойлгомжтой. Харин тэр гурван салаа нь нэгдмэл нэг үндэстэй хуваарь учир бид "засгийн гурван салаа" (three branch of power-«три ветви власти») гэж тайлбарласаар ирсэн юм. Тэр гурван салааны үндэс суурь нь үндэстэн-төрийн засгийн «нэгдмэл байдал» (единство государственной власти) мөн. Энэ тухайд юу хэлж, төрийн удирдлагын хэлбэртэй учир шалтгааны ямар холбоотойг хэрхэн ойлгож болох вэ?

«Эрх мэдэл хуваарилах зарчмын хэрэгжилт нь төрийн засгийн нэгдмэл байдлыг гажуудуулахад хүргэхгүй. Төрийн бүх байгууллагын стратегийн зорилго болон үйл ажиллагааны чиглэлүүдийн нэгдлийг төрийн засгийн нэгдмэл байдал гэж

ойлгоно»² хэмээн гадны судлаачид өгүүлснийг дурдахад илүүдэхгүй.

Бас асуудал үүгээр дуусахгүй. Үндэсний хэмжээнд нэгдмэл байдлыг тээгч бөгөөд тодорхойлогч нь хэн, ямар байгууллага байх вэ? Тухайн улсад ямар хэлбэртэй байвал арай илүү зөрөг талтай вэ? гэдгийг цааш нь ургуулан бодох хэрэгтэй л дээ.

6.2. Парламент бол ард түмний засгийн нэгдмэл байдлыг хангагч (дээд) байгууллага

Энэ тухайд «Монгол Улсад засгийн эрх ард түмний мэдэлд байна» гэсэн Үндсэн хуулийнхаа заалтыг дахин дурдаж иш үндэс болгох нь зүйтэй. Уг заалтаас үзвэл засгийг тээгч нь ард түмэн бөгөөд тэд «төрийн үйл хэрэгт шууд оролцож, мөн сонгож байгуулсан төрийн эрх барих төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан энэхүү эрхээ хэрэгжүүлнэ»³. Тэрхүү засгийн эрх барих төлөөлөгчдийн байгууллага нь Улсын Их Хурал мөн бөгөөд «хууль тогтоох эрх мэдлийг гагцхүү тус Их Хуралд хадгална». Тиймийн учир УИХ ард түмний өмнөөс хууль тогтоох замаар төрийн дотоод, гадаад бодлогын үндсийг тодорхойлно. Хууль тогтоох эрх мэдлийг гагцхүү УИХ-д хадгална.

Ийнхүү "эрх барих дээд байгууллага" гэсний учир шалтгаан ийм билээ. Гэтэл В.И.Лениний үзэл санааны илрэл мэтээр мушгин гуйвуулж байгаа нь юмыг нийгмийн учир шалтгаан, уг чанараар нь ухаарахгүй байгаатай холбоотой болов уу. Улсын Их Хурал нь монголын ард түмнийг шууд төлөөлж хууль тогтоох замаар улс үндэстний нэгдлийг илэрхийлж байгаа болохоос биш, 76 гишүүний амин хувийн ашиг сонирхлын нэгдэл биш. Харин Монголын ард түмний хураангуй-багасгасан ард түмэн мөн билээ. Үүгээрээ ард түмний өөр нэг төлөөлөл болох «шууд сонгогдсон» (өөр нэг шат нь УИХ-д бий) Ерөнхийлөгч буюу нэгэн хүнээс илүү өргөн төлөөлөлтэйгээрээ

давуу гэж ард олон ойлгож, Үндсэн хуульд хүлээн зөвшөөрсөн юм. Харин тэр цагаас хойш парламентат ёсыг бэхжүүлж амин чухал арга замууд, механизмыг бүрдүүлэн төгөлдөржүүлэх талаар зарим ажил хийсэн ч гэсэн шинжлэх ухааны мэдлэгт үндэслэсэн дорвитой алхамууд даан ч хийсэнгүй. Зөвхөн өмнөх практикийг хуулбарлан дагалдаж, баримжаа төдий буюу өмнөх далдыг санагдуулсан "хар ухаанаар" хандсаар өнөө хүртээ гэхэд хилсдэхгүй.

Дүгнэн үзвэл эцсийн дүндээ төрийн хэлбэр нь:

➤ тухайн төр улс өнө удаан орших, эс оршихтой;

➤ улс төрийн дэглэм нь ардчилсан байх уу, харгис байх уу гэдэгтэй;

➤ ингэснээр нийт иргэн нь эрх чөлөөтэй, элбэг хангалуун амьдрах уу, эсэхүл айдас, дарамтад автаж улс төрийн дарангуйлалд багалзуурдуулан амь тэмцэн өдөр хоног өнгөрөөх үү? гэдэгтэй шууд хамааралтай байна. Ялангуяа, өнөөдөр "засаглалын хэлбэр" гэж монгол маягаар томъёолцгоож буй "төрийн удирдлагын хэлбэр"-ийг санамсаргүй буюу явцуу (олигархи)⁴ бүлгийнхний дур зоргоор өөрчилж хэрхэвч болшгүй. Харин тухайн ард түмний бүрэн эрхт сонголтын (суверинитетийн) асуудал гэдэг онол-хууль зүйн үндсийг хатуу баримталвал зохино. Мэргэд аль эртнээс ингэж үзсээр, ардчилсан улсууд тийнхүү хуульчилсаар ирсэний дээр өгүүлсэн билээ. Одоо ч тийм хандлага зонхилж байна. Өөрөөр хэлбэл ямар "аш араншин бүхий" засаг төртэй байх вэ? гэдгийг шийдвэрлэх нь бүх хүний улс төрийн эрх, тухайн ард түмний бүрэн эрхт байдлын цөм асуудал юм. Ард түмэн засаг төрийг өөрсдөө эрх чөлөөтэй аж төрж, хамаг байдаг үнэт зүйлсээ хамгаалуулахын тулд «барьж» байгуулан, хянаж хамжаарлан, залж чиглүүлдэг болой. Энэхүү жам ёсоор

¹ Эрх мэдэл хуваах гэдэг бол зөвхөн засаглах эрхийг биш, төрийн хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх гэсэн чиг үүргийн хуваариалт юм. Ямар ажил үүргийг ямар бүрэн эрхтэйгээр хуваарилж «авч», хэрэгжүүлж байгааг илэрхийлснээр нь зөвхөн «засаглах» биш, эрх эдэлж, үүрэг биелүүлдэг, үр дүнг хариуцдаг утгаар нь «эрх мэдэл» гээд байгаа хэрэг.

² Соверенитетный парламент. Теория. Мировой опыт. Российская практика. ЭКМО education. Москва. 2005. С.20

³ Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992 он. Гуравдугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг

⁴ Oligarchi-власть немногих буюу "цөөхөн хүний засаг" гэсэн утгатай Грек гарлын үг гэж тайлбар тольд тодорхойлсон бий (Словарь иностранных слов).

Монголын ард түмэн 1990-ээд оноос улс төрийн дарангуй дэглэмийг халж, улсын гол хуулиараа үнэнхүү эрх чөлөөг тунхаглаж, ардчилсан дэг журмын үндсийг парламентын хэлбэрт суурилуулан тавьсан. Түүнээс ухрах гарцаагүй шалтгаан байхгүй. Иймд эргэж буцсанаас эгцээрээ урагшилсан нь өнө холын илүү өгөөжтэй гэж үзнэ. Судлаач хуульчдын үгээр дуусгая.

Хууль зүйн доктор Д.Дашцэдэн:

«Үндсэн хуулийн засаглалын хэлбэрийн тухайд манайх парламентын засаглалтай байна гээд заагаад өгчихсөн. Хамгийн ардчилсан хэлбэр гээд сонгочихсон.

Парламентын засаглалын хэлбэрийг бид цааш нь яаж хүчтэй болгох вэ? ...гэдэг дээр анхаарах хэрэгтэй. Өөрөөр хэлбэл ямар механизмаар хэрэгжиж өгөх юм бэ? Ямар ямар дагалдах хуулиудыг гаргах юм бэ? гэдэг дээр анхаарах ёстой. Энэ бол бидний гол зүйл шүү дээ.»¹ гэж учирлан хэлсэн байна².

ШУ-ны доктор, профессор Т.Сэнгэдорж:

«Засаглалын өөр хэлбэр хэрэгтэй» гэх «санал цухалзаж» байгааг анхааралдаа авч тайлбарлахдаа «...Засаглалынхаа хэлбэрийг солих тухай асуудлын гол нь биш, Үндсэн хуульд заасан парламентын засаглалаа улам

сайжруулах, олон түмний хүссэн хэмжээнд хүртэл ажиллахад анхааралдаа авах нь зөв болов уу.»³. Чингэхдээ Үндсэн хууль тогтвортой байх зарчмыг баримтлах нь зүйтэй гэсэн байна⁴. Ард түмний бүрэн эрхт шийдлийг дэмжсэн жирийн мэргэжилтнүүдийн энэ мэт эрүүл үзэл санааг дэмжих нь төрийн бодлогод чухал болов уу.

**«Төр түших хүмүүн
Төв шударгууг эрхэмлэгтүн
Төр засагч түшмэл
Түмний сэтгэлийг ологтун»**

гэсэн эзэн Чингисийн сургаал үг бийг санаж явууштай.

¹ «Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалын асуудал» сэдэвт бага хурлын материалын эмхтгэл. (УИХ-ын төрийн байгуулалтын Байнгын хороо, Засгийн газрын ХЭГ, АНУ-ын Азийн сан.). УБ., 2005, 107 дахь тал

² Мөн тэнд 113 дахь тал

³ Мөн тэнд 124 дэх тал

⁴ Мөн тэнд 123 дахь тал

ДҮҮРЭГ, ТҮҮНИЙ УДИРДЛАГЫН ЭРХ ЗҮЙН БАЙДАЛ

Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн байгууламжийн тогтолцоо, түүхэн хөгжил

1911 онд засаг захиргааны хуваарийн хувьд 6 аймаг, 119 хошуу, богд Жавзандамба болон тамгатай хутагтын 56 шавь отгоос бүрэлдэж байв. 6 аймгийн чуулган 3 жилд нэг удаа чуулах бөгөөд, чуулган даргыг харъяат чуулганы засагт хан, ван, бээл, бээс, засаг бус ван, гүнгүүдийн дотроос сонгож хааны зарлигаар батламжилж байв.

"Монголын олон засаг ба засаг бус ван, гүнгүүдийн эрх хэмжээний дүрэм" (1922 он), "Монгол Улсын нутгийн захиргааны дүрэм" (1923 он), "Их шавийн захиргааны дүрэм" (1923 он) зэргийг гаргасан. Монгол Улсын нутгийн захиргааны дүрэм нь нутгийн удирдлагын үндсийг тавьсан гэж болох юм.

1924 оноос өмнө засаг захиргааны хуваарилалт нь цэрэг захиргааны шинжтэй байв. 1924 оноос хойш Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн хуваарьт хэд хэдэн удаа өөрчлөлт орсон. 1931 онд батлагдсан шинэ хуваарь ёсоор тус улсад бүрэлдэн тогтсон орон нутгийн Ардын хурлын тогтолцоо нь:

1. Багийн ба хоринь;
2. Сумын ба хорооны;
3. Аймгийн ба хотын гэсэн 3 шаттай байв.

1940 оны Үндсэн хуулиар БНМАУ нь 14 аймаг, Улаанбаатар хотоос бүрдэх бөгөөд аймгууд нь сумдад, сум нь багуудад, Улаанбаатар хот нь хороодод, хороод нь хорьдоод хуваагдаж байхаар засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийг тогтоожээ².

Тухайн үеийн төрийн тогтолцоонд орон нутгийн эрх барих байгууллага нь Ардын депутатуудын хурал/АДХ/ байв.

Одоо Монгол Улс нутаг дэвсгэр

ХЗҮТ-ийн Сургалтын төвийн багш, магистр Т.Ганчимэг

нь засаг захиргааны хувьд 21 аймаг, Улаанбаатар нийслэл, 329 сум, 1573 баг, 9 дүүрэг, 117 хороонд хуваагдаж, тэнд нутгийн өөрөө удирдах байгууллагууд ажиллаж байна.

Орон нутагт нэг талаас төрийн удирдлагыг нөгөө талаас хурлын шийдвэрийг хэрэгжүүлэгч субъект нь тухайн шатны иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал ба иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас нэр дэвшүүлэн дээд шатны Засаг даргаас томилогдсон Засаг дарга байна.

Эндээс харахад нутгийн удирдлага нь нэг талаас шууд, нууц, бүх нийтийн, тэгш, чөлөөт сонгуулийн үндсэн дээр сонгогдсон иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал нөгөө талаас засаг төрийн төлөөлөгч, нутгийн удирдлагын байгууллагууд юм.

Үүнээс дүгнэн үзвэл Монгол Улсын хувьд нутгийн удирдлага гэдэг нь: "Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн тодорхой нэг нэгжийг нэг талаас төвөөс томилогдсон, нөгөө талаас нутгийн иргэдээс

сонгогдсон байгууллага этгээд төрийн удирдлагын болон нутгийн өөрөө удирдах зарчимд тулгуурлан удирдах үйл ажиллагаа" юм.

Засаг захиргааны эдгээр нэгжүүд төрийн байгууламжид эзлэх байр, нийгэм-эдийн засгийн чиг үүрэг зэргээрээ харилцан адилгүй. Доод нэгжээсээ дээшээ өгсөх замаар бие биенийгээ бүрдүүлж доод нэгж нь дээд нэгжийнхээ бүтцэд орж байдгийн хувьд нийслэл, аймаг, дүүрэг, сум, хороо баг нь бие биенээсээ шууд хамааралтай.

Дүүрэг бол Нийслэлийн ЗЗНД-ийн нэгж мөн.

Монгол Улсын нутаг дэвсгэр, засаг захиргааны хувьд аймаг, нийслэлд, аймаг нь суманд, сум нь багт, нийслэл нь дүүрэгт, дүүрэг нь хороонд хуваагддаг³.

Дүүрэг бол хуулиар тусгайлан олгосон чиг үүрэг, өөрийн удирдлага бүхий засаг захиргаа, нутаг дэвсгэр, эдийн засаг, нийгмийн цогцолбор юм⁴. Дүүргийн талаарх энэ тодорхойлолт нь нийгэм-эдийн засгийн амьдралд түүний ямар үүрэг гүйцэтгэдийг илэрхийлэх мэт.

1924 онд нийслэл нь анх удаа засаг захиргааны нэгжид хуваагдаж хорооны захиргаатай болсон бөгөөд энэ нь дүүргийн анхны илрэл, үндэс суурь нь байсан гэж үзэж болно. БНМАУ-ын АИХ-ын тэргүүлэгчдийн 1965 оны 79 дүгээр зарлигаар Улаанбаатар хотын АДХ-ын харьяа Ажилчын, Найрамдал, Амгалан, Зүүн сэлбэ, Сүхбаатар, Хоршоолол, Чингэлтэй, Толгойт, Октябрь, Төмөр замын хороодыг татан буулгаж, Ажилчны район, Найрамдлын район, Октябрийн район, Сүхбаатарын районуудыг байгуулсан нь дүүргийн жинхэнэ утгаараа илрэн бэхжсэн хэлбэр байлаа.

Дүүргийн оршин тогтнох нэг чухал үндэс нь түүний удирдлага, эрх зүйн зохицуулалт юм.

Орон нутаг тэр дундаа Монгол Улсын засаг захиргаа

¹ Сумын судалгаа: онол, арга зүйн асуудал. УБ., 2004 он, Хавсралт: эрх зүйн актыг эмхтгэл. 210-224 дэх тал.

² БНМАУ-ын Үндсэн хууль, 1940 он.12 дугаар зүйл.

³ Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992 он. 57 дугаар зүйл.

⁴ Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль. 2006 он. 3 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг.

Нийслэлийн дүүргүүдийн хүн ам, Засаг, дарга, түүний Тамгын газрын бүтэц, Засаг даргын дэргэдэх хэлтэс, албадын харьцуулсан хүснэгтээс харвал нийслэлийн дүүргүүдийг төвийн дүүргүүд, алслагдсан дүүргүүд хэмээн ангилж болно. Нийслэлийн төвийн дүүргүүдэд яг Улаанбаатар хотын бүрдүүлж байгаа Сонгино Хайрхан, Баянгол, Чингэлтэй, Сүхбаатар, Хан-Уул, Баянзүрх дүүргүүдийг тооцон үзнэ. Харин захын алслагдсан дүүргүүдэд Улаанбаатар хотоос тодорхой зайд оршдог боловч нийслэлийн дүүрэг гэж тооцогддог Налайх, Багануур, Багахангай дүүргүүд хамаарагдана. Гэхдээ эдгээр дүүргүүд нутаг дэвсгэрийн хэмжээ, хүн амын тоо, нягтшил зэрэг олон үзүүлэлтээрээ хоорондоо эрс ялгаатай байна.

Хотын төвийн дүүргүүд 100-аас 200 мянган хүн амтай, сургууль, соёл, төр захиргаа, бизнесийн байгууллагууд ихээр төвлөрсөн, үйлдвэр үйлчилгээ өндөр хөгжсөн байна. Тэгвэл хотын алслагдсан дүүргүүд 3500-аас 27000 орчим хүн амтай, цөөхөн байгууллага, сургуультай, гол нь ямар нэг үйлдвэрлэл, тээврийн зангилааг түшиглэсэн шинжтэй байна. Мөн эдгээр дүүргүүдэд мал бүхий иргэд олноор суурьшсан, тиймээс хотын төвийн дүүргүүдийг бодвол олон тооны малтай, газар тариалан түлхүү хөгжсөн байна.

Тухайлбал: 184690 хүн амтай, нийслэлийн хамгийн том дүүрэг болох Баянзүрх дүүргийн Засаг даргын Тамгын газарт 55 хүн ажиллаж байхад 26000 хүнтэй Багахангай дүүргийн Засаг даргын Тамгын газарт 42 хүн, 3500 хүнтэй Багахангай дүүргийн Засаг даргын Тамгын газарт 36 хүн ажиллаж байна. Эндээс харвал 8 дахин их хүнтэй дүүргийн Засаг даргын Тамгын газарт зургаахан хүнээр илүү орон тоотой ажиллаж байна. Эндээс ажлын ялгаатай ачаалал, дүүргүүдийн Засаг даргын Тамгын газрын нэр хүндийн ялгаа гарч ирнэ. 8 дахин олон хүнд үйлчлэхэд их дараалал, их ачаалал үүсэх нь мэдээж.

Дүүргийн өөрөө удирдах (хурал) болон захиргааны байгууллага тэдгээрийн эрх зүйн зохицуулалт

Байгууллага бүр эрх зүйн тодорхой статустай байдаг. Үүний дагуу нийслэлийн дүүргүүд, түүний ИТХ болон Засаг дарга, түүний Тамгын газар нь дараах хууль эрх зүйн актуудын дагуу эрх зүйн байдал нь тогтоогдож, үйл ажиллагаандаа удирдлага болгодог байна.

Дүүргийн ИТХ-ын онцлог нь:

1) Орон нутгийн эрх ашгийг хамгаалан тэндхийн иргэдийн аж амьдралыг сайжруулах хүрээнд бие даасан үйл ажиллагаа явуулдаг.

2) Хамтын шийдвэр гаргадаг, хамтын хариуцлага хүлээдэг төлөөлөх байгууллага.

Монгол Улсын "Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль:

- Сум, дүүргийн хурлын бүрэн эрх;

- Хурлын тэргүүлэгчдийн бүрэн эрх;

- Хурлын даргын бүрэн эрх;

- Баг хорооны хурлын бүрэн эрх гэж тус тус заасан.

Үүнээс гадна нутгийн захиргааны байгууллага болон нутгийн өөрөө удирдах ёсны байгууллагын чиг үүрэг, бүрэн эрхийг дараах хуулиудад тусгасан байна. Үүнд:

о Монгол Улсын Үндсэн хууль;

о Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хууль;

о Төв орон нутгийн өмчийн тухай хууль;

о Монгол Улсын Нийслэлийн эрх зүйн байдлын тухай хууль;

о Монгол Улсын Хот тосгоны эрх зүйн байдлын тухай хууль.

Аймаг, нийслэлийн Хурлын дарга нь сум, дүүргийн Хурлыг мэргэжил, арга зүйн удирдлагаар хангаж ажлыг зохион байгуулах үүрэгтэй.

Аймаг, нийслэлийн нь сум, дүүргийн Хурлын дарга, нарийн бичгийн дарга орон тооны байх бөгөөд Хурлын Тэргүүлэгчдийн нарийн бичгийн дарга нь тухайн Хурлын төлөөлөгч байж болно.

Засаг даргын Тамгын газрын дарга: Монгол Улсын Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуулийн 33 дугаар зүйлд зааснаар "Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга ажлын албатай байна" гэж заасан бөгөөд ажлын алба нь Тамгын газар юм.

Төсвийн байгууллагын удирдлага санхүүжилтийн тухай хуулийн 16.2.13-т "аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дарга тухайн шатны Засаг даргын Тамгын газрын төсвийн ерөнхий менежер байна" гэж заасан байдаг.

Дүүргийн өөрийн удирдлага, захиргааны байгууллагын чиг үүргийн судалгаа

Удирдлагын чиг үүрэг, эрх мэдлийн хувьд дүүргийн удирдлагууд нь хууль эрх зүйн актуудад заасан бүрэн эрхүүдийг хэрэгжүүлж үйл ажиллагаагаа явуулдаг.

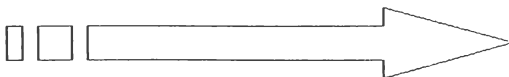
Дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын бүтцийн нэгжүүдийн чиг үүргийг хууль тогтоомжид хэрхэн тусгасныг нэгэн дүүргийн жишээн дээр задлан авч үзэж, Засаг дарга, болон Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын бүрэн эрхийн хүрээнд үндсэн чиг үүргийн талаархи харьцуулсан судалгаа хийж, дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын ажилтнууд, Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын ажилтнуудаас асуулгын аргаар судалгаа авсан.

Үүнд: дараах хоёр төрлийн судалгаа авсан болно:

§ Орон нутгийн хурлын төлөөлөгчид;

§ Нутгийн захиргааны байгууллагын албан хаагчаас авах судалгаа.

Нийт албан хаагчаас судалгаа авахыг зөвшөөрсөн хүний тоо 25 байлаа. Тэднээс 15 хүн л асуулгад бүрэн хариулсан бөгөөд үлдсэн 10 хүний асуулгыг хүчингүйд тооцлоо. Эндээс дүүргийн албан хаагчид нь аливаа асуудалд хариуцлага муутай ханддаг гэсэн дүгнэлтийг гарч байна.

Нас

Ангилал	Давталтын тоо	Хувь
18-25	5	33.3
26-35	5	33.3
36-45	3	20
46-59	2	13.3
60-с дээш	0	0
Нийт	15	100

Энэ хүснэгтээс харахад дүүргийн ЗДТГ-т харьцангуй залуу албан хаагчид ажиллаж байгаа бөгөөд ажлын өндөр бүтээмж гаргах магадлал буурч байна.

Боловсрол

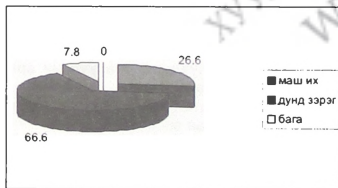
Ангилал	Давталтын тоо	Хувь	Мэргэжлээрээ ажилладаг эсэх	
			Тийм	Үгүй
Дээд	15	100	5 хүн, 33%	10 хүн, 67%
Бүрэн дунд	0	0		
Дунд	0	0		
Бага	0	0		
Нийт	15	100		

Боловсролын түвшингээс харахад аливаа асуудалд бүгд дээд боловсролтой боловч яг мэргэжлийн ажлаа хийдэг албан хаагчид дутагдалтай байна гэж дүгнэж байна.

Асуулгын 3 дугаар асуулт:

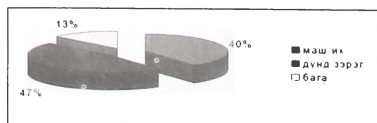
Таны бодлоор Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын шийдвэр хэрэгжиж чаддаг уу?

Ерөнхий хандлага: судалгаанд оролцогчдын 26.6% нь сайн, 66.6% нь дунд зэрэг, 7.8% нь бага гэж хариулжээ.

Асуулгын 4 дүгээр асуулт:

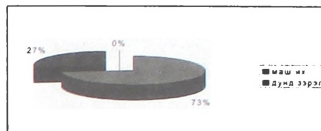
Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын шийдвэр хэрэгжих нөхцөлийг бий болгосон эрх зүйн зохицуулалт хир байдаг вэ?

Ерөнхий хандлага: судалгаанд оролцогчдын 40% нь сайн, 46.6% нь дунд зэрэг 13.4% хариулт өгөөгүй байна.

Асуулгын 5 дугаар асуулт:

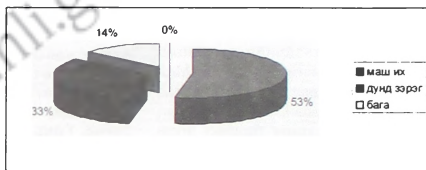
Таны бодлоор Засаг даргын шийдвэр хэрэгжиж чаддаг уу?

Ерөнхий хандлага: судалгаанд оролцогчдын 73.4% нь маш их, 26.6% нь дунд зэрэг гэж хариулсан байна.

Асуулгын 6 дугаар асуулт:

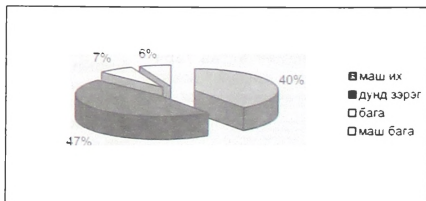
Засаг даргын шийдвэр хэрэгжих нөхцөлийг бий болгосон зохицуулалт хир байдаг вэ?

Ерөнхий хандлага: судалгаанд оролцогчдын 53.4% нь маш их, 33.3% нь дунд зэрэг, 13.3% нь хариулт өгөөгүй байна.

Асуулгын 7 дугаар асуулт:

Засаг дарга болон Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын хамтын ажиллагааг зохицуулсан эрх зүйн зохицуулалт ямар байдаг вэ?

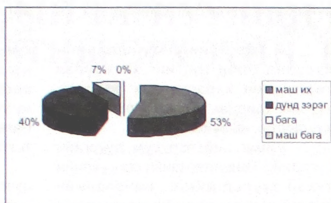
Ерөнхий хандлага: судалгаанд оролцогчдын 40% нь маш их, 46.7% нь дунд зэрэг 6.6% нь маш бага, 6.6% нь хариулт өгөөгүй байна.

Асуулгын 8 дугаар асуулт:

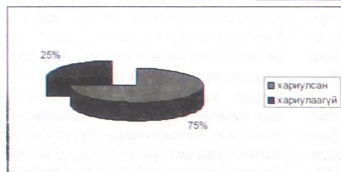
Засаг дарга нутгийн захиргааны албан хаагчид Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын санаачлагыг эрх дэмждэг вэ?

Ерөнхий хандлага: судалгаанд оролцогчдын 53% нь маш сайн, 40% нь дунд зэрэг 8% нь маш бага гэж хариулсан байна.

Асуулгын 9 дүгээр асуулт:

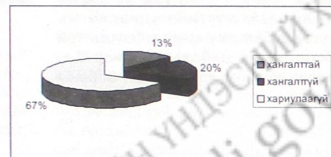
Энэ нь хууль зүйн зохицуулалт муу байгаагийн илрэл мөн үү?

Хариулсан байдал: 26,6% нь огт хариулаагүй, 73,4% нь ямар нэг байдлаар тийм гэж хариулсан.

Асуулгын 10 дугаар асуулт:

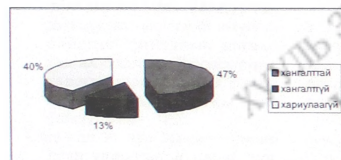
Хууль зүйн зохицуулалт ямар түвшинд байна вэ?

Хариулсан байдал: 13% нь хангалттай, 20% нь хангалтгүй, 67% нь хариулт өгөөгүй байна.

Асуулгын 11 дүгээр асуулт:

Засаг дарга болон Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын эрх хэмжээний тухай заалтууд ямар түвшинд байна вэ?

Хариулсан байдал: 47% нь хангалттай, 13% нь хангалтгүй хэмээн хариулж, 40% нь хариулт өгөөгүй байна.

Дээрх хариултуудын үр дүнгээс харахад:

Дүүргийн Засаг дарга, ИТХ-ын бүрэн эрхийг хууль тогтоомжид хангалттай сайн зааж өгсөн мөртлөө процедурын заалтууд, тухайлбал шийдвэрийг хэрэгжүүлэх үйл явц, гүйцэтгэлийн хяналт, дотоод хяналт, гүйцэтгэлийн тайлангийн талаар эрх зүйн зохицуулалт дутмаг, Тамгын газрын албан хаагчид нь өөрийнхөө эрх хэмжээ, үүргийг тодорхой сайн мэдэхгүй байна. эрх зүйн зохицуулалтаа мэддэггүй байх магадлалтай.

Мөн Засаг дарга болон Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын хоорондын уялдаа холбооны талаар тодорхой сайн зохицуулалт байхгүй, ерөнхийлсөн заалтууд

ихтэйгээс ийм хариулт гарч байна. Энэ нь дэлхийн жишгийн дагуу нутгийн захиргааны байгууллага болон нутгийн өөрөө удирдах ёсны байгууллагын үйл ажиллагааг улам сайжруулах ажилд томоохон саад болно. Мөн эрх зүйн зохицуулалт дандаа ерөнхий зарчмын шинжтэй, процедур, процессийн зохицуулалт дутуу байгаа нь нутгийн захиргааны байгууллагын үйл ажиллагаа иргэдийн шаардлагад нийцэхгүй байгаагийн нэг бодит илрэл юм болов уу.

§ Гүнзгийрүүлсэн асуулга буюу дүүргийн хурлын төлөөлөгчид нутгийн захиргааны удирдах ажилтнуудаас авах нээлттэй асуулга.

Уг асуулгад бүх түшмэд хариулахаас татгалзсан. Эндээс үзэхэд тус дүүргийн Засаг даргын Тамгын газрын дарга, Засаг даргын орлогч, хэлтсийн дарга нар нь дүүргийн эрх зүйн зохицуулалтын дутмаг байдлыг анзаардаггүй, урсгал наазагй байдлаар ажиллаж сурсан, ажлынхаа үр бүтээлийг сайжруулах талаар санаа тавьдаггүй гэсэн дүгнэлтэд хүрч байна.

Харин дүүргийн эрх зүйн зохицуулалт болон Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал, Засаг даргын чиг үүрэгтэй холбоотой хууль зүйн зохицуулалтын талаар тус дүүргийн Засаг даргатай ярилцлага хийсэн юм.

Ярилцлагаас дараах дүгнэлтийг өгч байна.

§ Дүүргийн Засаг дарга болон Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын хамтын ажиллагаа хэвийн явагдаж байна. энэ тал дээр хууль зүйн зөрчилдөөн, зохицуулалтын дутагдал байхгүй;

§ Засаг даргын чиг үүргээ хэрэгжүүлэх явцад хууль тогтоомжийн хувьд зөрчил байхгүй, бүх зохицуулалт байгаа;

§ Ард иргэдэд үйлчилгээ үзүүлэхдээ аль болох шуурхай, хүртээмжтэй, чанартай байлгахын тулд төрийн зарим чиг үүргийг төрийн бус байгууллагуудаар гүйцэтгүүлэх, ажлын үр дүнгээр урамшуулах зарчмыг дэмжиж байна, энэ талын зохицуулалт Засгийн газрын тухай хуулийн 19 дүгээр зүйлд байгаа;

§ Засаг дарга нь ажлаа гүйцэтгэх явцдаа намын бодлогыг баримталдаг нь харагдаж байна.

Дүүргийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал, Засаг даргын эрх зүйн зохицуулалтын талаар тодорхой алхмууд хийгдсэн боловч цаашид анхаарах асуудлууд байна хэмээн дүгнэлээ.

1. Дүүргийн Засаг даргын чиг үүргийн байдлаас харахад тухайн нутаг дэвсгэрийн нэгжийн бүхий л асуудлыг шийдвэрлэдэг субъект болж байна. Засаг дарга нь төрийн төлөөлөгч гэсэн чиг үүргийг давхар хэрэгжүүлдэг учир асуудлыг бие даан шийдвэрлэх гэсэн зарчимтай зөрчилдөж байна. Хэрэв Засаг дарга нь Засгийн газрын чиг үүргийн хэрэгжүүлэхдээ дүүргийн иргэдийн хүсэл зоригтой уялдуулж чадвал уг чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд ямар

нэгэн шүүмжлэл гарах нь бага болох юм болов уу.

2. Дүүргийн Засаг дарга нь Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хуралд харьцангуй давамгайл байдал хариулах гэсэн байдал илэрсээр байна. Иймд Засаг дарга ба Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын харьцааг зохистой болгох, ажлын уялдааг сайжруулах байх гэж дүгнэж байна. Ер нь нутгийн удирдлагын тогтолцоог өөрчилж чадвал засаг даргыг гэрээний үндсэн дээр ажиллуулдаг, гэрээг нь ИТХ дүгнэж байх нь зүйтэй.

3. Засаг дарга, Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал нь өөрсдийн аливаа үйл ажиллагаанд идэвхи санаачлагатай байж нутгийн хэмжээний асуудлыг нутгийн эдийн засаг, нийгмийн хөгжил, иргэдийн ажиллаж амьдрах таатай нөхцөлийг хангахад бие даасан санаачилгатай үйл ажиллагаа явуулж Хурлын зүгээс манлайлж оролцох, нутгийн дэвсгэрийн эзэн

нь байх зарчмыг үндэс болгосон эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгох нь зүйтэй.

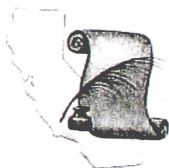
4. Төр хувийн түншлэлийн хүрээнд орон нутгийг хөгжүүлэх төслүүдийг хэрэгжүүлэх боломж, түүнийг удирдах талаар бүрэн эрхийг хуульчлах нь зүйтэй.

Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн сонгуулийн тухай хуульд аймаг, нийслэлийн түвшинд улс төрийн намуудаас нэр дэвшүүлж ард түмнээс шууд сонгогддог байх, бусад засаг захиргааны хувьд намын нөлөө бага байж иргэдээс сонгогддог хувилбар байж болох юм.

Төрийн албаны тухай хуульд Засаг даргын улс төрийн албан тушаалыг нутгийн удирдлагын албан тушаал болгох, ер нь дүүргийн Засаг Дарга, түүний Тамгын газрын түшмэдийг нутгийн удирдлагын түшмэд болгож өөрчлөх, боломжтой бол төрийн албаны хуулиар бус харин нутгийн удирдлагын албаны

хууль гарган зохицуулж болох боломжтой. Ингэснээр Засаг дарга нь төрийн бус албан тушаалтны хувьд засгийн эрх барьж буй намын нэг хэсэг байхаа больсноор нутгийн өөрийн удирдлага бэхжиж, орон нутгийн Хуралтай зөрчилдөх зүйл бага байх, албан тушаалдаа илүү тогтвортой байна гэж үзэж байна.

Эцэст нь дүгнэхэд дүүргийн нутгийн захиргааны байгууллага, нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын ажиллах эрх зүйн орчин, зохион байгуулалтын зохицуулалтыг сайжруулах арга хэмжээг УИХ-аас дэс дараатай авч, тухайн дүүргийн албан хаагчид өөрийн үүргээ ухамсарлан идэвхи санаачилгатай ажиллаж, ажлын өндөр бүтээмжтэй байж чадвал тулгамдаад байгаа асуудалд бага ч гэсэн хувь нэмэр оруулна гэдэгт итгэлтэй байна.

МОНГОЛ УЛСЫН ТАГНУУЛЫН БАЙГУУЛЛАГЫН АЖИЛТНЫ ЭРХ ЗҮЙН БАЙДАЛ*

Якушев С.Д.

Орос хэлнээс хөрвүүлсэн:
ТЕГ-ын Дээд сургуулийн
ахлах багш, докторант
Ц.Доржням

"Тагнуулын байгууллагын тухай" хуульд зааснаар: Тагнуулын байгууллага гэж Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлыг тагнуулын аргаар хангах зорилго бүхий байгууллагуудын тогтолцоог хэлнэ гэж хуульчилсан билээ.

Тагнуулын байгууллагын тогтолцоо нь өөрийн улсын болон гадаад улсын нутаг дэвсгэр дээр тагнуулын үйл ажиллагаа явуулдаг дараах бүрэлдэхүүн хэсгээс бүрддэг. Үүнд:

- Тагнуулын байгууллагуудын үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах, үндэсний аюулгүй байдлыг тагнуулын аргаар хангах бодлого боловсруулж, хэрэгжүүлэх зорилго бүхий төрийн захиргааны төв байгууллага – ТЕГ;
- Монгол Улсын Зэвсэгт хүчний дээд удирдлагыг цэрэг- улс төрийн болон цэрэг стратегийн тагнуулын мэдээгээр хангах үндсэн чиг үүрэг бүхий цэргийн тагнуулын байгууллага;
- Хил хамгаалах байгууллагын дээд удирдлагыг хил орчмын нөхцөл байдлын талаарх мэдээгээр хангах үндсэн чиг үүрэг бүхий хилийн тагнуулын алба.

Тагнуулын байгууллага нь гүйцэтгэх ажлын ил болон далд хүчийг өөртөө багтаасан зохион байгуулалтын өвөрмөц бүтэцтэйгээр ажиллан, тагнуулын байгууллагын албан хаагчдаар дамжуулан хуулиар олгогдсон бүрэн эрхээ хэрэгжүүлдэг.

"Тагнуулын байгууллагын тухай" хууль түүнд нийцүүлэн гаргасан эрх зүйн бусад актуудыг судалж, шинжилсний үндсэн дээр тагнуулын

албан хаагчдыг дараах категор болгон ангилж болох юм.

1. Тагнуулын байгууллагын тухай хуульд заасан тангараг өргөж, тагнан турших болон түүнтэй адилтгах ажил эрхэлж буй төрийн тусгай албан хаагч -тагнуулын ажилтан;

Тагнуулын байгууллагын тухай хуульд чухам ямар үйл ажиллагааг эрхэлж байгааг тагнан турших ажилтай адилтган үзэх талаар тодорхой заагаагүй боловч тагнан турших ажилтай адилтгах ажил, албан тушаалын жагсаалтыг ТЕГ-ын дарлын саналыг үндэслэн Монгол Улсын Засгийн газар батална гэж заажээ.

Мөн энэ категорт уг хуулийн 3 дугаар зүйлд зааснаар өөр байгууллагад халхавчийн дор ажиллаж байгаа тусгай албаны ажилтан – нууц гүйцэтгэх ажилтныг хамрааруулан авч үзнэ.

2. Тагнуулын байгууллагатай нууцаар хамтран ажиллаж тагнуулын үйл ажиллагаанд тусалж байгаа туслах ажилтан. Хуульд зааснаар энэ категорт тагнуулын байгууллагын туслагч, туслах ажилтан хамаарна.

Туслах ажилтны туслагчаас ялгагдах онцлог нь хуулийн 3 дугаар зүйлд зааснаар тодорхой гэрээний үндсэн дээр нууцаар хамтран ажиллаж, урамшуулал /хөлс/ авах эрхтэй байдаг оршино.

Энэ категорын ажилтнууд нь нэгдэж Тагнуулын байгууллагын туслах хүчний бүрэлдэхүүнийг буй болгодог.

3. Тагнуулын үйл ажиллагаа явуулахад үйлчлэх чиг үүрэгтэй захиргаа- үйлчилгээний ажилтнууд. Эдгээр ажилтнуудын эрх зүйн байдал нь "Хөдөлмөрийн тухай" хуулиар зохицуулагддаг.

Иймээс Тагнуулын байгууллагын бие бүрэлдэхүүн нь дээрх 3 категорын ажилтнуудаас бүрдэж байна гэж үзэж

болох юм.

Энэхүү өгүүлэлд хууль тогтоомжоор Тагнуулын байгууллагын ажилтнуудад албан үүргээ гүйцэтгэхтэй нь холбогдуулан олгосон бүрэн эрхийн асуудлыг авч үзэхийг зорьлоо.

"Тагнуулын байгууллагын тухай" хуульд тагнуулын ажилтны талаар тодорхойлолт өгөхдөө эрх зүйн байдлын хувьд төрийн тусгай албан хаагч гэж нэрлэсэн байгаа юм.

"Төрийн албаны тухай" МУ-ын хуулийн 3 дугаар зүйлд : Төрийн зорилт, чиг үүргийг МУ-ын Үндсэн хууль, бусад хууль тогтоомжид заасан бүрэн эрхийн хүрээнд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг төрийн алба гэнэ. Төрийн албаны мөн чанар нь ард түмэндээ үйлчилж, төрд чин үнэнчээр зүтгэхэд оршино гэж заасан билээ.

Мөн хуульд төрийн албыг төрийн улс төрийн алба, төрийн захиргааны алба, төрийн тусгай алба, төрийн үйлчилгээний алба гэж ангилахын сацуу төрийн тусгай албан тушаалд төрийн тусгай чиг үүрэг хэрэгжүүлдэг албан тушаалыг хамааруулсны дотор тагнуулын байгууллагын офицер, ахлагчийг хамааруулан хуульчилжээ.

"Төрийн албаны тухай" хуулийн 5 дугаар зүйлд төрийн захиргааны албан тушаал, төрийн тусгай албан тушаалыг төрийн жинхэнэ албан тушаал гэж заасан юм.

Иймээс Тагнуулын байгууллагын ажилтан нь нэгэн зэрэг төрийн тусгай албан хаагч, төрийн жинхэнэ албан хаагч болж байна.

Төрийн албаны хуульд зааснаар тусгай албаны ажилтнуудын гүйцэтгэх үүрэг нь ихэнхи торхиолдолд нийтлэг шинжтэй байдаг. Жишээлбэл:

— Үндсэн хууль, бусад хуулийн заалтыг дээдлэн хүндэтгэн, сахин биелүүлэх /13.1.1/, өргөсөн тангарагтай үнэнч байх /13.1.2/.

* "Международное публичное и частное право" сэтгүүл. 2006 он, №6/33/

төрийн албаны болон төрийн албан хаагчийн ёс зүйн хэм хэмжээ, төрийн байгууллагын соёл, дэг журмыг сахиж, төрийн албан хаагчийн нэр хүндийг эрхэмлэн дээдлэх /13.1.5/, харьяа дээд шатны албан тушаалтны хуульд нийцсэн шийдвэрийг биелүүлэх /13.1.4/ зэрэг үүрэгтэй.

— Төрийн албан тушаалд томилогдмогц өөрийн өмчийн байдлын талаар мэдэгдэж, өмчийн байдалд орсон өөрчлөлт, орлогын талаар зохих байгууллагад мэдээ өгч байх /13.1.10/ талаарх төрийн жинхэнэ албан хаагчийн үүрэг нь авлигын эсрэг төрийн бодлоготой салшгүй холбоотой юм.

Төрийн жинхэнэ албан хаагч албан үүргээ гүйцэтгэж байхдаа болон тухайн албан тушаалыг эрхлэхээ зогсоосноос хойшхи хугацаанд төр, байгууллага, хувь хүний хуулиар хамгаалагдсан нууцыг чандлан хамгаалах үүрэг нь үндсний аюулгүй байдлыг хангах, иргэний эрх, эрх чөлөөг гэмт халдлагаас хамгаалахад чухал ач холбогдолтой.

Судлаачийн зүгээс Төрийн албан хаагчийн хүлээх үүргийн зарим хэсэг нь түүний эрхэлж буй алба, албан тушаалтай холбоотой эрх зүйн хязгаарлалтаас үүсч гардаг гэж үзэж байна. Тухайлбал: төрийн албан хаагч албан үүрэгтэйгээ холбогдолгүй асуудлаар нам, олон нийтийн болон шашны байгууллагын үйл ажиллагаанд төрийн албан хаагчийн хувьд оролцохыг хориглосон хуулийн заалт /15.1.1/ нь үндсэндээ дээр дурдсан үйл ажиллагаанд оролцохгүй байх талаар түүний хүлээсэн үүрэг гэж үзэж болох юм. Мөн албан тушаалынхаа бүрэн эрхийг хэрэгжүүлсний төлөө бусад байгууллага, аж ахуйн нэгж, иргэнээс мөнгөн шагнал, шан харамж, зээл авах, төлбөргүй буюу хөнгөлөлттэйгээр үйлчлүүлэх зэрэг хууль бус бусад хангамж эдэлхийг хориглосныг /15.1.6/ төрийн албан хаагчийн үйл ажиллагаанд цээрлэсэн үүрэг гэж тайлбарлах нь зүйтэй юм.

Төрийн албаны хуулиар төрийн жинхэнэ албан хаагчид олгосон эрх нь үндсэндээ албаны харилцааг хөндөж байдаг. Жишээлбэл: төрийн албан хаагч нь үйл ажиллагааны жилийн төлөвлөгөө, түүний гүйцэтгэлийн шалгуур, үзүүлэлтийн биелэлт, үйл ажиллагааны үр дүн, мэргэшлийн түвшингийн талаарх дээд шатны удирдах ажилтны

үнэлгээг зөвшөөрөх, эс зөвшөөрөх /14.1.2/, цалин хөлсөө нэмэгдүүлэх албан тушаалын зэрэглэл дэвших, ажиллах нөхцөл, баталгаагаа сайжруулахтай холбогдсон саналыг дээд шатныхаа албан тушаалтанд тавих /14.1.2/ зэрэг эрхтэй.

Төрийн жинхэнэ албан хаагчийн эдлэх эрхийн жагсаалтад төрийн албан хаагч өөрийн хууль ёсны ашиг сонирхлыг шүүхээр хамгаалуулах эрхтэй /14.1.5/, төрийн албанаас чөлөөлөгдөх эрхтэй /14.1.8/ зэрэг асуудлыг тусгасан нь оновчтой бус мэт санагдана. Яагаад гэвэл эхний эрх нь Үндсэн хуулиар олгогдсон иргэний нийтлэг эрх бөгөөд хоёр дахь нь мэдээжийн асуудал юм.

Дэлхийн ихэнх орны төрийн албаны зохион байгуулалт, үйл ажиллагаатай холбоотой эрх зүйн актууд төрийн албан хаагчдад ашиг орлого олох үйл ажиллагаа эрхлэхийг хориглосон заалтыг тусгасан байдаг уламжлалтай.

Монгол Улсын хууль тогтоомж ч дээрхтэй адил агуулгатай хориглосон заалтыг тогтоож өгсөн юм. Тухайлбал, 2002 оны "Төрийн албаны тухай" МУ-ын хуульд: аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагааг гардан эрхлэх /15.1.9/, хувийн ашиг сонирхолын үүднээс дотоодын болон гадаадын иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын өмнө эрх зүйн хүлээх, санхүүгийн болон бусад туслалцаа авах /15.1.12/ зэрэг болон бусад асуудлыг хориглосон байгаа. 2006 оны "Авлигын эсрэг" МУ-ын хуулиар төрийн албан хаагчдад эрхэлж буй албан тушаалын байдлаа ашиглан хууль бусаар орлого олоход чиглэсэн үйл ажиллагаа явуулахыг хориглосон байгаа.

1999 оны "Тагнуулын байгууллагын тухай" МУ-ын хуульд тагнуулын ажилтан хуульд зааснаас бусад тохиолдолд /эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажил/ ажил хавсран гүйцэтгэж цалин хөлс авахыг хориглосон /19.2.5/.

Гэхдээ "Төрийн албаны тухай" хуулиар төрийн жинхэнэ албан хаагч түүний дотор тагнуулын ажилтанд хууль тогтоомжоор хориглоогүй албан тушаалынхаа ашиг сонирхолд харшлахгүй арга хэлбэрээр хувийн аж ахуйгаа гардан эрхлэх, аж ахуйн нэгжинхээ үйл ажиллагааг өөрийн итгэмжилсэн хүнээр хөтлүүлэх зэргээр орлого олох эрхийг олгож өгсөн юм /14.1.7/. Энэ нь төрийн албан хаагчдын ахуй амьдралаа дээшлүүлэхэд чиглэсэн

заалт боловч бусад цалин*хөлс авах үйл ажиллагааг эрхлэхийг хуулиар хориглосон заалтын ач холбогдлыг эрс буруулсан хэрэг гэж үзэж байна.

"Төрийн албаны тухай" МУ-ын хуульд зааснаар төрийн тусгай алба гэсэн ойлголт нь Зэвсэгт хүчин, тагнуул, цагдаагийн албан хаагчид зэрэг нилээд олон төрлийн албан тушаалтныг нэгтгэж байгаа нь зохиогчид төрийн албаны нэг төрөл болох цэргийн албыг онцгойлон авч үзэхэд хүргэж байна.

"Тагнуулын байгууллагын тухай" МУ-ын хуулиар тагнуулын ажилтныг цэргийн албан хаагчтай адилтган авч үзсэн байдаг. Үүнийг тус хуулийн 17 дугаар зүйлд заасан: Тагнан турших болон түүнтэй адилтгаж ажил эрхэлсэн хугацааг цэргийн жинхэнэ алба хаасан хугацаанд оруулан тооцно гэсэн заалтыг үндэслэн дүгнэж болох юм.

Цэргийн албаны зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны эрх зүйн үндэс нь эрх зүйн хэд хэдэн актад тусгагдсан байгаа. Түүний дотороос 1992 оны "Монгол Улсын иргэний цэргийн үүргийн болон цэргийн албан хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай" хууль нь судалж байгаа асуудлын хүрээнд чухал ач холбогдолтой юм.

Энэ хууль нь цэргийн албан хаагчийн эрх зүйн байдлыг тодорхойлохдоо цэргийн албан хаагчийн эрх, үүрэг, эрх зүйн баталгаа, хууль зүйн хариуцлага гэсэн дөрвөн ойлголтыг хамааруулан авч үзсэн байна.

Хууль зүйн хариуцлагын хувьд МУ-ын ихэнх хуулийн төгсгөлийн зүйлүүдэд хуулийн заалтыг зөрчсөн этгээд хуульд заасан хариуцлага хүлээх, түүний төрөл зэргийг зааж өгсөн байдаг. Гэхдээ зарим хуулийн заалт нь бусад ямар нэг хууль тогтоомжийг зөрчсөн тохиолдолд хариуцлага хүлээлгэхээр тусгагдсан байдал ажиглагддаг.

1992 оны "Монгол Улсын иргэний цэргийн үүргийн болон цэргийн албан хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай" хуулиар тагнуулын байгууллагын ажилтныг цэргийн албан хаагчийн эрх зүйн байдалд хамаарах субъектэд оруулан авч үзэхгүй бөгөөд үү хуулийн 26 дугаар зүйлд зааснаар дээрх субъектэд:

1. МУ-ын зэвсэгт хүчин, бусад цэргийн албан хаагчид;
2. Дайчилгааны сургууль, цугларалтад оролцож байгаа

цэргийн үүрэгтнийг тус тус хамааруулсан ажээ.

Тагнуулын ажилтны эрх зүйн байдлыг бусад хууль тогтоомжоор цэргийн албан хаагчийн эрх зүйн байдалтай адилтгасан нь тусгай албаны ажилтан нь дээрх хуулийн заалтад хамаарна гэсэн дүгнэлтэд хүргэж байна.

1992 оны "Монгол Улсын иргэний цэргийн үүргийн болон цэргийн албан хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай" хуулийн хувьд үнэхээр гайхалтай зүйл нь уг хуулиар цэргийн албан хаагчийн эрх зүйн байдлын ойлголтын үндсэн элементүүдийн талаар заахдаа түүнд ойлгомжтой тодорхойлолт өгөөгүй явдал юм.

Жишээлбэл, хуульд цэргийн албан хаагчдын хүлээх үүргийн талаар шууд заасан заалт байхгүй. Цэргийн албатай холбоотойгоор эрх зүйн хязгаарлалт хийсэн хуулийн заалт нь тэдний үүргийг тодорхойлох боломж олгож байна. "Төрийн албаны тухай" хуулийн заалттай нэгэн адил цэргийн албан хаагчдад дараах зүйлийг хориг болгосон байдаг. Үүнд:

- Төрийн албыг бусад төрлийн үйл ажиллагаатай хамтруулан гүйцэтгэхгүй байх үүрэг
- тухайлбал, цэргийн албан хаагч улс төрийн зорилгоор эвлэлдэн нэгдэх, улс төрийн үйл ажиллагаа явуулдаг эвсэл, холбоодын гишүүн байх /29.1.1/;
- Албан үүргээ үлгэр жишээчээр биелүүлэх үүрэг тухайлбал, удирдах даргынхаа зөвшөөрөлгүйгээр хилийн чанадад явахгүй байх /29.1.5/.

Мөн цэргийн албан хаагчдад олгосон нилээд эрх нь хуулийн нийтлэг заалтад тусгагдаагүй байна. Хуулийн хоорондоо холбоогүй зүйлийн заалтаас цэргийн албан хаагчийн эдлэх эрхийн талаар авч үзэж болохоор байна. Тухайлбал, "Монгол Улсын иргэний цэргийн үүргийн болон цэргийн албан хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай" хуулийн 29 дүгээр зүйлд зэвсэг хэрэглэх эрхийн талаар заасан байгаа. "Цэргийн албан хаагчийн давуу эрх, хөнгөлөлт" гэсэн 28 дугаар зүйлийн агуулгаас үндэслэн цэргийн албан хаагч зохих шатны даргын зөвшөөрснөөр чөлөөт цагаар сурган хүмүүжүүлэх болон зохион бүтээх, уран бүтээл, шинжилгээ, судалгааны ажил хийх,

амрах эрхийг олж хэрж болно.

Цэргийн албан хаагчийн эрх, үүргийн талаар МУ-ын зэвсэгт хүчний цэргийн дүрэмд илүү нарийн тусгасан байгаа гэж зохиогч үзэж байна. Яагаад гэвэл дээрх хуулийн 25 дугаар зүйлд цэргийн албан хаагч өөрийн бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон асуудлыг тусгасан байна.

Иймээс тагнуулын ажилтан нь төрийн тусгай албан хаагчийн /цэргийн албан хаагч/ хувьд түүний бүрэн эрхийг 2 ангилан авч үзэж болох юм гэж үзэж байна. Үүнд:

1. Төрийн албан хаагчдад олгосон нийтлэг бүрэн эрх;
2. Эрхэлж буй ажил, албан тушаалтай нь холбоотой тусгай бүрэн эрх.

Ингэж ангилан авч үзэх нь "Төрийн албаны тухай", "Монгол Улсын иргэний цэргийн үүргийн болон цэргийн албан хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай" хуульд заасан төрийн жинхэнэ албан хаагчийн /цэргийн албан хаагч/ бүрэн эрхийг тодруулж өгч байгаа хэрэг юм.

МУ-ын тусгай албаны зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтад 1999 оны 7 дугаар 8-ны өдрийн "Тагнуулын байгууллагын тухай" хууль голлох үүрэг гүйцэтгэдэг.

Уг хуулиар тусгай албаны ажилтны бүрэн эрхийг үйл ажиллагааны үндсэн чиглэлтэй уялдуулан бүхэлд нь тодорхойлж өгчээ. Тэгэхдээ зохиогчийн зүгээс "Тагнуулын байгууллагын тухай" МУ-ын хууль нь хэд хэдэн онцлогтой гэж үзэж байна.

Тухайлбал, "Тагнуулын байгууллагын тухай" хуулийн Тагнуулын байгууллагын тогтолцоо, чиг үүрэг, эрх хэмжээ гэсэн 2 дугаар бүлэгт зөвхөн Тагнуулын ерөнхий газрын /ТЕГ гэж товчлов/ бүрэн эрхийн асуудлыг зааж өгсөн. Харин Цэргийн тагнуулын байгууллага, Хилийн тагнуулын албаны талаарх хуулийн заалт /13.4/ нь эдгээр тагнуулын байгууллагууд нь өөрийн үйл ажиллагаандаа уг хуулийн холбогдох заалтыг удирдлага болгоно гэж адилтган авч үзсэн байгаа болно. Хуулийн заалтын энэхүү агуулга нь дээрх тагнуулын байгууллагуудын бүрэн эрхийг тодорхойлж өгч байгаа асуудал биш юм. Монголын тагнуулын байгууллагууд нь өөр өөр чиг үүрэг гүйцэтгэдэг учраас хуулиар ТЕГ-ын бүрэн эрхтэй бусад тагнуулын

байгууллагын бүрэн эрхийг адилтган авч үзээгүй нь илэрхий байна.

"Тагнуулын байгууллагын тухай" МУ-ын хуулийн 2 дугаар бүлгийн заалтуудад тусгасан тусгай албанд олгосон эрх, үүргээс үндэслэн ТЕГ-ын ажилтны эрх зүйн байдлыг тодорхойлж болох юм.

Уг хуульд ТЕГ-ын эрх хэмжээг 11, 12 дугаар зүйлд дараалан зааж өгсөн. Тагнуулын байгууллагын бүрэн эрх нь түүний хэрэгжүүлэх үндсэн чиг үүрэгтэй салшгүй холбоотой.

ТЕГ-ын үүргийг үндсэнд нь түүний хэрэгжүүлж байгаа газар нутаар нь 2 ангилан авч үзэж болно.

1. Хилийн чанадад гүйцэтгэх үүрэг. Үүнийг хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн 7-д "хилийн чанадад байгаа МУ-ын байгууллага, аж ахуйн нэгж, иргэний гадаадын тусгай албаны ажиллагаанд өртөхөөс сэргийлэх"-ийг ТЕГ-ын үүрэг болгон зааснаас хэрж болно.

2. МУ-ын нутаг дэвсгэр дээр гүйцэтгэх үүрэг. Энд дараах 2 төрлийн үүргийг багтааж болох юм:

- тагнуулын байгууллага өөрөө шууд гүйцэтгэж байгаа үүрэг. Үүнд: МУ-ын эдийн засгийн аюулгүй байдалд ноцтой хохирол учруулж болзошгүй үйл ажиллагааг илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох /11.1.3/, ТЕГ-ын хуулиар харъяалуулсан гэмт хэргийг илрүүлэх, мөрдөн байцаалт явуулах, уг гэмт хэрэг үйлдсэн буюу сэжиглэгдсэн этгээдийг эрэн сурвалжлах /11.1.4/, төрийн мэдээлэл холбооны аюулгүй байдлыг хангах /11.1.6/ гэж мэт үүргийг нэрлэж болно.

- Бусад төрийн байгууллагатай холбоотой үүрэг. Тухайлбал, гүйцэтгэх ажил явуулах эрх бүхий байгууллагын үйл ажиллагаанд мэргэжлийн туслалцаа үзүүлж, хамтран ажиллах /11.1.9/.

ТЕГ-ын гүйцэтгэх үүргийн талаарх хуулийн холбогдох заалтуудад ТЕГ нь хуульд заасан бусад үүргийг гүйцэтгэх асуудлыг багтаасан байдаг. Гэхдээ ямар үүргийг гүйцэтгэх талаар хуульд шууд заагаагүй ажээ. Зохиогчийн хувьд, ТЕГ-ын үйл ажиллагааны үндсэн чиглэлийн хүрээнд нилээд хэдэн үүргийг авч үзэж болно бодож байна. Жишээлбэл, Монгол Улсын хилийг хамгаалах, мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах үүргийг авч үзэж болно.

- ТЕГ нь хуульд заасан үүргийн зэрэгцээ ихээхэн хэмжээний эрх олгогдсон байдаг. Зохиогчийн зүгээс ТЕГ-ийн эрхийг хэрэгжүүлж байгаа чиглэлээ шалтгаалан дотоод болон гадаад гэсэн хоёр чиглэлээр авч үзэх саналтай байна.

Эрхийн гадаад чиглэл нь тухайлбал, эрх тэгш байх, харилцан хүндэтгэх, дотоод хэрэгт үл оролцох зарчмын үндсэн дээр гадаад улсын тусгай алба, байгууллагатай хамтран ажиллах /12.1.11/ эрхийг илэрхийлж байна.

ТЕГ-ын эдлэх эрхийн дотоод чиглэлийн хувьд гүйцэтгэх ажлын арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх /нууцаар ажиллах, шуудан харилцааг хянах гэх мэт/, тагнуулын байгууллага, түүний ажилтны аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээ авах зэрэг хуулийн олон заалтыг тооцож болохоор байна.

ТЕГ, түүний ажилтанд хуулиар олгосон зарим эрх нь чиглэлийн хувьд тодорхой илэрхийлэгдээгүй байна гэж үзэж байна. ТЕГ-ын халхавчийн байгууллага байгуулах эрх /12.1.6/-ийг манай улсын нутаг дэвсгэр дээр болон хилийн чанадад хэрэгжүүлж болохоор ойлгогдож байна.

"Тагнуулын байгууллагын тухай" хуульд дээр үндэслэн тагнуулын ажилтны эрх зүйн байдлын асуудлыг судалж үзэхдээ "Тагнуулын байгууллагын албан хаагчийн эрх зүйн байдал" гэсэн 4 дүгээр бүлгийн заалтыг тэмдэглэн хэлэх нь зүйтэй юм. Тагнуулын гурван байгууллагын албан хаагчид зориулагдсан бүлэг нь ихэнхдээ тусгай албаны ажилтнуудын эрх үүрэгтэй холбоотой байна.

Тухайлбал, тагнуулын ажилтнуудын тодорхой үүргүүд нь тэднээс тодорхой үйлдэл хийхийг хориглосонтой холбоотой байна: хүний эрх, эрх чөлөөнд хууль бусаар халдах, эрхийн нь хязгаарлах /19.2.1/, албан тушаалаа хувийн зорилгод ашиглах /19.2.3/, ажил хаях, тагнуулын байгууллагын хэвийн үйл ажиллагааг алдагдуулахад чиглэсэн бусад арга хэмжээ төлөвлөх, зохион байгуулах, тэдгээрт оролцох /19.2.6/ гэх мэт.

Тагнуулын ажилтны эрх нь тухайн хуулийн зохих бүлгийн албан үүргээ гүйцэтгэхтэй холбогдсон нийлээд хэдэн заалтаас урган гарч байна. Тухайлбал, тагнуулын ажилтан тодорхой хөнгөлөлт, нөхөн төлбөр авах эрхтэй: албан үүргээ гүйцэтгэх явцад илчлэгдсэн буюу хүндэтгэн үзэх бусад шалтгаанаар тагнуулын байгууллагад цаашид ажиллах боломжгүй болсон тагнуулын

ажилтныг өөр ажлаар хангах буюу эсхүл мэргэжил эзэмших, шинээр оршин суух газартаа төвхнөхөд тагнуулын байгууллага тусалцаа үзүүлж холбогдох зардлыг төр хариуцна /25.2/, албан үүргээ гүйцэтгэхдээ нийтийн тээврийн хэрэгслээр зорчсон тохиолдолд гарсан зардлыг тагнуулын байгууллага хариуцна /25.4/ гэх мэт.

Хуульд заасан тохиолдолд тагнуулын байгууллагын ажилтан галт зэвсэг, тусгай хэрэгсэл, биеийн хүч хэрэглэх эрхтэй /27 дугаар зүйл/.

Монголын тагнуулын байгууллагуудын зарим нэгж, салбарууд гүйцэтгэх ажил явуулахад тэдгээрийн ажилтнууд нь нэмэлт бүрэн эрхээр хангагдсан байдаг бөгөөд "Гүйцэтгэх ажлын тухай" хуулиар гүйцэтгэх ажилтны эрх, үүрэг тодорхойлогдсон байдаг. Эдгээрийг авч үзье.

Тухайлбал, гүйцэтгэх байгууллага, ажилтан дараах эрх эдэлнэ /13.2/:

1. Тагнуулын байгууллага нь хуулиар харъяалуулсан хэрэгт гүйцэтгэх ажил явуулах эрхтэй, Гүйцэтгэх ажил явуулах хүрээнд хууль тогтоогчоос хэд хэдэн үе шатыг тодорхойлж өгчээ:

- анхны мэдээ, мэдээлэл олж авах. Тусгай албаны ажилтан өөрт байгаа болон байгууллага, иргэдээс ирүүлсэн мэдээллийг судалж, шалган шийдвэрлэнэ. Хэрэв тухайн мэдээ, мэдээлэл нь харъяаллын асуудал биш байвал харъяалах гүйцэтгэх байгууллагад шилжүүлж, энэ тухай мэдээ, мэдээлэл ирүүлсэн иргэн, хуулийн этгээдэд мэдэгдэнэ /17 дугаар зүйл/.

- Гүйцэтгэх ажлын хэрэг нээх. Анхны мэдээ, мэдээллийг судалж, шалгах явцад үндэсний аюулгүй байдалд хор хохирол учруулж болзошгүй гэмт хэрэг үйлдсэн болон үйлдэхээр бэлтгэж, завдаж байгаа тухай сэжиглэл батлагдсан нөхцөлд гүйцэтгэх ажлын хэрэг нээдэг. Гүйцэтгэх ажлын хэрэг нээх тогтоолд тухайн гүйцэтгэх байгууллагын дарга гарын үсэг зурснаар хүчинтэй болох бөгөөд үүнийг цаашид шалгах үүргийг эрх бүхий ажилтанд хариуцуулна /19 дүгээр зүйл/.

Гүйцэтгэх ажлын хэргийг хаах. Дараах нөхцөлд хэргийг хаана: - шалгасан үндэслэл батлагдан эрүүгийн хэрэг үүсгэсэн, эсхүл эрүүгийн хэрэг үүсгэхээс татгалзсан шийдвэр гаргасан;

- оргосон этгээд баривчлагдсан, барьцаанд авагдсан хүн суллагдсан, сураггүй алга болсон, нас барсан, эсхүл алдагдсан эд зүйл олдсон;

- хэргийн холбогдогч нас барсан буюу Монгол Улсын нутгаас бүрмөсөн гарсан нь тогтоогдсон /20 дугаар зүйл/.

2. Шаардлагатай тохиолдолд байгууллага, иргэдийн байр, орон сууц, тээвэр, холбоо, мэдээллийн хэрэгслийг зохих хөлстэйгээр ашиглах.

3. Гүйцэтгэх ажилд хууль тогтоомжоор хориглоогүй техник, хэрэгслийг ашиглах, тэдгээрийг зохион бүтээх.

4. Албан үүргээ гүйцэтгэж байхдаа зэвсэг, тусгай хэрэгсэл байдээ авч явах, хэрэглэх.

Тагнуулын байгууллага, түүний ажилтан нь гүйцэтгэх ажил эрхлэхдээ тодорхой үүрэг хүлээнэ. Үүнд: гэмт хэрэгт бэлтгэж байгаа тухай мэдээллийг хүлээн авмагц өөрийн бүрэн эрхийн хүрээнд шуурхай арга хэмжээ авах /13.3.2/, өөрийн болон туслагч, туслах ажилтны аюулгүй байдлыг хангах /13.3.4/ гэх мэт.

1995 оны "Төрийн нууцын тухай" хуулиар төрийн нууц дээрээс баримтын хадгалалт, хамгаалалтыг хангах нь гүйцэтгэх ажилтны үүрэг болгон зааж өгсөн. Гүйцэтгэх байгууллагын зохион байгуулалт, баримт бичиг, архив, мэдээллийн сан, санхүүжилттэй холбоотой мэдээлэл нь төрийн нууцад хамаарна /5.4.1/.

Дээр дурдсан асуудлыг судалж үзээд доорх дүгнэлтэд хүрч байна:

1. МУ-ын зохих хууль тогтоомжтой уялдуулан тагнуулын байгууллагын албан хаагчийг 3 категорт хуваан авч үзнэ: тагнуулын ажилтан; туслах ажилтан; үйлчлэгчийн ажилтан.

2. Тагнуулын байгууллагын ажилтны эрх зүйн байдал нь МУ-ын Үндсэн хуулиар тогтоосон иргэний нийтлэг эрх, үүрэг болон эрхэлж буй албан тушаалтай холбогдон хэрэгжүүлж буй эрх, үүргээс бүрддэг.

3. Тагнуулын байгууллагын ажилтан нь төрийн жинхэнэ албан хаагч /цэргийн албан хаагч/, тусгай албаны ажилтаны хувьд эрх зүйн онцгой байдалтай байдаг.

МОНГОЛ УЛСЫН ДЭЭД ШҮҮХИЙН ТОГТООЛ

2007 оны 9 дүгээр Дугаар 35
Улаанбаатар
сарын 10-ны өдөр
хот

2007 ОНЫ 8 ДУГААР САРЫН 9-НИЙ УЛСЫН ИХ ХУРЛААР БАТЛАГДСАН ЭРҮҮГИЙН БАЙЦААН ШИЙТГЭХ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ ХУУЛИЙН ЗАРИМ ЗҮЙЛ ЗААЛТЫГ ХЭРЭГЛЭХ ЖУРМЫН ТУХАЙ

2007 оны 8 дугаар сарын 9-ний өдөр Улсын Их хурлаар батлагдсан Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийг (цаашид хуулийн гэх) 2007 оны 9 дүгээр сарын 7-ны өдрөөс дагаж мөрдөнө.

1. Бүх шатны шүүх нь Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийг (цаашид хуулийн гэх) 2007 оны 9 дүгээр сарын 7-ны өдрөөс дагаж мөрдөнө.

2. Яллагдагчийг шүүхэд шилжүүлэх эсэх асуудлыг шийдвэрлэх явцад хуулийн 25 дугаар зүйлд зааснаар хохирогч нь яллагдагчтай эвлэрсэн бол шүүгч мөн хуулийн 208 дугаар зүйлийн холбогдох хэсгийг удирдлага болгон хэргийг хэрэгсэхгүй болгох тухай захирамж гаргана.

Харин яллагдагчийг шүүхэд шилжүүлэх тухай захирамж гарсны дараа хохирогч нь шүүгдэгчтэй эвлэрсэн бол шүүх хэргийг шүүх хуралдаанаар хянан шийдвэрлэнэ.

3. Эрүүгийн хуульд заасан хөнгөн, хүндэвтэр гэмт хэргийг 2007 оны 9 дүгээр сарын 7-ны өдрөөс эхлэн хуулийн 32 дугаар зүйлийн 32.1-д заасны дагуу шүүгч дангаар хянан шийдвэрлэнэ. Энэ тохиолдолд шүүх хуралдаанд иргэдийн төлөөлөгч оролцуулахгүй.

Харин хөнгөн, хүндэвтэр гэмт хэргийг хуулийн 32 дугаар зүйлийн 32.2-т зааснаар 3 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй хянан шийдвэрлэхэд мөн хуулийн 34 дүгээр зүйлийн 34.2-т заасны дагуу 3 иргэдийн төлөөлөгчийг оролцуулна.

4. Хуулийг дагаж мөрдсөн өдрөөс эхлэн сэжигтнийг баривчлах, сэжигтэн, яллагдагчийг цагдан хорих болон цагдан хорих хугацааг сунгах эсэх асуудлыг зөвхөн шүүгчийн захирамжаар шийдвэрлэнэ.

Шүүгчийн энэхүү захирамжид хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад гаргагдах шүүгчийн бусад захирамжаас тусад нь дугаар авна.

5. Хуулийн 68 дугаар зүйлийн 68.3-т заасан сэжигтэн, яллагдагчийг цагдан хорих газрыг шүүгчийн

захирамжид заавал тусгана.

6. Хуулийн 68 дугаар зүйлийн 68.10-т зааснаар сэжигтэн, яллагдагчийг өөр газарт шилжүүлэн цагдан хорих эсэхийг прокурорын саналыг үндэслэн шүүгч захирамж гарган шийдвэрлэх бөгөөд энэ талаар хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч нь сэжигтэн яллагдагчийн гэр бүлийн гишүүн, эсхүл өмгөөлөгчид нь мэдэгдэнэ.

7. Хуулийн 114 дүгээр зүйлийн 114.3-т заасан "... шүүгчийн шийдвэр..." гэдгийг мөн хуулийн 5 дугаар зүйлийн 5.1.25-д зааснаар ойлгоно.

8. Хуулийн 235 дугаар зүйлийн 235.1-д зааснаар насанд хүрээгүй этгээдэд холбогдох хэрэг хянан шийдвэрлэх шүүх хуралдааныг хаалттай явуулах бөгөөд тэрээр насанд хүрсэн этгээдтэй хамтран гэмт хэрэг үйлдсэн тохиолдолд энэ журам нэгэн адил хамаарна.

9. Хуулийн 242 дугаар зүйлийн 242.1-д заасны дагуу прокурор, өмгөөлөгч, иргэдийн төлөөлөгч шүүх хуралдаанд оролцох боломжгүй бол энэ тухай урьдчилж бичгээр шүүхэд заавал мэдэгдэх бөгөөд уг хүсэлтэд холбогдох баримтыг хавсаргасан байвал зохино.

10. Хуулийн 311 дүгээр зүйлийн 311.1, 349 дүгээр зүйлийн 349.1-д тус тус заасны дагуу давж заалдах болон хяналтын шатны журмаар хэрэг хянан шийдвэрлэх шүүх хуралдаанд оролцох хүсэлтээ өмгөөлөгч бичгээр гаргасан бол тэрээр шүүх хуралдаанд заавал оролцох үүрэг хүлээнэ.

11. 2002 оны Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 324 дүгээр зүйлийн 324.2 дах хэсгийг Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай 2007 оны 8 дугаар сарын 9-ний өдрийн хуулиар хүчингүй болгосон тул давж заалдах шатны шүүх өөрийн санаачилгаар ялтанд оногдуулсан ялыг хэт хөнгөдсөн гэж дүгнэж, шийтгэх тогтоолыг хүчингүй болгож, хэргийг дахин хянан хэлэлцүүлэхээр анхан шатны шүүхэд буцаах эрхгүй.

Харин ялтанд оногдуулсан ялыг хэт хөнгөдсөн талаар хохирогч, тэдгээрийн төлөөлөгч буюу өмгөөлөгч гомдол гаргасан, эсхүл улсын яллагч эсэргүүцэл бичсэн бол уг гомдол, эсэргүүцлийн дагуу давж заалдах шатны шүүх хэргийг хянан шийдвэрлэнэ.

12. Хуулийн 342 дугаар зүйлийн 342.1-д заасан "...ял оногдуулсан, эсхүл цагаатгагдсан этгээдийн гэм буруутай эсэх асуудлыг шийдвэрлэхэд" гэснийг анхан шатны шүүхээс шүүгдэгчид ял оногдуулсан, эсхүл хэргийг хэрэгсэхгүй болгож, түүнийг цагаатгасан тухай шийтгэх ба цагаатгах тогтоолыг давж заалдах шатны шүүх хянаад хэвээр үлдээсэн, түүнчилэн хуульд заасан үндэслэлээр давж заалдах шатны шүүхээс хэргийг хэрэгсэхгүй болгосон тохиолдлыг тус тус хамааруулна.

13. Мөн зүйл, хэсэгт заасан "...шүүгдэгч, цагаатгагдсан этгээд, хохирогчийн өмгөөлөгч...", гэдэгт шүүгдэгчийн, цагаатгагдсан этгээдийн, хохирогчийн өмгөөлөгч тус тус хамаарна.

Шүүгдэгч, цагаатгагдсан этгээд, хохирогч нь зөвхөн өмгөөлөгчөөрөө дамжуулж хяналтын шатны шүүхэд гомдол гаргах болсон тул 2007 оны 9 дүгээр сарын 7-ны өдрөөс өмнө дээрхи оролцогчдоос хяналтын журмаар гомдол гаргасан хэргийг хяналтын шатны шүүх энэ хууль хүчин төгөлдөр болохоос өмнө хүлээн авсан бол ердийн журмаар хянан шийдвэрлэнэ.

Хэрэв хуулийн 303 дугаар зүйлд заасан эрх бүхий этгээд анхан шатны шүүхийн шийтгэх ба цагаатгах тогтоолд хяналтын журмаар гомдол, эсэргүүцэл гаргасан нь хууль хүчин төгөлдөр болсны дараа хяналтын шатны шүүхэд ирсэн ба уг хэрэг нь давж заалдах шатны шүүхээр хянагдаагүй бол хэргийг шүүгчийн захирамжаар давж заалдах шатны шүүхэд шилжүүлнэ.

Уг хэрэг давж заалдах шатны шүүхээр хянагдсан бол хяналтын шатны шүүх хэргийг ердийн журмаар хянан шийдвэрлэнэ.

14. Мөн зүйлийн 342.3-т заасан "Энэ хуулийн 342.1-д зааснаас өөр үндэслэлээр гаргасан гомдлыг шүүгч харьяаллын дагуу шилжүүлнэ." гэдгийг тухайн хэргийн үйл явдал, мөн хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, шүүгч, прокуророос албаны эрх мэдэл буюу албан тушаалын байдлаа урвуулсан болон хуулийн 357 дугаар зүйлд дурдсан асуудлаар гомдол гаргасан бол түүнийг харьяаллын дагуу шилжүүлнэ гэж ойлгоно. Энэ тохиолдолд шүүгч харьяаллын бус гомдлыг холбогдох байгууллагад шилжүүлэх, эсхүл хяналтын шатны шүүх хуралдаанд гомдлыг хэлэлцүүлэх үндэслэлгүй талаар гомдол гаргагчид мэдэгдэж,

хэргийг ирүүлсэн шүүхэд нь буцаан хүргүүлнэ.

15. Хуулийн 418 дугаар зүйлд заасан хялбаршуулсан журмаар хэрэг хянан шийдвэрлэх тохиолдолд шүүх хуралдааныг товлон зарласан захирамжийг шүүгч хэргийг хүлээн авснаас хойш 24 цагийн дотор гаргана. Уг захирамжид шүүх хуралдааныг хэзээ, хаана хийх, шүүх хуралдаанд шүүгдэгч, хохирогч, өмгөөлөгч, прокурор нарыг оролцуулах тухай заана.

16. Хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянан хэлэлцэх шүүх хуралдааныг шүүх хуралдаан даргалагч нээж, ямар хэрэг хэлэлцэхийг зарлаж, шүүх хуралдааны нарийн бичгийн дарга шүүх хуралдааны ирцийн талаар танилцуулна. Үүний дараа шүүх прокурорын санал, шүүгдэгчийн өмгөөлөгчийн тайлбарыг сонсож, эдгээр санал, тайлбартай холбогдуулан шүүгдэгч, хохирогчоос гаргах тайлбар байгаа эсэхийг тодруулж, зөвлөлдөх тасалгаанд орно.

Шүүх хуралдаанд шүүх хуралдааны нарийн бичгийн дарга оролцож, хуулийн 253 дугаар зүйлд заасан журмын дагуу тэмдэглэл үйлдэнэ.

17. Хуулийн 418 дугаар зүйлийн 418.2-т заасан "...шүүхийн шийдвэрт гомдол гаргахгүй." гэдгийг хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянан шийдвэрлэсэн шийтгэх ба цагаатгах тогтоолд давж заалдах гомдол гаргахгүй гэж ойлгоно.

18. Хуулийн 418 дугаар зүйлийн 418.4-т заасан "...прокурорын санал болгосон ялын төрөл, хэмжээг харгалзан ял оногдуулна" гэдгийг прокурорын санал болгосон ялын төрөл, хэмжээний дотор эрх зүйн ухамсрыг удирдлага болгож, өөрийн дотоод итгэлд үндэслэн шүүгч гэм буруутай этгээдэд ял оногдуулахыг хэлнэ.

ЕРӨНХИЙ ШҮҮГЧ

С.БАТДЭЛГЭР

ШҮҮГЧ

Б.БАТ-ЭРДЭНЭ

Б.ДОРЖГОТОВ

ЗАХИРГААНЫ ХЭРЭГ ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ ХУГАЦААНЫ ЗАРИМ АСУУДАЛ

Эрх зүйд тэр дундаа процессын эрх зүйд цаг хугацааны хэмжээ хамгийн их ач холбогдолтой гэдэгтэй хэн ч маргахгүй буй заа.

Ер нь хугацаа гэдэгт цаг хугацааны (время) тодорхой зай, завсарыг (промежуток) ойлгодог¹.

Бодит эрх болон үүрэг (эрх зүйн харилцаа) нь цаг хугацаанд, түүний тодорхой хэсэг буюу мөчлөгт оршдог бөгөөд энэхүү хугацаа нь удаан үргэлжлэх явдал ховор биш тохиолдоно². Харин эрх зүйн харилцааны субъектээс өөрийн эрхээ хэрэгжүүлэх буюу хамгаалах явдал нь цаг хугацааны хүчин зүйлтэй шууд холбоотой байдаг. Эрх зүй дэх хугацаа гэдэг бол хууль тогтоомжоор ямар нэгэн эрх зүйн үр дагавартай холбосон тодорхой цаг хугацааны мөчлөг буюу агшин юм.

Эрх зүйн харилцаанд хугацаа тоологдож эхэлснээр буюу дуусгавар болсноор уг харилцаа үүсэж, өөрчлөгдөж, дуусгавар болж байгаа нь тогтоогддог. Иймээс хугацаа нь хууль зүйн мөн чанараараа хууль тогтоомж аливаа эрх болон үүрэг үүсч, өөрчлөгдөж, дуусгавар болохтой холбосон хууль зүйн факт³ болно.

Аливаа шүүх нь хэргийг хуулиар тогтоосон хугацаанд хянан шийдвэрлэх бөгөөд энэхүү хугацааг уг хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцож буй бүх этгээд заавал дагаж мөрдөнө. Хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд ийнхүү хугацааг чанд баримтлах нь хэрэг, маргааныг түргэн шуурхай шийдвэрлэх, улмаар хэрэг, маргаанд оролцогч талуудын эрх, ашиг сонирхлыг богино хугацаанд хамгаалах, сэргээхэд ач холбогдолтой байдаг. Английн төрийн зүтгэлтэн Вильям Глэдстоун

ХЗҮТ-ийн ТБХТС-ийн эрдэм шинжилгээний ажилтан, докторант Р.Мухит

19 дүгээр зуунд "Шүүн таслах ажиллагааг хойшлуулах нь шударга ёсыг тогтоохоос тагталзсантай адил" гэжээ⁴.

Энэ мэтийг харгалзан байж ЗХХША-н дахь хугацаатай холбогдсон дараахь асуудлыг судлахыг зорилоо. Үүнд:

1) ЗХХШТХ-ийн 47.1-д заасан анхан шатны шүүхийн хэрэг хянан шийдвэрлэх хугацааг сунгах шаардлагатай эсэх

Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 47 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт "Хуулиар тусгайлан хугацаа тогтоогоогүй бол захиргааны хэргийн шүүх нэхэмжлэлийг хүлээн авснаас хойш аймгийн төвд 40, нийслэлд 30 хоногийн дотор хянан шийдвэрлэнэ", 47 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт "Хэргийг давж заалдах болон хяналтын шатны захиргааны хэргийн шүүхээс дахин хэлэлцүүлэхээр буцаасан бол уг хэргийг тухайн

захиргааны хэргийн шүүх хүлээн авснаас хойш 30 хоногийн дотор хянан шийдвэрлэнэ", 47 зүйлийн 3 дахь хэсэгт "Шаардлагатай тохиолдолд захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх хугацааг тухайн захиргааны хэргийн шүүхийн шүүгчдийн зөвлөлгөөнөөс нэг удаа 30 хүртэл хоногоор, 15 хоногоор 2 дахь удаагаа сунгаж болно" гэж тус тус заасан.

Харин бидний хийсэн судалгаагаар нийслэлийн 143, аймгийн 108 хэргийн хувьд хуулийн хугацаанд 149 (аймгийн төвд 40, нийслэлд 30 хоногийн дотор), сунгасан хугацаанд 73, хугацааг хэтрүүлэн 29 хэрэг хянан шийдвэрлэсэн байна.

Эндээс харахад хугацаа сунгах болсон нь хэргийн болон бусад оролцогч хэрэг хянан шийдвэрлэх үед гадаад улс руу, эсхүл өөр аймаг, сум руу явсан, хариу тайлбар өгөөгүй гэх мэт шалтгаантай байх бөгөөд энэ нь тухайн хэргийг хянан шийдвэрлэхэд шүүгчийн өөрийнх нь зүгээс хүчрэхгүй байгаа бодит хүндрэл биш. Харин зохион байгуулалтын шинжтэй асуудал юм. Учир нь ЗХХШТ хуулийн 38 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсэгт хугацаанд нь хариу тайлбараа гаргаж өгөөгүй гэм буруутай албан тушаалтанд Захиргааны хариуцлагын тухай хуулийн 30 дугаар зүйлд заасны дагуу хариуцлага хүлээлгэнэ гэсэн байдаг. Тэгвэл дараахь хүснэгтэд анхаарлаа хандуулъя.

¹ Российское гражданское право: Учебник /Под ред. З.Г.Крыловой, Э.П.Гаврилова. -М.: Учебно-консультационный центр "ЮрИнфоР", 1999. С.83.

² Гражданское право Под общ. ред. чл.-корр. РАН С.С.Алексеева. -М.: Норма, 2004. С. 86.

³ Эрх зүйн онолд хугацааг хууль зүйн факт болох хувьд нь үйл явдалд хамааруулдаг боловч зарим судлаач өөр үзлийг баримтлах нь ч бий. Грибанов, Корнеев-1979, С.248-249.

⁴ Bruceand Allan Zullo "Quotations of the legal profession", Philadelphia, 1995.

Нийслэл:

Хариуцагч тайлбараа хугацаандаа өгсөн эсэх	Тайлбар өгөөгүй хариуцагчид ногдуулсан шийтгэл
Хугацаандаа – 121	1 тохиолдол байна: Тайлбар өгөөгүй хариуцагчийг анхааруулсан. (1 хүнд 1 удаа ногдуулсан). Торгох: ЗХТХ-ын 30.3 дугаар зүйлээр 30000 төг
Хугацаа хэтрүүлсэн – 17	
Тодорхой бус – 5	

Аймаг:

Хариуцагч тайлбараа хугацаандаа өгсөн эсэх	Тайлбар өгөөгүй хариуцагчид ногдуулсан шийтгэл
Хугацаандаа – 89	Байхгүй
Хугацаа хэтрүүлсэн – 7	
Тодорхой бус – 12	

Хариу тайлбараа хугацаанд нь өгөөгүй хариуцагчтай хариуцлага тооцохын оронд хэрэг хянан шийдвэрлэх хугацааг сунган иргэдийг чирэгдүүлэх нь зохимжгүй мэт санагдана. Түүнчилэн хариу тайлбар өгөх хуулиар хүлээлгэсэн үүргээ биелүүлээгүй бол нэхэмжлэлийн шаардлагыг хүлээн зөвшөөрсөнд тооцох зарчим баримтлах нь зүйтэй болов уу.

Үүнээс үзэхэд захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх хугацааг сунгах шаардлагагүй гэсэн дүгнэлтэд хүрч байна.

2) ЗХХШТХ-ийн 77.2 болон 81 дүгээр зүйлд заасан давж заалдах болон хяналтын журмаар гомдол гаргах хугацааг нэг мөр болгох

Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 77 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Нэхэмжлэгч, хариуцагч, тэдгээрийн төлөөлөгч буюу өмгөөлөгч, гуравдагч этгээд шийдвэрийг гардан авсан өдрөөс хойш 14 хоногийн дотор давж заалдах, хяналтын журмаар хянуулах бол 30 хоногийн дотор гомдол гаргах буюу прокурор давж заалдах эсэргүүцэл бичиж болно” гэж заасан.

Энэ нь нэг талаар давж заалдах эрх үйлчлэх хугацаа, нөгөө талаар хэргийн оролцогчдод шүүх шийдвэрээ таниулсан байх боломжийг олгох өөрөөр хэлбэл, шүүх шийдвэрийнхээ хувийг оролцогчдод албан ёсоор гардуулан өгөхийг мөн шүүхэд даалгасан

агуулгатай юм. Энэхүү хуулиар хүлээлгэсэн үүргийг шүүх ягштал биелүүлэх нь иргэд, хуулийн этгээдийн эрхийг хангах нэг арга зам болдог¹.

Нийслэл:

Давж заалдах гомдол хэдийд гаргасан	Хэд
Хугацаандаа	33
Хугацаа хэтрүүлсэн	18

Аймаг:

Давж заалдах гомдол хэдийд гаргасан	Хэд
10 хоногийн дотор	4
11 - 14 хоногийн дотор	6
Хугацаа хэтрүүлсэн	5
Хугацаа хэтрүүлсэн	4

Практикт эдгээр 2 өөр хугацааг иргэнд ашигтай байх талыг бодож 14 хоногоор хэрэгжүүлж байгааг дэмжиж ЗХХШТ хуулийн 81 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт болон мөн зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан “10

Гэтэл мөн хуулийн 81 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Анхан шатны журмаар захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлээд гаргасан захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрт нэхэмжлэгч, хариуцагч, гуравдагч этгээд, эсхүл тэдгээрийн төлөөлөгч, өмгөөлөгч нь захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрийг гардуулсан буюу энэ хуулийн 72.3-т (73.2 байх байсан юм болов уу) заасны дагуу хүлээн авсан өдрөөс хойш 10 хоногийн дотор давж заалдах гомдлоо Улсын дээд шүүхийн захиргааны хэргийн танхимд гаргах эрхтэй”, мөн зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Энэ хуулийн 81.1-д заасан этгээд хүндэтгэн үзэх шалтгаанаар шүүх хуралдаанд оролцоогүй бол захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрийг хүлээн авснаас хойш 10 хоногийн дотор давж заалдах гомдол гаргах эрхтэй” гэж тус тус заажээ.

Харин судалгааны байдлаас харахад:

хоногийн дотор давж заалдах гомдол гаргах эрхтэй” гэдгийг “14 хоногийн дотор давж заалдах гомдол гаргах эрхтэй” гэж нэг мөр болгох зүйтэй байна.

¹ Д.Пунцаг. “Давж заалдах болон хяналтын журмаар захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа”. “Төр эрх зүйн хуудас –Эргэцүүлэл” сэтгүүл. 2003 он. №19. 362 дахь тал.

² Давж заалдах гомдлыг тухайн шийдвэрийг гаргасан захиргааны хэргийн шүүхээр дамжуулан гаргана.

3) Давж заалдах шатны шүүхэд хүргүүлэх хугацааны талаар ЗХХШТХ-ийн 81.7-д заасныг хэрхэн ойлгох тухай

ЗХХШТ хуулийн 81 дүгээр зүйлийн 7 дахь хэсэгт "Энэ хуулийн 81.5-д заасан шүүх давж заалдах гомдолд хариуцагч, гуравдагч этгээдээс гаргасан тайлбарыг хавсарган хэргийн хамт уг гомдлыг хүлээн авсан өдрөөс хойш 3 хоногийн дотор давж заалдах шатны шүүхэд хүргүүлнэ" гэж заасан.

Хэрэв дээрх заалтыг "давж заалдах гомдол нь хуульд заасан хугацаанд давж заалдах шатны шүүх буюу Улсын Дээд шүүхэд хүргэгдсэн байх ёстой" гэсэн утгаар ойлговол энэхүү 3 хоногийн хугацаа нь Нийслэлийн Захиргааны хэргийн шүүхийн хувьд боломжтой хэдий ч Аймгийн Захиргааны хэргийн шүүхийн хувьд дэд бүтэц, тээврийн асуудлыг нь авч үзвэл боломжгүй гэдгийг дор дурдсан судалгааны дүн харуулж байна.

Гомдлыг давж заалдах шатны шүүхэд шилжүүлсэн хугацаа			
Нийслэлд – 47		Аймагт – 26	
3 хоногийн дотор – 28	Түүнээс дээш хугацаанд 19	3 хоногийн дотор – 7	Түүнээс дээш хугацаанд 19

Тэгвэл ИХШХШТ хуулийн 173 дугаар зүйлд "Хяналтын журмаар гаргасан гомдлыг уг хэргийг анхан шатны журмаар хянан шийдвэрлэсэн шүүх хүлээж авна. Гомдол хүлээж авсан шүүх хэрэгт улсын тэмдэгтийн хураамж төлсөн баримт, зохигчийн гомдлыг хавсарган гомдлыг хүлээн авсан өдрөөс хойш нийслэлд 3 хоногийн дотор, хөдөө орон нутагт 14 хоногийн дотор Улсын дээд шүүхэд хүргүүлнэ" гэж заажээ.

ЗХХШТ хуулийн 81 дүгээр зүйлийн 7 дахь хэсэгт заасан энэхүү зохицуулалтыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхийн тулд дараахь хоёр хувилбарын аль нэгийг авч хэрэглэх боломжтой гэж үзэж байна. Үүнд:

1. "Энэ хуулийн 81.5-д заасан

шүүх давж заалдах гомдолд хариуцагч, гуравдагч этгээдээс гаргасан тайлбарыг хавсарган хэргийн хамт уг гомдлыг хүлээн авсан өдрөөс хойш 3 хоногийн дотор давж заалдах шатны шүүхэд илгээнэ" гэж өөрчлөх; эсвэл

2. "Энэ хуулийн 81.5-д заасан шүүх давж заалдах гомдолд хариуцагч, гуравдагч этгээдээс гаргасан тайлбарыг хавсарган хэргийн хамт уг гомдлыг хүлээн авсан өдрөөс хойш нийслэлд 3 хоногийн дотор, хөдөө орон нутагт 14 хоногийн дотор давж заалдах шатны шүүхэд хүргүүлнэ" гэж өөрчлөх.

Эрүүгийн болон Захиргааны хариуцлагын тухай хууль тогтоомжийн харьцуулсан судалгаа

1992 онд батлагдан хүчин төгөлдөр болсон "Монгол Улсын Захиргааны хариуцлагын тухай хууль /ЗХТХ/" нь өнөөдөр захиргааны зөрчил, түүний үндсэн шинж, төрөл, уг зөрчил хянан шийдвэрлэхтэй холбоотой харилцааг зохицуулж байгаа ганц хууль мөн. 1995, 1997, 2004, 2006 онд нийт 20 гаруй удаа нэмэлт, өөрчлөлт оруулж ирсэн бөгөөд зарчмын шинжтэй шинэчлэлт хийгдээгүй иржээ.

Энэхүү хуулийг хэрэглэх явцад зарим хэм хэмжээг эргэж харах, өөрчлөх боловсронгуй болгох төдийгүй бүхэлд нь шинэчлэх шаардлага зүй ёсоор тулгарч байгаа ба энэ нь захиргааны эрх зүйн салбарын өнөөгийн тулгамдсан асуудал болжээ. Энэхүү асуудалд эрүүгийн хууль тогтоомжтой уялдах, харилцан бие биеэ нөхөх асуудал нэлээд чухал байр суурь эзэлж байгаа юм. Эрүүгийн хууль, ЗХТХ-ийн хэм хэмжээнүүд нь эрх зүйн зөрчил, давхардал бий болгосон нь ард иргэдийн дунд хууль тогтоох байгууллагын ажилтнуудын гаргасан шийдвэрийг хууль бус гэж үзэхэд хүргэх, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд ял завших боломж олгож байна. Энэхүү хүрээнд ЗХТХ-ийн үйлчлэх үр нөлөөг дээшлүүлж, Монгол Улсын Эрүүгийн бодлогын хүрээнд цоо шинэ үзэл баримтлалаар хөгжүүлэх, шинээр батлан гаргах шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байгаа бөгөөд энэ нь судалгааны ажил хийх үндэслэл болсон юм.

Судалгааны ажлын хүрээнд ЦЕГ-ын Мэдээлэл, дүн шинжилгээний төв, Замын цагдаагийн газрын Тоо бүртгэлийн алба, Нийслэлийн Баянзүрх дүүргийн цагдаагийн хэлтэс, Чингэлтэй дүүргийн цагдаагийн хэлтсийн захиргааны зөрчилд хариуцлага хүлээлгэж буй эрх бүхий албан тушаалтнуудтай уулзаж захиргааны зөрчилд хүлээлгэж буй захиргааны хариуцлагын үр

ХЗҮТ-ийн Криминалогийн судалгааны секторын эрдэм шинжилгээний ажилтан
Г.Оюунболд

нөлөө, өнөөгийн байдал, цаашид тулгараад буй бэрхшээлийн талаар судалсан болно.

Онолын хүрээнд хийсэн судалгааны дүгнэлт

Эрдэмтэн судлаачдын дүгнэж байгаагаар Захиргааны хариуцлагын тухай хуульд онолын болон зарчмын шинжтэй өөрчлөлт хийх шаардлага бий болсон ба үүнийг эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухаанаас тусдаа бие даасан шинэ үзэл баримтлалаар хөгжүүлэх хэрэгтэй байгаа гэж үзэж байгаа юм. Тухайлбал, захиргааны зөрчлийн тухай ойлголтыг шинээр тодорхойлох /хууль тогтоомжид заасан зарчмуудаар/ шаардлага бий болж байна.

- захиргааны зөрчил, захиргааны деликтологийн түүний хөгжлийн хандлага буюу захиргааны зөрчлийн гаралт, түүний бүтэц, хууль тогтоомж зарчим, чиг үүрэг, хөгжлийн хөдөлгөөн зэргийг хамааруулсан ойлголт бөгөөд гэмт хэргийн шинжгүй эрх зөрчлийн шалтгаан нөхцөл, урьдчилан сэргийлэх асуудлыг

судалдаг. Иймээс захиргааны деликтологийн судалгааг хөгжүүлэх талаар анхаарах хэрэгтэй байна. Захиргааны зөрчлийн тухай ойлголт, мөн чанар, нутаг дэвсгэрт нийтээр дагаж мөрдүүлэхээр тогтоосон журмыг зөрчсөн нийгэмд хор уршигтай, гэм буруутай, захиргааны шийтгэл хүлээлгэх эс үйлдэхүй, ЗХТХ-иар хамгаалагдаж байгаа нийгмийн харилцаа болох хүний эрх, эрх чөлөө, эрүүл мэнд, хүн амын аюулгүй байдал, нийгмийн ёс суртахуун, байгаль орчин, түүнчлэн захиргааны журам зөрчсөн талаас нь онолын шинжтэй шинэ ойлголт өгч хуульд тусгах шаардлагатай.

Захиргааны хариуцлага гэдэг нь төрийн эрх бүхий байгууллагаас бүрэн эрхийнхээ хүрээнд эрх зүйн хэм хэмжээ зөрчсөний учир захиргааны хууль тогтоомжийн дагуу хүлээлгэдэг хууль зүйн хариуцлагын төрөл бөгөөд эрх зүйн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, түүнийг таслан зогсоох, зөрчигдсөн эрхийг сэргээх, зөрчил гаргасан этгээдийн хууль ёсны эрх ашиг сонирхлыг хуульд заасан албадлага хэрэглэх замаар зохих хэмжээгээр хязгаарлах явдал юм. Тэгэхээр одоо хэрэгжиж буй МУ-ын ЗХТХ-ийн нэр томьёо нь хуулийн зорилго зохицуулж буй харилцаандаа тохирохгүй байна.

Хууль тогтоомжийн хүрээнд хийсэн судалгаа

Захиргааны хариуцлагын тухай хууль нь 3 бүлэг, 56 зүйл, заалттай. 1992 оны 12 дугаар сарын 15-ны өдрөөс хүчин төгөлдөр үйлчилж эхэлсэн, 20 гаруй удаагийн нэмэлтээр уг хуулийн тавны нэгд өөрчлөлт орсон байна.

- ЗХТХ-ийн Ерөнхий ангийн заалтад тус хуулийн зорилт хэсэгт Үндсэн хуулийг баримтлах талаар, олон улсын нийтээр зөвшөөрсөн хэм хэмжээ болон, баримтлах зарчмууд захиргааны хуулиар

хамгаалагдах харилцаа, хуулийн үйлчлэх хэмжээ хязгаар, орон зай, цаг хугацаа зэргийг тусгаагүй байна. Түүнчилэн гадаадын иргэд, харъяалалгүй этгээд, гадаадын

хуулийн этгээдэд захиргааны хариуцлага хүлээлгэх, мансуурсан үед хүлээлгэх захиргааны хариуцлагыг хэрхэн авч үзэх, захиргааны шийтгэлийн зорилго,

төрөл хэлбэрийг боловсронгуй болгох талаар оруулж өгөх зайлшгүй шаардлагатай байна.

/Судалгааны хүрээнд хийсэн Эрүүгийн хууль болон
Захиргааны хариуцлагын тухай хуулиудын харьцуулалт/

№	Захиргааны хариуцлагын тухай Хууль	Эрүүгийн хууль
1.	21 дүгээр зүйл. Танхайрах Гудамж, талбай, орон сууц, нийтийн тээвэр, үзвэр, үйлчилгээний болон олон нийтийн бусад газар хэрүүл маргаан, зодоон үүсгэсэн, бусдыг өдөөн хоргоосон, айлган сүрдүүлсэн, иргэдийн амгалан тайван байдал алдагдуулсан, олон нийтийг үл хүндэтгэсэн, үйлчилгээний болон дарааллын журам зөрчсөн бол	181 дүгээр зүйл. Танхайрах 181.1.Олон нийтийг илтэд үл хүндэтгэн хүч хэрэглэх буюу хүч хэрэглэхээр заналхийлж, нийгмийн хэв журмыг бүдүүлгээр зөрчсөн бол
2.	23 дугаар зүйл. Галт зэвсэг болон амьсгал боогдуулах, нулимс асгаруулах бодис хууль бусаар олж авах, авч явах, хадгалах Галт зэвсэг болон амьсгал боогдуулах, нулимс асгаруулах бодисыг хууль бусаар олж авсан, авч явсан, хадгалсан нь эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээргүй бол	185 дугаар зүйл. Галт зэвсэг, байлдааны галт хэрэгсэл, тэсэрч дэлбэрэх бодис хууль бусаар хийж бэлтгэх, хадгалах, авч явах, борлуулах, үйлдвэрлэх 185.1. Галт зэвсэг /ангийн буунаас бусад/, байлдааны галт хэрэгсэл, тэсэрч дэлбэрэх бодисыг хууль бусаар хийж бэлтгэсэн, хадгалсан, авч явсан, борлуулсан бол 186 дугаар зүйл. Галт зэвсэг, байлдааны галт хэрэгсэл, тэсэрч дэлбэрэх бодис хууль бусаар олж авах 186.1. Галт зэвсэг /ангийн буунаас бусад/, байлдааны галт хэрэгсэл, тэсэрч дэлбэрэх бодисыг хулгайлах, булаах, дээрэмдэх, залилан мэхлэх, завших зэргээр хууль бусаар олж авсан бол
3.	36 дугаар зүйл. Бусдын эд хөрөнгө ашиглан шамшигдуулах Бусдын эд хөрөнгийг бага хэмжээгээр ашиглан шамшигдуулсан нь эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээргүй бол 37 дугаар зүйл. Бусдын эд хөрөнгийг ашиглан шамшигдуулах Бусдын эд хөрөнгийг шунахай зорилгоор хувьдаа ашигласан буюу бусдад ашиглуулсан нь эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээргүй бол	145 дугаар зүйл. Бусдын эд хөрөнгийг хулгайлах 145.1. Бусдын эд хөрөнгийг хулгайлсан бол 150 дугаар зүйл. Бусдын эд хөрөнгийг завших, үрэгдүүлэх 150.1. Аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэдийн өмчийг итгэмжлэгдэн хариуцсан этгээд завшсан буюу үрэгдүүлсэн, эсхүл албан тушаалын байдлаа урвуулж буюу эрх мэдлээ хэтрүүлж бусдын эд хөрөнгийг авсан бол 151 дүгээр зүйл. Алдуул мал, гээгдэл буюу санамсаргүй олдсон эд хөрөнгө завших 151.1. Алдуул мал, гээгдэл буюу санамсаргүй олдсон эд хөрөнгийг завшсан бол

		152 дугаар зүйл. Хадгалуулсан буюу бусад зорилгоор итгэмжлэн өгсөн бусдын эд хөрөнгө завших 152.1.Бусдын хадгалуулсан буюу бусад зорилгоор итгэмжлэн өгсөн эд хөрөнгө, малыг завшсан буюу үрэгдүүлсэн бол
4.	38 дугаар зүйл. Нийтийн эзэмшлийн эд хөрөнгө эвдэх, гэмтээх Нийтийн эзэмшлийн эд хөрөнгийг эвдсэн, гэмтээсэн нь эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээргүй бол	153 дугаар зүйл. Бусдын эд хөрөнгийг санаатайгаар устгах, гэмтээх 153.1.Бусдын эд хөрөнгийг санаатайгаар устгасан буюу гэмтээсэн бол
5.	28 дугаар зүйл. Гадаадын иргэн харъяалалгүй хүн Монгол Улсад оршин суух, дамжин өнгөрөх, зорчих журам зөрчих 1.Гадаадын иргэн, харъяалалгүй хүн эрх бүхий байгууллагаас олгосон Монгол Улсад оршин суух эрхийн бичиггүй, эсхүл хүчингүй болсон баримт бичиг ашиглаж буюу зохих зөвшөөрөлгүй оршин суусан бол 2. Гадаадын иргэн, харъяалалгүй хүн Монгол Улсын нутаг дэвсгэрээр дамжин өнгөрөх талаар тогтоосон журам зөрчсөн нь эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээргүй бол 3.Гадаадын иргэн, харъяалалгүй хүн Монгол Улсын нутаг дэвсгэрээр зорчих, түүнчлэн шилжин суурьших болон бүртгэлийн талаар тогтоосон журам зөрчсөн нь эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээргүй бол 8.Гадаадын иргэн, харъяалалгүй хүн Монгол Улсад оршин суух, дамжин өнгөрөх, зорчиход зөвшөөрөл олгох журмыг зөрчсөн бол	240 дүгээр зүйл. Гадаадын иргэн, харъяалалгүй хүн Монгол Улсад оршин суух, дамжин өнгөрөх, зорчих журам зөрчих 240.1.Гадаадын иргэн, харъяалалгүй хүн Монгол Улсад байх эрхийн баримт бичиггүй буюу хүчингүй баримт бичгээр оршин суусан, бүртгүүлэх, хаягийн бүртгэл хийлгэх, шилжин суурьших, оршин суух газраа сонгох талаар тогтоосон журам зөрчсөн, эсхүл оршин суух, тус улсын нутаг дэвсгэрээр дамжин өнгөрөх журам зөрчсөн бол
6.	30⁴ дүгээр зүйл.Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны ажилтны хууль ёсны шаардлагыг үл биелүүлэх, заналхийлэх3.Шийдвэр биелүүлэхээс санаатайгаар зайлсхийсэн, хуурамч гэрээ хийж, эд хөрөнгөө бусдад шилжүүлсэн, нуусан, битүүмжилсэн эд хөрөнгийг санаатайгаар үрэгдүүлсэн бол	258 дугаар зүйл. Шүүхийн шийдвэрийг үл биелүүлэх 258.2.Шүүхийн шийдвэр биелүүлэхээс зайлсхийх зорилгоор хөрөнгийн мэдүүлгээ санаатай буруу гаргасан, эсхүл эд хөрөнгөө нуун дарагдуулсан, бусдад шилжүүлсэн бол
7.	33 дугаар зүйл.Битүүмжилсэн эд зүйлийг дур мэдэн зарцуулах Төрийн захиргааны болон хуулийн байгууллагаас түр хугацаагаар битүүмжилсэн эд хөрөнгө, мөнгө, үнэт зүйлийг зохих зөвшөөрөлгүйгээр захиран зарцуулсан бол	244 дүгээр зүйл. Битүүмжилсэн эд зүйлийг дур мэдэн зарцуулах 244.1.Төрийн эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтнаас битүүмжилсэн эд хөрөнгө, мөнгө, үнэт зүйлийг зохих зөвшөөрөлгүйгээр захиран зарцуулсан бол

		260 дугаар зүйл. Дансалсан буюу битүүмжилсэн эд хөрөнгийг үрэгдүүлэх, нуух 260.1.Хуулийн байгууллагаас дансалсан буюу битүүмжилсэн эд хөрөнгийг итгэмжлэгдэн хариуцсан этгээд санаатай үрэгдүүлсэн, нуусан, бусдад шилжүүлсэн бол
8.	41 дүгээр зүйл. Садар самууныг сурталчлах, өнгөний өвчнийг эмчлүүлэхээс зайлсхийх Садар самууныг сурталчилсан, түүнчлэн өнгөний өвчний үзлэг, эмчилгээнээс зайлсхийсэн, эмчилгээг тасалсан, өнгөний өвчин халдагчаа нуун дарагдуулсан нь эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээргүй бол	123 дугаар зүйл.Садар самууныг сурталчлах 123.1 Садар самууныг сурталчилсан хэвлэл, ном зохиол, зураг, кино, дүрс бичлэг, бусад зүйлсийг бэлтгэсэн, тараасан, борлуулсан, нийтэд үзүүлсэн, энэ зорилгоор улсын хилээр нэвтрүүлсэн бол
9.	45 дугаар зүйл. Албан дайчилгаанаас зайлсхийх Байгалийн гэнэтийн аюул, хүн, малын гоц халдварт өвчинтэй тэмцэх, гал түймэр эсэргүүцэх, улсын аюулгүй байдал хангахтай холбогдсон хүн хүч, тээвэр, холбооны хэрэгслийн дайчилгаанаас санаатайгаар зайлсхийсэн, саад учруулсан бол	239 дүгээр зүйл. Төрийн дайчилгаанаас зайлсхийх 239.1.Байгалийн гэнэтийн аюул, хүн, малын гоц халдварт өвчин, гал түймрээс эсэргүүцэх, улсын аюулгүй байдал хангахтай холбогдсон дайчилгаанаас санаатайгаар зайлсхийсэн, саад учруулсан бол

ЗХТХ-д дээрх байдлаар ЭХ-тай шууд адилхан утга, үг хэллэгээр зааснаас гадна Ерөнхий ангийн хувьд 4 зүйл хэсэг, зөрчилдөж байгаа 10 зүйл, тусгай ангид мөн давхардаж байгаа боловч хор уршиг учирсан байхыг шаардсанаараа ялгаатай 7 зүйл, хэсэг байгаа юм.

Өнөөгийн байдлаар нийт 240 гаруй хууль тогтоомжид захиргааны зөрчил тусгагдсанаас үзэхэд 10 гаруй эрх бүхий байгууллага, ажилтан захиргааны шийтгэл оногдуулж байна. Үүнд:

- Татварын байгууллага;
- Мэргэжлийн хяналтын байгууллага;
- Цагдаагийн байгууллага, цагдаагийн ажилтан;
- Шүүх, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн байгууллага;
- Онцгой байдлын алба;
- Аудитын байгууллага;
- Иргэний бүртгэл, мэдээллийн байгууллага;
- Гоц халдвартын байгууллага;
- Стандарт хэмжил зүйн байгууллага;
- Газрын албаны байгууллага.

- Мал эмнэлэг, эрүүл ахуйн улсын байцаагч;
- Татварын улсын байцаагч;
- Байгаль орчны улсын байцаагч.

МУ-ын ЗХТХ-ийн нийт 37 зүйл, заалт нь эрүүгийн хууль тогтоомжтой давхардаж, эрх зүйн хэм хэмжээний давхардал, зөрчилдөөн бий болгож байна. ЗХТХ-ийн үр нөлөөг дээшлүүлэх зорилгоор эрүүгийн хууль тогтоомжид тусгагдсан зарим заалтыг хасах, эсвэл ялгаж ойлгох талаар хуульд тусгаж өгөх, 1993 онд гарсан УДШ-ийн "ЗХТХ-ийн зарим зүйл, заалтыг тайлбарлах тухай" №38 тогтоол нь өнөөгийн шаардлага хангахгүй болсон учир хүчингүй болгож ахин тайлбар гаргуулах зэрэг арга хэмжээ авах шаардлагатай байна. /Хүснэгтэд шууд байдлаар давхардаж байгаа 9 зүйл хэсгийг харьцуулан харуулав. /

Түүнчлэн ЗХТХ-д ЭХ-тай давхардсан ба тусгагдсан боловч хор уршиг шаардсанаараа ялгаатай нийт 38 заалт байгаагаас 17 дугаар

зүйлийг ЗХТХ-д заавал тусгах шаардлагагүй юм.

Судалгааны хүрээнд хийсэн санал дүгнэлт

Хууль тогтоомжийн хүрээнд:

1. Захиргааны зөрчилтэй холбоотой хэм хэмжээ нилээдгүй олон хуульд тусгагдсан байна. 240 гаруй хуулиас захиргааны зөрчилтэй холбоотой хэсгийг төрөлжүүлэн нэгтгэж ЗХТХ-д ямар нэг байдлаар тусгах уу эсвэл ЗХТХ-иар зөвхөн нийтлэг хэм хэмжээ, ерөнхий анги зааж үг харилцааны эрх зүйн үндэсийг тусгаж, захиргааны зөрчил хянан шийдвэрлэх ажиллагааг тусгаж өгөх үү гэдэг асуудлыг шийдвэрлэх, түүнчлэн захиргааны зөрчлийг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг зохицуулсан заалтуудыг ч оруулж өгөх, хууль гаргах талаар төсөл боловсруулан ажиллах хэрэгтэй байгаа юм.

2. ЗХТХ-ийн "согтуурах" /22дугаар зүйл/ гэсэн зөрчлөөс

бусад нийт 44 зүйл, 86 хэсэгт торгууль ногдуулахаар заасан байгаа нь "Захиргааны торгууль ногдуулах хууль" гэмээр харагдаж байна. Хэрэв тийм бол гадаадын орнуудын жишгээр зөвхөн торгууль ногдуулах шийтгэлийг тусгаж бусад эрх хасах , баривчлах, хууль бусаар олсон орлого, эд зүйлийг хураах захиргааны шийтгэлүүдийг оруулахгүй байх нь зүйтэй юм. Нөгөөтэйгүүр, захиргааны шийтгэлийн үр нөлөөг дээшлүүлэх зорилгоор олон нийтийн хөдөлмөр эрхлэх , хамт олонд хүмүүжүүлэхээр өгөх гэх мэт шийтгэлийг оруулж өгвөл урьдчилан сэргийлэх үүргийг биелүүлэх нэг нөхцөл болно.

3. Шинэ Эрүүгийн хууль тогтоомжид танхайрсан зөрчил гаргасны дараа ахин тийм зөрчил гаргасан бол эрүүгийн хариуцлага хүлээхээр заасан байсан хэм хэмжээ хасагдсан нь нь бэрхшээл учруулж байгаа бөгөөд эрүүгийн хууль тогтоомжид эргэн тусгаж өгөх шаардлагатай байна.

4. Огт хэрэгждэггүй, арга хэмжээ авагддаггүй ЗХТХ-д заасан хэм хэмжээнүүд байсаар байна. Тухайлбал, "Нийтийн эзэмшлийн эд хөрөнгийг эвдэх гэмтээх /ЗХТХ-ийн 38 дугаар зүйл/ нийтийн эзэмшлийн эд хөрөнгийг эрүүгийн хуулиар хамгаалсан бусдын эд хөрөнгөнөөс ямар шалтгааны улмаас доогуур авч үзэж байгаа нь анхаарал татаж байгаа юм.

5. Эрүүгийн хэрэгтэй ижил төрлийн харилцааг хамгаалсан хэм хэмжээ ЗХТХ-д байгаа нь хуулийн байгууллагын ажилтануудын дунд хардлага бий болгох, хэргийг өөрт ашигтай байдлаар шийдэх , улмаар эрүүгийн хариуцлагаас зайлсхийж, ял завших боломж олгож байна. Жишээлбэл: Танхайрах зөрчил /ЗХТХ-ийн 21 дүгээр зүйл /-ийг танхайрах гэмт хэргээс /ЭХ-ийн 181 дүгээр зүйл/ мөн Галт зэвсгийг хууль бусаар олж авах , эзэмших хадгалах , борлуулах гэмт хэргийг /ЭХ-ийн 185 дугаар зүйл/ энэ төрлийн захиргааны зөрчлөөс /ЗХТХ-ийн 23 дугаар зүйл/ ялгах , нэг мөр зөв ойлгож хэрэглэх талаар тайлбар гаргуулах, зөвхөн нэг хууль тогтоомжид тусгаж өгөх хэрэгтэй юм. "Битүүмжилсэн эд зүйлийг дур мэдэн зарцуулах" /ЗХТХ-ийн 33 дугаар зүйл болон ЭХ-ийн

244 дүгээр зүйл/, "Дансалсан буюу битүүмжилсэн эд хөрөнгийг үргэдүүлэх, нуух" /260 дугаар зүйл/ гэмт хэргээс ялгахдаа ямар нэг ялгаа байхгүй байгаа юм.

6. Бусдын эд хөрөнгийг бага хэмжээгээр ашиглан шамшигдуулсан нь эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээргүй бол түүнчилэн шунахай зорилгоор хувьдаа ашигласан буюу бусдад ашиглуулсан нь эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээргүй бол гэх зааж өгчээ. Бага хэмжээгээр ашиглан шамшигдуулах гэдгийг нарийн тодорхойлох , УДШ-ийн тайлбарт тодорхой оруулж өгөх ялангуяа ашиглан шамшигдуулах гэдгийн шалгуурыг тодорхойлж өгөх. Бусдын эд хөрөнгө хулгайлах, залилан мэхэлж авах , ашиглах үргэдүүлэх зэрэг гэмт хэргээс ямар үйлдэлээр ялгаж ойлгох зэргийг тусгах хэрэгтэй байна.

7. ЗХТХ-ийн 39 дүгээр зүйлд "Энгийн харуул манааны дүрэм зөрчих" зөрчилд 3000 төгрөгний торгууль ногдуулахаар заасан байгаа нь торгуулийн хамгийн бага заалт юм. Иймэрхүү байдалд нэгбүрчлэн судалбал 5000 хүртэл төгрөгөөр торгох "ЗХТХ-ийн 24 дүгээр зүйл" Хүйтэн зэвсэг хууль бусаар биедээ авч явах", 8000 төгрөг хүртэл торгох "Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын журам зөрчих", мөн 10000 төгрөг хүртэл торгох ЗХТХ-ийн 41 дүгээр зүйл "Садар самууныг сурталчлах, өнгөний өвчнөө эмчлүүлэхээс зайлсхийх" зөрчил гэх мэт байна. 1000 хүртэл төгрөгөөр торгох заалт нь хуулийн 13.8 хувь байна. Мөн тус хуулийн 28 дугаар зүйл "Гадаадын иргэн харъяалалгүй хүн хөдөлмөр эрхлэх талаар хууль тогтоомжид заасан журам зөрчих, 42 дугаар зүйл "Хориглосон үйлдвэрлэл үйлчилгээ эрхлэх, 37 дугаар зүйл "Бусдын эд хөрөнгийг ашиглан шамшигдуулах", 48 дугаар зүйл "Гэрээний тухай хууль тогтоомж зөрчих"-д 10000 төгрөгнөөс дээш 15000-20000 хүртэл төгрөгөөр торгохоор зааж өгсөн байна. Энэ хуульд гадаадын иргэн, байгууллага, аж ахуйн нэгж захиргааны хариуцлагын тухай хууль тогтоомж зөрчсөн тохиолдолд хэрхэхийг тодорхой зааж өгөөгүй байна.

Практик үйл ажиллагааны хүрээнд:

➤ ЗХТХ-ийн 21, 22, 25 дугаар зүйлд заасан зөрчил гаргасан этгээдэд авч буй захиргааны шийтгэл үзүүлэх цээрлэлийн нөлөөлөл багатай, захиргааны арга хэмжээ авагдсан этгээд ахин энэ төрлийн захиргааны зөрчил гаргах явдал олонтаа байдаг. Жишээ нь: согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодох явдал улсын хэмжээнд буурахгүй байгаа ба ЗХТХ-ийн 25 дугаар зүйлд заасан зам тээврийн зөрчилд ногдуулж байгаа шийтгэл торгуулийн хэмжээ хөнгөн байна. Тухайн үед батлагдсан торгуулийн хэмжээний заалт нь зөрчил гаргагчид нөлөөлөх эдийн засгийн нөлөөлөл болж чадахгүй байна. Иймээс захиргааны шийтгэвэрээр торгууль хүлээлгэх асуудлыг нэг мөр цэгцлэх, тухайн үеийн хөдөлмөрийн хөлсний хэмжээнээс хамааралтай заалт оруулах.

➤ Социализмын үед 209 төрлийн торгууль байсан бол эдүгээ 1000-1500 гаруй болж нэмэгджээ. Торгууль ногдуулж байгаа субъектуудын үйл ажиллагаанд хяналт тавих механизм тодорхойгүй байна. Орон нутгийн хэмжээнд захиргааны торгууль ногдуулдаг байгууллага субъектүүд нь ихэвчлэн босоо тогтолцоотой байгаагаас тэдний ажлыг дүгнэх, үйл ажиллагаанд нь хяналт тавих, хариуцлага тооцох механизм орон нутагт байхгүй байна. Захиргааны шийтгэл хүлээлгэж байгаа торгуулийн тасалбар, шийтгэвэр янз бүр байгаа нь түүнийг хуурамчаар үйлдэх, буруугаар ашиглах явдал гарахад хүргэж байгаа юм. Тиймээс захиргааны шийтгэл хүлээлгэж байгаа торгуулийн тасалбар, захиргааны шийтгэвэрийн хуудсыг нэгдсэн нэг стандартад оруулж, хяналттай болгох шаардлагатай байна.

➤ Мансуурсан үед захиргааны зөрчил үйлдсэн бол хүлээлгэх

хариуцлагыг зааж өгөөгүй нь практикт бэрхшээл учруулж байна.

- Манай улсад зам тээврийн зөрчилтэй холбоотойгоор ЗЦГ-ын Тоо бүртгэлийн тасаг, гудамж талбайд гарч байгаа хэрэг захиргааны зөрчилтэй холбоотойгоор ЦЕГ-ын Мэдээлэл, дүн шинжилгээний төвд нэгдсэн бүртгэл хийгдэж байна. Бусад байдлаар байгаль хамгаалах журмын эсрэг зөрчил гэх мэт нэгдсэн тоо, мэдээлэл, бүртгэл, судалгаа байхгүй байна. Зөрчил гаргагч этгээд өөр газар нутаг дэвсгэрт хэдэн ч удаа захиргааны зөрчил гаргаж түүндээ хэдэн удаа захиргааны хариуцлага хүлээж, хэдэн удаа захиргааны арга хэмжээ авагдсаныг тогтоох боломжгүй байна. Захиргааны зөрчлийн нэгдсэн

сан, тоо бүртгэлтэй болох эрх зүйн үндэсийг бэхжүүлэх.

- ЗХТХ-ийг шинэ үзэл баримтлалаар хөгжүүлэн, ажлын хэсэг гаргаж шинэ хуулийн төсөл боловсруулах, Судалгааны ажлын хууль тогтоомжийн хүрээнд хийгдсэн дүгнэлтэд үндэслэн захиргааны зөрчлийн тухай тодорхойлолт өгөх, зарчим, хуулийн зорилтыг шинээр тодорхойлох ялангуяа захиргааны зөрчилтэй тэмцэх, түүнээс урьдчилан сэргийлэх зорилгыг оруулж өгөх. Түүнчилэн гадаад орнуудын захиргааны хариуцлагын хууль тогтоомж тэр дундаа ижил төстэй эрх зүйн тогтолцоотой ОХУ гэх мэт орны хууль тогтоомжийг судалж шинэ үзэл баримтлалыг хуульд тусгах, нэвтрүүлэх.
- ЗХТХ-ийн тусгай ангид оруулж

өгөх захиргааны зөрчлүүдийг эрүүгийн хууль тогтоомжтой давхардуулахгүй байх, эрүүгийн гэмт хэргийн шинжийг ялимгүй агуулсан, нийгмийн хор аюул багатай хэргүүдийг захиргааны зөрчилд оруулж болохоор тодорхой зааж өгөх, Эрүүгийн хууль, ЗХТХ- нь харилцан бие биеэ нөхөж байхаар зохицуулалт хийх.

Захиргааны зөрчилтэй холбоотой нийт 240 гаруй хуулийн холбогдох хэсэгт судалгаа хийж, тэдгээрийг эмх журамд оруулж, захиргааны хариуцлагын тухай хуульд тусгах ажлын хэсэг байгуулах, давхардсан зөрчилдсөн хэм хэмжээг хүчингүй болгох, зөрчилдөөнийг арилгах зэрэг саналыг бидний зүгээс дэвшүүлж байгаа юм.

Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль дахь криминалистикийн хэл болон Монгол хэл зүйн зарим асуудал

ЦЕГ-ийн Эрэлч нохойн алба, үнэрийн лабораторийн эрхлэгч,
докторант Б.Жаргалсан

Бие даасан аливаа шинжлэх ухаан бүр өөрийн гэсэн судлах зүйл, судалгааны объект, зорилго, хөгжлийн хуультэй бөгөөд нэгдмэл ойлголт, шинжлэх ухаанлаг тодорхойлолт бүхий мэдлэгийн тогтолцоог бүрдүүлэхийн тулд түүнийгээ эрэмблэн журамлах өөрийн гэсэн хэлтэй байдаг. Хэл нь тухайн шинжлэх ухааны агуулга, судлагдхууныг нэг мөр болгон цэгцэлж, нэгдмэл нэр томъёог ашиглан хөгжүүлэхэд онцгой үүрэгтэй.

Криминалистикийн хэл нь "уг шинжлэх ухааны агуулгыг оновчтой илэрхийлж чадах ойлголт, тодорхойлолт, нэр томъёо, таних тэмдгийн тогтолцоо"¹ билээ. Ингэж эрэмбэлж, цэгцэлсэн зүйл байхгүйгээс, ерөөс "криминалистикийн хэл" хэмээх ойлголтыг тун бага ухаардгаас, манайд криминалистикийн хамгийн энгийн ойлголт ч нэр томъёоны хувьд цэгцлэгдээгүй байна. Тухайлбал, "гарын мөр" хэмээх ойлголтод хүн эд зүйлтэй харьцах үед түүний алганы хэсгийн арьсны бүтцийн болон бээлийний онцлог шинж тэмдэг тэдгээр эд зүйлсийн гадаргууд тусгагдан үлдсэн ормыг хамааруулдаг боловч түүнийг хурууны хээ, хурууны мөр, гарын хээ, гарын дардас гэх зэргээр олон янзаар нэрлэдэг. Гэтэл хурууны хээ гэж өндөгний болон түүний дараагийн хоёр үеийн арьсны бүтцийн онцлог шинжийг, хурууны мөр гэдэг нь түүнээс үлдсэн ормыг, гарын хээ гэж алганы хэсгийн арьсны бүтцийн онцлог шинжийг, гарын хээний дардас гэж гарын хээг будагч бодисын тусламжтайгаар хавтгай гадаргууд буулгасныг

тус тус хэлдэг. Энэ бүгд өөр өөр ухагдахуун тул андуурч будилах, гуйвуулах явдал гарч болох үндэстэй болохыг үгүйсгэх аргагүй. Иймэрхүү энгийн, жижиг зүйлээс эхлэн эмхэлж журамлаагүй, нэгдмэл ойлголтод оруулаагүй зүйл нилээд байгаа учир манай хуульд ч мушгин тайлбарлаж болохоор зүйл нилээд байгаад анхаарлаа хандуулж, криминалистикийн хэлний нэгдмэл нэр томъёонд оруулан эрэмблэх цаг нэгэнт болжээ. Учир нь хуулийн ухагдахуун, нэр томъёо хүнд буруу ойлгогдохоор, түүнийг гуйвуулан тайлбарлаж болохоор байж огт болохгүй, энэ нь хуулийн цоорхой гарах эх сурвалж болж өгнө. Үүнийг бичигч би эрх зүйч мэргэжилтэй ч криминалистикийн чиглэлээр дагнан, эрүүгийн болон эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүйн чиглэлээр ажилласан ч мөрдөн байцаалтын зарим ажиллагаанд мэргэжилтнээр оролцож явснаас хэтэрсэнгүй. Гэсэн хэдий ч Монгол улсын ЭБШХ-д буй, энэ ажил мэргэжилтэй холбоотой зарим заалтад онол, практик, криминалистикийн болон Монгол хэл зүйн хувьд шүүмжлүүштэй зүйл мэр сэр буйд сэтгэл зовниж явдаг юм.

ЭБШХуулийн 46 дугаар зүйл (Шинжээч)-ийн 46.1-д "Шинжилгээ хийлгэж дүгнэлт гаргуулахын тулд зохих байгууллагын шинжээч, тусгай мэдлэг бүхий, тухайн хэрэгт хувийн сонирхолгүй этгээдийг шинжээчээр хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүх тогтоолоор, шүүгч захирамжаар томилно" гэсэн бий.

ЭБШЭЗ-д "шинжилгээ" хэмээх ойлголтоор манайхны авч үзэж буй тэр ухагдахуун нь шинжилгээ бус "экспертиз" байх ёстой зүйл. Учир нь Оросоор "исследование", Англиар "research" хэмээх үг нь Монгол хэлнээ буулгавал

"судалгаа" гэсэнтэй утга дүйнэ. Энэ үгнээс үүссэн "исследователь", "researcher" хэмээх нэр үгийг Монгол хэлнээ "судлаач" гэж буулгавал зохилтой ч манайхан шинжээч хэмээн орчуулдаг. Харин Оросын "экспертиза" хэмээх үг нь Английн "examination" гэдэг үгтэй утга дүйдгийг манайхан мөн л шинжилгээ хэмээн орчуулж түүнийг хийж буй эксперттийг шинжээч гэж нэрлэдэг. Экспертиз хэмээх энэхүү үг нь Латин хэлний "expertus" буюу "туршлага" гэсэн үгнээс үүсэлтэй Францын "expertise" гэсэн үг бөгөөд Орос хэлэнд тэр хэвээрээ хэрэглэгдсэн байдаг. Судлаач биш, эксперт буюу шинжлэх ухаан, техникийн тусгай мэдлэгийг гаргууд эзэмшсэн, мэргэжилтэн хүний тэр мэдлэгийг ЭБШЭЗ-д ашиглахыг судалгаа ч биш, шинжилгээ ч биш, экспертиз хэмээн нэрлэвэл зохилтой. Иймээс ЭБШХ-ийн энэ зүйл нь шинжээч биш эксперт, шинжилгээ бус экспертизийн талаар ярьж байгаа болно.

Харин практик мэдлэгийн олон жилийн туршлага дээр суусан прагматик тусгай мэдлэгийг ЭБШЭЗ-д ашиглахыг шинжилгээ гэж, түүнийг хийж гүйцэтгэдэг хүнийг шинжээч гэж нэрлэх нь зохилтой. Монголчууд эрт дээр үеэс морь шинжээч, мөр шинжээч /анч/, чулуу шинжээч, газар шинжээч хүмүүсийн тусгай мэдлэгийг ахуй амьдралдаа өргөнөөр хэрэглэж ирсэн жишээ их бий. Эдгээр хүмүүс шинжлэх ухааны системтэй, нарийн мэдлэгтэй байгаагүй, ихэнхдээ практик амьдралын туршлагаар хуримтлагдсан, олон жилийн ажилгалтын үр дүнд батлагдсан, цөөн зарим нэг нь ном судраас гэрийн боловсролоор эзэмшсэн тийм л мэдлэгтэй хүмүүс байсан.

Эксперт нь шинжлэх ухааны тусгай мэдлэгийн, шинжээч нь

¹ Б.Бат-Эрдэнэ. Криминалистик. УБ., 2003 он. 10 дахь тал.

практикийн тусгай мэдлэгийн зарим салбарт дээд түвшинд бэлтгэгдсэн мэргэжилтэн хүн байх ёстой бөгөөд экспертийн тусгай мэдлэгийн үр дүнг дүгнэлт хэлбэрээр, шинжээчийн тусгай мэдлэгийн үр дүнг байцаалт хэлбэрээр тус тус ашиглах ёстой болов уу. ОХУ-ын ЭБШ хуульд "Эксперт гэж шинжлэх ухаан, техник, урлаг, гар урлалын салбарт тусгай мэдлэг эзэмшсэн хүнийг хэлнэ"¹ гэсэн байдгийг манайхан мөн л орчуулан авсан бөгөөд ингэхдээ шинжлэх ухаан, техник, урлаг, гар урлалын салбарыг нь орхигдуулан чухам ямар салбарыг дурдалгүйгээр "шинжээчийн тусгай мэдлэг нь түүний мэргэжлийн үр чадвар, ажилласан туршлага, эрхэлж байгаа албан тушаал зэргээр тодорхойлогдоно"² гэж тайлбарласан байдаг. Туршлага гэсэн утгатай, Англи хэлний "skill" гэдэг үгийг Оросууд "мастерство, искусство" хэмээн орчуулдаг нь мэргэжил, дадлага урлаг болтол нь эзэмшсэн хүний тухайд утга дүйх үг. Английн "skilful", Оросын "искусный" гэвэл манайхаар бол гаргууд гэдэг үг. Мэргэжил, мэдлэгээ ингэж гаргууд эзэмшсэн хүнийг л эксперт гэж нэрлэдэг бөгөөд тэр мэдлэг нь шинжлэх ухааныг ч байж болно, практик амьдралын туршлагынх ч байж болно. Эксперт хэмээх үгийг Англи хэлний тайлбар тольноос харвал "having a high level of knowledge or skill; specialist" буюу "дээд зэргийн мэдлэг буюу туршлагатай хүн, мэргэжилтэн"³ хэмээн тодорхойлжээ. Экспертийн талаар манай нэрт криминалист, доктор Ж.Хурцгэрэл "ЭБШЭЗ-д экспертизийг "шинжилгээ" хэмээн авч үздэг нь буруу. Шинжилгээг хэн ч хийнэ. Харин экспертизийг шинжлэх ухааны танин мэдэхүйн тухайн салбарт тусгайлан бэлтгэгдсэн, түүнийг хийх эрх бүхий мэргэжилтэн хийх бөгөөд түүнийг эксперт гэж нэрлэдэг"⁴ гэсэн байдаг.

Энэ зүйлд яригдаж байгаа "зохих байгууллагын шинжээч" гэсэн тодорхойлолт нь огт хэрэгцээгүй шаардлага. Жишээлбэл, учралын газраас илрүүлсэн гултын мөрөөр

улыг их биед барьсан аргыг тогтоолох шаардлага гарлаа гэвэл ямар "байгууллагын шинжээч" энэ экспертизийг хийх вэ? Эзэмшсэн мэргэжлээ урлаг болтол хөгжүүлсэн, арвин их дадлага, туршлагатай, сайн гуталчин хүн энэ экспертизийг хийж явуулна. Гуталчин хүн "зохих байгууллагын шинжээч" байхгүй нь ойлгомжтой бөгөөд "тусгай мэдлэг" гэдэг уягдахуун ч заавал дээд боловсролоор олж эзэмшдэг мэдлэг биш. Түүнчилэн энэ тохиолдолд эксперт нь эрдэм шинжилгээний ажилтан бус, бичиг үсэггүй нэгэн байж ч болох тул энэ экспертизийн тухайд шинжлэх ухааны мэдлэгийг бус, гар урлалын салбарт экспертийн эзэмшсэн тусгай мэдлэгийг ашиглаж буй хэрэг. Энэ мэтчилэн ан агнуур, мал амьтны нас, зүс, ул мөрийн талаар нутаг орондоо алдаршсан хүмүүс экспертизийн аргачиллыг мэдэхгүй тул тэдний эзэмшсэн тусгай мэдлэгийг ЭБШЭЗ-д ашиглахдаа шинж тэмдэг, судалгаа, туршилтын аргачиллыг нь хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагчид байцаалтад тусган авч нотлох баримт болгох ёстой.

Энэ зүйлд зааснаар "зохих байгууллагын шинжээчийг" л "шинжээч" гэх юм бол дээр авсан жишээний гуталчин, эсвэл энэ хуулийн 159.1-д зааснаар "Шинжилгээг шинжилгээний байгууллагаас гадуур хийлгээ" байгаа бол түүнийг явуулж буй мэргэжилтэн нь энэ "шинжээч" хэмээх тодорхойлолтод хамаарах уу? гэдэг асуудлыг юу гэж тайлбарлах вэ? "Зохих байгууллагын шинжээч" биш тул 46.1-д заасан "шинжээч" биш болж таарлаа, тэгэхээр процессийн хэн гээч оролцогч болж таарах вэ? Тусгай мэдлэгийг нь ашиглаж байгаа, тэр нь хэрэгт зохих ач холбогдлоо өгч, ЭБШ ажиллагааны оролцогч болж байгаа болохоор ЭБШХ-ийн 131; 127.5 зэрэг зүйлд заасан "мэргэжилтэн" л болдог байх даа. Учир нь мэргэжилтэн гэж тийм хүнийг хэлнэ гэсэн тодорхойлолт манай ЭБШХ-д байдаггүй, түүний эрх зүйн байдлыг

тусгайлан заагаагүй⁵. Экспертийг шинжилгээний байгууллагаас гадуур хийлгэнэ гэдэг нь ямар нэгэн байгууллагын экспертийд биш, тухайн экспертиз хийхэд зайшгүй шаардлагатай тусгай мэдлэг эзэмшсэн хэн нэгэн мэргэжилтний урьж экспертиз хийлгэхийг л хэлж буй хэрэг. Тэр мэргэжилтэн шинжлэх ухаан, техник, урлаг, гар урлалын салбарт тусгай мэдлэг эзэмшсэн байх ёстой гэсэн шаардлагыг л хангаж байх ёстой болохоос хаа нэгэн газарт заавал ажилладаг байх, заавал дээд боловсролтой байх огт албагүй.

Шинжилгээний байгууллага гэж чухам ямар байгууллагыг хэлэхийг манай ЭБШХ тодорхойлж өгөөгүй, зөвхөн "Ихэнх тохиолдолд шинжилгээг төрөлжсөн шинжилгээний байгууллагад хийдэг"⁶ хэмээн тайлбарладаг тул манай хуульчдийн дийлэнхи нь зөвхөн цагдаагийн шинжилгээний байгууллагыг түүнд ойлгож, шинжилгээний бусад байгууллагыг "гадуур" хэмээн ойлгож яваа. Одоогийн манай бүтэц, зохион байгуулалтаар Шүүхийн шинжилгээний үндэсний төвийг цагдаагийн бүтцээс гарган ЗХДХЯ-нд харьяалуулах болсон тул тэнд хийсэн экспертизийг "шинжилгээний байгууллагаас гадуур" хийлгэж байна гэж ойлгож буй хуульчид ч мэр сэр бий л байх. Уг нь экспертизийн байгууллага гэж тухайн төрлийн экспертизийг шаардагдах тусгай мэдлэгийн хүрээнд эрдэм шинжилгээ, туршилтын болон экспертизийн чиглэлээр үйл ажиллагаагаа явуулдаг эрдэм шинжилгээний байгууллагыг, эксперт гэж тийм тусгай мэдлэгийг шинжлэх ухааны түвшинд, шинжээч гэж мөн тийм мэдлэгийг практикийн түвшинд тусгайлан эзэмшсэн этгээдийг тус тус хэлэх ёстой.

Мөн криминалистикийн болон "шүүх эмнэлгийн" /анагаах ухааны криминалистикийн гэмээр/ экспертийд зөвхөн мэргэжилтэн байгууллагын экспертүүд хийж явуулна гэсэн заалт ч оруулж өгүүштэй.

¹ Юридическая энциклопедия. Под общей ред. академика Б. Н. Топорина. М., Юристы. 2001. С. 1510.

² МУ-ын ЭБШХ-ийн тайлбар. УБ., 2003 он, 58 дахь тал.

³ Cambridge international dictionary of English. Cambridge University Press, 1995, p. 482.

⁴ Ж.Хурцгэрэл. Криминалистика. УБ., 2002 он, 1 боть, 75 дахь тал.

⁵ Б.Бат-Эрдэнэ. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй. Ерөнхий анги. УБ., 2004 он, 99 дэх тал.

⁶ МУ-ын ЭБШХ-ийн тайлбар. УБ., 2003 он, 174 дахь тал.

Шинжээчийг томилох гэдэг нь бас л буруу нэр томъёо. Энэ талаар доктор, Ж.Хурцгэрэл: "Шинжээчийг эрх бүхий албан тушаалтан, өөрийн тушаалаар томилсон байдаг. ЭБШЭЗ-д ямар нэгэн хүнийг албан тушаалд томилох журам байхгүй, тийм эрх ч байхгүй. Иймд экспертизийг томилох биш, экспертиз хийлгэх тухай тогтоол (постановление о назначении экспертизы) гаргана"¹ гэжээ. Тэгэхээр энд хэн нэгэн мэргэжилтнийг албан тушаалд томилох биш, эрх бүхий сайд, даргын тушаалаар албан тушаалд хэдийнэ томилогдчихоод, тэр мэргэжлээрээ ажиллаж байгаа мэргэжилтэн хүнээр шинжлэх ухаан, техник, урлаг, гар урлалын салбарт шинжлэх ухаанлаг экспертиз хийлгэх, эсвэл эдгээр салбарт бага судлагдсан бусад зарим салбарт асар их практик туршлагатай хүний хуримтлуулсан тусгай мэдлэгийг ашиглах тухай асуудал яригдаж байна. Иймд ЭБШХ-ийн дээрх заалтыг:

"46 дугаар зүйл. Эксперт

46.1. Шинжлэх ухаан, техник, урлаг, гар урлалын тусгай мэдлэг эзэмшсэн этгээдийг эксперт гэх бөгөөд тухайн хэрэгт хувийн сонирхолгүй экспертийг хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүх тогтоол гаргаж, шүүгч захирамж гарган экспертиз хийлгэнэ" гэх нь зүйтэй болов уу.

Үүнтэй холбоотойгоор дээрх салбарт практикийн тусгай мэдлэг эзэмшсэн, дадал туршлагатай этгээдийг шинжээч гэнэ хэмээн оруулж шинжилгээ хийлгэх журмыг экспертизтэй төстэйгээр боловсруулах шаардлагатай.

46.2. "Шинжээч нь хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүхийн дуудсанаар ирж, тавигдсан асуултын дагуу дүгнэлт гаргана" хэмээн заасан байна. Дүгнэлт хэрхэн гарч буйг бид мэднэ. Увсын, эсвэл Дорнод аймгийн эрх бүхий албан тушаалтны "шинжээч томилох" тухай тогтоолыг үндэслэн Улаанбаатар хотод Шүүхийн шинжилгээний үндэсний хүрээлэнгийн "шинжээч" дүгнэлт гаргаад түүнийгээ шуудангаар явуулж байгаа нь энэ заалтыг зөрчиж байна. Энэ

зүйлийн шаардлагын дагуу тухайн "шинжээч" "шинжилгээ" явуулахад шаардлагатай лаборатори, хэрэгсэл төхөөрөмжөө авч дуудагдан очоод газар дээр нь дүгнэлт гаргаж өгөх ёстой болохоор өөр газарт хийгээд шуудангаар дайн явуулж буй дүгнэлт ЭБШ хуулийн 79.4-д зааснаар нотлох чадвараа алдах бөгөөд түүнийг мөн хуулийн 8.2-т зааснаар хүчингүйд тооцогдож, "томилсон" албан тушаалтан болон биечлэн очиж дүгнэлт гаргаж өгөөгүй "шинжээч" нарт арга хэмжээ авах ёстой. Тэгэхээр ЭБШХ-ийн 46.2 нь "шинжилгээг шинжилгээний байгууллагад гадуур хийлгэж" буй тохиолдолд хамаарсан заалт учраас "албан байгууллагад ажилладаггүй эксперт нь хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүхийн дуудсанаар ирж, тавигдсан асуултын дагуу дүгнэлт гаргана" гэсэн тодотголыг оруулж өгөх, эсвэл гэрч хасах хэрэгтэй юм. Хэрэв ийм тодотгол оруулж өгвөл, үүнтэй холбоотойгоор "шинжилгээний байгууллагын шинжээч" дүгнэлтээ хэрхэн гаргахыг зааж: "Хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүх экспертиз хийлгэхдээ энэ тухай тогтоолыг экспертиз хийх чадамж бүхий байгууллагад хүргүүлэх бөгөөд уг байгууллагын эрх бүхий албан тушаалтны хуваариласнаар эксперт экспертизийг байгууллага дээрээ хийж, дүгнэлтээ тогтоолыг ирүүлсэн газарт хүргүүлнэ" хэмээн оруулж өгмөөр, /Ийм саналыг одоо мөрдөж буй ЭБШХ-ийн төслийг 2002 онд батлуулахаар хэлэлцүүлж байхад Цагдаагийн Академийн Криминалистикийн тэнхимийн хурлаас гарган хүргүүлж байсан./

86 дугаар зүйл. "Эд мөрийн баримт, түүнийг хадгалах" гэсэн зүйлд "бэхжүүлэх" гэсэн үг нэмж оруулж, 86.2-т буй "Эд мөрийн баримтыг үзлэгийн тэмдэглэлд тодорхой бичиж, хэрэгт хадгалах ба гэрэл зураг, дүрс бичлэг авч, хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүхийн шийдвэрээр хэрэгт хавсаргана" гэснийг залруулж "Эд мөрийн баримтыг бэхжүүлэхээр тодорхойлон бичих, схем, план масштаблан үйлдэх, гар зураг үйлдэх, гэрэл зураг авах, дүрс,

дуу авианы бичлэг хийх, хуулбар үйлдэх, хэв цутган авах, эсгүүр үйлдэх, загвар макет үйлдэх, шаардлагатай бусад аргыг хэрэглэж болно" гэж оруулах нь зүйтэй. Учир нь эд мөрийн баримтыг "тодорхой бичих" биш тодорхойлон бичих аргаар тэмдэглэлд тусгадаг. Түүнийг энэ хуульд заасан үндэслэл журмын дагуу бэхжүүлэн авсан цагаас эхлэн эд мөрийн баримт биш нотлох баримт болох учиртай. Тиймээс бэхжүүлэх тухай заалт хуульд заавал тусгагдсан байх шаардлагатай. Хуульч, доктор Б.Бат-Эрдэнэ "Аливаа эд зүйл нь гагцхүү гэмт хэрэг үйлдэхэд зэвсэг хэрэгсэл болгож ашиглагдсан ба ийнхүү ашиглагдсаны улмаас түүнд гэмт хэргийн үл мөр хадгалагдаж үлдсэн бөгөөд эдгээрийг ЭБШ хуульд зааснаар бэхжүүлж авсан тохиолдолд эд мөрийн баримт болгон нотлох баримтын хэмжээнд үнэлэнэ"² гэсэнд ч шүүмжлүүштэй хандмаар байна. Учир нь гэмт хэрэг үйлдэх явцад зэвсэг хэрэгсэл болон ашиглагдсанаас бусад эд зүйлс /гэмт хэрэгтэн этгээд болон хохирогч, гэрч зэрэг хүмүүсийн/, жишээлбэл ороолт, малгай, бээлий, гэрч ч бүү хэл бичиг баримтыг учрал болсон газраас илрүүлэх тохиолдол бий. Гэмт хэргийн талаар аливаа мэдээлэл агуулсан эдгээр объект, эд зүйлс бүгд ЭБШ тодорхой ажиллагаа хийн бэхжүүлж, тусгаарлан авах хүртэл эд мөрийн баримт, түүнээс хойш нотлох баримт хэмээн нэрлэгдэх нь зүйтэй мэт.

Энэ зүйлд байгаа гэрэл зураг авах гэдэг ухагдахууныг тодруулан тайлбарлаж өгөх хэрэгтэй. Гэрэл зураг гэдэг нь Гэрэг хэлний "photos graphi" буюу "гэрлээр бичих" гэсэн утгатай үгнээс гаралтай үг бөгөөд зарим бодисын гэрэл мэдрэх чадварыг ашиглан биет объектуудын дүрсийг хавтгай гадаргуунд буулгахыг хэлдгийг бид мэднэ. Харин сүүлийн үед тоон программ буюу дигитал /дигитал биш/ аппарат ашиглан авсан зураг мөр сэр хэрэглэх болсон нь гэрэл зураг биш тул энэ заалтыг зөрчин нотлох баримт цуглуулж байгаа хэрэг. ЭБШЭЗ-д үзлэг, нэгжлэг болон бусад ажиллагааг явуулах үед илрүүлэн тогтоож буй нотлох баримтыг бэхжүүлэхдээ тоон программт хэрэгсэл төхөөрөмж ашиглахыг

¹ МУ-ын ЭБШХ-ийн тайлбар. УБ., 2003 он, 174 дахь тал.

² Б. Бат-Эрдэнэ, Монгол Улсын эрүүгийн байцан шийтгэх эрх зүй, Ерөнхий анги, УБ., 2004 он, 147 дахь тал.

хориглож зөвхөн гэрэл зургийн аргыг ашиглахыг шаардах нь зүйтэй. Учир нь дээрх зурганд гэрэл зурагтай адил гэрэл мэдрэмтгий бодис биш, тоон программ ашиглагддаг тул өгөгдөхүүнийг өөрчлөн огт өөр дүрс гарган авах боломжтой. Харин хөдөлмөр хөнгөвчлөх үүднээс экспертийн дүгнэлтэд хавсаргах зургийн үзүүлэлт, криминалистикийн болон бусад төрлийн экспертиз хийх үед цахим арга хэрэглэх, сканер, хэвлэх болон хувилах төхөөрөмж ашиглахыг зөвшөөрөх нь зүйтэй. Учир нь объектыг ЭБШХ-ийн зохих журмын дагуу нотлох баримт болон тогтоосны дараа экспертиз хийлгэхээр ирүүлдэг, экспертүүдэд зориуд худал дүгнэлт гаргавал эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх тухай урьдчилан сануулдаг болохоор тэр. Тэгээд ч экспертиз хийсний дараа уг объектыг байгаа хэвээр нь буцаан хүргүүлж хэрэгт хавсаргах буюу экспертизийн байгууллагын тоо бүртгэлд авах тул маргаан гарсан тохиолдолд түүнийг өөрчлөлтөд өртсөн эсэхийг шалган тогтоох нь хүндрэлтэй асуудал биш.

86.3. "Эд мөрийн баримтыг хэмжээний хувьд буюу бусад шалтгаанаар эрүүгийн хэрэгт хадгалах нөхцөлгүй бол гэрэл зураг, дүрс бичлэг авсны дараа лацдаж битүүмжлэх хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүхийн шийдвэрээр хуульд заасан журмын дагуу тусгай газарт хадгалж, энэ тухай баримтыг хэрэгт хавсаргана" гэсэн бай.

Манайхан төдийлэн ойлгодоггүй, хэрэгжүүлдэггүй нэгэн заалт энэ. Тусгай газарт хадгална гэдгийг хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагчид өөрийн мөрдөн шалгаж буй хэргийн эд мөрийн баримтыг өөр дээрээ, эсвэл сейфэндээ хадгалж байгаад шүүхэд шилжүүлэн өгснөөр түүний үүрэг дууслаа гэж ойлгон шүүхэд шилжүүлснээр тухайн эд мөрийн баримтын хувь заяа шийдэгддэг. Тэгээд хэсэг хугацааны дараа /жишээлбэл хоёр жилийн дараа/ уг эд мөрийн баримтаар давтан "шинжээч томилох" гэхэд хаана яваа нь мэдэгдэхгүй алга болчихсон байх жишээтэй. "Төмөр-Очирдын", "Зоригийн" гэгддэг хэргүүд дээр чухам ийм л зүйл тохиолдож байсан.

Тусгай эд мөрийн баримт

болон экспертиз хийгдэж буй зарим нотлох баримтыг криминалистикийн тоо бүртгэлд оруулж Шүүхийн шинжилгээний үндэсний хүрээлэнгийн зориулалтын санд хадгалах, ийм тоо бүртгэлд оруулах шаардлагагүй эд мөрийн баримт овор хэмжээний хувьд болон бусад шалтгаанаар эрүүгийн хэрэгт хадгалах нөхцөлгүй бол түүнийг зориулалтын, тусгай газарт хадгалах ёстой. Энэхүү зориулалтын тусгай газар нь хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах албад, шүүх, прокурорын газарт "эд мөрийн баримтын" хэмээн нэрлэдэг өрөө, тасалгаа байдгийг бид мэднэ.

Криминалистикийн тоо бүртгэл нь хэргийн өнгө болон криминалистикийн экспертизийн ангиллын дагуу учрал болсон газраас илрүүлж тусгаарлан авсан болон нотлох баримтын, хэрэгт хавсаргахаар болон нөхцөл байдлыг тодруулахаар бэхжүүлэн авсан нотлох баримтын /хөлийн, гарын, эвдлэгч багаж хэрэгслийн мөр, авто ослын, лак будгийн зүйлсийн, шатах тослох материалын г.м/ болон битүүмжилсэн үнэрийн, экспертиз хийгдсэн хуурамч бичиг баримтын, бичиг баримт, мөнгөн тэмдэгтийн загварын, хуурамч мөнгөн тэмдэгтийн, бичгийн машины бичвэрийн, тамга тэмдгийн дардасны гэх мэтээр төрөлжсөн сан байх учиртай.

Одоогоор гарын мөр, галт зэвсгийн сангаас өөр ингэж бүрдүүлсэн сан алга, ийм санг бүрдүүлэхээр санаа тавих газар ч алга. Ингээгүйгээс хуурамч бичиг баримт, мөнгөн тэмдэгт шинээр гарч ирлээ гэхэд энэ нь хэдэн жилийн өмнө хуурамчаар хийгдэж байсан тэр мөнгөн тэмдэгт, бензин талон зэргийн үлдэгдэл үү, эсвэл өөр тэгээд шинээр хийж буй үйлдэл үү гэдгийг тогтооход хугацаа алдах зэргээр хүндрэл учирдаг. Жишээлбэл, 1990-д оны үед гадаадын нэгэн дипломат байгууллагын ажилтнуудын оруулж ирж тараасан их хэмжээний хуурамч долларын "шинжилгээг" хийж байсан ажилтан одоо тэтгэвэрт гарчихсан, уг доллар криминалистикийн тоо бүртгэлд авагдаагүй тул экспертиз хийсэн тэр ажилтан, хамт ажиллаж байсан бид мэтийн цөөн хүн чухам ямар шинж тэмдгээр уг мөнгөн

тэмдэгтийг адилгаж байсныг мэднэ, одоо энэ төрлийн экспертизийг хийж буй залуу үе маань мэдэхгүй байх жишээтэй. Хэрэв тэр үед уг хуурамч долларыг ЭБШХ-ийн энэ зүйлд заасны дагуу тоо бүртгэлд оруулсан байгаад, өмнө нь хийгдэж байсан тэр зүйлс одоо дахин гарч ирж байгаа бол сангаа ашиглан үүнийг шууд тогтоон өгч, сэжигтэн тэтгэгдүүдийг шалгах хүрээ нь ч эрс хумигдаж ирэх ач холбогдолтой байх байсан. Тоо бүртгэлд оруулсан нэгдсэн сан байхгүйгээс одоо бичгийн машинаар бичсэн бичвэрээр түүнийг ямар маркийн машинаар бичиж гүйцэтгэсэн болохыг тогтоож чаддаг газар алга болчихоод байна. Сангийн асуудлыг экспертизийн байгууллага дангаар хөөцөлдөн бүрдүүлэх нь их хүндрэлтэй, хардлага сэрдлэг ч төрүүлж мэдэх уршигтай тул хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах, прокурор, шүүхийн болон криминалистикийн экспертизийн байгууллагын удирдлагын хамтарсан, эсвэл ХЗДХ-ийн сайдын тушаал мэтийн эрхийн актаар зохицуулан ЭБШХ-ийн дээрх зүйлийг:

"Эд мөрийн баримтыг криминалистикийн тоо бүртгэлд оруулах шаардлагатай бол зохих журмын дагуу шилжүүлж, тийм шаардлагагүй объектын хэмжээний хувьд буюу бусад шалтгаанаар эрүүгийн хэрэгт хадгалах нөхцөлгүй бол гэрэл зураг, дүрс бичлэг зэргээр бэхжүүлэн лацдаж битүүмжлээд хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүхийн шийдвэрээр хуульд заасан журмын дагуу зориулалтын тусгай газарт хадгалж, энэ тухай баримтыг хэрэгт хавсаргана" гэсэн нэмэлт оруулж өгөөд зориулалтын тусгай газар гэдэг ухагдахуунаа тайлбарлан оруулж болмоор.

Мөн хуулийн арван хоёрдугаар бүлгийн 91-95 дугаар зүйлд "нотлох ажиллагаа" тусгагдсан байдаг. Дээр дурдсан 79.1 дүгээр хэсэгт "...энэ хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу олж авсан баримт сэлт, мэдээллийг нотлох баримт гэнэ" хэмээн тодорхойлоод, 79.2-т "...баримт сэлт, мэдээлэл нь гэрч, хохирогч, сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгчийн мэдүүлэг, шинжээчийн дүгнэлт, мэдүүлэг, эд мөрийн баримт, хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт, шүүх хуралдааны

тэмдэглэл болон бусад баримтаар тогтоогдоно" гэсэн бий.

Харин 86.1 дүгээрт "Эд мөрийн баримтад гэмт хэрэг үйлдэхэд хэрэглэсэн зэвсэг, хэрэгсэл, гэмт хэргийн үл мөр үлдсэн зүйл, түүнчилэн гэмт үйлдлийн замаар олсон мөнгө, үнэ бүхий зүйл, бусад зүйлс, баримт бичиг болон гэмт хэргийг илрүүлэх, хэргийн бодит байдлыг тогтоох, гэмт этгээдийг олох, эсхүл сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгчийн гэм бурууг үгүйсгэх буюу хөнгөрүүлэхэд ач холбогдол бүхий бусад эд зүйлийг тооцно" гэжээ. Тэгэхээр эд мөрийн баримт нь биет объект, эд зүйлс байх ёстой бөгөөд хуульд заасан үндэслэл журмын дагуу баталгаажих байж сая нотлох баримт болох ёстой. Харин дээр дурдсан ЭБШХ-ийн тайлбарт "Эд мөрийн баримт нь хэрэгт ач холбогдол бүхий байдлын тухай мэдээллийг агуулсан, хуульд заасан журмын дагуу цуглуулж бэхжүүлсэн эд зүйл мөн"¹ гэсэн нь ЭБШХ-ийн 79 дүгээр зүйлийн баримт сэлт, мэдээлэл нь энд буй 86 дугаар зүйлийн баримт бичгээс ялгаагүй мэт. Өөрөөр хэлбэл, дээр дурдаснаар, чухам юуг нотлох баримт гэх, юуг нь эд мөрийн баримт гэх вэ гэдгийг заагласан зүйл алга. Ийм тайлбар дээр хуульчид өөрсдөө ч будилдаг. "Шинжээчийн дүгнэлт нотлох баримт болж чадахгүй"² хэмээн номлодог багштай би таарч л байсан.

ЭБШХ-ийн тайлбарт: "Баримт сэлт нь үндсэндээ материаллаг ертөнцийн эд юмс /эд мөрийн баримт/ байдаг бол, мэдээлэл гэж хэргийн талаар мэдэх зүйлээ холбогдох этгээдээс амаар буюу бичгээр илэрхийлсэн байхыг ойлгоно"³ гэжээ. Чухам тийм юмыг хэлнэ гэсэн тодорхойлолт байхаас үндсэндээ тийм юмыг хэлнэ гэж хуулийн тодорхойлолт байж яагаад ч болохгүй. Мөн мэдээлэл гэсэн тодорхойлолт нь бас буруу байх мэт. Учир нь цахим хэлбэрээр, эсвэл гэмт хэргийн талаархи мэдээллийг агуулсан бичиг баримт зэргийг юу гэх вэ? ЭБШХ хуулийн 90 дүгээр зүйлд ч бас нэг "баримт бичиг" тусгагдсан

бий. Баримт, баримт сэлт, баримт бичиг, эд мөрийн баримт, нотлох баримт гэсэн ухагдахууны заагийг нарийн зааглаж өгөх шаардлагатай байна.

92.1-д зааснаар "Хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ажиллагааны явцад байцаах, нүүрэлдүүлэн байцаах, таньж олуулах, хураан авах, үзлэг, нэгжлэг хийх, туршилт, шинжилгээ болон энэ хуульд заасан бусад байцаан шийтгэх ажиллагаа явуулах замаар нотлох баримт цуглуулна" гэжээ. Энэ хуульд заасан байцаан шийтгэх бусад ажиллагаа явуулан олж тогтоож байгаа эд мөрийн баримт нь нотлох баримт болж өгөх ёстой. Бусад байцаан шийтгэх ажиллагаа гэвэл хэл зүйн хувьд буруу, ЭБШХ-д ашиглагдах нотлох баримтыг иргэний байцаан шийтгэх гэх мэтийн бусад байцаан шийтгэх ажиллагаа явуулан тогтоож болохгүй, учир нь энэ хууль "МУ-ын ЭБШХ ажиллагаа" гэсэн нэг л байцаан шийтгэх ажиллагааг журамлаж байгаа билээ.

"79.4. Нотлох баримт цуглуулах, бэхжүүлэх талаар..." гэсэн заалт бий. Энэхүү цуглуулах, бэхжүүлэх ажиллагаа нь мөр судлалын ерөнхий онолоор дотроо олон үе шатаас бүрддэг, криминалистикийн техник зүйн үйл ажиллагааны цогц технологи⁴. Ул мөр, эд мөрийн баримт, баримт бичиг гэх мэт гэмт хэргийн талаар аливаа мэдээлэл агуулсан зүйлийг ЭБШХ-ийн зохих журмын дагуу бүрдүүлсэн нь нотлох баримт болж ашиглагдах тул криминалистикийн техник зүйд үүнийг нотлох баримт хэмээн нэрлэж, түүнтэй ажиллах ажиллагааны зүй тогтлыг⁵ нотлох баримтыг илрүүлэх, бэхжүүлэх, цуглуулах, ашиглах гэсэн 4 ерөнхий үе шатанд ангилдгийг криминалистикийн хичээлээр зааж нийт хуульчдийн хүртээл болгууштай, хууль болон сурах бичгүүдэд ч ингэж нэрлэж занших хэрэгтэй. Одоогоор зөвхөн Цагдаагийн академийн криминалистикийн хичээлээр л ингэж зааж судладаг бөгөөд хууль зүйн бусад дээд сургуулийн цаг хүрэлцэдэггүй тул нарийвчилан

судлах боломж байдаггүй. Эдгээр үе шат бүр нь дотроо дор дурдсан үеэс бүрддэг.

Илрүүлэх гэдэг нь гэмт хэргийн механизмыг тогтоохоор хэрэг үйлдэгдсэн нөхцөл, гэрч, хохирогч, бусад этгээдийн мэдүүлэг, хэргийн бусад нөхцөл байдалд үндэслэн нотлох баримт байж болох газрыг урьдчилан тогтоох, тогтоосон газартаа эрэх, эрсэн зүйлээ илрүүлэх арга, хэрэгсэл, технологи ашиглах, түүний гарал үүсэл, хэрэгт ач холбогдолтой эсэхийг тодорхойлох /ул мөрийн хувьд эдгээр ажиллагааны дараа мөрийг унших, мөшгих, хүлээлгэн өгөх/ зэрэг үе шатаас бүрддэг.

Бэхжүүлэх гэдэг нь илрүүлсэн нотлох баримтыг хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ач холбогдлыг алдагдуулахгүйн тулд түүний нотлогооны болон адилтгалын онцлог шинжийг хэвээр нь хадгалан үлдээхээр хамгаалах, бататгах арга, технологи юм. Бэхжүүлэхийн тулд: "тодорхойлон бичих, схем, план маштаблан үйлдэх, гар зураг үйлдэх, гэрэл зураг үйлдэх, дүрс, дуу авианы бичлэг хийх, хуулбар үйлдэх, хэв цутган авах, эсгүүр үйлдэх, загвар макет үйлдэх" зэрэг аргыг⁶ хэрэглэж болно. ЭБШХ ажиллагааны явцад хүнийг байцаан мэдүүлгийг байцаалтын тэмдэглэлээр авч нотлох баримт болгон ашигладаг. Үүнийг нэлээд хуульч ЭБШХ ажиллагаа явуулж байна гэж үздэг болохоос нотлох баримтыг тодорхойлон бичих аргаар бэхжүүлэн авч байна гэдгээ төдийлэн ухаардаггүй.

Цуглуулах гэдэг нь нотлох баримтыг тусгаарлах, савлах, боож битүүмжлэх, зөөвөрлөх, хадгалах зэрэг үе шатаас бүрдэнэ. Тусгаарлан авах тэрхүү ажиллагаа үүнээс өмнө хэвлэгдсэн криминалистикийн бараг бүх ном, сурах бичигт "хураан авах" гэдэг нэр томъёогоороо орсон нь нотлох баримтын хувьд оновчгүй хэллэг, үүнийг "конфискация имущества" буюу "эд хөрөнгө хураан авах" гэдгээр мушгин тайлбарлаж болно /ЭБШХ-ийн 127.9-д хийсэн тайлбарыг үзнэ үү/.

Ашиглах гэдэг нь эрүүгийн хэрэгт нотлогдвол зохих нөхцөл байдлыг нотлох буюу үгүйсгэх зорилгоор, эрүүгийн байцаан шийтгэх болон шүүн таслах ажиллагаанд

¹ МУ-ын ЭБШХ-ийн тайлбар. УБ., 2003 он, 101 дэх тал.

² МУ-ын ЭБШХ-ийн тайлбар. УБ., 2003 он, 93 дэх тал.

³ Б.Бат-Эрдэнэ. Криминалистик. УБ., 2003 он, 26 дэх тал.

⁴ Б.Жаргалсайхан. Криминалистикийн техник. УБ., 1998 он, 6 дахь тал.

⁵ Б.Бат-Эрдэнэ. Криминалистик. УБ., 2003 он, 46 дахь тал.

үг нотлох баримтыг судлах, дэлгэн үзүүлэх, адилтгал явуулан экспертиз хийлгэх зэрэг ажиллагааг хэлнэ. 94 дүгээр зүйлд заасан шалгах ажиллагаа нь ихэнхдээ экспертиз хийсний үр дүнд тогтоогдоно. Гэвч энэ нь экспертизээс өөр аргаар хийж болохгүй гэсэн үг биш, хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын явцад бусад аргаар шалгаж, хасалт хийж явна гэсэн үг. Жишээлбэл, нотлох баримтыг байцаах, нүүрэлдүүлэн байцаах, таньж олуулах, мэдүүлгийг газар дээр нь шалгах зэрэг ажиллагаагаар шалгаж болно.

95 дугаар зүйлд заасан үнэлэх ажиллагаа нь дээрх бүх шатанд хэрэгжиж явах бөгөөд верси дэвшүүлэх ерөнхий онолд нийцүүлэн хэрэгт ач холбогдолгүй нотлох баримт, версийг хасах, ач холбогдол өндөртэйг нь ЭБШ ажиллагаанд үлдээн шалгана.

"126 дугаар зүйл. Үзлэг хийх үндэслэл

Хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч гэмт хэрэг гарсан байдал, хэргийн үл мөр, эд мөрийн баримтыг олох, гэмт хэрэгт ач холбогдол бүхий байдлыг тодруулах зорилгоор хэрэг гарсан газар болон эд зүйл, баримт бичигт үзлэг хийнэ" гэсэн байна.

Энэ зүйлийн эхний өгүүлбэрт үйл үг нь алга байна. Зүй нь хэрэг үйлдэгдсэн нөхцөл байдлыг тогтоох, эсвэл тодруулах гэсэн байх ёстой. ОХУ-ын хуульд "установление обстоятельств совершения преступлений" буюу "гэмт хэрэг үйлдэгдсэн нөхцөл байдлыг тогтоох" гэсэн хэллэг байдаг. Тэр "установление" нь энд алга. Хэрэв эхний өгүүлбэрийг хоёрдугаар өгүүлбэрийн "олох" гэсэн үйл үгтэй холбоочихвол уга алдагдаад "гэмт хэрэг гарсан байдлыг олох" болоод явчих жишээтэй.

"Олох" гэдэг үгийг манай ЭБШЭЗ-д мөн л буруу хэрэглэдэг. Учир нь гэмт хэрэг үүнхээр үйлдэгдсэн бол, үзлэгийн явцад үйлдэгдсэнийг заасан шинж тэмдэг, үл мөр, эд мөрийн баримтыг илрүүлж болох газрыг хэлээд анализийн аргаар тогтоосны дараа тусгай арга, техникийн хэрэгсэл ашиглан бүтээлчээр эрсний үр дүнд үл мөр, эд мөрийн баримтыг илрүүлж тогтоодог. ОХУ-ын криминалистикийн эцэг, Р.С.Белкиний тодорхойлсноор

энэ бол криминалистикийн үйл ажиллагаа явуулах бүхэл бүтэн технологи¹ бөгөөд хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч нарын сэтгэхүйн үйл ажиллагааны үр дүн мөн. Амьдрал дээр жишээ авбал, хэн нэгэн хүн явж байтал зам дээр нь 100 төгрөг хэвтэж байвал энэ нь олж байгаа хэрэг, учир нь тэр хүн, яг тэр газарт мөнгө хэвтэж байх ёстой гэж мэдээгүй явсан. Харин тэр хүн өөрт байсан мөнгөө гээчихээд, түүнийгээ мэдсэний дараа явсан газраараа буцаж яваад эрж хайж байж олж авч байгаа бол энэ нь өмнөө тавьсан тодорхой зорилготой, байж болох газрыг нь урьдчилан тодорхойлсны үндсэн дээр идэвхтэй ажиллагаа явуулсны үр дүн. Мөрдөн байцаалтын ажиллагааг явуулж буй албан тушаалтан олох гэж биш, тогтоож болох газрыг урьдчилан мэдэж /үгүйдээ л верси дэвшүүлэн таамаглаж/, илрүүлэхээр тусгай мэдлэг, арга хэрэгсэл ашиглаж, эрж хайх идэвхтэй ажиллагааны дүнд тогтоодог тул эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагаанд "илрүүлэх" гэдэг нэр томъёог хэрэглэх нь оногтой.

Энэ зүйлийг "Гэмт хэрэг үйлдэгдсэнийг тогтоох, хэргийн үл мөр, эд мөрийн баримтыг илрүүлэх, гэмт хэрэгт ач холбогдол бүхий нөхцөл байдлыг тодруулах зорилгоор хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч хэрэг үйлдэгдсэн байж болох газарт болон объект, эд зүйлсэд үзлэг хийнэ" гэж залруулмаар.

127.3. "Онц хүнд гэмт хэргийн газрын үзлэгт прокурор заавал оролцоно". Энд "гэмт хэргийн газар" гэдэг нэр томъёог мөн л шүүмжлүүштэй. Учир нь "гэмт хэргийн газар" гээд шууд тодорхойлчихож байгаа нь МУ-ын Үндсэн хуулийн 13 дугаар зүйлийн "Хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур хэнийг ч нэгжих, баривчлах, хорих, мөрдөн мөшгих, эрх чөлөөг нь хязгаарлахыг хориглоно" гэсэн заалт, ЭБШХ-ийн 13 дугаар зүйлд заасан "Шүүхийн шийтгэх тогтоол гарах хүртэл хэнийг ч гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутайд тооцохгүй" гэсэн заалтыг зөрчиж байгаа хэрэг. Хохирогч, гэрч зэрэг хүмүүсийн нүдэн дээр үйлдэгдсэн гэмт үйлдэл дээр шууд очиж, гэмт хэрэг үйлдэгдсэн нь харваас илт байгаа тохиолдол

байлаа ч гэсэн энэ нь гэмт хэрэг гэж харахын нотлогдоогүй байгаа учрал. Хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч учрал болсон газарт дуудлага аван очиж байх үед энэ нь үнэхээр үйлдэгдсэн гэмт хэрэг юм уу, эсвэл гэмт хэрэг үйлдэгдсэн байна гэж харагдуулахаар зохимон байгуулж зориудаар зассан газар ч юм уу мэдэгдээгүй байдаг. Онц хүнд гэмт хэрэг үйлдэгдсэн шинж бүхий тэр газарт үнэн хэрэг дээрээ гэмт хэрэг огт үйлдэгдээгүй ч байж болдог. Прагматик сургалтыг голчилдог барууны улс орнууд энэ нэр томъёог "crime scene" гэдэг бөгөөд харин онолын сургаалыг гарамгай хөгжүүлсэн Оросууд "место происшествия" /место преступления биш/ гэж нэрлэдэг. Тэгэхээр энд криминалист, доктор Ж.Хурцгэрэлийн санал болгодог "учрал болсон газар" гэдэг нэр томъёо илүү дүйнэ.

127.5. "... мэргэжилтэн урьж болно" гэсэн бий. Энд байгаа мэргэжилтэн гэдэг үгийг заахын тийн ялгалд буруу хувиргасан нь эвгүй сонсогддог хэл зүйн алдаа. Хүн гэдэг үгийг хүнг гэдэггүй, хүнийг гэж хувиргадаг.

127.7. "Үзлэгийн үед шинээр олдсон..." гэсэн нь "олдсон" биш илрүүлж, тогтоосон зүйлийн талаар яригдаж байгаа хэрэг.

127.9. "Шаардлагатай гэж үзсэн эд зүйлийн анхны шинж байдлыг алдагдуулахгүйгээр хурааж авна". Энэ заалтын "хурааж авах" гэдэг нь мөн хуулийн 132 дугаар зүйлд заасан үндэслэлээр 133 дугаар зүйлд заасан журмын дагуу хийх "хураан авах" ажиллагааг хэлж байна уу, эсвэл учралын газраас илрүүлсэн нотлох ач холбогдол бүхий үл мөр, эд мөрийн баримтыг "тусгаарлан авах"-ыг хэлж байна уу? гэж мушгиж болно. Эхнийхийг нь хэлж байгаа нь тодорхой хэдий ч ЭБШХ-ийг мэддэг хүнээс үзлэгийн явцад эд зүйлийг нь хураан авна гэвэл "Та 133 дугаар зүйлд зааснаар үндэслэл бүхий тогтоолоо тусад нь гаргаад явж прокуророор батлуулчихаад буцаж ирээд хурааж ав даа" гэдэг шаардлагыг зүй ёсоор тавина. Үзлэг хийж буй албан тушаалтан үүнийг хошулуулшгүй тохиолдол гэж тайлбарлаж өгч

¹ Р.С.Белкин. Криминалистическая энциклопедия. М., 1997 г.

чадвал үзлэгийн явцад хураан авах тогтоолоо гарган холбогдох этгээдэд уншиж сонгоод 24 цагийн дотор прокурорт мэдэгдэх хэрэг гарна гэсэн үг. Тэгэхээр энэ зүйлд заасан "хурааж авах"-ыг цаашид "тусгаарлан авах" гэдэг нэрээр явах нь зүйтэй.

158 дугаар зүйл. Шинжилгээг шинжилгээний байгууллагаар хийлгэх

"Шинжилгээ хийлгэх эрх бүхий этгээд шинжээчийг өөрөө томилох бөгөөд шинжилгээний байгууллага нь шинжээчийн ажилласан байдал, мэргэшсэн чиглэлийг дурдсан нэрсийн жагсаалтыг хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт явуулах болон шүүх, прокурорын байгууллагад урьдчилан хүргүүлсэн байна."

Энэ заалт манайд бас л хэрэгждэггүй. Учир нь экспертиз хийх чадвар бүхий олон байгууллагатай улс оронд хэрэглэвэл илүү тохиромжтой энэ заалтыг манай орны практикт хэрэгжүүлэхэд сонголт байхгүйн улмаас хүндрэл үүсдэг. Жишээлбэл, зөвхөн криминалистикийн экспертиз хийдэг байгууллагууд гэхэд хөрш ОХУ-д ДЯЯ, ХЗЯ, ЕПГ, БХЯ, Дээд Шүүх зэрэг газар тус бүрт нь байдаг. Энэ улсын "шинжээч томилох" эрх бүхий албан тушаалтнууд "шинжээчийн" эзэмшсэн тусгай мэдлэгийн цар хүрээнд зохих байгууллагад тогтоолоо хүргүүлэхэд л хангалттай. Манайд ийм олон байгууллага байхгүй тул криминалистикийн экспертизыг л гэхэд Шүүхийн шинжилгээний үндэсний төв, Цагдаагийн академийн криминалистикийн тэнхим хөбөөрөөр хийх газар байдаггүй. Гэтэл криминалистикийн тэнхим нь багш нарынхаа "жагсаалтыг" "шинжээч томилох" эрх бүхий газруудад хүргүүлдэггүйгээс энд экспертиз хийлгэх болдгийг "томилогд" албан тушаалтнууд төдийлэн мэддэггүй, дээр нь материаллаг бааз муутай тул багш нар маш цөөхөн экспертизийг, Шүүхийн шинжилгээний үндэсний төвөөс хуваарилсан цохолтын дагуу хийдэг. Тэгэхээр манай улсад криминалистикийн экспертиз хийдэг цорын ганц байгууллага байна гэсэн үг. Түүнчилэн материал, хийц, бодисын зүйлд хийх криминалистикийн болон бусад

төрлийн экспертизийг хийх эрдэм шинжилгээний байгууллагууд мөн л шилж сонгоод байхаар олон биш. Дээрх заалтаар бол Цагдаагийн академийн криминалистикийн тэнхим, ЭМШУИС-ийн Анагаах ухааны сургуулийн холбогдох тэнхимүүд, Геологийн төв лаборатори, Шинжлэх ухааны академийн салбар хүрээлэнгүүд, хөдөө аж ахуй, мал аж ахуй, хөрс, ургамал судлалын, санхүү, аудитын гэх мэтчилэн "шинжилгээ" хийдэг, албан ёсны бүх байгууллага/улсын болон хувийн хэвшлийн/ дээрхи жагсаалтыг гаргаж хүргүүлсэн байх ёстой, түүнийг харж байгаад "шинжээч" томилох эрх бүхий албан тушаалтан аль олон жил ажилласан, дадлага туршлагатай "шинжээчийг томилох" уу, өөрийн танил тал, найз нөхөр "шинжээчийг томилох" уу гэдгээ энэ хуулийн 155 дугаар зүйлд заасны дагуу сонгон нэрийг нь цохон заах ёстой. Энэ заалт хэрхэн "биелж", хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагчдад дээрх жагсаалт хүргэгдээгүйн улмаас байгууллагыг сонгон тогтоолоо хүргүүлж, байгууллагын эрх бүхий албан тушаалтан "шинжээч"-ээ сонгож байгааг бид мэднэ. "Шинжээч томилох" эрх бүхий албан тушаалтнууд үнэн зөв дүгнэлт гаргуулахын тулд олон жил ажилласан тусгай мэдлэг бүхий экспертүүдийг нэр цохон экспертиз хийлгэх нь ойлгомжтой бөгөөд хэрэв тэгвэл залуу мэргэжилтнүүд хэдийд нь өсч хөгжих билээ?

"Шинжээч томилсон" тогтоолыг шинжилгээний байгууллагын эрх бүхий албан тушаалтан "шинжээчдээ" хуваарилан хийлгэж байгаа нь дээрх заалтыг болон "шинжээчийн" нэрийг түүнийг "томилж" байгаа албан тушаалтан сонгох заалтыг зөрчиж байгаа хэрэг. Тэгэхээр энэ журмыг мөрдөлгөйгээр хийсэн бүх "шинжилгээ" дээр дурдсанаар /79.4/ нотлох чадвараа алдан хүчингүйд тооцогдож, "томилсон", "хийсэн" хоёр албан тушаалтанд 8.2-т зааснаар арга хэмжээ авах ёстой.

"Шинжээчийн ажилласан байдал" гэсэн нэр томъёо мөн л утгаа олоогүй хэллэг. Энэ нь "Ажил байдлын тодорхойлолт" гэдэгтэй илүү ойролцоо сонсогдож, ойлгогдож байгаагаас бус ЭБШХ-ийн

гаргах гэсэн "ажлын туршлага" буюу нөгөө л "skills", эсвэл "стаж работы" гэдэг санааг илэрхийлж гаргаж чаддаггүй. Үүнийг "экспертийн ажлын туршлага" гэвэл оновчтой. Ингээд дээрх заалтыг:

158 дугаар зүйл. Экспертизыг мэргэжлийн байгууллагаар хийлгэх

"Экспертиз хийлгэх эрх бүхий этгээд экспертиз хийх байгууллагыг өөрөө сонгох бөгөөд уг байгууллагын эрх бүхий албан тушаалтан экспертиын ажлын туршлага, мэргэшсэн тусгай мэдлэгийн царыг харгалзан зохих ажилтанд хуваарилана" гэвэл дээр дурдсан хүндрэлтэй байдлыг эвтэйхэн зохицуулчихаж болох мэт.

160 дугаар зүйл. "Харьцуулан шинжилгээг хэв хэлбэр авах" гэсэн үг оноогүй заалт бий. ОХУ-ын ЭБШХ-д "сравнительные образцы" гэсэн нэр томъёог криминалистикийн техник зүйд манайхан харьцуулах загвар, эсвэл дээж хэмээн орчуулсан нь үүнээс арай зөв хэллэг гэж би боддог. Тэгэхээр энэ заалтыг "экспертиз хийлгэхээр харьцуулах загвар буюу дээж авах" гэж нэрлэвэл илүү ойлгомжтой. Энэ нэр томъёо нь экспертизийн ямар ч объектод утга илүү дүйх үг. Жишээлбэл, биологийн экспертиз хийлгэхээр сэжигтэн этгээдээс шүлсний хэв хэлбэр, цусны хэв хэлбэр авах гэдгээс дээж гэвэл, харин мөр судлалын экспертизийн тухайд загвар гэвэл илүү оновчтой хэллэг.

Манай хуулиудад энэ мэтийн ойлгомж муутай, мушгин тайлбарлаж болохоор зүйл нилээд байгааг анхаарч, криминалистикийн хэлний нэгдмэл ойлголт, нэр томъёонд оруулан эрэмблэх, хуулийн хэлний найруулгыг засаж сайжруулах, түүнийгээ хуульчдийн сургалт, давтан сургалтад зааж сургах шаардлагатай байгааг хууль зүйн сургалтын болон практик байгууллагууд хаа хаанаа анхаарах хэрэгтэй байна.

ЭРҮҮГИЙН ХЭРГИЙГ ХЯЛБАРШУУЛСАН ЖУРМААР ХЯНАЖ ШИЙДВЭРЛЭХ АЖИЛЛАГААНЫ ТУХАЙ

Улсын Их Хурлаас 2007 оны 8 дугаар сарын 9-ний өдөр Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийг батлан гаргасан ба уг хууль нь 2007 оны 9 дүгээр сарын 6-наас хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж эхлээд байна.

Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулиар 2002 оны Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд нилээд тооны нэмэлт, өөрчлөлт оруулснаас зарчмын шинжтэй томоохон өөрчлөлт нь зарим хөнгөн гэмт хэргийг хялбаршуулсан журмаар шалгаж шийдвэрлэх шинэ зохицуулалт юм.

Хуулийн энэ шинэ зохицуулалтыг зөв ойлгож хэрэгжүүлэх шаардлага манай хуульчдын өмнө тулгарч байна.

Дэлхийн зарим улс орнуудад нийгмийн хор аюул багатай жижиг гэмт хэрэг болон хэргийн болсон нөхцөл байдал нь энгийн, эсхүл тодорхой нотлох баримттай хэргийг шууд эсхүл маш богино хугацаанд шалгаж шийдвэрлэдэг практик бий. Тухайлбал: Америкийн нэгдсэн улсад гэмт хэрэгт сэрдэгдэж байгаа этгээд нь гэмт хэргээ сайн дураараа илчлэн ирсэн нөгөө талаар хохирогчтой сайн дураараа эвлэрч хохирлоо барагдуулсан тохиолдолд гэмт хэргийн ангилал харгалзахгүй тухайн хэрэгт хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулалгүй шууд шүүхэд шилжүүлдэг. Шүүх хэргийг шийдвэрлэхдээ тухайн этгээдийн эрх зүйн байдлыг дээрдүүлэн хуульд зааснаас хөнгөн ял оногдуулах эрх зүйн зохицуулалтыг бүрдүүлсэн байдаг байна.

УЕП-ын туслах,
хэрэг бүртгэх ажиллагаанд
хяналт тавих хэлтсийн дарга
Д.Баянжаргал

Англи улсын хувьд тээврийн хэрэгсэл жолоодох журам зөрчих, бусдын бие махбодид хүнд гэмтэл учруулах, хулгайлах, хүчиндэх зэрэг нилээд тооны эрүүгийн хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянаж шийдвэрлэхдээ ялын акт бичих, яллагдагчийг шүүхэд шилжүүлэх, байцаан шийтгэх бусад журмуудыг биелүүлэх явдал шаардагддаггүй байна. Шүүгч хэргийг тангарагтны шүүхийн гишүүдийг оролцуулахгүй ганцаараа шийдвэрлэдэг ба процессын хувьд сайн шалгагдаагүй мэдээ сэлтийг шийтгэх тогтоолын үндэс болгодог байна. Хэргийг хялбарчилсан байдлаар авч хэлэлцэхэд ердөө хэдэн минутын хугацаа л зарцуулдаг. Шүүгч шийтгэх тогтоолдоо гол төлөв цагдаагийн ажилтны гэрчилсэн дүгнэлт, ярьсан зүйлийг баталдаг байна.

ХБНГУ-ын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүйн үндсэн зарчмуудын нэг нь хэргийг

шуурхай шийдвэрлэх зарчим юм. Энэ зарчим нь Германы Үндсэн хуулийн "Хувь хүний эрх чөлөө бол халдашгүй" гэсэн заалт болон мөн хуульд тусгагдсан эрх зүйт төрийн зарчмаас үүдэлтэй. Эрх зүйт төрийн зарчим нь сэжигтэн, яллагдагчийн гэм буруугийн талаар "зохистой хугацаа"-ны дотор шийдвэр гаргасан байхыг шаарддаг байна. ХБНГУ-ын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулиар хөнгөн гэмт хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянан шийдвэрлэдэг байна. Үүнд 1 жилээс дээшгүй хугацаагаар хорих ял болон мөнгөн торгуулийн ял оноох хэргүүд хамаарагдана.

Германы эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүйн хувьд хялбаршуулсан буюу түргэвчилсэн ажиллагаа нь маш энгийн тодорхой байгаа тохиолдлыг хэрэг гарсан даруйд нь түргэн шийдвэрлэхэд зориулагдсан байцаан шийтгэх ажиллагааны онцгой төрөл юм.

Манай улсын эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны практикт гэмт хэрэг нэг бүрт нотлогдвол зохих байдлуудыг шалгаж тогтоох, сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгчийг яллах, цагаатгах болон эрүүгийн хариуцлагыг хөнгөрүүлэх, хүндрүүлэх нөхцөл байдлуудыг тал бүрээс нь бүрэн бодитой тогтоох байцаан шийтгэх тодорхой ажиллагаа нэг бүрийг Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу явуулдаг нь зарим талаар иргэдийг чирэгдүүлсэн, цаг хугацаа, хөрөнгө хүч зарсан ажиллагаа болдог байсан тал бий.

Харин Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулиар хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянаж шийдвэрлэхээр зохицуулсан нь дэвшилтэтэй алхам болжээ.

Эрүүгийн хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянаж шийдвэрлэх нөхцөл нь:

1. Зөвхөн хөнгөн гэмт хэргийг хялбаршуулсан журмаар шалгаж шийдвэрлэнэ.

Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид 1 сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 5-50 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, 100-250 цаг хүртэл хугацаагаар албадан ажил хийлгэх, эсхүл 1-3 сар хүртэл хугацаагаар баривчлах ял шийтгэхээр заасан гэмт хэргийг хөнгөн гэмт хэрэг гэнэ.

Одоо хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй Эрүүгийн хуульд нийт 65 хөнгөн гэмт хэрэг тусгагдсан ба үүний 38 буюу 58.4 хувьд нь хялбаршуулсан журмаар байцаан шийтгэх ажиллагаа явуулж болохоор Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 414 дүгээр зүйлийн 414.1 дэх хэсэгт заажээ.

2. Хөнгөн гэмт хэргийн сэжигтэн, яллагдагч, хохирогч нь хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянаж шийдвэрлэхийг харилцан зөвшөөрч, хүсэлтээ гаргасан байна.

3. Сэжигтэн, яллагдагч гэмт хэрэг үйлдсэнээ хүлээн зөвшөөрсөн байна.

4. Хохирогч хохирлын талаар маргаангүй байна.

Энэ ойлголтыг хохирогч гэмт этгээдээр хохирлоо нөхөн төлүүлсний дараа хэргийг хялбаршуулсан журмаар шалгуулахаар харилцан зөвшилд хүрэх нь гэж өрөөсгөл ойлгож болохгүй юм.

Хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн зохицуулалтын агуулгаас үзэхэд эрүүгийн хэргийг тал бүрээс нь бүрэн нотолж тогтоох, хянан хэлэлцэх ажиллагаа явагдахгүй, харин хэргийн болсон нөхцөл байдал нь маш энгийн эсхүл тодорхой нотлох баримттай, үүнийг нь сэжигтэн, яллагдагч, хохирогч нь харилцан хүлээн зөвшөөрсөн, гол нь хэргийг аль болох богино хугацаанд зардал, чирэгдэл багатай явуулж байхаар ойлгогдож байна. Хохирогч, сэжигтэн, яллагдагч хэн аль нь хохирлын талаар тогтоогдсон тухайн үеийн нөхцөл байдлыг хүлээн зөвшөөрч, гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлын шинж чанар, хэр хэмжээний талаар ямар нэг хэмжээнд харилцан зөвшилд хүрсэн байна гэж ойлгож болох юм. Иймд хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянаж шийдвэрлэхэд хохирол төлөгдсөн эсэх асуудал гол нөхцөл нь байхаар ойлгогдохгүй байна.

Нөгөө талаас авч үзвэл, гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирол, гэм хорыг арилгасан тохиолдолд хохирогч нь сэжигтэн, яллагдагчтай эвлэрч хэргийг хэрэгсэхгүй болгох тухай өөр зохицуулалт манай Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд бий.

Улсын Дээд Шүүхээс “хохирогч хохирлын талаар маргаангүй” гэсэн энэ ойлголтыг хэрхэн ойлгож хэрэгжүүлэх талаар албан ёсны тайлбар гаргаж зөв практик тогтоох шаардлагатай байгаа юм.

Хялбаршуулсан ажиллагааны онцлог нь:

1. Зөвхөн насанд хүрсэн этгээдийн үйлдсэн хөнгөн гэмт хэргийг хялбаршуулсан журмаар шийдвэрлэнэ.

Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 415 дугаар зүйлийн 415.3-т зааснаар насанд хүрээгүй этгээдэд холбогдох хэргийг хялбаршуулсан журмаар шийдвэрлэхийг

хоригложээ.

2. Хэрьяангүй богино хугацаанд хэргийг шалгаж шийдвэрлэнэ.

Хэрэг бүртгэгч 14 хоногийн дотор хэрэг бүртгэлтийн ажиллагаа явуулах ба уг хугацааг цаашид сунгах зохицуулалт хуульд байхгүй байна.

Хялбаршуулсан журмаар хэрэг бүртгэлт явуулж дуусгасан хэргийг прокурорт шилжүүлж хянуулах ба прокурор хэргийг хүлээн авснаас хойш 24 цагийн дотор хянаж шийдвэрлэж гаргана.

Шүүхэд шилжүүлсэн хэргийн хувьд шүүгч хэргийг хүлээн авснаас хойш 72 цагийн дотор хэлэлцэж шийдвэрлэхээр хуульд заажээ.

Улсын дээд шүүхийн 2007 оны 9 дүгээр сарын 10-ны өдрийн 35 тоот “...Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн зарим зүйл, заалтыг хэрэглэх журмын тухай” тогтоолоор шүүх хэргийг хялбаршуулсан журмаар хэрхэн хянаж шийдвэрлэхийг тайлбарласан байна. Үүнд: Хялбаршуулсан журмаар хэрэг хянан шийдвэрлэх тохиолдолд шүүх хуралдааныг товлон зарласан захирамжийг шүүгч хэргийг хүлээн авснаас хойш 24 цагийн дотор гаргана.

Шүүх хуралдаан даргалагч хялбаршуулсан журмаар хэрэг хянан хэлэлцэх шүүх хуралдааныг нээж, ямар хэрэг хэлэлцэхийг зарлах ба шүүх хуралдааныг нарийн бичгийн дарга шүүх хуралдааны ирцийн талаар танилцуулна. Үүний дараа шүүх прокурорын санал, шүүгдэгчийн өмгөөлөгчийн тайлбарыг сонсож эдгээр санал, тайлбартай холбогдуулан шүүгдэгч, хохирогчоос гаргах тайлбар байгаа эсэхийг тодруулсны эцэст зөвлөлдөх тасалгаанд орж шийдвэр гаргана.

Нарийн бичгийн дарга шүүх хуралдааны тэмдэглэлийг үйлдэнэ.

3. Хэргийн болсон нөхцөл

байдлыг тал бүрээс нь бүрэн дүүрэн шалгаж тогтоох болон хянан хэлэлцэх ажиллагаа шаардагдахгүй.

Тухайлбал, Хэрэг бүртгэгч нь тухайн гэмт хэргийг хэн үйлдсэнийг тогтоож, сэжигтэн, хохирогч, шаардлагатай тохиолдолд гэрчээс мэдүүлэг авах, гэмт этгээдийн урьд нь ял шийтгүүлж байсан эсэх тухай баримтыг гаргуулах зэргээр хэрэг бүртгэлтийн ажиллагааг хязгаарлаж болно.

Хэдийгээр Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд шүүх хэргийг хялбаршуулсан журмаар хэрхэн хянаж хэлэлцэхийг тодорхой тусгаж өгөөгүй ч шүүх хуралдаанаар прокурорын гаргасан ялын санал, хохирогч болон шүүгдэгчээс түүнийг хүлээн зөвшөөрч байгаа эсэх асуудлыг хянан хэлэлцэх хүрээнд шүүгдэгчийн гэм

буруугийн асуудлыг шийдвэрлэх нь хуулийн зохицуулалтын агуулгаас харагдаж байна.

4. Прокурор хэргийг шүүхэд шилжүүлэхийн өмнө яллагдагчид оногдуулах ялын төрөл, хэмжээний талаар санал гаргаж, яллагдагч, хохирогчтой тохиролцоно.

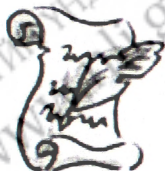
Хэрэв хохирогч ялын талаар тохиролцоонд хүрч чадалгүй санал зөрвөл хэргийг ердийн журмаар шийдвэрлэх нөхцөлийг бүрдүүлнэ.

5. Хялбаршуулсан журмаар хэргийг хянан шийдвэрлэсэн шүүхийн шийдвэрт гомдол гаргахгүй.

Хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянан шийдвэрлэх явцад сэжигтэн, яллагдагч, хохирогч нь хэрэгт нэмэлт ажиллагаа хийлгэхээр хүсэлт гаргах,

хэргийг хялбаршуулсан журмаар шийдвэрлүүлэхээс татгалзаж болох ба энэ тохиолдолд хэргийг ердийн журмаар шийдвэрлэхээр прокурор тогтоол, шүүгч захирамж, шүүх тогтоол гаргана.

Хөнгөн гэмт хэргийн гаралтыг сүүлийн 3 жилийн дунджаар авч үзвэл: жилд 6540 хөнгөн гэмт хэрэгт хэрэг бүртгэлт явуулсны 2560 буюу 39.1 хувийг бусдын бие махбодид хөнгөн гэмтэл санаатай учруулах /99.1/, 2061 буюу 31.5 хувийг бусдын эд хөрөнгийг хулгайлах /145.1/, 516 буюу 7.8 хувийг тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний аюулгүй байдлын болон ашиглалтын журам зөрчих /215.1/ гэмт хэрэг тус тус эзэлж байна. Эдгээр нь нийт хөнгөн гэмт хэргийн 78.5 хувийг эзэлж байгаа ба 21.5 хувийг бусад төрлийн хөнгөн гэмт хэргүүд эзэлж байна.

“Know-how” болон “Know-how” гэрээний тухай

ХЗҮТ-ийн ИХТС-ийн эрдэм шинжилгээний
ажилтан, докторант Ш.Хишигсүрэн

Даяарчлал болон эдийн засгийн хурдтай хөгжлийн үр нөлөөгөөр дэлхийн хөгжингүй орнуудаас хөгжиж буй орнуудын эрх зүйн салбарт эдийн засаг, хууль зүйн шинэ шинэ ойлголт, нэр томъёо, ухагдахуун нэвтрэн орж хэрэглэгдэх нь түгээмэл хандлага билээ. Энэхүү хууль зүйн ойлголт, нэр томъёо, ухагдахууныг улс үндэстэн бүр өөрийн эрх зүйн онцлог шинжид тохируулан тайлбарлан хэрэглэдэг. Манай улсын хууль зүйн шинжлэх ухаанд сүүлийн үед орж ирээд байгаа олон шинэ нэр томъёоны нэг бол “ноу-хау” /know-how/ буюу мэдлэг-туршлага хэмээх ухагдахуун юм. Үүнтэй холбоотой “ноу-хау” гэрээ, “ноу-хау”-ыг хамгаалах тухай эрх зүйн асуудлууд зүй ёсоор гарч ирдэг.

Энэ нийтлэлийн гол зорилго бол ноу-хау-ын тухай ойлголтыг хөгжингүй орон болон манай улсын өнөөгийн эрх зүйн тогтолцоонд хэрхэн ойлгож, хэрэглэж буйг тогтооход оршино.

Нийтлэл нь ноу-хау-ын ерөнхий ойлголт, “ноу-хау”-г гэрээ зэрэг хэсгүүд болон дүгнэлт гэсэн бүтэцтэй.

A. “Ноу-хау”-ийн нэр томъёоны асуудал

Ноу-хау-г улс бүр үндэснийхээ

хэлээр орчуулан¹ томъёолдог боловч дэлхийн нийтлэг хэрэглээ нь “know-how” гэсэн Англи нэр томъёо юм.

Ноу-хау хэмээх ухагдахуун нь анх Англи-Америкийн эрх зүйн системд хэрэглэгдэн, практикаар хөгжин боловсронгуй болсон ойлголт². Америкийн эрх зүйн системд ноу-хау гэсэн нэр томъёогоор “соёл, урлаг, техник, эдийн засаг, биеийн тамир зэрэг нийгмийн харилцааны бүхий л талбарыг агуулсан нөлөөтэй хялбар хэрэгжүүлж болох практик мэдлэг эсвэл туршлага”-ыг илэрхийлдэг³. Харин эх газрын гэгдэх баруун Европын эрх зүйн системд ноу-хау-г “үйлдвэрлэл, эдийн засаг, техник, худалдааны” гэсэн 4 талбараар хязгаарлан хэрэглэдэг⁴.

Монгол Улсын эрх зүйн тогтолцоонд баруун Европын эрх зүйн системийн үзэл баримтлал давамгайлж байдгийг нь харгалзан ноу-хау-г үйлдвэрлэл, эдийн засаг, техник, худалдааны гэсэн талбараар хязгаарлан авч үзэж болох бүрэн боломжтой.

Ноу-хау-ийн талаар Монгол Улсын “Технологи дамжуулах тухай” хуулийн 3 дугаар зүйлийн 1.4 дүгээр заалтад “ноу-хау” гэсэн галигийг нь хэрэглэсэн байдаг.

Өнөөдөр дэлхий дээр ноу-хау гэсэн нэр томъёог Америк, Европын эрх зүйн системд төдийгүй олон

улсын байгууллагууд өргөн хэрэглэж байна. Ноу-хау-ийн хэрэглээ ийнхүү өргөжин тэлж байгаа боловч энэ нэр томъёог хэрхэн ойлгох талаар аль ч эрх зүйн системийн хувьд нэгдмэл үзэл санаа өнөөг хүртэл бүрэлдэн тогтоогүй байна⁵.

“Know-how”-г кирилл галигаар “ноу-хау” гэж Монгол Улсын “Технологи дамжуулах тухай” хуульд хэрэглэсэн тул энэхүү нийтлэлдээ “Технологи дамжуулах тухай” хууль болон дэлхийн нийтлэг жишгийг даган Англи нэр томъёог эх хэлнийхээ галигаар хөрвүүлсэн “ноу-хау” гэсэн нэр томъёог хэрэглэх нь зүйтэй хэмээн үзэж байна.

B. “Ноу-хау”-ийн түүхэн хураангуй

Мэдээллийн эрин зуунд аж ахуйн нэгжүүдийн өрсөлдөх чадварыг хэмжих хамгийн гол хэмжүүрийн нэг нь практикт хэрэгжүүлж буй мэдлэг болон туршлага юм. Өөрөөр хэлбэл, өнөө үед аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагаандаа хэрэглэж байгаа оюуны өмч, оюуны өмчийн зэрэглэлд хүрч хамгаалагдаагүй боловч ашиглаж байгаа биет бус оюуны үнэт зүйлс нь түүний өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлж зах зээл дэх байр суурийг нь бэхжүүлж байдаг. Зах зээлийн эдийн засгийн тогтолцооны үед аж ахуйн нэгж үйл

¹ Know-how-ыг Монгол хэлнээ хөрвүүлбэл мэдлэг-туршлага, яаж хийхийг мэдэх, мэдэх-хийх зэргээр орчуулж болох боловч энэхүү судалгаандаа ноу-хау-г мэдлэг-туршлага гэсэн утгаар хэрэглэнэ. Know-how-ыг Францаар “мэдэх-хийх” гэсэн утгатай “savoir-faire”, Германаар “яаж гэдгийг мэдэх” гэсэн утгатай “wissen, wie”, Туркээр “мэдлэг-туршлага” гэсэн утгатай “bilgi-deneyim” гэж тус тус хөрвүүлсэн байдаг.

² KIRCA, C. Know-how Sozlesmesinin Hukuki Niteligi, Prof. Dr. Ali Bozer'e Armagan, Ankara 1998, s.243; ERBAY, I. Know-how Sozlesmesi, Ankara 2002, s. 57; BAS, M. Teknik Bilgi (Know-how) Lisans Sozlesmesi, Ankara 2000, s. 70: Ноу-хау-г анх Америкт skill буюу ур чадвар гэсэн утгаар өргөн хэрэглэж байсан.

³ ERBAY, I. Know-how Sozlesmesi, Ankara 2002, s. 57;

KIRCA, C. Know-how Sozlesmesinin Hukuki Niteligi, Prof. Dr. Ali Bozer'e Armagan, Ankara 1998, s. 243. dipnot. 1.

⁴ ERBAY, I. Know-how Sozlesmesi, Ankara 2002, s. 57. Гэвч дээрхи талбарын хязгаарлалт нь ноу-хау-ын агуулгыг тодорхойлж чадахгүй юм. Учир нь ноу-хау-ын талаар нэгдмэл нэг үзэл санаа тогтоогүй юм.

⁵ ERBAY, I. Know-how Sozlesmesi, Ankara 2002, s. 58. Khishigsuren, Sh. Know-how Sozlesmesi ve Know-how alanin yukumlulukleri /Yukse lisans tezi/, Ankara 2004, s. 7.

ажиллагаандаа аливаа оновчтой, үр дүн бүхий мэдлэг болон туршлагыг хэрэглэх хэрэгцээ, шаардлага үргэлж зүй ёсоор урган гарч байдаг¹. Үүний үндсийг XVII-XIX зууны Аж үйлдвэрийн хувьсгалын дараагаар ажил үүргийн хуваарилалт гарч ирсэнтэй холбон авч үздэг. Үнэхээр аж ахуйн нэгж өөрт хэрэгцээтэй бүх л оюуны үнэт зүйл буюу "мэдлэг-туршлага"-ыг өөрөө "судлан-хөгжүүлэн" хэрэглэх нь цаг хугацаа, хүн хүч болоод эдийн засгийн хувьд өндөр зардалтай байдаг. Ажил үүргийн хуваарилалттай зэрэгцэн зөвхөн үйлдвэрлэлд хэрэгцээтэй мэдлэг-туршлагыг судлах, хөгжүүлэх талаар хөрөнгө оруулагч гарч ирсэн. Эдгээр хөрөнгө оруулагчид бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлд хөрөнгө оруулалт хийхийг хүсдэггүй² ба судалгааны үр дүнд олон мэдлэг-туршлагаа үйлдвэрлэгч нарт хүргэж өөрсдийн судалгаанд зарцуулсан зардлаа нөхөх боломжийг олгосон. Ингэснээр үйлдвэрлэгч нарт судалгаа шинжилгээний зардлаа хэмнэх гарцыг нээж өгсөн. Ийнхүү цаг хугацааны явцад мэдлэг-туршлага нь эдийн засгийн хувьд үнэ цэнэтэй зүйл болон гэрээний эрх зүйн ойлголтын нэг чухал институт болсон.

Ноу-хау эдийн засаг болон нийгмийн хэрэгцээнээс бий болсон хууль зүйн институт мөн³. Ноу-хау хэмээх ойлголт XIX зуунд Аж үйлдвэрийн хувьсгалын дараа анх Англи-Америкийн эрх зүйн системд бий болсон ч Дэлхийн II дайны дараа бүхий л аж үйлдвэржсэн улс оронд эдийн засгийн хувьд үнэ цэнэтэй зүйл болон үнэлэгдэж эрх зүйн доктрин /номлол/-д онцгой байр суурь эзлэх болжээ.

Ноу-хау агуулсан гэрээ анх үүсэн гарч ирэх үед энэ нь зөвхөн техникийн шинж бүхий онцгой мэдлэгийг агуулж байсан (үйлдвэрлэлийн ноу-хау гэж нэрлэдэг байв) бол Дэлхийн II дайны дараа үеэс аж үйлдвэрийн бүтэц зохион байгуулалт, маркетинг, менежмент зэрэг аж

ахуйн үйл ажиллагаатай холбоотой мэдлэг-туршлагыг өөртөө агуулах болсон⁴. Энэ үеэс хойшхи ноу-хау гэрээг хоёр дахь үеийн "ноу-хау" гэрээ гэж нэрлэдэг⁵. Ийнхүү ноу-хау гэсэн ухагдахуун нь техникийн бус худалдааны, үйлдвэрлэл, удирдлагын мэдлэг-туршлагыг агуулан улам бүр өргөжсөөр байна.

В. "Ноу-хау"-ын тодорхойлолт

Ноу-хау-ын талаар эрх зүйн системүүдэд хүлээн зөвшөөрсөн нэгдсэн нэг тодорхойлолт байдаггүй. Нөгөө талаас ноу-хау нийгмийн харилцааны бүхий л талбарт нийтлэг хэрэглэгдэх болсонтой холбогдуулан, үүний зэрэгцээ мэдлэгийн шинж чанар нь өөр хоорондоо ижил бус байх; эсрэгээр нь мэдлэг олон төрлийн, олон чигтэй байх учир ноу-хау-г өргөн агуулгатай тодорхойлох чиг хандлага ч бий болсон⁶.

Орчин үеийн эдийн засгийн хэрэгцээнээс үүссэн аж үйлдвэрийн өмчийн хууль зүйн үндэс хангалттай бүрэлдэхүй, эрх зүйн бодлого, түүний дотор олон улсын технологи дамжуулалтын цар хүрээ нэмэгдсэний нөлөөгөөр өөр хоорондоо ялгаатай ашиг сонирхлын асуудал гарч ирдэгтэй уялдуулан "ноу-хау"-ын тухай ялгаатай тодорхойлолтууд гарч ирдэг.

Монгол Улсын "Технологи дамжуулах" тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.14 дэх заалтад "ноу-хау" гэж "үйлдвэрлэл, удирлага, худалдаа, санхүүгийн үнэ цэнэ бүхий бөгөөд хуулиар эрхийн хамгаалалт хийгдэхгүй, нууцлагдсан, эзэмшигч ашиглахад тодорхой мэргэшил шаардагдах аливаа мэдлэг, туршлага" гэж тодорхойлсон байдаг. Улс орнуудын практикаас харахад ноу-хау-г хуулиар тодорхойлохоос аль болох зайлсхийдэг байна. Учир нь хуулиар ноу-хау-г тодорхойлох нь нэг талаас ноу-хау-ийн мөн чанар, агуулгыг тодорхой гаргаж дахад

эсэх асуудлыг бий болгодог.

Европын Холбооны Комисс ноу-хау гэрээтэй холбогдуулан гаргасан 556/89 тоот журмын 1/VII-2.4 дүгээр заалтад ноу-хау-ыг "нууц (secret), үндэслэлтэй (substantial), тодорхой (identified) техникийн мэдлэгийн цогц"-оос бүрдсэн болохыг илэрхийлсэн байдаг⁷.

"Ноу-хау" гэдэгт аж ахуйн нэгжийн техник болон худалдааны үйл ажиллагаандаа хэрэглэж буй үйлдвэрлэл, судалгааны явцад олж авсан, бусад аж ахуйн нэгж зөвхөн гэрээний үндсэн дээр эзэмшдэг бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, борлуулалт, зохион байгуулалт, захиргааны төрлийн эдийн засгийн үнэ цэнэ бүхий, хуулиар эрхийн хамгаалалтгүй, үйлдвэрлэл, техник, эдийн засгийн эсхүл худалдааны талбартай холбоотой мэдлэг болон туршлагыг ойлгоно.

Г. "Ноу-хау"-ын эрх зүйн мөн чанар

Ноу-хау нь мэдлэг болон туршлагаас бүрдэх, эдийн бус баялгийн шинжтэй, эдийн засгийн үнэ цэнэ бүхий, оюуны өмчийн эрхийн хамгаалалтгүй, дамжуулах шинжийг агуулсан, онцгойлон патентжуулан хамгаалагдаагүй, нууцлаг байх албагүй зэрэг нийтлэг шинжийг агуулдаг.

Ноу-хау-ийн эрх зүйн мөн чанарыг тогтоосноор ноу-хау гэрээний эрх зүйн мөн чанарыг тогтоох чигийг бий болгох боломж бүрдэнэ. Ноу-хау-г эрх зүйн бодит байдал /эрх зүйн реалити/ уу, эсхүл оюуны өмчийн онцгой эрх үү гэдгийг судлах шаардлага байсаар байна. Энэ асуудлыг үр дүнтэй шийдвэрлэх нь ноу-хау-ийн хамгаалалтын асуудлыг шийдвэрлэхэд тус дөхөм болох учиртай.

Ерөнхийдөө ноу-хау-ийн эрх зүйн мөн чанарын талаар үндсэн 2 үзэл байдаг. Үүний нэг нь ноу-хау-ыг оюуны онцгой эрх гэж үздэг. Харин нөгөө нь ноу-хау-г эрх зүйн бодит байдал буюу эрх зүйн реалити гэж үзэх үзэл болно.

¹ Khishigsuren, Sh, Know-how Sozlesmesi ve Know-how alanin yukumlulukleri /Yukse lisans tezi/, Ankara 2004, s. 10.

² KIRCA, C, Know-how Sozlesmesinin Hukuki Niteligi, Prof. Dr. Ali Bozer'e Armagan, Ankara 1998, s.243.

³ Khishigsuren, Sh, Know-how Sozlesmesi ve Know-how alanin yukumlulukleri /Yukse lisans tezi/, Ankara 2004, s. 10.

⁴ KIRCA, C, Know-how Sozlesmesinin Hukuki Niteligi, Prof. Dr. Ali Bozer'e Armagan, Ankara 1998, s. 244.

⁵ KIRCA, C, Know-how Sozlesmesinin Hukuki Niteligi, Prof. Dr. Ali Bozer'e Armagan, Ankara 1998, s. 244;

⁶ Khishigsuren, Sh, Know-how Sozlesmesi ve Know-how alanin yukumlulukleri /Yukse lisans tezi/, Ankara 2004, s. 11.

⁷ BAS.M, Teknik Bilgi (Know-how) Lisans Sozlesmesi. Ankara 2000, s.35.

Зарим судлаач ноу-хау-г оюуны өмч гэж үзэн патент, ашигтай загварын нэгэн адил түүнд оюуны өмчийн онцгой эрх олгох нь зүйтэй хэмээн үздэг¹. Гэтэл зарим судлаач нууцлаг ноу-хау-г эрх гээд ноу-хау-г худалдааны нууц болон техник мэдлэгээр хязгаарлан үздэг. Ноу-хау-г эрх гэж үзсэнээр оюуны өмчийн хамгаалалтын эрх зүйн зохицуулалт түүнд нэгэн адил үйлчлэх ёстой болно. Иймд ноу-хау гэрээгээр ноу-хау авагчид шаардах эрх олгох төдийгүй дамжуулан ашиглах боломж бүрдэнэ. Ноу-хау-г эрх гэж үзсэнээр ноу-хау гэрээний үр дагавар, нөлөө нь патентын лицензийн гэрээний нэгэн адил байна.

Ноу-хау-г оюуны эрх гэж үздэг үзлийг оюуны эрх нь хязгаарлагдмал тоотой (numerus clausus) зарчмыг зөрчсөн байдаг талаас нь шүүмжилдэг. Үнэхээр Европын эрх зүйн системтэй улс оронд материаллаг бус баялаг эрхийн объект болохын тулд эрх зүйн зохицуулалт шаардсан хязгаарлагдмал тоот зарчмыг мөрдлөг болгодог. Иймд ноу-хау-ийн талаар аливаа нэг эрх зүйн зохицуулалт хийгдээгүй бол түүнийг ямар нэг эрх гэж үзэлгүй харин бодит байдал гэж үздэг. Манай улсын "Технологи дамжуулах тухай" хуульд хэдийгээр ноу-хау гэдгийг тодорхойлсон боловч түүний талаар тодорхой нарийвчилсан зохицуулалт хийгдээгүй байгаа тул ноу-хау-г оюуны өмчийн объект гэж үзэх боломжгүй юм.

Өнөөдөр Европын эрх зүйн системтэй улс оронд ноу-хау-г эрх зүйн бодит байдал гэж үзэх үзэл давамгайлдаг. Энэ үзлээр ноу-хау ямар нэг эрхийн объект болдоггүй ба ноу-хау-г хуулийн дагуу өөрийн судалгаа, мэдлэг, туршлагад тулгуурлан олж авсан гуравдагч этгээдээс ноу-хау-ийн анхны эзэмшигч ямар нэг шаардах эрхийн эрх зүйн үндэслэлгүй байна. Өөрөөр хэлбэл, ноу-хау эзэмшигчдээ ямар нэг эрх олгохгүй учир гуравдагч этгээд өөрийн чадвар боломжоор олж авсан мэдлэг, туршлагаа эзэмшин

ашиглах боломжтой гэсэн үг.

Нөгөө талаас ноу-хау-ийн үндэс нь мэдлэг юм. Ноу-хау цаг хугацааны явцад аж ахуйн нэгжийн олж авсан туршлага тул энэхүү мэдлэг, туршлагад хэн ч хэдийд ч хүрэх боломжтой. Нэг бүтээгдэхүүнийг тодорхой арга барилаар үйлдвэрлэхийн зэрэгцээ аж ахуйн нэгж өөрийн үйлдвэрлэлтэй холбоотой туршлагатай болох ба цаг хугацааны туршид туршлага нь улам арвиждаг. Үүнээс дүгнэвэл хангалтай цаг хугацаа, санхүү, хүн хүчний чадвар чадалтай бол аж ахуйн нэгжүүд нэгэн адил туршлагатай болох боломжтой. Энэ нь тэдгээрт цаг хугацааны хэмнэлт олгоно.

Номлолд ноу-хау-г зөвхөн техникийн талбартай холбоотой мэдлэгийг агуулсан эсэх талаар маргаантай асуудал гаргадаг. Ноу-хау-г техник талбараар хязгаарлан үзэх нь зарим нэг түүхэн шалтгаантай². Анх ноу-хау хэмээх ухагдахуун гарч байх үедээ ноу-хау нь лиценз болон патенттай нягт холбоотой байсан учир ноу-хау-г техник салбараар хязгаарладаг үзэл нилээд түгээмэл байсан. Өнөөдөр ноу-хау-ийн талбарыг хэдийгээр өргөн хүрээгээр хүлээн зөвшөөрдөг ч техникийн талбарын мэдлэг ноу-хау гэрээний үндсэн зүйл болох жингээ хадгалсаар байна.

Ноу-хау ухагдахууны агуулга нь аж ахуйн нэгжийн стандартууд, зохион байгуулалтын арга барил, хүний нөөцийн сонголт чанар, тэдгээрийг удирдах хэлбэр, бүтээгдэхүүний үнийг тогтоох болон түүнийг хянах, түгээх ба борлуулах арга барил, зар сурталчилгаа хийх зэрэг техникийн бус мэдлэг, туршлагаас бүрддэг. Ийнхүү ноу-хау-ийн агуулга өргөжсөн байдал нь эдийн засгийн хөгжлийн үр нөлөө юм.

Д. "Ноу-хау" гэрээ

Ноу-хау гэрээ гэдэг нь гэрээний нэг тал (ноу-хау өгөгч) нөгөө тал (ноу-хау авагч)-даа тодорхой нэг ноу-хау-г тайлбарлан шилжүүлэх,

түүнийг ашиглах зөвшөөрөл олгох; үүний хариуд ноу-хау авагч тодорхой төлбөр төлөх үүргийг хүлээлгэсэн хоёр талын хариу төлбөрт, урьдчилан тохиролцсон гэрээ юм³.

Өдгөө Монгол Улсад ноу-хау гэрээний эрх зүйн зохицуулалт хийгдээгүй байгаа ба энэ нь Иргэний хуулийн 189 дүгээр зүйлийн 189.5 дахь заалтын дагуу нэрлэгдээгүй гэрээнд хамаарч байна. Өөрөөр хэлбэл, ноу-хау гэрээ нь технологи үйлдвэрлэл, дамжуулалтын харилцааг зохицуулсан Иргэний хууль, Патентын тухай хууль, Технологи дамжуулах тухай хууль болон холбогдох бусад хууль тогтоомжоор шууд зохицуулагдаагүй гэрээ юм.

Амьдрал дээр ноу-хау гэрээг патентын лицензийн гэрээний нэг хэсэг болгож хэрэглэх тохиолдолд ноу-хау нь патент болон бусад оюуны өмчийг эзэмшиж ашиглахад үйлчлэх үүргийг гүйцэтгэдэг. Энэ тохиолдолд ноу-хау-тай холбоотой гэрээ патентын лицензийн гэрээнээс тусдаа бие даасан хэлбэрээр байж болохоос гадна патентын лицензийн гэрээнд нэгтгэн зохицуулагдсан хэлбэрээр байх боломжтой.

Үүнээс гадна аливаа нэг патент болон оюуны өмчийг эзэмшиж ашиглахад үйлчилдэггүй ноу-хау-г бий болгож байдаг мэдлэг-туршлагыг агуулсан гэрээ эсхүл патенттай холбоотой боловч ноу-хау-тай холбогдох гэрээ нь патентын лицензийн гэрээнээс тусдаа бие даасан хэлбэрээр байвал эдгээр гэрээг ноу-хау гэрээ гэж нэрлэдэг⁴.

Ноу-хау гэрээний зүйл нь ноу-хау-г бий болгож буй мэдлэг, туршлага юм. Бусдад тодорхой төлбөртэй шилжүүлж болох, биет бус зүйлийн шинжтэй, эдийн засгийн үнэ цэнэ бүхий, патентын зүйл болон хамгаалагдаагүй мэдлэг, туршлага нь ноу-хау гэсэн нэрийн дор тухайн гэрээний зүйл болдог.

Гэрээний тухай дурдахын тулд гэрээний зүйл нь тодорхой эсхүл тодорхойлох боломжтой

¹ ERBAY, I, Know-how Sozlesmesi, Ankara 2002, s. 93.

² Khishigsuren, Sh, Know-how Sozlesmesi ve Know-how alanin yukumlulukleri /Yuksek lisans tezi/, Ankara 2004, s. 17.

³ ERBAY, I, Know-how Sozlesmesi, Ankara 2002, s. 67.

⁴ Khishigsuren, Sh, Know-how Sozlesmesi ve Know-how alanin yukumlulukleri /Yuksek lisans tezi/, Ankara 2004, s. 33.

байх ёстой¹. Гэрээний үндсэн зүйл болох ноу-хау нь тодорхой бус эсхүл тодорхойлох боломжгүй бол ноу-хау гэрээ хүчин төгөлдөр бусад тооцогдоно. Энэ тохиолдолд гэрээг тайлбарлах замаар гэрээний алдааг засахгүй. Учир нь гэрээг тайлбарлахын тулд гэрээ хүчин төгөлдөр байх шаардлага тавигддаг².

Ноу-хау гэрээнд ноу-хау өгөгчийн ноу-хау тайлбарлах, ашиглуулах үүргээ шилжүүлсний хариуд ноу-хау авагчид үүсэх үндсэн үүрэг бол тодорхой төлбөр төлөх явдал³. Ноу-хау-ын төлбөр нь тодорхой хэмжээний мөнгөн төлбөр байна. Талууд ноу-хау гэрээнд төлбөрийг тодорхой мөнгөн хэлбэрээр тохиролцоогүй бол ноу-хау гэрээний өвөрмөц онцлог алдагдаж байгуулсан гэрээний үг дагавар нь ноу-хау гэрээний үр дагавраас ялгаатай болно. Иймд ноу-хау-ийн төлбөр нь заавал тодорхой хэмжээний мөнгөн төлбөр байх шаардлагатай.

Ноу-хау-гийн төлбөрийг гэрээний талууд үндэсний болон гадаадын мөнгөн тэмдэгтээр төлөхөөр харилцан тохиролцож болно. Талуудын хүсэл зориг чөлөөтэй байх зарчмын хүрээнд ноу-хау-ийн төлбөрийг төлөх хэлбэр нь нэг удаа төлөх, бүтээгдэхүүний борлуулалтын ашгийн үнийн дүнгээс хувь тооцон төлөх, бүтээгдэхүүний үнээс хувь тооцох зэрэг олон хэлбэрээс аль нэгийг нь болон эдгээрийг хослуулан сонгох боломжтой⁴.

Ноу-хау гэрээ харилцан үүрэг хүлээлцсэн гэрээний нэг төрөл учир Иргэний хуулийн үүргийн харилцаа болон гэрээний эрх зүйн нийтлэг зохицуулалт ноу-хау гэрээнд нэгэн адил үйлчилнэ. Дэлгэрүүлэн тайлбарлавал, ноу-хау гэрээ байгуулах хэлцэл хийх үе шат, гэрээ байгуулах талуудын эрх зүйн чадамж, гэрээний хэлбэр зэрэг

нь Иргэний хуулийн үүргийн эрх зүйн харилцаа болон гэрээний эрх зүйн нийтлэг зохицуулалтад нэгэн адил хамаарагдана. Тухайлбал, гэрээний нэг тал хязгаарлагдмал эрхийн чадамжтай, иргэний бүрэн бус чадамжтай тохиолдолд ноу-хау гэрээ байгуулахын тулд харгалзан дэмжигч болон хууль ёсны төлөөлөгчөөсөө зөвшөөрөл авах эсхүл тэдгээрээр дамжуулан байгуулах ёстой.

Ноу-хау бусад гэрээний адил гэрээ байгуулах нэг талын саналыг нөгөө тал хүлээн зөвшөөрсөн хүсэл зоригийн илэрхийллээр ноу-хау гэрээ байгуулагдана.

Ноу-хау гэрээ нь хүчин төгөлдөр болохын тулд ямар нэг хэлбэртэй байх шаардлагагүй. Гэрээний хэлбэрийн хувьд чөлөөт байх зарчмын хүрээнд талууд ноу-хау гэрээний хэлбэрийг хүсэл зоригийнхоо хүрээнд чөлөөтэй сонгох боломжтой. Өөрөөр хэлбэл, ноу-хау гэрээ зарчмын хувьд ямар нэг хэлбэртэй байх албагүй. Ерөнхийдөө, гэрээний хэлбэр нь талуудын эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах үүрэгтэй байдаг. Мөн Технологи дамжуулах тухай хуулийн "Дамжуулах технологийн хамаарагдах зүйл" гэсэн 8 дугаар зүйлийн 8.1.6, "Технологи дамжуулах гэрээ" гэсэн 12 дугаар зүйлийн 12.2.1, "Технологи дамжуулах гэрээг бүртгэх" гэсэн 14 дүгээр зүйлийн 14.1, 14.4 дэх заалтуудыг дүгнэхэд ноу-хау гэрээг бичгээр байгуулахыг шаарддаг.

Патент болон бусад оюуны өмчийн хамт ноу-хау-г лицензийн гэрээгээр бусад шилжүүлэх тохиолдолд ноу-хау гэрээ нь патентын гэрээ болон лицензийн гэрээний хэлбэрийг дагах учиртай. Нөгөө талаас, Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 38 дугаар зүйлийн 38.1 дэх заалтын дагуу талууд ирээдүйд гарч болох асуудлыг урьдчилан

шийдвэрлэх үүднээс ноу-хау гэрээг бичгээр байгуулах нь ихээхэн ач холбогдолтой юм. Нотлох баримт бол зөвхөн талуудыг хамгаалах үүрэгтэй байдаг.

Дүгнэлт

Монгол Улсын эрх зүйн системд эх газрын Европын эрх зүйн системийн үзэл баримтлал давамгайлж байдаг тул ноу-хау-г үйлдвэрлэл, эдийн засаг, техник, худалдааны гэрээ талбараар хязгаарлан авч үздэг эх газрын Европын эрх зүйн ойлголттой дүйх утгаар хэрэглэх нь зүйтэй гэж үзэж байна.

"Ноу-хау"-ийн талаархи маргаантай нэг асуудал бол түүнийг оюуны өмчийн нэг эрх үү, эрх зүйн бодит байдал уу гэдэг асуудал юм. Германы эрх зүйн нөлөөгөөр олон судлаач "ноу-хау"-г оюуны өмчийн нэг эрх гэж үзэх боловч ихэнх судлаач түүнийг эрх зүйн бодит байдал гэж үзэх нь зүйтэй гэсэн хандлага байна. Учир нь оюуны өмчийн эрх хязгаарлагдмал тоон шинжтэй байдаг. Нөгөө талаас аливаа нэг эрхийг хуульд зохицуулсанаар түүний эрх зүйн үндэслэл бий болдогтой холбоотой юм.

Эцэст нь ноу-хау гэрээ нь өөрийн гэсэн өвөрмөц онцлогтой, талууд харилцан үүрэг хүлээсэн нэрлэгдээгүй гэрээ юм. Талуудын үүргийн онцлогоос шалтгаалан ноу-хау гэрээнд Иргэний хуулийн гэрээний эрх зүйн хэсэгт зохицуулсан нэрлэгдсэн гэрээний зохицуулалт төсөөтэй хэрэглэгдэх боломжтой./ Иргэний хуулийн 4 дүгээр зүйл/ Тухайлбал, гэрээний хөрөнгө шилжүүлэхтэй холбогдсон зардлыг хуваарилах талаар ноу-хау гэрээнд ямар нэг зохицуулалт хийгдээгүй бол Иргэний хуулийн худалдах-худалдан авах гэрээний тухай 245 дугаар зүйлийг хэрэглэх боломжтой.

¹ EREN.F, Borclar Hukuku, Genel Hukukleri, Istanbul 2001, s. 97-98.

² EREN.F, Borclar Hukuku, Genel Hukukleri, Istanbul 2001, s. 35.

³ ERBAY, Know-how Sozlesmesi, Ankara 2002, s. 101.

⁴ Лицензийн төлбөрийн хэлбэрийн талаар "Технологи дамжуулах тухай" хуулийн 15 дугаар зүйлийн 15.2 дахь заалтад жишээ болгон зохицуулсан байдаг. Талуудын хүсэл зоригийнхоо хүрээнд хуулийн зохицуулалтаас гэрээнд өөр зохицуулалт харилцан тохиролцож болно.

ЭЗЭМШИЛ – ЭД ЮМСЫН ЭРХ ЗҮЙН НЭГ УХАГДАХУУН БОЛОХ НЬ

ГТХАН-ийн “Хуульчдын сургалт ба даван сургалт”
төслийн ажилтан А.Дэлгэрмаа

2002 оны Иргэний хуульд шинэ бүлгээр¹ эрх зүйн зохицуулалт болон орсон Possessio² буюу “эзэмшил” хэмээх ойлголт нь бүр эртний ромын үеэс иргэний эрх зүй, тэр дундаа эд юмсын эрх зүйн³ гол ухагдахуун байсаар ирсэн юм. Манай иргэний хуульд эзэмшлийн талаархи зохицуулалт шинээр орсон болон ром-германы эрх зүйн бүлийн орнуудад онолын талаасаа эзэмшил нь иргэний эрх зүйн чухал ойлголт байдаг зэрэг нь эзэмшил, түүний эрх зүйн зохицуулалтын талаар судлан үзэх, монголын эрх зүйн зохицуулалтыг гадаад орнуудын эрх зүйн зохицуулалттай харьцуулан авч үзэх зайлшгүй шаардлагыг бий болгож байгаа юм. Нөгөөтэйгүүр манай орны эрх зүйн түүхэн эх сурвалж, онолын ном, сурах бичгүүдэд эзэмшлийн талаар авч үзсэн нь туйлын ховор, энэ талаархи эрдэм шинжилгээний бүтээлүүд цөөн буй зэрэг нь судлах гол шалтгаан болж байна. Энэхүү өгүүлэлд эд юмсын эрх зүйн үндсэн ойлголт, эзэмшлийн тухай, эзэмшил үүсэх болон дуусгавар болох, эзэмшлийн төрлүүд, эзэмшлийн хамгаалалтын талаар ром-германы эрх зүйн бүлийн орнуудын онолын ном, сурах бичиг, хууль зүйн тайлбаруудаас голчлон авч үзэн онолын талаас нь өөрийн санал дүгнэлтээ илэрхийлэхийг хичээсэн юм. 2005 онд Германы Техникийн Хамтын Ажиллагааны Нийгэмлэгийн “Хуульчдын сургалт ба даван сургалт” төслийн дэмжлэгтэйгээр гарсан германы болоод монголын

хуульчдын хамтын бүтээл болох “Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар (Ерөнхий анги)” номонд 2002 оны Иргэний шинэ хуулийн Ерөнхий ангийн зүйл заалтууд, тэр дундаа Эзэмшлийн эрх зүйн зохицуулалтын талаархи эрдэм шинжилгээний тайлбар дэлгэрэнгүй байдлаар тусгагдсан тул энд уг асуудлыг товч байдлаар авч үзсэн болно.

Эзэмшлийн талаар авч үзэхийн өмнө **эд юмсын эрхийн талаар** товч дурдах нь зүйтэй. Учир нь эзэмшил нь эд юмсын эрх зүйн гол ойлголт юм. Эд юмсын эрх нь үүргийн эрхээс хэд хэдэн үндсэн шинжүүдээр ялгагддаг. Энэхүү эрхийн харилцааны объект нь эд юмс байх бөгөөд эд юмсын эрх бүхий этгээд болон эд юмс хоёрын хооронд шууд харьцаа, харилцан хамаарал, мөн эд юмсын хязгаарлагдмал эрхийн харилцаа тус тус үүсдэг. Харин үүргийн эрхийн харилцаа нь үүрэг гүйцэтгэгч болон үүрэг гүйцэтгүүлэгч нарын буюу хоёр этгээдийн хооронд үүсдэг харилцаа юм. Тодруулбал, эд юмсын эрх бүхий этгээд нь эд юмстай холбоотой эрхийг нь зөрсөн аливаа этгээдийн эсрэг шаардлага гаргах боломжтой байдаг бол үүргийн эрхийн хувьд үүрэг гүйцэтгүүлэгч нь зөвхөн үүрэг гүйцэтгэгч тухайн этгээдээс л үүргийн гүйцэтгэлтэй холбоотой шаардлага гаргах эрхтэй байдаг. Эд хөрөнгөтэй холбоотой хязгаарлагдмал эрхүүдийн хувьд хуулиар нарийн зохицуулагдсан

байдаг тул гэрээгээр өөрчлөх боломжгүй байдаг.⁴ Харин үүргийн эрхийн хувьд талууд гэрээгээр харилцан тохиролцох боломжтой байдгаараа ялгаатай. Мөн эд юмсын эрх нь аливаа этгээдийн эсрэг хэрэгжүүлж болохоор хамгаалагдсан байдаг тул эд юмсын өмчлөгч нь хэн болох нь тодорхой байдаг. Энэ бүхнээс харахад эд юмсын эрхийн харилцаа бол эд юмсаас шалтгаалсан илүү объектив шинжтэй харилцаа бөгөөд өмчлөлийн зүйлээ шилжүүлэх зэргээр эд юмсын эрхэнд өөрчлөлт орж байдаг онцлогтой.

Эд юмсын эрхийг өмчлөх туйлын эрх ба эд юмсын хязгаарлагдмал эрх гэж хоёр ангилдаг.⁵ **Өмчлөх туйлын эрх** бол өмчлөгчөөс өмчлөлдөө буй эд юмсыг эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулахтай холбоотой өмчийн эрх зүйн харилцаа байдаг, харин **эд юмсын хязгаарлагдмал эрхийн** харилцаа бол эрх бүхий этгээдээс олгогдсон эрхийн үндсэн дээр эд юмсыг зөвхөн хязгаартайгаар эзэмших, ашиглах буюу эд юмсад хязгаартайгаар эрхээ хэрэгжүүлэх харилцаа байдаг. Өмчлөх эрхийг эд юмсын бүрэн эрх гэж нэрлэх нь ч бий.⁶ Эд юмсын хязгаарлагдмал эрхийн харилцаанд сервитут, зууфрукт, ипотека болон фидуци зэрэг хөдлөх, үл хөдлөх эд хөрөнгөтэй холбоотой хязгаарлагдмал эрхийн харилцаанууд энд багддаг.

Эд юмсын эрх зүйд энэхүү эрхийн онцлогийг харуулсан хэд хэдэн зарчим үйлчилдэг. Үүнд:

¹ Монгол улсын Иргэний хуулийн 11 дүгээр бүлэг “Эзэмшил”, 89-98 дугаар зүйл

² Латинаар эзэмшил гэсэн Yr. Англиар possession, германаар Besitz, орсоор владение гэж тус тус хэлэгддэг.

³ Энэ нь орсоор Вещное право, германаар Sachenrecht зэргээр хэлэгддэг бөгөөд орчуулбал “эд юмсын эрх зүй” гэсэн утгатай. Гэхдээ Иргэний хуульд эдийн болон эдийн бус баялгийн эрх гэсэн нэр томъёоллоор оржээ. Энэхүү өгүүлэлд “эд юмсын эрх зүй” гэсэн нэр томъёоллоор авч үзэв.

⁴ Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар (Ерөнхий анги), 2005 он, 329 – 331 дэх тал

⁵ Монгол улсын Иргэний хуулийн тайлбар (Ерөнхий анги), 2005 он, 331 дэх тал

⁶ Монгол Улсын шинэ Иргэний эрх зүй, 2003 он, 94 дэх тал

- Эд юмсын эрх нь туйлын эрх болох зарчим. Эд юмс нь зөвхөн хэн нэг этгээдэд тухайн үед харьяалагдаж байдагараа хэд хэдэн субъектэй үүргийн эрхийн харилцаанаас ялгагддаг. Жишээ нь худалдан авагчид худалдагчийн эсрэг эд хөрөнгийг нь авах тухай зөвхөн нэг л шаардлага байдаг.

- Ил тод байдлын зарчим буюу эд хөрөнгө хэний харьяалалд буйг эрх бүхий байгууллагаар дамжуулан бүртгэн баталгаажуулах зарчим. Хөдлөх эд хөрөнгө нь хэний эзэмшил, өмчлөлд буй нь олон нийтэд ил тод байдаг бол үл хөдлөх эд хөрөнгө тийм бус байдаг, тиймээс үл хөдлөх эд хөрөнгийг хэний өмчлөлийнх болохыг улсын бүртгэлд бүртгэж баталгаажуулдаг.

- Абстракци байх зарчим. Энэхүү зарчмын агуулга нь олонын хувьд үүргийн эрхийн хэлцэл болон эд юмсын эрхийн хэлцлийг хооронд нь маш нарийн зааглаж авч үздэгээр тайлбарлагдана. Жишээ нь, худалдах, худалдан авах гэрээгээр худалдагч нь өмчлөлийн зүйлээ худалдан авагчид шилжүүлэн өгөх үүрэг хүлээдэг бол, худалдан авагч нь өмчлөлийн зүйлийг шилжүүлэн авснаар худалдагчийн эд юмсын эрх, үүргийг худалдан авч буй эд хөрөнгөд дамжуулан авч хэрэгжүүлэх эрх, үүрэгтэй болдог. Тэгэхээр худалдах, худалдан авах процесс нь үүргийн эрхийн харилцаа, үүний дүнд эд хөрөнгийг өөртөө шилжүүлэн авснаар эд юмсын эрхийн харилцааг тус тус бий болгож байна гэсэн үг.¹

Эд юмсын эрх зүйн гол объект болсон "эд юмс" хэмээх нэр томъёоны тухай манай иргэний эрх зүйн практикт өнөөдөр хөрөнгө, эд хөрөнгө, эдийн баялаг, эд юмс зэрэг хэд хэдэн нэр томъёо хэрэглэгдэж байгаа бөгөөд аль нэр томъёог ямар үед хэрэглэх талаар нэгдсэн ойлголт байхгүй байна. Эд юмс бол эрх зүйн утгаараа бүхий л биет зүйлүүд бөгөөд орон зайн хувьд хязгаарлагдсан, мэдрэгдэхүйц

шинж чанартай байдаг. Цахилгаан гүйдэл болон урсгал ус, амьд хүн, амьтан, агаар хий зэрэг нь эд юмст тооцогддоггүй. Харин саванд байгаа ус болон хийн зэрэг нь эд юмст тооцогддог. Эд юмс нь дотроо хөдлөх болон үл хөдлөх эд юмс гэсэн ангилалтай. Хөдлөх эд юмсад байрлалаа өөрчилдөг, үл хөдлөх эд хөрөнгийн бие даасан хэсэг бус биет зүйлс хамаардаг. Үл хөдлөх эд хөрөнгө нь эрх зүйн утгаараа кадастрын хэмжилтээр хэмжигддэг, үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэлд бүртгэгдсэн, газар болон газартай салшгүй холбогдсон биет зүйлс юм.²

Монгол Улсын Иргэний хуулийн 83 дугаар зүйлийн дагуу эдийн баялаг нь эд юмс бөгөөд эдийн баялаг нь материас бүрдэх физикийн шинж чанар бүхий эд юмс байх бол эдийн бус баялаг нь оюуны өмч, эдийн эрх зэрэг материаллаг бус зүйлс байх юм. Хөрөнгө гэсэн ойлголтод нь эд юмсын эрхээс илүү өргөн хүрээг хамрах бөгөөд 83 дугаар зүйлийн тодорхойлолтоос харахад эдийн болон эдийн бус баялгийн нийлбэрийг хөрөнгө гэж ойлгоход болохоор байна. Гэхдээ хөрөнгө нь ямагт аливаа этгээдийн эзэмшилд байдаг ба эзэмшилээс гадуур буй материаллаг зүйлс нь хөрөнгө бус, жирийн эд юмсад тооцогдох юм.

Одоо өгүүллийнхээ гол асуудал болох эзэмшлийн талаар авч үзье. Эзэмшил гэдэг үгийн үндэс нь "эзэн" гэсэн үг байх бөгөөд эзэмших гэдэг утгаараа аливаа нэг зүйлд эзэн байж, эрх мэдэлдээ байлгах явдал гэж үгийн утгаар нь ойлгож болохоор байгаа юм. Эзэмшил нь эрх зүйн утгаараа эзэмшигч этгээд ямар нэг эд зүйлийг тухайн эд зүйлийг эзэмших эрхтэй эсэхээс үл хамааран бодитойгоор эзэмшилдээ байлгах явдлыг илгээдэг. Өөрөөр хэлбэл хулгайч эзэмшигч байж болдог.³ Өмчлөгч нь эд юмсыг үргэлж бодитойгоор эзэмшилдээ байлгаад байдаггүй,

учир нь өмчлөл болон эзэмшил нь тэр болгон нэгэн зэрэг оршиж байдаггүй. Эзэмшлийн тухай эрх зүйн үзэл онол нь бүр эртний ромын үеэс л эхтэй. Ромд газар эзэмших, ашиглах харилцаатай зэрэгцэн эзэмшлийн тухайн ойлголт, хууль зүйн онол хүчтэй хөгжих эхлэл болсон. Эзэмшил эхэлж байсан уу, өмчлөл эхэлж байсан уу гэдэгт ромын хуульчдын тайлбар гол хариулт өгдөг. Логик утгаар болон түүхэн бодит байдлаар дүгнэж үзвэл анх хүн үүссэн тэр үеэс байгалийн зүйлсийг эзэмшилдээ оруулан эхлээд эзэмшиж, дараа нь өмчилсөн байх бүрэн магадлалтай. Учир нь хүн амын тоо өсөх бүрт эд юмс хязгаарлагдмал болохын хэрээр өмчлөл процесс улам илүүтэй хөгжсөн билээ. Эртний ромын хуульчид эзэмшил (possessio), өмчлөл (dominium, proprietas) хоёрыг хооронд нь хатуу зааглан авч үзэж байсан. Тухайлбал, Юстиниан эзэмшил, өмчлөл хоёрыг ялгаатай эрх зүйн ойлголт болохыг тэмдэглэж, өмчлөгч нь хүсэл зоригийн үүднээс өмчлөлийн эд зүйлээ эзэмшиж байгаа цагт эзэмшил нь жинхэнэ эрх болох юм гэж үзсэн. Ромын эрх зүйд эзэмшлийг эрх гэхээсээ илүү эд юмсыг тухайн цаг үед эрх мэдэлдээ байлгаж буй бодит факт юм гэж үздэг. Гэхдээ ромын хуульчид эзэмшил, өмчлөл хоёрыг бие биетэйгээ уялдаа холбоотой, харилцан хамааралтай болохыг ч гаргаж ирсэн. Өмчлөгч болгон эзэмшигч байдаг, эзэмшигч болгон өмчлөгч байдаггүй бөгөөд энэ нь эзэмшил өмчлөлөөс илүү өргөн хүрээний ойлголт болохыг харуулна гэж тэд үзсэн.⁴ Эзэмшил өмчлөлийн гол ялгаа нь эзэмшлийн зүйлсийн бодит харьяалал хэнд буйгаас шалтгаалдаг. Тодруулбал, эзэмшлийн өмчлөлөөс ялгаатай нь тухайн этгээдийн эд юмст байх хууль ёсны харьяалалд бус, харин бодит харьяалалд үндэслэдэг явдал юм.⁵ Нөгөөтэйгүүр эзэмшил бол хий хоосон зүйл биш бөгөөд эд этгээдээс эд юмстайгаа харьцаж

¹ K.H.Schwab "Sachenrecht", 21.Auflage, Verlag C.H.Beck, Muenchen 1987, Seite 6–10

² "Sachenrecht" Band 1 – Bewegliche Sachen, 9. Auflage 1992, Alpmann und Schmidt Juristische Lehrgaenge Verlagsges.mbh, Munster, Seite 1

³ K.H.Schwab "Sachenrecht", 21.Auflage, Verlag C.H.Beck, Muenchen 1987, Seite 11

⁴ Kaser/Knietel "Roemisches Privatrecht", 17. Auflage, Verlag C.H.Beck Muenchen, 2003

⁵ Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар (Ерөнхий анги), 2005 он, 356 дугаар тал

байр хуулиар зохицуулсан бодит харилцаа юм. Эзэмшлийн талаархи эрх зүйн зохицуулалт нь ром-германы эрх зүйн бүлийн орнуудад хууль эрх зүйн түүхэн хөгжлийн эхэн үеэс л эхлэн тавигдсан байна. Ромын эрх зүйчид эзэмшилд хүсэл зоригийн асуудлыг гол хүчин зүйл болгон авч үзэж байсан бөгөөд эд юмсыг бодитоор өөртөө байлгах бүр нь эзэмшил болохгүй гэж үзээд эд юмсыг хүсэл зоригийн дагуу эзэмших (владение), бусдын тусын тулд өөртөө байлгах (держание) хоёрыг ялган авч үзсэн.¹ Ромын хуульчдын энэхүү ангиллаас шударга болон шударга бус эзэмшигч, шууд болон шууд бус эзэмшигчдийн ялгаа гарч ирсэн. Өнөөгийн иргэний эрх зүйн тэр дундаа эд юмсын эрх зүйн хөгжилд ромын эрх зүйгээс улбаалж ирсэн олон зохицуулалт байдгийн нэг тод жишээ бол энэхүү эзэмшилтэй холбоотой эрх зүйн эх сурвалжууд юм.

Эзэмшил нь агуулгын хувьд өргөн хүрээг хамардаг. Өмчлөлтэй харьцуулахад эзэмшил нь тэр бүр хууль ёсных байдаггүй, өөрөөр хэлбэл өмчлөл бус зөвхөн хууль ёсных харин эзэмшил заавал тийм байдаггүй. Тухайлбал хулгайч ч тухайн эд зүйлийг тухайн үед өөрийнхөө эзэмшилд бодитойгоор байлгаж буйн хувьд эд зүйл болон хулгайчийн хооронд эзэмшлийн харьцаа үүссэн байдаг бөгөөд хулгайн хэдийгээр эд зүйлийг хууль бусаар олж авсан байдаг боловч уг зүйлийг эзэмшилдээ бодитоор байлгаж байдаг. Гэхдээ хулгайч нь тухайн зүйлийн эзэмшигч байдаг болохоос бус өмчлөгч нь биш байдаг.² Мөн хулгайч нь хууль бус, шударга бус эзэмшигч юм. Мөн хуулийн этгээд нь эзэмшигч байж болдог бөгөөд эзэмшил нь тухайн байгууллагын үйл ажиллагааг явуулж буй хувь хүнээр дамжин хэрэгждэг. Биет бус хөрөнгө буюу ялангуяа эрхийг эзэмших тухай асуудал ром-германы эрх зүйн онол, практикт үгүйсгэгддэг бөгөөд ямар нэг эрхийг эзэмших тухай ойлголт нь эрх зүйд байхгүй гэж тэд

үздэг. Эд юмсыг болон эд хөрөнгийг бодитойгоор эзэмшихтэй холбоотой эрх зүйн зохицуулалтуудыг эрх эзэмших тухай асуудалд хэрэглэх нь боломжгүй зүйл юм.³ Түүнчилэн эзэмшил нь эд юмсын бусад эрхийн эзэсх болон хэрэгжих урьдчилсан нөхцөл болдог.

Энд дурдсантай холбогдуулан эзэмшлийн ангилал, төрлийн асуудлыг авч үзэхийн өмнө **эзэмшил үүсэх болон дуусгавар болох** асуудлуудыг авч үзье. Товчхондоо бол эд юмсыг бодитоор эрх мэдэлдээ оруулснаар эзэмшил үүсч, тухайн эд юм бодит эрх мэдлээс гарснаар эзэмшил дуусгавар болдог. Эзэмшил үүсэх болон дуусгавар болоход нөлөөлдөг хэд хэдэн гол хүчин зүйл бий. Үүнд:

1. **Орон зайн асуудал.** Энэ нь эд юмсыг бодитойгоор эзэмшилдээ байлгахтай холбогдон тайлбарлагдана. Хөдлөх эд хөрөнгийг бодитойгоор эзэмшилдээ байлгах явдалд эзэмшигч болоод эзэмшлийн асуудал нь тодорхой байдаг. Жишээ нь цүнхэндээ түрийвч, гар утсаа хийгээд бариад явах, хувцас, гутал өмсөөд явах, эсхүл өөрийнхөө өрөөнд эд зүйлсээ байлгаж, хэрэглэх гэх мэт. Байшин, барилга зэрэг үл хөдлөх эд хөрөнгийн хувьд тойруулан хашаа барьж эзэмшилдээ байлгаж буй нь тодорхой болдог, харин ийм хашаа байхгүй эдэлбэр газар, тариалангийн газар, ой мод зэргийн хувьд эзэмшил нь тийм ч тодорхой биш байдаг. Мөн бусад хүнд хүртээмжтэй байж болохуйц гадаа хураасан түлээ, гадаа байрлуулсан тээврийн хэрэгсэл зэрэг бусад хөдлөх эд хөрөнгийн хувьд ч гэсэн эзэмшлийн асуудал тодорхой бус байна. Энэ тохиолдолд тухайн эд зүйлийн эзэн хэн болох, өөрөөр хэлбэл хэний өмчлөлд буйгаа шалтгаалан эзэмшигч нь тодорхойлогдоно. Энэ нь эд юмстай орон зайн хувьд харилцах харилцаанаас эзэмшлийг тодорхойлдог Савины (Savigny), Виндшайд (Windscheid) нарын онолын үндэслэлээр тайлбарлагдана.⁴

2. **Цаг хугацааны хүчин зүйл.**

Эд юмсыг бодитойгоор эзэмшилдээ байлгах асуудалд цаг хугацааны асуудал чухал байр суурьтай. Тухайлбал, уншлагын танхимд ном, сонин уншихаар түр авах, тоглоомын талбайд тоглоомоор тоглох зэрэгт уг этгээд тухайн эд юмсыг эзэмшилдээ байлгаж байна гэж үзэхгүй. Гэхдээ нөгөө талаас хүнсний зүйлс дээр худалдан авагч ямар нэг зүйлийг худалдаж аваад, хурдан хугацаанд идэж, хэрэглэж дуусч байгаа ч гэсэн ийнхүү хэрэглэх хугацаандаа тэрээр уг зүйлсийн эзэмшигч нь байх юм. Өөрөөр хэлбэл, эд юмсыг бодит эрх мэдэлдээ байлгаж байх энэхүү хугацаа нь эзэмшлийн туршид тоглогдоно гэсэн үг.⁵

3. **Хүсэл зоригийн хүчин зүйл.** Эд юмсыг эзэмшилдээ байлгах нь хүсэл зоригийн дагуу байх шаардлагатай эсэх нь одоог хүртэл маргаантай сэдэв хэвээр байна. Угтаа бол ямарч хүсэл зориггүйгээр эд юмсыг эзэмшинэ гэдэг нь утгагүй зүйл бөгөөд хүсэл зоригийнхоо эсрэг эзэмшлээ алдах ч боломжтой юм. Тодруулбал, ямарваа нэг зүйлийг огт зорилгогүйгээр өөртөө байлгах нь утгагүй бөгөөд нөгөөтэйгүүр хүн өөртөө хэрэгтэй зүйлийг л байлгаж, хэрэггүйг өөрийн эзэмшлээс холдуулах чадвартай байдаг. Гэхдээ нөгөөтэйгүүр эзэмшилд буй бүхий л зүйлээ нэгбүрчлэн ямар хүсэл зоригийн улмаас эзэмшиж буйгаа тайлбарлах нь илүүц юм. Хүсэл зориг бол хэлцлийн шинж чанартай бус харин энгийнээр бодит эзэмшилдээ эд зүйлийг байлгахад л чиглэдэг бөгөөд тухайн зүйлийн эрх зүйн үр дагаварт чиглэдэггүй билээ. Эндээс эзэмшилдээ байлгах асуудалд эрх зүйн чадамжийн асуудал шаардагдахгүй гэж үзэж болох юм. Тухайлбал, хүүхдүүд ч тухайн эд зүйлийг өөртөө байлгах хүсэл зоригтой бол хууль ёсны төлөөлөгчийн зөвшөөрөлгүйгээр уг эд зүйлийг эзэмшилдээ байлгаж болох юм.⁶ Энэ үүднээс ром-германы эрх зүйн бүлийн орнуудын хууль, онолын ном, хуулийн тайбаруудад эзэмшлийн тодорхойлолтод хүсэл зоригийн шинжийг оруулаагүй байх нь элбэг байна.

¹ И.Б.Новицкий "Основы римского гражданского права", Юрид. Лит., Москва 1960 С 76

² Мөн тэнд, С 78

³ K.H.Schwab "Sachenrecht", 21.Auflage, Verlag C.H.Beck, Muenchen 1987, Seite 11

⁴ K.H.Schwab "Sachenrecht", 21.Auflage, Verlag C.H.Beck, Muenchen 1987, Seite 14

⁵ Мөн тэнд, Seite 15

⁶ Мөн тэнд, Seite 16

4. **Үзэл бодлын нэгдлийн хүчин зүйл.** Энд хэн нэг этгээд эд зүйлийг эзэмшигчийн хяналт дор эрх мэдэлдээ байлган эзэмших асуудал яригдана. Энд хэлцлийн үндсэн дээр эзэмшигчийн эзэмших эрхийг уг этгээд хэрэгжүүлдэг. Энэ тохиолдолд гэрээ байгуулагдах тул эзэмших эрхийг шилжүүлж буй болон хүлээн авч буй этгээд нь эрх зүйн чадамж бүхий этгээд байх ёстой.¹ Гэрээ дуусгавар болж, эзэмших эрх шилжсэнээр эзэмшил мөн дуусгавар болно.

Бодит эзэмшлээ алдсанаар эзэмшил дуусгавар болох асуудал нь хүсэл зоригийн дагуу болон хүсэл зоригоос гадуур гэсэн хоёр хэлбэртэй байдаг. Эзэмшигч этгээд эзэмшлийн эд зүйлээ бусдад өөрөө зөвшөөрөн сайн дураар өгч буюу шилжүүлж буй нь хүсэл зоригийн дагуу бөгөөд харин эд зүйлээ хулгайд алдах, алга болгох, хаа нэг мартаж орхих зэрэг байдлаар эзэмшил нь хүсэл зоригоос гадуур дуусгавар болох тохиолдлууд бий. Эзэмшил дуусгавар болоход бодит факт нөлөөтэй, тодруулбал эзэмшлийн зүйлс алга болсноор хэдийгээр гэрээний хугацаа дуусаагүй ч эзэмшил нь дуусгавар болсон байдаг. Мөн эзэмшигч этгээд нас барснаас үүдэн нас барагчийн хувьд эзэмшил дуусгавар болох хэдий ч үлдэж буй эд хөрөнгийн хувьд эзэмшил өөр этгээдэд шилждэг. Өөрөөр хэлбэл, өв залгамжлалын тохиолдолд өв залгамжлагч этгээдэд эзэмшил шилжинэ.

Дээрх хүчин зүйлсүүдээс эзэмшил нь аливаа эд зүйлийг тодорхой хугацаанд, хүсэл зоригийн дагуу өөрийн эрх мэдэлдээ бодитойгоор оруулснаар бий болдог гэж дүгнэж болохоор байна. Өөрөөр хэлбэл, тухайн эд зүйлийг бодитойгоор эзэмшилдээ байлгах гэсэн хүсэл зоригоор илэрхийлэгддэг. Аливаа зүйлийг эзэмшилдээ авах нь бодитой үзэгдэл байдаг бөгөөд ямарваа нэгэн төлөөллөөр дамжуулан авдаггүй, харин өмчлөгч биш этгээдээр дамжуулан олж авч болно.

Эзэмшлийн ангилал, төрлүүд

Эзэмшил нь орон зай, цаг хугацаа, хүсэл зориг, хууль ёсны дагуу эсэх зэрэг хэд хэдэн хүчин зүйлийн дагуу дараахь байдлаар ангилагддаг.²

1. **Эд юмсад орон зайн хувьд ойр буй эсэхээс хамааран эзэмшлийнхүй:**

- Шууд эзэмшигч;
- Шууд бус эзэмшигч гэж хоёр хуваадаг.

Шууд эзэмшигч гэдэг нь тухайн эд юмстай шууд харилцаа үүсгэн өөрийн хүсэл зоригийн үүднээс эзэмшиж буй этгээд байдаг. Эд юмсын шууд эзэн буюу эдэлж хэрэглэж буй эд зүйлс, хувцас, машин тэрэг зэргийн эзэмшигч нь шууд эзэмшигч байх бөгөөд мөн бусдын удирдлаганд ажиллаж буй хүн ч тухайн тохиолдолд ашиглаж буй багаж, хэрэгслийнхээ шууд эзэмшигч нь байдаг. Мөн хулгайч ч гэсэн хулгайн аргаар олсон эд зүйлийнхээ шууд эзэмшигч нь байдаг. **Шууд бус эзэмшигч** гэдэг нь эзэмших эрхээ бусдаар дамжуулан эрх зүйн харилцааны үндсэн дээр хэрэгжүүлж буй этгээд байдаг. Жишээ нь эд хөрөнгө хөлслөгч нь тухайн эд хөрөнгийн шууд эзэмшигч бол эд хөрөнгө хөлслүүлэгч нь тухайн эд хөрөнгийн хувьд шууд бус эзэмшигч юм. Мөн лизинг авагч нь шууд эзэмшигч, лизинг өгөгч нь шууд бус эзэмшигч гэх мэт.

2. **Эзэмшигчийн хүсэл зоригийн байдлаар нь:**

- Өөрийн эзэмшил буюу өөрт хамаарч буй эд юмсыг эзэмшиж буй этгээд;
- Бусдын эзэмшил буюу бусдын эд хөрөнгийг зөвшөөрөл аван эзэмшиж буй этгээд гэж хоёр хуваадаг.

Энэ нь эзэмшлийн нэг төрөл бөгөөд эд юмсыг өөртөө хамааруулан, өөртөө байлган эзэмшиж буй этгээд нь **өөрийн эзэмшлийг** үүсгэж, харин өөрийн бус бусдын эд хөрөнгийн эзэмшигч нь **бусдын эзэмшлийг** үүсгэдэг. Тухайлбал, өмчлөгч, хулгайч зэрэг

нь өөрийн эзэмшигч, хөлслөгч, эзэлдэгч зэрэг нь бусдын эзэмшигч байдаг. Эдгээр нь мөн шууд болон шууд бус эзэмшигчтэй нэг төрлийн ойлголт болж байдаг. Өөрийн эзэмшлийн тухайд хүсэл зоригийн асуудал чухал. Учир нь тухайн этгээд эд зүйлийг ямар нэг хүсэл зорилгын үүднээс өөрийн эзэмшилд байлгаж байдаг. Эзэмшлийг ийнхүү ангилах нь шууд бус эзэмшилд чухал ач холбогдолтой байдаг.

3. **Эрх хэмжээний хүрээгээр нь:**

- Хамтран эзэмших ба ганцаар эзэмших. Нэг эд хөрөнгийг олон хүн дундаа хамтран, ижил төвшинд эзэмшихийг **хамтран эзэмших** гэх бөгөөд нэг эд хөрөнгийг нэг этгээд ганцаар эзэмших нь **ганцаар эзэмших** эзэмшил юм. Жишээ нь гэр бүлийн гишүүд орон байраа эзэмших тохиолдолд;
- Бүрэн эзэмших ба хэсэгчилэн эзэмших. Нэг эд хөрөнгийн нэгж хэсгүүдийг хуваан тус тусдаа эзэмшихэд, эсхүл дангаар нь эзэмшихэд энэхүү ангилал яригддаг. Жишээ нь орон сууцны тусгаарласан өрөөнүүдийг тус тусад нь эзэмшихэд гэх мэт.

Энэхүү ангилал нь нэг эд хөрөнгийг хичнээн этгээд эзэмших, тухайн эзэмшигчийн эрх, үүрэг эзэмшлийн хэмжээний хүрээгээр тодорхойлоход ач холбогдолтой байдаг.

3. **Эзэмшлийг хэрэгжүүлж буй хэлбэрээр нь:**

- Алдаатай эзэмшил;
- Алдаагүй эзэмшил гэж ангилдаг. Эзэмшигч этгээд эзэмшлийнхээ явцад хүсэл зориг, гэм буруу зэрэгтэй огт холбоогүйгээр бусдын эд зүйлийг эзэмшилдээ дураар авсан байхыг **алдаатай эзэмшил** гэж үздэг. Жишээ нь үйлчлүүлэгч зочид буудлаас явахдаа өөрийн шүхрийг гэж андууран өөр хүний шүхрийг авч явсан байх бөгөөд энэ хооронд тухайн этгээдийн шүхрийн эзэмшил нь алдаатай эзэмшил болох юм.³

¹ K.H.Schwab "Sachenrecht", 21. Auflage, Verlag C.H.Beck, Muenchen 1987, Seite 17

² "Sachenrecht" Band 3 – Allgemeine Lehren, 9. Auflage 1993, Alpmann und Schmidt Juristische Lehrgaenge Verlagsges.mbh, Muenster, Seite 5

³ Peter Felix Schuster "Sacherecht – Besitz und Besitzschutz" Kurzeinfuehrung, 2006

4. Эзэмшлийн хууль ёсны байдлаар нь:

- Хууль ёсны эзэмшил;
- Хууль бус эзэмшил

гэж ангилдаг. **Хууль ёсны эзэмшил** нь эд юмсыг эзэмшилдээ авах эрх бүхий этгээдийн үйлдэл буюу хуульд заасан журмын дагуу эд юмсыг эзэмшилдээ авсан эзэмшигчийн үйлдэл юм. Харин өмчлөгчөөс эд юмсыг нь хууль бус байдлаар авсан буюу авах эрхгүй мөртлөө эзэмшилдээ авсан этгээд нь **хууль бус эзэмшигч** байдаг. Гэхдээ хууль бус эзэмшигчийг дотор нь хууль бус болохыг мэдээгүй болон мэдэх боломжгүй байсан эсэхээс шалтгаалан **шударга эзэмшигч, шударга бус эзэмшигч** гэж ялгадаг. Мөнгө, үнэт цааснаас бусад хөдлөх эд хөрөнгийг олж авсан эзэмшигчийн хувьд тухайн эд зүйлийг өмнөх жижнээ өмчлөгчөөс, эсхүл эзэмшигчээс хулгайлагдсан, гээгдсэн зэргийг мэдээгүй, мэдэх бололцоогүй байсан тохиолдолд тэрээр өөрийгөө тухайн эд зүйлийн өмчлөгч гэж төсөөлдөг. Энэ тохиолдолд түүнийг шударга эзэмшигч гэж тооцох бөгөөд тэрээр эзэмших эрхээ хамгаалуулах эрхтэй байж, эзэмшилд саад учруулвал хохирол барагдуулахыг шаардах эрхтэй байдаг. Харин тухайн эзэмшлийн зүйлийг өөр этгээдийн өмчлөл, эзэмшлийнх болохыг мэдэж байсан болон мэдэх бололцоотой байсан этгээд уг эд зүйлийг эрх мэдэлдээ хууль бус аргаар оруулсан бол шударга бус эзэмшигч гэж үздэг. Ийнхүү хууль бус эзэмшигчийг шударга болон шударга бус гэж ангилах нь эзэмшлийн хамгаалалтад чухал үүрэгтэй байдаг.

Эзэмшлийн талаархи эдгээр ангилалтай холбоотойгоор германы эд юмсын эрх зүйд **Besitzdiener** буюу орчуулбал эзэмшлийн гүйцэтгэгч гэсэн ойлголт бий. Эд юмсыг бодитоор эзэмшилдээ байлгаж байгаа ч гэсэн тухайн эд юмсын эзэмшигч бус этгээдийг **Besitzdiener** гэнэ.

Besitzdiener-ийн хүрээнд үүсдэг эзэмшил нь:

- Бусдын өмнөөс эд зүйлийг бодитойгоор эзэмшилдээ байлгаж буй;

- Ахуйн зориулалтаар болон хэлцлийн үндсэн дээр эсхүл үүнтэй ижил төстэй харилцаанд бусдад эрх зүйн үр дагавар үүсгэхээр эд юмсыг эзэмшилдээ байлгаж байх зэрэг тохиолдол байдаг. Өөрөөр хэлбэл, бусдын даалгавар, заавар, хуульд заасны дагуу тухайн эд зүйлийг эзэмших тухай асуудал юм.

Ахуйн үйл ажиллагаанд жишээ нь харуул, ажилтан, цэвэрлэгч зэрэг нь **Besitzdiener** байх бөгөөд харин хэлцлийн үндсэн дээр эзэмшигч этгээд нь тодорхой хугацаанд аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхлэгчид буюу хөдөө аж ахуй, гар урлал, үйлдвэрлэл, худалдаа зэргийг эрхлэгч хүмүүс нь **Besitzdiener** байх юм.¹ **Besitzdiener** нь эзэмшигч бус этгээд бөгөөд эд юмс эзэмшигчийн эзэмшлийг хэрэгжүүлж буй субьект гэж ойлгож болох юм.

Ийнхүү эзэмшлийг олон төрөлд ангилах нь тухайн тохиолдол бүрт яригдах **эзэмшлийн хамгаалалтын** асуудалд, мөн хариуцлага тооцох зэрэгт ч чухал ач холбогдолтой юм. Тухайн эзэмшил хууль ёсны эсэхээс үл хамааран эзэмшигчийн эрхийг хуулиар хамгаалсан байдаг. Жишээ нь хулгайч ч гэсэн тухайн эд хөрөнгөө эзэмшихэд саад учруулах гадны нөлөөний, тэр байтугай эрх бүхий этгээдийн эсрэг ч гэсэн эзэмшлийн хамгаалалтын эрхтэй байдаг. Энэ нь хулгайчаас эрх бүхий этгээд эд юмсаа авахад төрийн хүчийг хэрэглэх хүртэл хулгайчийн эзэмшилд эд юмс байсаар буйгаар тайлбарлагдана.² Эзэмшлийн хамгаалалтын асуудал нь мөн л ромын эрх зүйтэй салшгүй холбоотой. Ромын эрх зүйд эзэмшлийн хамгаалалтыг нэхэмжлэл гаргах замаар буюу шүүхийн журмаар хамгаалах, интердиктээр хамгаалах гэсэн хоёр төрөл байсан. Эзэмшлийн процесс баримтаар нотлогддог байсан учир эзэмших эрх хэнд байгаа вэ? гэдэг асуудал чухал байсан. Хэрвээ маргааны үр дүнд түүнийг эзэмших эрхтэй хүн уг эд зүйлээ авч чадаагүй тохиолдолд тэр өөрийн нэхэмжлэлийг

гаргах боломжтой байсан ба үүнийг vindicare (вендикаци) гэж нэрлэдэг байв. Хэрвээ тэр өөрийн эзэмших зүйл мөн гэдгийг нотолж чадвал бодит эзэмшигчээс тухайн эд зүйлийг шаардан авах эрхтэй бөгөөд ийнхүү шаардан авахад гаргаж буй нэхэмжлэлийг петиторны нэхэмжлэл гэнэ. Эзэмшлийн интердикт буюу эрхийн хязгаарлалт нь дур зоргоор эзэмшилд халдахаас хамгаалж байсан. Ромын эрх зүйд эд зүйлийг эзэмшилдээ байлгах талаархи үл хөдлөх эд хөрөнгийн болон хөдлөх эд хөрөнгийн гэсэн хоёр интердикт байсан байна. Үл хөдлөх эд хөрөнгийн эзэмшлийн интердиктэд "та одоо яаж эзэмшиж байна, тийм хэвээр үйлдэх ёстой" гэсэн зарчим үйлчилдэг.³

Орчин үеийн Ром-Германы иргэний эрх зүйн зохицуулалтад **эзэмшлийн хамгаалалтыг** дараахь хоёр хэлбэрээр тодорхойлж байна.

Үүнд:

1. Өөртөө туслах замаар. Энд эзэмшигчийн эзэмшлээ хамгаалахад юун түрүүнд өөртөө туслах эрх зүйн боломж яригдаг.
2. Шүүхэд нэхэмжлэл гаргах замаар эзэмшлээ хамгаалах буюу эзэмшихэд саад учруулж буй байдлыг зогсоохоор нэхэмжлэл гаргах, эсхүл эзэмшилд хохирол учруулснаас үүдсэн гэм хорыг арилгуулах, учирсан хохирлыг барагдуулахаар шүүхэд нэхэмжлэл гаргах асуудал яригдана.

Өөртөө туслах үйлдлийг эзэмшлийг хамгаалах зорилгоор хийхийг зөвшөөрөн хуульчилсан нь тухайн цаг үед уг үйлдлийг хийхээс өөр арга байхгүй байх, эрх бүхий байгууллагын тусламжийг авах боломжгүй байх, ийнхүү өөртөө туслах арга хэмжээ авахгүй байх аваас цаг алдах зэрэг урьдчилсан нөхцөл бүрдсэн тохиолдолд өөртөө туслах үйлдлийг эзэмшигч нь эзэмшлээ хамгаалахын тулд гүйцэтгэх юм.

Төгсгөлд нь **Монгол Улсын Иргэний хууль** дахь эзэмшлийн эрх зүйн зохицуулалтын талаар товч байдлаар авч үзье. Монгол Улсын Иргэний хуулийн 10 дугаар

¹ K.H.Schwab "Sachenrecht", 21.Auflage, Verlag C.H.Beck, Muenchen 1987, Seite 20

² Peter Felix Schuster "Sacherecht – Besitz und Besitzschutz" Kurzefuehrung, 2006

³ И.Б.Новицкий "Основы римского гражданского права", Юрид. Лит., Москва 1960, С. 84

бүлэгт "Эдийн болон эдийн бус баялаг"-ийн зохицуулалт, 11 дүгээр бүлэгт "Эзэмшил"-ийн зохицуулалт тус тус орсон. Шинэ Иргэний хуульд эдгээр ойлголтууд тусдаа бие даасан бүлэг болон орсон нь иргэний эрх зүйн хөгжилд томоохон хувь нэмэр бүхий ач холбогдолтой зүйл болсон. 2002 онд шинээр батлагдсан Монгол Улсын Иргэний хуульд "Эзэмшил"-ийн талаар нэг бүлэг /Иргэний хуулийн 11 дүгээр бүлэг буюу 89 – 98 дүгээр зүйл/ болгон тусад нь зохицуулж өгсөн нь энэ талаархи эрх зүйн зохицуулалт илүү тодорхой, нарийн болсон ач холбогдолтой юм. 1994 оны Иргэний хуульд эзэмшлийн талаар өмчлөгч биш этгээдийн эрх /88 дугаар зүйл/, бусдын хууль бус эзэмшлээс эд хөрөнгөө шаардах эрх /154 дүгээр зүйл/, хууль бус эзэмшигчээр орлого, хохирлын төлүүлэх /155 дугаар зүйл/, эд хөрөнгө хууль ёсоор эзэмшигчийн эрхийг хамгаалах /158 дугаар зүйл/ гэсэн зүйлээр тус тус зохицуулсан байна. Гэхдээ эдгээр зүйл ангийг харж байхад эзэмшигчийн эрх ашгаас түрүүнд өмчлөгчийн эрхийг тависан байдлаар зохицуулсан нь ажиглагдаж байгаа юм. Иргэний шинэ хуулиар эзэмшлийн талаар тусгай бүлэг болгон зохицуулсан нь энэ талаар судалгаа шинжилгээ хийх шаардлагыг нөхцөлдүүлж байгаа юм. Иргэний шинэ хуульд эзэмших эрхийг өргөтгөсөн зохицуулалт нэлээдгүй хийгдсэн байна.

Эдгээрийг тоймлон дүрдвэл:

Эзэмшил нь хүсэл зоригийн дагуу эрх, эд юмсыг хууль ёсоор мэдэлдээ авах замаар үүсэх, өөр этгээдээс бүрэн эрх олгогдсоны дагуу түүний ашиг сонирхлын үүднээс эд хөрөнгийг тухайн үед өөрийн мэдэлд байлгаж байгаа этгээдийг эзэмшигч гэж үзэхгүй ба энэ тохиолдолд бүрэн эрх олгосон этгээд нь эзэмшигч байх, өөрийн эрх хууль ёсны ашиг сонирхлын дагуу хууль буюу элчлийн үндсэн дээр тодорхой хугацаагаар эд хөрөнгийг эзэмших эрх олж авсан буюу үүрэг хүлээсэн этгээдийг шууд эзэмшигч гэх ба харин эрх буюу үүрэг шилжүүлсэн этгээд нь шууд бус эзэмшигч байх, эд хөрөнгийг хууль ёсоор эзэмшиж байгаа буюу түүнийг эзэмших эрхтэй болох нь

илт тодорхой байгаа этгээдийг шударга эзэмшигч гэх ба шударга эзэмшигч нь эд хөрөнгөө өөрийн эзэмшлээс алдсан бол 3 жилийн дотор шинэ эзэмшигчээс тухайн эд хөрөнгөө буцаан шаардах эрхтэй байх талаар тусгасан байна. Өмчлөгч болон хууль ёсны эзэмшигч, хууль бус боловч шударга эзэмшигчийн эрх зүйн баталгааг бүрүүлсэн бөгөөд эзэмших эрхийг өргөтгөж гуравдагч этгээдийн хувьд эд хөрөнгийн эзэмшигч нь тухайн эд хөрөнгийн өмчлөгч гэж тооцогдох, эд хөрөнгийг хадгалах, archилах, засан сайжруулах талаар гаргасан зардал нь гагцхүү эрх бүхий этгээдэд орох ашгийг нэмэгдүүлсэн тохиолдолд тэрээр дээрхи зардлыг эрх бүхий этгээдээс шаардах эрхтэй ба энэхүү шаардлагын үнийн дүн нь эд хөрөнгийн үнийн болон ашгийн нийлбэрээс хэтрэхгүй байх зэрэг шинэ заалт орсон байна. Түүнчлэн эзэмшигч эзэмшлээсээ бүрмөсөн татгалзсан, эсхүл өмчлөгч буюу хууль ёсны эзэмшигч бусад хэлбэрээр эд хөрөнгийг мэдэлдээ байлгах эрхээ бусдад алдсан бол эзэмшил дуусгавар болох, өвийн журмаар шилжих эзэмшил өвлүүлэгчид байсан хэмжээгээр өвлөгчид шилжих, өмчлөгч буюу хууль ёсны эзэмшигч нь үндэслэл бүхий шаардлагыг эд хөрөнгө эзэмшигчид гаргаснаар эд хөрөнгө эзэмшигчийн эзэмшил дуусгавар болох, эзэмших эрхээ алдсан бол эзэмшилд байх хугацааг тасалдах, энэхүү тасалдсаны дараа эзэмшилд байх эрхийг сэргээн хэрэгжүүлэхэд өмнө өнгөрсөн хугацааг оруулахгүйгээр эзэмшилд байх хугацааг тасалдсан үеэс шинээр эцлэн тоолох, хэрэв эзэмшигч нь өөрийн хүсэл зоригоос гадуур буюу гуравдагч этгээдийн нэхэмжлэлийн үндсэн дээр эзэмших эрхээ алдсанаас хойш 1 жилийн дотор уг эрхээ буцаан олж авсан бол эзэмшилд байх хугацааг тасалдсан гэж үзэхгүй байх зэргээр тус тус нарийвчилан зохицуулсан байна.

Хэдийгээр дээр дурдсанчилан эзэмшлийн талаархи иргэний хуулийн зохицуулалтад олон шинэлэг зохицуулалт, зэрэг талууд, ач холбогдол байгаа

боловч эзэмшлийн талаархи тодорхойлолтоос авахуулаад хоорондоо зөрчилдсөн, онолын хүрээнд няцаагдахаар, зарим тохиолдолд ойлгомжгүй байхаар хэд хэдэн заалт, зүйл байгаа юм. Энэ талаар "Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар (Ерөнхий анги)"-ын 10, 11 дүгээр бүлгийн тайлбаруудаас харж болохоор байна. Хамгийн эхэнд анхаарал татаж буй асуудал бол "эзэмшил"-ийн талаар манай хуулинд өгсөн тодорхойлолт юм. Иргэний хуулийн 89 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт "Хүсэл зоригийн дагуу эрх, эд юмсыг хууль ёсоор мэдэлдээ авах замаар эзэмшил үүснэ" гэсэн нь эзэмшлийн талаархи онолын хэд хэдэн зарчмыг зөрчсөн байдалтай байна. Юуны түрүүнд эзэмшил заавал хүсэл зоригийн дагуу байх эсэх нь одоог хүртэл эрдэмтдийн дунд маргаантай сэдэв байсаар байгаа билээ. Нөгөө талаар "эрх"-ийг эзэмших нь онолын хүрээнд зөвшөөрөгдөөгүйгээс гадна эрх эзэмших тухай практик ч одоогоор тодорхой бус байна. Түүнчлэн эд юмсыг хууль ёсоор мэдэлдээ авснаар эзэмшил үүснэ гэдгээрээ эзэмшлийн өөрийнх нь онолын тодорхойлолтыг үгүйсгэсэн зохицуулалт болжээ. Эд юмсыг эзэмшилдээ олж авах нь хууль ёсоор ч тэр, хууль бусаар ч тэр хаа сайгүй л үүсч байдаг зүйл бөгөөд эд хууль ёсны байх асуудал нь чухал үүрэг гүйцэтгэхгүй юм. Хулгайч ч тэр, дээрэмч ч тэр эд юмсыг мөн л эзэмшилдээ авч байдаг.¹ Мөн Иргэний хуулийн 89 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт "Өөр этгээдээс бүрэн эрх олгогдсоны дагуу түүний ашиг сонирхлын үүднээс эд хөрөнгийг тухайн үед өөрийн мэдэлд байлгаж байгаа этгээдийг эзэмшигч гэж үзэхгүй. Энэ тохиолдолд бүрэн эрх олгосон этгээд эзэмшигч байна." гэсэн нь бусдын төлөө, бусдын нэрийн өмнөөс эзэмшиж байдаг эзэмшигчийг үгүйсгэсэн заалт болсон бөгөөд утгаа эзэмшил нь эд юмсыг бодитоор эрх мэдэлдээ байлгах явдал гэсэн, сонгодог онолтой зөрчилдөж байна. Хууль ёсоор эзэмшлийг үүсгэх тухай дурдсан мөртлөө Иргэний хуулийн 90-95 дугаар зүйлд шударга болон шударга бус эзэмшигчдийн тухай зохицуулсан байна. Шударга болон шударга бус эзэмшигч нь

¹ Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар (Ерөнхий анги), 2005 он, 359 дэх тал

зөвхөн хууль бус эзэмшлийн үед яригддаг. Энэ утгаараа эзэмшил үүсэх талаархи тодорхойлолтод хууль бус эзэмшлийг тооцохгүй мэтээр заасан байснаа хууль бус эзэмшлийн төрлүүдийг нарийн оруулж ирсэн нь бас л зөрчилтэй байдлыг бий болгож байна. Өөрөөр хэлбэл, эзэмшил үүсэх тухай тодорхойлолтод "хууль ёсны замаар" гэсэн үг илүүц болж байгаа юм. 96 дугаар зүйлийн 2 болон 3 дахь заалт нь мөн ойлгомжгүй байдлаар томъёологдсон байна. 96 дугаар зүйлийн 2-т "Өвийн журмаар шилжих

эзэмшил өвлүүлэгчид байсан хэмжээгээр өвлөгчид шилжинэ" гэсэн нь эзэмшлийг дуусгавар болгох асуудалтай ямарч холбоогүй зохицуулалт болсон төдийгүй эзэмшлийн талаар тодорхойлсон заалттай зөрчилдсөн хэм хэмжээ болсон бөгөөд энэ нь эзэмшлийг өв залгамжлагчид шууд шилжихээр тогтоосон заалт болсон байна.¹ 98 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт "Оюуны үнэт зүйл, эрхийг эзэмшилдээ авахад энэ хуулийн 89-94 дүгээр зүйлийн холбогдох хэсэг, заалт нэгэн адил хамаарна." гэсэн нь ойлгоход

төвөгтэй байдлыг үүсгэж байна. Эд юмсыг бодитойгоор эрх мэдэлдээ байлгадаг эзэмшлийг зөвхөн биет эд юмсын хувьд хэрэгжүүлдэг тухай эзэмшлийн үндсэн тодорхойлолттой энэхүү заалт нь зөрчилдөж байна. Эзэмшил нь зөвхөн биет юман дээр бодит байдлаар илэрдэг тул оюуны өмч болон эрхийг эзэмших нь боломжгүй зүйл гэж хуульчид үздэг. Тиймдээ ч энэхүү заалтын практик үйлчлэл үгүйсгэгдэх юм.

Үргэлжлэл дараагийн дугаарт

**МОНГОЛ УЛСЫН ИРГЭНИЙ
ХУУЛИЙН ТАЙЛБАР**
(Ерөнхий анги)

ХЭВЛЭГДЭН ГАРЛАА

**5 ШИРХГИЙГ
ХУДАЛДАН
АВБАЛ**

**1 ШИРХГИЙГ
БЭЛЭГ**

**НЭГ БҮРИЙН
ҮНЭ: 25000 төгрөг**

**УТАС: 317494, 319144
ФАКС: 315735, 315789**

**ХУУЛЬ ЗҮЙН
ҮНДЭСНИЙ ТӨВ**

¹ Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар (Ерөнхий анги), 2005 он, 401 дэх тал

ХАДГАЛАМЖ, ЗЭЭЛИЙН ХОРШООДЫН ДАМПУУРЛЫГ ТҮҮНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТТАЙ ХОЛБОН ТАЙЛБАРЛАХ НЬ

МӨХ-ны гишүүн өмгөөлөгч,
"Номин Холдинг" ХХК-ийн Эрх зүйн газрын дарга,
магистр Д.Түвшинтагир

Хадгаламж, зээлийн хоршооны эрх зүйн зохицуулалтын асуудал одоогоос гурав дөрвөн жилийн өмнө олны анхаарал татаж, төдийлөн сайн судлагдсан сэдэв байсангүй. Миний бие 2005 оны хавар МУИС-ийн Хууль зүйн сургууль дээр "Хадгаламж, зээлийн хоршооны эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох нь" сэдвээр магистрын зэрэг хамгаалсан бөгөөд үүнээс хойш нэг жилийн дараа хадгаламж, зээлийн хоршоод шил шилээ даран дампуурч эхэлсэн ба ийнхүү дампуурах гол шалтгаан нь хадгаламж, зээлийн хоршооны эрх зүйн зохицуулалт дутуу дулимаг боловсруулагдсантай холбоотой гэдэгтэй өнөөдөр хэн ч маргахгүй буйзаа.

Дэлхий нийтэд анх XVIII-XIX зууны эхэн үед Баруун Европын Герман, Орос зэрэг оронд иргэд хамтран аж ахуйгаа эрхлэх зорилготойгоор хоршоодыг үйлдвэрлэл, газар тариалангийн чиглэлээр байгуулж эхэлсэн болох нь түүхэн баримтуудаар нотлогддог бөгөөд тэр хэмжээгээрээ эрх зүйн зохицуулалт нь өнөөг хүртэл боловсронгуй болж ирсэн байна.

Харин манай улсын хувьд 1959 онд эхэлсэн нэгдэлжих хөдөлгөөнөөр төр засгийн зүгээс хүчээр дарамтлан иргэдийн хувийн малыг нийгэмчилэх журмаар нэгдэл гэх хоршоодыг байгуулж байснаас өөр энэ төрлийн үйл ажиллагааг эрхлэх туршлага, түүнийг зохицуулах эрх зүйн уламжлал төдийлөн байгаагүй гэхэд болно.

1998 онд анх "Хоршооны Тухай Хууль" батлагдаж, 2002 онд энэ хуулийн 48 дугаар зүйлд

"Хоршооны хадгаламж, зээлийн үйл ажиллагаа" хэмээх нэмэлт, өөрчлөлтийг оруулснаар хоршоодод энэ төрлийн үйл ажиллагааг эрхлэн явуулах эрхийг олгосон бөгөөд "Иргэний хууль"-ийн 451-456 дугаар зүйл, заалт, 1995 онд батлагдаж мөрдөгдсөн "Банк эрх бүхий хуулийн этгээдийн мөнгөн хадгаламж, төлбөр тооцоо, зээлийн үйл ажиллагааны тухай хууль" зэрэг тоолбол гарын таван хуруунд багтах эхдэн хуулиар хадгаламж, зээлийн хоршоодтой холбогдон үүсэх эрх зүйн харилцааг зохицуулж ирсэн билээ.

Иргэний хуульд хоршоог ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд гэж тодорхойлон хэрэг дээрээ ашиг олох, мөнгө хүүлэх зорилготой хадгаламж, зээлийн үйл ажиллагааг хоршооны гишүүд хоорондоо нэгдээд багаахан хэмжээний мөнгөн хөрөнгийг хадгаламж хэлбэрээр хуримтлуулсны үндсэн дээр гишүүддээ зээл олгох журмаар хамтарч аж ахуйгаа эрхлэх боломжтой мэтээр явцуу сэтгэж, хуулийн зохицуулалт хийсэн нь ихээхэн эндүүрэл болж иргэдийн гар дээрх бэлэн мөнгөний урсгалыг хэт өндөр хүү амлан төвлөрүүлж, өвжин залтай нэг нь хуулийн цорхойгоор бусдын мөнгийг луйвардах замыг нь нээж өгсөн гэхэд хилсдэхгүй.

Гавьяат хуульч, эрдэмтэн судлаач Б.Чимид "Хоршоог ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд гэсэн хэдий ч ашиг олох зорилгод захирагдмал байгаа нь илт санхүү зээлийн хоршоо мөнгө хүүлж байгааг хэрхэн ойлгох вэ? гэдгийг судлууштай" хэмээн санал дүгнэлтээ бичсэн байдаг нь өнөөдрийг хүртэл хуульчдын дунд нэг мөр болоогүй маргаантай

асуудлуудын нэг байсаар байна.

Хадгаламж, зээлийн хоршоодын дампуурал нь "Хоршооны тухай хууль"-д хадгаламж, зээлийн хоршоодын үйл ажиллагаатай холбогдон үүсч болох эрсдэлийн талаарх зохицуулалтауд огт тусгагдаагүйгээс гадна тодорхой бус заалтууд нилээдгүй байсантай холбоотой.

Тухайлбал: 1. Хадгаламж, зээлийн хоршоонд гишүүнээр элсэх хувь хөрөнгийн хэмжээг тодорхой зааж өгөөгүйгээс ихэнх хоршоод 1000-10000 төгрөгийн хураамж авч тухайн иргэнийг хоршоонд элсээд тооцон, зээл олгох, хадгаламж авах үйл ажиллагааг явуулж байсан нь эрсдэл даах өөрийн хөрөнгөгүй, ямар нэгэн хөрөнгийн баталгаагүйгээр үйл ажиллагаа явуулах эрх зүйн орчныг бүрдүүлсэн гэхэд болно.

Гэтэл хөрш зэргэлдээ ОХУ-д хадгаламж, зээлийн хоршоонд гишүүнээр элсэх иргэний заавал оруулах хувь хөрөнгийн хэмжээг хоршооны дүрмээр зохицуулах бус тухайлан хуулиндаа зааж өгсөн байдаг нь хоршооны өөрийн хөрөнгийг нэмэгдүүлэх, тэр хэмжээгээрээ хоршоог эрсдэл даах чадвартай болгох ач холбогдолтой байна.

"Хоршооны тухай хууль"-ийн 5.3-т "Хадгаламж, зээлийн хоршоо үйл ажиллагааныхаа улмаас бий болсон үүргийг өөрийн хөрөнгөөр хүлээнэ" гэж заасан нь нийлүүлсэн хувь хөрөнгө гэх юмгүй хоршоодын өндөр хүүнд хууртаж мөнгөө хадгалуулсан иргэдийг луйвардах нөхцөлийг бүрдүүлж, тэдгээр хоршоодод хоосон хүнд хоёр чихнээсээ өөр өгөх юмгүй гээд сууж байх боломжийг олгосон юм.

¹ Б.Чимид. Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал. 2 дугаар дэвтэр, УБ., 2004 он, 105 дэх тал

Хэдийгээр мөн хуулийн 5.2-т "Хоршооны эд хөрөнгө хүрэлцэхгүй тохиолдолд түүний үүргийг гишүүд нөхөж хариуцна" гэж заасан байдаг боловч аль ч дампуурсан хоршоодын гэм буруутай гэх гишүүд иргэдийг хохироосон төлбөрөө бүрэн барагдуулах хэмжээнд нөхөж хариуцлага хүлээсэн нь үгүй билээ.

2. "Хоршооны тухай хууль"-ийн 49.1.3-т "хадгаламж авах, зээл олгох зар сурталчилгаа хийсэн бол хоршоог 50000-250000 хүртэл төгрөгөөр торгоно" гэсэн хариуцлагын тухай заалтын цоорхойг хоршоод ашиглаж, олон нийтийн хэвлэл мэдээллээр бодит амьдралд нийцэмгүй өндөр хүү урамшуулал амлан рекламдаж их хэмжээний мөнгөн хөрөнгө хуримтлуулж, хэвлэл мэдээллийн байгууллагууд ч энэ реклам сурталчилгаанаас чамгүй ашиг олсон.

Зөвхөн торгох төдийгөөр хуулийн хариуцлагын заалтыг хязгаарлаж, ийм төрлийн зөрчил гаргасан хоршоодын үйл ажиллагааг зогсоох, татан буулгах хүртэл арга хэмжээ авах, хуулиар хориглосон зар сурталчилгаа хийсэн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслэлүүдэд хуулийн хариуцлага хүлээлгэх заалтуудыг орхигдуулснаас дээрх байдлыг улам даамжруулсан билээ.

Үүний зэрэгцээ Улаанбаатар хотын Сүхбаатар, Чингэлтэй дүүргийн шүүх дээр 2005 онд хадгаламж, зээлийн хоршоодтой холбогдох иргэний хэргүүдийг судалсан байдлаас дүгнэлт хийж үзэхэд Хоршооны тухай хуулийн

цоорхойгоос гадна 2002 онд батлагдаж мөрдөгдсөн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн зарим зүйл, заалтыг ашиглан зээлдэгч гишүүд нь зээлээ төлөлгүй хугацаа хожих үүднээс шийдвэр гүйцэтгэлийн шатанд хэргийг удаашруулах боломж байгааг сайн ашиглагдаас үйл ажиллагаа нь доголдох бас нэг шалтгаан болсон байна.

Тухайлбал, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд төлбөр төлөгчийн хураагдсан эд хөрөнгийг албадан дуудлага худалдаагаар борлуулахтай холбогдох үнэлгээний асуудлаар төлбөр төлөгч нь 1) үнэлгээ тогтоосон өдрөөс хойш 7 хоног, 2) албадан дуудлага худалдаа явагдснаас хойш 7 хоногийн дотор зөвхөн үнэлгээтэй холбогдох асуудлаар гомдол гаргана гэж гомдлын хугацааг 2 хувилбараар тогтоож өгснөөс үүдэн шинжээчийн үнэлгээ хийгдэх, албадан дуудлага худалдаа явагдаж дуусах хүртэл нилээдгүй цаг хугацаа өнгөрсны дараа дахин үнэлгээг хүчингүй болгохоор төлбөр төлөгч шүүхэд хандах нь сүүлийн жилүүдэд эрс ихэсчээ.

Зүй нь үнэлгээ тогтоосон өдрөөс хойш 7 хоногийн дотор шүүхэд хандах эрхтэй байх ганц хувилбартай байх нь зохимжтой бөгөөд үнэлгээний асуудлыг албадан дуудлага худалдаанаас өмнө шийдвэрлэх нь шийдвэр гүйцэтгэлийн ажиллагааг шуурхай болгох, төлбөр төлөгчийн хариуцлагыг өндөржүүлэхэд ихээхэн ач холбогдолтой юм.

Түүнчилэн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд "шийдвэр

гүйцэтгэлийн ажиллагаанд хэрхэн, ямар үе шаттайгаар хяналт тавих, төлбөр төлөгч, төлбөр авагчийн зүгээс гаргасан гомдлыг ямар албан тушаалтан эцэслэн шийдвэрлэх талаар тодорхой бус зүйл, заалт нэлээдгүй байдгаас эрх бүхий албан тушаалтнууд нь зөрүүтэй шийдвэр гаргах, нэг нь нөгөөгийнхөө шийдвэрийг үгүйсгэх зэрэг хүндрэлүүд байнга шахам учирдгаас шийдвэр гүйцэтгэлийн ажиллагаа туйлын удааширч, иргэд, аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагааг ихээхэн чирэгдүүлдэг билээ.

Эцэст нь дүгнэхэд манай улсад л хадгаламж, зээлийн хоршоодын үйл ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт сайн боловсрогдоогүй цоорхой ихтэйгээс улбаалан өнөөдрийн эмгэнэлт байдалд хүрээд байгаагаас бус Канад болон Баруун европын өндөр хөгжилтэй орнуудад иргэд нь хоршоодод итгэдэг, мөнгөн хадгаламж, төлбөр тооцоо, зээл гэх мэтийн байнгын хэрэгцээгээ хоршооны үйл ажиллагаагаар дамжуулан шийдвэрлэдэг байна.

Өнөөдөр манай улсад нилээд олон тооны хадгаламж, зээлийн хоршоо Санхүүгийн зохицуулах хорооны хяналтан дор ажиллаж, цаашид ч аж ахуйн үйл ажиллагааны энэ төрлийг эрхлэх нь дамжиггүй тул хуульчид маань хадгаламж зээлийн хоршоодын эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох талаар судалгааны ажил хийж, санал бодлоо улам илүү илэрхийлээсэй гэж хүсч байна.

ИБУИНВУ ба Монгол Улсын жишгийн эрх зүй (харьцуулалт)

Энэ асуудлыг шийдэх гарц маш их байна. Гэхдээ надад ядаж ганц прецедент үзүүлээч. Тэгвэл би тэр сонголтыг хүлээн зөвшөөрөе.

Эзэн хаан Жэймс I.

Удиртгал

Жишиг хэмээх ойлголтыг бид зөвхөн хэм хэмжээ тогтоосон шүүхийн шийдвэр гэдэг утгаар ойлгож болохгүй юм. Бид өдөр тутам бусадтай харилцахдаа хийсэн үйлдлээрээ бусдад буруу ойлголт төрүүлэхгүй, хэлсэн үг минь хүнийг гомдоочихгүй хэмээн цаг тутам бусдын эрх чөлөөг хүндэтгэсэн буюу өөрийн нэр хүндээ хамгаалдаг. Магадгүй хэт задгай, бусдын эрх чөлөөг өөрийн эрх чөлөөгөөр хязгаарлахыг оролдсон харилцаа бий болгож, эмх замбараагүй байдал үүсгэхгүйн тулд, тэр дундаа эрх зүйт төрийн дэг жаягийг тогтоохын тулд амьдралын ийм хэвшил байх ёстой бизээ. Хүний өөрийгөө бусдад илэрхийлж байгаа байдал нь тэр хүн ба бусад этгээд хоорондын харилцааны хэв маяг, зохицуулалтыг бий болгож өгдөг байна. Жишээ нь, "А бол нас тогтсон хүн. Гэхдээ А бол их хөгжилтэй, залуу сэтгэлгээтэй, залуучуудтай онигоо ярьж инээлдэх дуртай, нөхөрсөг хүн учир түүнтэй харилцахад чөлөөтэй байж болдог" гэсэн ойлголт авсан А-гийн ажлын хүмүүс түүнтэй чөлөөтэй харилцах боломжтой. Харин "Б бол залуу хүн хэрнээ ууртай, албархуу, хөмсгөө зангидсан эр" гэсэн ойлголт авсан Б-гийн эргэн тойрныхон Б-тэй харилцахдаа зайлсхийхийг эрмэлзэх буюу харилцахдаа албархуу маягаар харилцах болно. Иймээс А болон Б-гийн эргэн тойрны

ХЗҮТ-ийн ОУЭЗС-ын эрдэм шинжилгээний ажилтан, докторант Б. Гүнбилэг

хүмүүсийн харилцаанд мөрдөгдөх зохицуулалтад тэдний өөрсдийн үйл хөдлөл, яриа харилцааны жишиг тогтоож өгч байна гэж хэлж болно. Үүнтэй адилаар байгууллагын дарга өрөөндөө тамхи татдаг бол бусад албан хаагч "өрөөндөө тамхи татаж болдог" гэсэн ойлголтаар тухайн байгууллагын хууль бус дотоод журмыг бий болгодог. "Албан тасалгаандаа тамхи татаж болохгүй" гэсэн хориглолтыг парламент хууль батлан тунхагласан ч гэсэн нийгмийн харилцааг нарийвчилан зохицуулах буюу байгууллага бүр дээр хяналт тогтоож чаддаггүй учир тухайн тохиолдолд нийцсэн жишгээр зохицуулагдах шаардлага гардаг байна.

Жишиг ба хууль хоёрыг эх сурвалжийн хувьд харьцуулахад хууль нь тухайн хууль тогтоогчийн хуулийн үйлчлэлийн хүрээнд бүх нийтээр дагаж мөрдөх нийтлэг шинжтэй, жишгийг бодвол тогтвортой эх сурвалж бол жишиг нь эрх зүйн тогтсон зарчмуудын

дагуу тухайн цаг үеийн онцлог, хөгжлийг мэдэрч хөгжиж чаддаг уян зохицуулалт юм.

Тиймээс Монгол Улсын эрх зүйд жишгийн эрх зүйг онолын үндэстэй судалж, түүний нийгмийн хөгжилд үзүүлэх ач холбогдлыг нийт тогтолцоондоо хүлээн зөвшөөрч, соргогоор мэдэрч харьцуулсан эрх зүйд шамдан суралцах шаардлагатай байна.

ИБУИНВУ-ын шүүхийн жишгийн тухай ойлголт

Шүүхийн жишгийг судлахын тулд нэн түрүүнд Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Вант Улсын¹ Үндсэн хуулийн эрх зүйг, тэр дундаа Үндсэн хуулийг орлож чадахуйц хүчин чадал бүхий шүүхийн жишгийг судлах хэрэгтэй юм. Энэ нь судлаачдад шүүхийн жишиг гэдэг нь ердийн хуулиудыг орлож чаддагаас гадна мөн нийгмийн тулгуур харилцааг зохицуулагч үндсэн суурь хууль² болох Үндсэн хууль буюу конституцийг хэрхэн, яаж орлож чаддагийг ойлгоход дөхөм болно.

Нэгдсэн Вант Улсын эрх зүйн тогтолцоог судлахад нэн түрүүнд анхаарал татдаг зүйл бол "бичмэл Үндсэн хууль"-гүй гэх тодотгол. Үндсэн хуульгүй байж нийгмийн суурь харилцааг хэрхэн зохицуулж, төрийн эрх мэдлийг хэрхэн хуваарилдаг вэ гэдэг нь мэдээж хамгийн анхны асуулт болон гарч ирнэ. Өөрөөр хэлбэл, Хатан хаан, парламент, засгийн газар, шүүх гэх мэтийн төрийн институтууд ямар хууль зүйн үндэслэлээр өөрийн чиг үүргийг хэрэгжүүлэх вэ гэдэг нь гайхал төрүүлдэг.

Нэгдсэн Вант Улсад Үндсэн хуулийг орлож чадахуйц хууль зүйн

¹ Цаашид Нэгдсэн Вант Улс (НВУ) гэх. Их Британи Умард Ирландын Нэгдсэн Вант Улсын эрх зүйн тогтолцоог зөвхөн Английн эрх зүйгээр ойлгож болохгүйг анхаарна уу. Олон ном зохиолд Английн эрх зүйн тогтолцоо хэмээн тэмдэглэдэг Нэгдсэн Вант Улсын тогтолцоог бичсэн байх нь төвөгшөөдөг хүргэх аюултай. Нэгдсэн Вант Улс нь Англи, Шотланд, Уэльс, Умард Ирландаас бүрддэг Холбооны Улс юм.

² Үндсэн суурь хууль буюу Basic law ба Үндсэн хууль буюу Constitution (Конституци) хоёр нь ялгаатай ойлголтууд юм. Wikipedia-аас харна уу.

хүчин чадал бүхий эх сурвалжид 1215 оны Эрх чөлөөний их Харты, 1679 оны Хабеас Корпусын акт, 1689 оны оны Эрхийн тухай Билль, 1701 оны Титэм залгамжлах тухай хууль, 1911 оны ба 1949 оны Парламентын тухай хууль, 1981 оны Иргэншлийн тухай акт, 1983 оны Ардын төлөөлөгчдийн акт, 2000 оны Нутгийн удирдлагын тухай акт зэрэг эх сурвалжууд багтана¹. Эдгээр статутаас гадна заншил, шүүхийн жишиг, олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээ, эрдэмтэн, судлаачдын бүтээл, үзэл санаа, шударга ёсны зарчим, сүм хийдийн эрх зүй, иргэний эрх зүйн хэлцлүүд эх сурвалж болдог.

Эх сурвалжийн төрөл хооронд үйлчлэх хүчин чадлын тухайд судлаачид олон янзаар тайлбарладаг. "Шүүхийн жишиг нь бичмэл хуулийг² хүчингүй болгох чадалтай хэмээн эртний хуульчид үзэж байсан боловч 1688 оны Хувьсгалын дараа энэ ойлголт үйлчлэхээ больсон"³ гэх буюу "Одоогоос зуун тавиад жилийн өмнөөс шүүх парламентын ахыг хүлээн зөвшөөрч эхэлсэн юм"⁴ гэжээ. Он цагийн үед өөрөөр тодорхойлсон ч эдгээр хуульч бичмэл хууль шүүхийн шийдвэрээс илүү хүчин чадалтай гэдэгтэй санал нэгдсэн болно. Нөгөө талаас "хууль тогтоогч хууль батлах, нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журам зөрчин акт гаргасан бол тухайн акт буюу түүний

зарим хэсгийг шүүхийн шийдвэрээр хүчингүй болгож болно"⁵ гэж өөр хэсэг хуульчид үздэг.

"Хэрэв бичмэл хуулийн дагуу тухайн хэргийг шийдээд шударга үр дүнд хүрэхгүй гэж үзвэл шүүгч хууль тогтоогчийн зорилгод харшлахгүйгээр ямар эх сурвалж сонгон хэрэглэхээ шийдэх бүрэн эрхтэй"⁶ байдаг. "Бичмэл хууль байсаар байтал уг хуулийг эх сурвалж болгон хэрэглэхгүй байвал Нэгдсэн Вант Улсын Үндсэн хууль (бичмэл бус гэх) нь төрийн эрх мэдэл хуваарилах онолд тулгуурласан гэх шинжгүй болно. Парламент хууль баталж, шүүх түүнийг тайлбарладаг. Шүүх бичмэл хуулийг тайлбарлах буюу өөрөө хууль тогтоох эрмэлзэл нь ямар нэг субъектив ашиг сонирхлын үүднээс байвал шүүхэд итгэх нийтийн итгэлийг алдахад хүргэнэ".

Энэ мэтчилэн хуульчид Нэгдсэн Вант Улсын шүүхийн бүрэн эрхийг онцлон товойлгох буюу түүний үйл ажиллагааг шүүмжилсэн олон үзэл бодлыг уралдуулж байна. Эдгээр нь хоорондоо зөрчилтэй ч гэсэн ерөнхийдөө шүүхийн жишиг, бичмэл хууль хоёрыг нэг нь нөгөөгөөсөө илүү хүчин чадалтай хэмээн онцлон товойлгохгүй, хоёулаа ижил хүчинтэй хэмээн хүлээн зөвшөөрдөг.

Шүүх эрх мэдлийг хууль тогтоох эрх мэдэлтэй ийнхүү чиг үүргийн хувьд давхцуулсан

нь Нэгдсэн Вант Улсын өөрийн шүүхийн тогтолцоотой салшгүй холбоотой юм. Учир нь НВУ-д Үндсэн хуулийн шүүх гэж үгүй. Мөн дээд шүүх нь парламентын дээд танхим болох Лордын танхим юм⁷. Ингэхээр хууль тогтоох эрх мэдлийн дээд байгууллага нь парламент, шүүх эрх мэдлийн дээд байгууллага нь мөн парламент болж байгаа учраас шүүх, парламент хоёрын чиг үүрэг эцсийн шатанд давхцаж, шүүхийн хууль тогтоох үйл ажиллагаанд оролцохоор эрмэлзэж буй тэр хандлага, бодит байдал нь хууль тогтоох байгууллагын эрх мэдэлд халдсан буюу эрх мэдэл булаацалдсан шинжгүй болж байгаа юм. Өөрөөр хэлбэл, Лорд Диплокийн хэлсэнчилэн НВУ-ын төрийн тогтолцоог Montesquien төрийн эрх мэдэл хуваарилах онолд тулгуурласан гэж үзэх боломжгүй гэж хэлж болно.

1701 оны Титэм залгамжлах тухай хууль нь шүүхийн халдашгүй дархан байдал, шүүгчдийн тогтвортой ажиллах баталгааг "Шүүгчдийг хаан, хатан хаан, засгийн газрын аль нь ч албан тушаалаас нь дур мэдэн чөлөөлөх эрхгүй. Гагцхүү парламентыг хоёр танхимын нэгдсэн шийдвэрээр ажлаас чөлөөлж болно" гэжээ. Ингэхээр шүүгчид "quam diu se bene gesserint" буюу "тэд өөрөө өөрсдийгөө мэднэ" гэсэн номлолд захирагддаг гэж ойлгож болно⁸.

¹ Дубровин В. Н. Конституций зарубежных стран, Москва, 2001 г., С.8-48.

² Статут-Statute буюу парламентаар баталсан акт.

³ Лорд Рейдийн хэлсэн үг. Lord Reid in Pickin v British Railways Board [1974] AC 765.

⁴ Geoffrey Wilson, The Constitutional Role of the British Judge, Competition or Convergence "The Future of European Legal Culture" edited by Gunter Weick. p. 2.

⁵ Лорд Вилбелворсийн хэлсэн үг. Lord Wilberforce in Pickin v British Railways Board [1974] AC 765

⁶ Лорд Скармэний хэлсэн үг. Lord Scarman in Duport Steel Ltd v Sirs [1980] 1 WLR 142.

⁷ Лорд Диплокийн хэлсэн үг. Lord Diplock in Duport Steel Ltd v Sirs [1980] 1 WLR 142.

⁸ Лордын танхим нь иргэний хэргийн хувьд НВУ-ын хамгийн Дээд шатны шүүх бөгөөд эрүүгийн хэргийн хувьд Англи, Уэльс, Умард Ирландын Дээд шүүх болдог. Анх Лордын танхим Дээд шүүхийн чиг үүргийг хэрэгжүүлэхдээ Нийтийн танхимын саналыг авдаг байжээ. Харин 1399 оноос эхлэл Лордын танхим дангаар хэрэгжүүлж байна. Зургаан зуу гаруй жил үйлчилж буй энэ тогтолцоо 2008 оны 10 дугаар сараас эхлэн хууль тогтоох, шүүх эрх мэдлийн давахцлыг арилгахаар заасан 2005 оны 3 дугаар сарын 24-ний өдрийн Үндсэн хуулийг шинэчлэх хуулийн хүрээнд өөрчлөгдөж, НВУ-ын Дээд шүүхийг парламентаас тусад нь байгуулахаар болоод байна. Лордын танхимын Дээд шүүх нь хууль зүйн өндөр мэргэшилтэй 12 шүүгч лордоос бүрддэг. Зарим тохиолдолд Лорд Канцлер хуралд оролцох эрхтэй боловч одоогийн туршлагаас харахад бараг оролцдоггүй. Шүүгч лордыг Ерөнхий сайдын санал болгосноор Хатан хаан томилдог. Тэдгээрийн ихэнх нь Давж заалдах шатны шүүхэд ажиллаж байсан туршлагатай шүүгчид байдаг байна. Шүүгч лорд болсноор тэд зөвхөн Дээд шүүхийн шүүгч байгаад зогсохгүй хууль тогтоох үйл ажиллагаанд оролцох эрхтэй юм. Гэсэн хэдий ч яг шүүгч байх хугацаандаа хууль тогтоох үйл ажиллагаанд бараг оролцдоггүй ба харин шүүгч лордын ажлаас чөлөөлөгдсөний дараа Лордын танхимын гишүүний хувьд хууль тогтоох үйл ажиллагаанд идэвхтэй оролцдог байна. Эндээс харахад шүүгч-лордоор томилогдон ажиллах хугацаандаа Монтеスキегийн эрх мэдэл хуваарилах онолыг хүндэтгэн шүүх, хууль тогтоох эрх мэдлийг аль болох давхцуулахгүй байхыг зорьж ажилладаг байна. Нөгөө талаас шүүгч-лордын ажлаас чөлөөлөгдсөнгөөр уг шүүгчийг ажилгүй болохгүй ба лордын танхимын гишүүн хэвээр байж, амьдралынхаа үлдсэн хугацаанд хуулийн дагуу бүрэн эрх эдэлж, хараат бусаар амьдрах боломжоор хангаж өгдөг байна. Шүүгч Лордуудын үйл ажиллагаа 1876 оны Давж заалдах шатны шүүхийн харьяаллын тухай хуулиар зохицуулагддаг. (www.parliament.uk. Хамгийн сүүлд 2007.05.08-нд зочилсон)

⁹ Geoffrey Wilson, The Constitutional Role of the British Judge, Competition or Convergence "The Future of European Legal Culture" edited by Gunter Weick. p.3.

Гэвч энэ нь хэлбэрийн төдий тодорхойлолт юм. Учир нь шүүгчийг, ялангуяа дээд шатны шүүхийн шүүгчдийг Лорд Канцлер, эсвэл Ерөнхий сайдын санал болгосноор томилдог. Энэ хоёр албан тушаал нь хоёул улс төрийн албан тушаал гэдгийг дурдах нь зүйтэй. Тиймээс НВУ-ын шүүгчид, тэдний гаргаж буй шийдвэрт улс төрийн сонирхол нөлөөлдөггүй, тэд жинхэнэ хараат бус хуульчид гэж хэлэх аргагүй юм. Монгол Улсын хувьд ч Ерөнхийлөгч шүүгчдийг томилдог нь зарим үед, нэн ялангуяа ерөнхий шүүгчийг томилоход нийгмийн зүгээс хардлага үүсгэж болно. Гэхдээ Ерөнхийлөгч нь Дээд шүүхийн санал болгосон шүүгчийг Ерөнхий шүүгчид томилдог юм¹.

НВУ-д Үндсэн хуулийн шүүхийн үүргийг ердийн шүүх гүйцэтгэдэг. Энэ нь АНУ-ын Дээд шүүхийн чиг үүргээс өргөн цар хүрээтэй ойлголт юм. Учир нь АНУ бичмэл Үндсэн хуультай учраас Дээд Шүүхийн шийдвэр, түүнээс үүсэх шүүхийн жишиг бичмэл Үндсэн хуулийн хүрээнд гарна. Гэтэл НВУ-д тодорхой томыёолсон Үндсэн хууль үгүй учир Үндсэн хуулийн зарчим, ерөнхий суурь үзэл баримтлал, зохицуулалтыг шүүхийн шийдвэрээр тодорхойлох шаардлагатай. Тухайлбал, Лордын танхимын R v Secretary of State for Transport, ex parte Factortame Ltd (No2) [1991] 1 AC 603 хэргийн шийдвэрт Европын нийгэмлэгийн гэрээнд нийцээгүй НВУ-ын хуулиуд хүчингүй гэсэн хууль зүйн дүгнэлт гаргажээ.

Иймээс бичмэл Үндсэн хуульгүй энэ орон шүүхийн шийдвэрийн дагуу Үндсэн хуулийн

эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгож байгаа юм. АНУ-ын Дээд шүүх ч гэсэн Үндсэн хуульд нөлөөлөхүйц шийдвэрүүд² гаргадаг боловч энэ нь материаллаг эрх зүйгээр нэгэнт баталгаажсан, өөрөөр хэлбэл, Үндсэн хуульд заасан нөхцөлд тохируулан гаргасан тайлбар буюу хоёрдагч шинжтэй зохицуулалт болдог. Харин НВУ-ын шүүхийн хувьд улс нь өөрөө бичмэл Үндсэн хуульгүй, түүний зохицуулалт нь төрөлжүүлэн эмхэтгээгүй учраас Үндсэн хуулийг өөрийг нь орлож чадахуйц дээд хүчин чадалтай шийдвэр гаргадагаараа онцлог юм.

Өөр нэгэн анхаарах зүйл бол Европын нийгэмлэгийн 1972 оны актад заасны дагуу НВУ-ын хуулийг Европын нийгэмлэгээс гаргасан хуульчилсан актуудад нийцүүлэх үүрэг нь НВУ-ын шүүхэд ногдож байна. Учир нь НВУ-ын олон улсын гэрээ нь түүний дотоод дахь хуулийг өөрчлөх, хүчингүй болгох эрхгүй юм. Тиймээс шүүх энэ ажиллагаанд оролцож, өөрийн шийдвэрээр олон улсын гэрээг дагаж мөрдүүлэх дотоодын хуулийг хүчингүй болгох бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэгч болдог байна.

Монгол Улсын шүүхийн жишгийн тухай ойлголт

Монгол Улсын хувьд УИХ олон улсын гэрээг соёрхон баталдаг.³ Ингэснээр Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь соёрхон баталсан буюу нэгдэн орсон тухай хууль хүчин төгөлдөр болмогц дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн адил үйлчилнэ⁴. Мөн Үндсэн хуулийн Цэц нь Монгол Улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээг соёрхон

баталсан тухай хуулийг хүчингүй хэмээн шийдвэр гаргах эрхтэй⁵. Ерөнхийдөө хууль, зарлиг, Улсын Их Хурал, Ерөнхийлөгчийн бусад шийдвэр, түүнчилэн Засгийн газрын шийдвэр, Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж Үндсэн хуулийн Цэц шийдвэр гаргахдаа Үндсэн хуулийг гол эх сурвалжаа болгодог. Харин Үндсэн хууль нь өөрөө ерөнхий, аливаа харилцааг нарийвчилан зохицуулаагүй байдаг учраас Үндсэн хуулийн Цэцгийн гишүүд нь өөрийн үйл ажиллагаандаа ололын мэдлэг түлхүү хэрэглэдэг. Энэ нь Үндсэн хуулийн Цэц шүүхийн жишиг бий болгодог гэсэн дүгнэлтэд гарцаагүй хүргэж байгаа юм. Өөрөөр хэлбэл, шүүгч эрх зүйн материаллаг эх сурвалжийг өөрсдийн ололын мэдлэг, дотоод итгэлээрээ нөхөж өгч байгаа тэр тохиолдолд нь шүүхийн жишиг үүсэх нэг нөхцөл болдог билээ.

Монгол Улсын Дээд шүүхийн хувьд Үндсэн хуулиас бусад хуульд тайлбар хийдэг⁶. Улсын Дээд шүүхийн шийдвэр шүүхийн цэцийн шийдвэр байх бөгөөд түүнийг бүх шүүх, бусад этгээд заавал биелүүлнэ. Хэрэв Улсын Дээд шүүхийн шийдвэр хуульд харшилбал түүнийг Улсын дээд шүүх өөрөө хүчингүй болгоно. Улсын Дээд шүүхийн тайлбар хуульд харшилбал хуулийг дагаж биелүүлнэ⁷.

Хэрэв Улсын Дээд шүүхийн тайлбарыг түүний шийдвэр гэж үзвэл тайлбарыг бүх шүүх, бусад этгээд заавал биелүүлэх болж байгаа юм. Дээд шүүхийн тайлбар нь ихэнхдээ хууль зүйн зарчмыг биш, нэр томьёог хэрээн ойлгохыг

¹ Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн 51 дугаар зүйлийн 2-т "Шүүхийн ерөнхий зөвлөлөөс Улсын дээд шүүхийн шүүгчдийг Улсын Их Хуралд танилцуулснаар, бусад шүүхийн шүүгчдийг Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн санал болгосноор тус тус Ерөнхийлөгч томилоно. Ерөнхий шүүгчийг Улсын дээд шүүхийн санал болгосноор гишүүдийнх нь дотроос зургаан жилийн хугацаагаар Ерөнхийлөгч томилно" гэжээ. Мөн Монгол Улсын 2002 оны Шүүхийн тухай хуулийн 15 дугаар зүйлийн 6-ийн 6-д "Дээд шүүх нь Улсын Дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгчээр томилуулах шүүгчийн санал болгох эрхтэй" гэжээ.

² Жишээ нь 1803 оны Мэдисоны хэрэг. Онц чухал ач холбогдолтой хорин хэргийг Харьцуулсан эрх зүйн схем номноос харна уу.

³ Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн 25 дугаар зүйлийн 1 дүгээр заалтын 15 дахь хэсэгт ингэж заасан.

⁴ Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлийн 3-ийг хар.

⁵ Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн 66 дугаар зүйлийн 4-т зааснаар "Хууль, зарлиг, Улсын Их Хурал, Ерөнхийлөгчийн бусад шийдвэр, түүнчилэн Засгийн газрын шийдвэр, Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж Үндсэн хуулийн цэц шийдвэр гаргавал зохих хууль, зарлиг, батламж, шийдвэр хүчингүй болно" гэжээ. Мөн Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлийн 4-т "Монгол Улс Үндсэн хуульдаа харшилсан олон улсын гэрээ, бусад баримт бичгийг дагаж мөрдөхгүй" гэж заасан.

⁶ Монгол Улсын 2002 оны Шүүхийн тухай хуулийн 15 дугаар зүйлийн 6-ийн 5-д "Монгол Улсын Дээд шүүх нь Үндсэн хуулиас бусад хуулийг нэг мөр ойлгож, зөв хэрэглэх талаар албан ёсны тайлбар Цаашид хуулийн тайлбар гэх/ гаргах эрхтэй" гэжээ.

⁷ Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн 50 дугаар зүйлийн 2-т ингэж заасан.

тайлбарласан байдаг бол Үндсэн хуулийн Цэцийн дүгнэлт нь нэр томьёоны болон зарчмын ач холбогдолтой тайлбар мөн цаашид дагаж мөрдөх хүчин чадалтай бүхэл бүтэн бие даасан зохицуулалтыг бий болгож, өөрөөр хэлбэл, цаана нь Үндсэн хуулийн эрх зүйн тодорхой харилцаа байж, тэр харилцаа нь бусад хуулийн хэрэгжилтэд нөлөөлж чадахуйц байдаг учраас шүүхийн жишгийн шинжийг агуулдаг гэж хэлж болно.

Мөн "Монгол Улсын Улсын дээд шүүх, бусад шүүх нь Үндсэн хуульд нийцээгүй, албан ёсоор нийтлэггүй хуулийг хэрэглэх эрхгүй" юм. Гэхдээ үүнийг Монгол Улсын шүүхийн хэрэглэх цорын ганц эх сурвалж нь Монгол Улсын албан ёсоор нийтлэгдсэн хууль гэж ойлгож болохгүй. Ялангуяа иргэний эрх зүйн харилцаанд "Шаардлагатай бол шvvх иргэний хэрэг, маргаан шийдвэрлэх буюу иргэний эрх зүйн бусад харилцааг зохицуулахад Монгол Улсын Үндсэн хууль, бусад хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээнд харшлаагүй гадаад улсын хууль, эрх зүйн болон олон улсын нийтээр хвлэн зөвшөөрсөн заншлын хэм хэмжээг хэрэглэж болно" гээд цааш нь "Монгол Улсын эрх зүйн хэм хэмжээнд ямарваа нэгэн эрх зүйн харилцааг тодорхойлоогүй, эсхүл түүнийг өөр нэрийн дор ялгаатай агуулгаар тодорхойлсон бөгөөд Монгол Улсын эрх зүйн хэмжээг тайлбарлах аргаар тодорхойлж болохооргүй бол түүний эрх зүйн ангиллыг тогтооход тухайн эрх зүйн харилцаа зохицуулсан гадаад улсын эрх зүйн хэм хэмжээг харгалзаж болно"

гэжээ. Мөн "Шvvх, арбитр гадаад улсын хуулийг хэрэглэхдээ түүний хэм хэмжээний агуулгыг тэдгээрийн албан ёсны тайлбар, хэрэглэдэг практикт нийцүүлэн тогтооно" гэжээ.

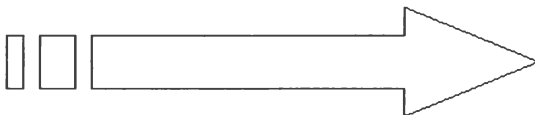
Гадаад улсын эрх зүйн хэм хэмжээ гэдэгт тухайлбал, ИБУИНВУ-ын эрх зүйн хэм хэмжээ, эх сурвалжийг аваад үзвэл парламентаар батласан хууль буюу статус, олон улсын гэрээ, заншил, шүүхийн жишиг, хүлээн зөвшөөрөгдсөн хуульчдын бтээл зэргийг эх сурвалжид тооцсон байдаг. Иймээс Монгол Улсын шүүх хуульд заасан энэхүү үндэслэлээр шүүхийн жишиг хэрэглэж болно. Мөн Иргэний хуульд заасан зөрөөтэй хэм хэмжээнүүд тухайн гадаад улсын жишиг хэрэглэж болохыг үгүйсгээгүй гэж хэлж болно. Тухайлбал, Иргэний хуулийн 546.1-д "Иргэнийг сураггүй алга болсонд тооцох, нас барсан гэж зарлахад тухайн этгээд алга болохоосоо өмнө, амьд байгаа тухай хамгийн сүүлчийн мэдээ ирэх үед харьяалагдаж байсан улсын хуулийг баримтална" гэсний харьяалагдаж байсан улсын шүүхийн жишгээр энэ холбогдлын зүйлийг тодорхойлж болж байгаа юм⁵.

Аливаа оронд Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэр нь үргэлж заавал дагаж мөрдөгдөх хууль зүйн хүчин чадалтай жишгийн хэм хэмжээг бий болгодог. Монгол Улсын хувьд ч мөн адил Үндсэн хуулийн цэцийн шийдвэр нь эцсийн бөгөөд заавал биелэгдэх хүчин чадалтай⁶.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц 2005 оны гуравдугаар сарын 31-ний өдрийн 2/02

дүгнэлтээрээ, УИХ тус дүгнэлтийг хвлэн зөвшөөрснөөр Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1.6 дахь буюу 4.1.1., 4.1.6 заалтыг хичингүй болгожээ. Ингэснээр захиргааны хэргийн шvvх нь "Дараах байгууллага, албан тушаалтнаас гаргасан захиргааны хууль бус актад холбогдох маргааныг хянан шийдвэрлэнэ" гэсэн заалтын хариуцагч байгууллагын нэрийн жагсаалтаас "Монгол Улсын Засгийн газар", "Сонгуулийн ерөнхий хороо"-г хасчээ. Энэ шийдвэр зөв vv, буруу юу? хэмээн хуульчид өөрсдийн санал бодлоо илэрхийлэхэд эрдэмтэн багш Б.Чимид "Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх асуудлаар Цэц дүгнэлт гаргах нэн тодорхой хязгаартай эл эрхийг дүн зоргоороо өргөсгөж сонгуулийн төв байгууллагатай холбоотой бүх маргааныг Цэц шийдвэрлэх ёстой гэж дангаар өмчлөн "дархалсан" нь үнэхээр хэтрүүлэг болжээ" хэмээжээ. Мөн судлаач Т. Алтангэрэл "Үндсэн хуулийн биш, гэхдээ захиргааны эрх зүйн шинж чанартай маргаан байвал үнийг захиргааны хэргийн шvvхээр хянан шийдвэрлүүлэх арга зам нээлттэй байх ёстой" гэж эрдэмтэн багшийн санааг дэмжсэн байна.

Шүүхийн жишгийг харьцуулан судлахын тулд ИБУИНВУ-ын шүүхийн тогтолцооноос Английн тогтолцоог сонгон авч, Монголын шүүхийн тогтолцоотой харьцуулан судлах хэрэгтэй гэж үзсэний үндсэн дээр хоёр тогтолцоон дахь шүүхийн жишгийн бүтэц, хүчин чадал, хамрах хүрээг тодорхойлвол дараах үр дүнд хүрч байна.

¹ Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн 50 дугаар зүйлийн 3-т ингэж заасан

² Монгол Улсын 2002 оны Иргэний хуулийн 540 дүгээр зүйлийн 1-т ингэж заасан.

³ Монгол Улсын 2002 оны Иргэний хуулийн 540 дүгээр зүйлийн 3-т ингэж заасан.

⁴ Монгол Улсын 2002 оны Иргэний хуулийн 541 дүгээр зүйлийн 1-т ингэж заасан.

⁵ Б. Гүнбилэг, А. Төмөр "Жишгийн эрх зүй ба Харьцуулсан эрх зүйн зарим асуудал". УБ

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн

⁷ "Цэцийн шийдвэр зөв vv, буруу юу?" Т.АЛТАНГЭРЭЛ (2005.9.19) Өнөөдөр сонин.

Шүүхийн жишгийн харьцуулалт (Монгол, Англи)*

Монгол

1. Эцсийн шатны шүүх нь бие даасан тусдаа байдаг.
2. Шүүхийн шийдвэр зөвхөн ratio decidendi-гээс бүрдэнэ. Иймд шүүхийн жишиг зөвхөн ratio-д үндэслэнэ.
3. Шүүхийн жишгийн үйлчлэх хугацаа нь хууль зүйн техникийн хувьд зөвхөн тухайн шийдвэрийн үндэс болосон хуулийн үйлчлэх хугацаатай ижил байх ёстой.
4. Шүүхийн тогтолцоо шатлан захирах хэлбэртэй байдаг учир шүүхийн дээрээс доош чиглэлтэйгээр үйлчилнэ. Ингэхдээ давж заалдах шатны шүүхийн чиг үүрэг харьцангуй бага.
5. Эцсийн шатны шүүх өөрийн гаргасан жишгээ хүчингүй болгодог.
6. Эцсийн шатны шүүх Үндсэн хуулийн чиг үүргийг хэрэгжүүлдэггүй.
7. Шүүхийн жишгийн үйлчлэх хүрээ нь Монгол Улсын хуулийн үйлчлэх хүрээ байдаг.
8. Stare decisis зөвхөн Дээд шүүхийн хуульд тайлбар хийсэн тогтоолд үйлчилнэ.

Англи

1. Эцсийн шатны шүүх нь парламентын нэг хэсэг байдаг.
2. Шүүхийн шийдвэр ratio decidendi, obiter dictum хэсгээс бүрдэнэ. Иймд шүүхийн жишиг шаардлагагүй тохиолдолд obiter-т үндэслэнэ.
3. Шүүхийн жишгийн үйлчлэх хугацаа хуулиас шалтгаалахгүй, тогтвортой үйлчилнэ.
4. Шүүхийн тогтолцоо шатлан захирах хэлбэртэй байдаг учир шүүхийн тогтолцорд дээрээс доош чиглэлтэйгээр үйлчилнэ. Ингэхдээ давж заалдах шатны шүүхийн чиг үүрэг харьцангуй бага.
5. Эцсийн шатны шүүх өөрийн гаргасан жишгээ хүчингүй болгодог.
6. Эцсийн шатны шүүх Үндсэн хуулийн чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг.
7. Шүүхийн жишгийн үйлчлэх хүрээ нь Английн хуулийн үйлчлэх хүрээгээр тогтохгүй нийтлэг эрх зүйт орнуудад эх сурвалж болдог.
8. Stare decisis бүх шатны шүүхийн шийдвэрт үйлчилнэ.

Хууль зүйн техникийн хувьд Монгол Улсын Дээд шүүхийн тогтоол нь уг тогтоолыг гаргах үндэс болсон хууль хүчингүй болоход хамтдаа хүчингүй болох ёстой боловч одоо үйлчилж буй туршлагаас харахад энэ нь хэрэгжихгүй байна. Тухайлбал, 2002 оны Эрүүгийн хуулийг шүүхэд хэрэглэхийн тулд 1987 оны Эрүүгийн хуульд өгсөн тайлбарыг хэрэглэсээр байна.

Дүгнэлт

ИБУИНВУ-ын шүүхийн жишгийг өөрийн улсын шүүхийн жишигтэй харьцуулан судалсны эцэст дараах дүгнэлтэд хүрч байна.

1. Монгол Улсын шүүхийн тогтолцоонд Үндсэн хуулийн шүүх болон Улсын Дээд шүүх хоёр тус тусдаа бие даасан байдлаар оршдог. Харин НВУ-ын хувьд Үндсэн хуулийн шүүх, Дээд шүүх, парламент гурав нь нэг байгууллага болдог учраас энэ байгууллагын

гаргаж буй шийдвэрийн төрлөөс шалтгаалан нийтээр дагаж мөрдөх хууль, төсөөтэй хэрэгт дагаж мөрдөх шүүхийн жишиг, Үндсэн хуульд харш шийдвэр гаргасан тухай шийдвэрийг тус тусад нь ялган үзэж, судлах шаардлага гарч байна. Лордын танхимын шүүн таслах жилиллагааны хүрээнд гарч буй шийдвэрийг нийтээр дагаж мөрдөх хүчин чадал бүхий шийдвэр буюу нийтийн эрх зүйн, тэр дотроо Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээнд гарсан шийдвэрийг нь манай Үндсэн хуулийн Цэцийн шийдвэртэй харьцуулан үзэж болох ба харин бусад салбар эрх зүйд гарч буй шийдвэрийг Дээд шүүхийн шийдвэртэй харьцуулан үзэх боломжтой байна. Ингэхдээ үүнийг Монгол Улсын Дээд шүүхийн тайлбараас бусад тохиолдолд авч үзэх ёстой.

Аль ч улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэр бүх нийтээр заавал дагаж мөрдөх хүчин чадалтай шийдвэр байдаг бөгөөд

тиймээс ч Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Цэцийн шийдвэр нь бүх нийтээр заавал дагаж мөрдөх хүчин чадалтай жишиг болдог. Харин үүнтэй адилаар Лордын танхимын шүүн шийдсэн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээнд дэх шийдвэрүүд нь бүх нийтээр заавал дагаж мөрдөх шийдвэр болж байна. Энэ нь ч өөрөө бичмэл Үндсэн хуульгүй НВУ-ын Үндсэн хуулийн эрх зүйн салшгүй нэг хэсэг болдог.

2. Монгол Улсын Дээд шүүхийн Үндсэн хуулиас бусад хуульд тайлбар хийсэн тогтоол нь английн заавал биелэгдэх шинжтэй шүүхийн жишгийн үндсэн шинжийг агуулж байна. Ингэхдээ английн шүүхийн жишиг тухайн хэрэгтэй төсөөтэй хэрэг хожим шүүхэд шийдвэрлэх үед эх сурвалж болдог бол Монгол Улсын хууль тайлбарласан Дээд шүүхийн тогтоолоор бий болж буй шүүхийн жишиг нь бүх нийтээр хэвшүүлэн хэрэглэх шинжтэй, зөвхөн шүүх төдийгүй иргэд, албан байгууллага тухайн хуулийг дагаж мөрдөх бүрт хуулийн нэгэн адил дагаж мөрдөгддөг илүү өргөн хүрээг хамарсан эх сурвалж болж байна. Энэ утгараа Английн шүүхийн жишгээс илүү их хүчин чадалтай байна.

Дараагийн дугаарт Монгол ба Японы эрх зүй дэх шүүхийн жишгийн тухай харьцуулан авч үзэх болно.

* Монгол Улсын өнөөгийн практикт шүүхийн прецедентийг албан ёсоор хүлээн зөвшөөрч хэрэглэдэг хэм хэмжээ байхгүй. Харин "шүүхийн практик" гэдэг ухагдахуун бий. Түүнийг английн прецеденттэй жишин үзэж болох буй заа.

Английн эрүүгийн эрх зүйн онцлог

Отгонтэнгэр Их сургуулийн ОУЭЗ-н тэнхимийн багш,
магистр Б.Эрдэнэбат

Орчин үеийн Английн эрүүгийн эрх зүйн эх сурвалжийг статут буюу парламентын хууль тогтоомж, шүүхийн прецедент буюу жишиг хууль бүрдүүлдэг.

Эрүүгийн эрх зүйн зарим чухал асуудал парламентаас баталсан хууль тогтоомжид байдаг байхад тэдгээрийн ихэнхи нь шүүхийн прецедентын хэлбэрээр байдаг.

Англи улсад эрүүгийн төрөлжсөн хууль /кодекс/ байдаггүй.

Энэ нь Английн эрх зүйн түүхэн хөгжил буюу 12 дугаар зуунаас эхлэн хааны шүүгч нар хэрэг хэлэлцэн тогтоол гаргахдаа тодорхой журам бий болгож хэрэглэж ирсэнтэй холбоотой.

Хуулийн ерөнхий ангиа "нийтийн эрх зүй" гэж нэрлэдэг. Зарим гэмт хэрэгт хариуцлага хүлээлгэхдээ нийтийн эрх зүйг баримталж байна. Өөрөөр хэлбэл, асуудлыг парламентаас гаргасан актын дагуу бус, харин Шүүхийн шийдвэрээр зохицуулна. Зарим статутад нийтийн эрх зүйгээр хариуцлага хүлээлгэх ялыг заасан байдаг. Тухайлбал: хүн амины хүнд болон ердийн хэргүүд нь нийтийн эрх зүйд хамаарах боловч тэдгээрийн талаархи тодорхойлолт ч статутад байдаггүй.

Статут эрх зүй буюу парламентын хууль тогтоомж бол эрүүгийн эрх зүйн хоёрдогч үндсэн эх сурвалж мөн.

Тухайн актад өөрөөр заагүй бол парламентаас гаргасан хууль Их Британы бүхий л нутаг дэвсгэрт үйлчилнэ. Шотланд болон Умард Ирландыг хуулийн үйлчлэлд хамруулахаар ихэнхи хуульд тусгасан байдаг. Хууль үйлчлэх хугацааны хувьд хааны зөвшөөрснөөр хууль үйлчилж эхэлнэ.

Статутаас гаргасан хууль тогтоомжид Шүүх тайлбар гаргадаг.

Статутаас гадна Английн эрүүгийн эрх зүйн эх сурвалжид төлөөллийн хууль тогтоомж хамаарадг. Төлөөллийн хуулийн давуу тал нь гэвэл тогтоолыг

парламентаар батлуулахгүйгээр шуурхай гарган өөрчилж болдог. Төлөөллийн хуулийн дээд хэлбэр нь "Зөвлөл дэх тушаал" юм. Зөвлөл дэх тушаалыг Засгийн газраас гарган Нууц зөвлөлөөр батлуулдаг.

Мөн Английн эрүүгийн хуулийн эх сурвалжид Европын Хамтын нийгэмлэгийн хууль тогтоомж, Хүний эрхийн талаархи Европын конвенци, Кодификаци зэрэг орно.

Английн эрүүгийн хууль тогтоомжид гэмт хэргийн тухай ямар нэгэн тодорхойлолт байдаггүй. Английн эрх зүйн нэвтэрхий толинд: "гэмт хэрэг бол нийгэмд хор учруулсан, төрөөс тогтоосон ялын сүрдүүлэг дор хуулиар хориглосон үйлдэл буюу үүргээ эс биелүүлэх явдал мөн" гэсэн байдаг.

Харин гэмт хэргийг хууль тогтоомждоо дараахь байдлаар ангилж өгсөн байдаг. Үүнд:

1. Эрүүгийн хариуцлага үүсэх эх сурвалжаар;
2. Халдагын объектын ач холбогдлоор;
3. Гэмт хэргийн аюулын зэргээр.

Эрүүгийн хариуцлагын хувьд гэмт хэргийг нийтийн эрх зүйн болон статутын гэж ангилна.

Халдлагын зүйлийн ач холбогдлоор гэмт хэргийг ангилахад төрөлжсөн хууль байдаггүй болохоор эрх зүйн салбарын шилдэг мэргэжилтнүүдийн боловсруулсан сурах бичиг болон практик удирдамжуудыг удирдлага болгоно.

Гэмт хэргийг нийгэмд аюултай шинжээр нь ангилахдаа материаллаг эрх зүйн болон процессын талаас авч үзнэ.

Шүүн таслах ажиллагааг явуулах аргаар нь гэмт хэргийг:

- яллах актын дагуу мөрдөх гэмт хэрэг;
- хураангуй мөрдөх гэмт хэрэг;
- холимог аргаар мөрдөх гэмт хэрэг гэж ангилна.

Яллах актын дагуу мөрдөх гэмт хэргийг шүүгч ба тангарагтнуудаас бүрдсэн шүүхээр авч хэлэлцдэг.

Хураангуй мөрдсөн хэргийг магистратын шүүх тангарагтнуудын оролцоогүйгээр эхнээс нь дуустал авч хэлэлцдэг.

Холимог буюу дээрх 2 аргыг хослон мөрдөх гэмт хэргүүдийг статутаар тогтооно.

Баривчилах арга хэмжээг цагдаагийн ажилтан /констебль/ болон энгийн хүн гүйцэтгэж болно. Баривчилгаатай гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай, үйлдэхээр завдсан үндэслэл тогтоогдвол цагдаагийн ажилтан Шүүгчийн зөвшөөрөлгүйгээр баривчлах эрхтэй.

Гэмт хэрэг үйлдсэнийг нь лавтай мэдсэн тохиолдолд энгийн иргэн баривчлах эрх эдэлнэ.

Английн шүүхийн практик болон эрүүгийн эрх зүйн номлолын дагуу объектив /материаллаг/ ба субъектив /сэтгэхүйн/ элемент зайлшгүй байх шаардлагатай бөгөөд тэдгээргүйгээр гэмт хэрэг ба эрүүгийн хариуцлага гэж үгүй. Үйлдэл буюу эс үйлдэхүй нь санаатай хийгдсэн байж гэмтэн гэмт хэрэгт тооцогдоно. Эс үйлдэхүй нь үйлдлийг бодвол эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх үндэслэл болох нь ховор. Гол төлөв замын хөдөлгөөний тухай хууль тогтоомжтой холбоотой байдаг.

Субъектив талын гэм буруугийн хэлбэр болох санаатай, болгоомжгүй байдал байдаг.

Английн эрүүгийн эрх зүйн дагуу аливаа бие хүн – Английн харьяат, гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүнийг эрүүгийн хариуцлагад татаж болно. Мөн Английн эрх зүйн дагуу бие хүнээс гадна хуулийн этгээд буюу корпорацид эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэдэг. Гэм буруугийн хэлбэр нь корпорацийн санаатай үйлдэл байдаг.

Өөрийн статусын дагуу зарим хүмүүс эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөгдөнө. Үүнд: 1. Уламжлал ёсоор хаан, хатан 2. Гадаад орнуудын Дипломат төлөөлөгч, элчин сайд , гадаадын элчин сайдын яамны албаны бусад хүмүүс эрүүгийн мөрдөлтөд халдашгүй байх

эрх эдэлнэ.

Гэмт хэргийн субъект – хувь хүн байдаг ба гол асуудал нь түүний хэрэг хариуцах чадваргүй байдал юм. Английн эрх зүйд хэрэг хариуцах чадваргүй байдлыг насанд хүрсэн байдал, сэтгэцийн өвчин, согтууралтай холбон үздэг. Английн хуульчдын үзэж байгаар архи хүний сэтгэл санаа, мэдрэхүй ухамсарыг өөрчлөн, биеэ барих чадварыг сулруулж, хөдөлгөөн, урьдчилан харах чадварыг алдагдуулдаг. Үүнтэй адилхан үйлчлэлийг мансууруулах болон бусад бодис үзүүлнэ гэж үздэг. Английн эрх зүйд согтуурлыг сайн дурын ба сайн дурын бус гэж ангилна. Сайн дурын согтуурал гэж ялгагдагч сайн дураараа архи, эмийн зүйл, мансууруулах бодис, тэдгээрийн хольц хэрэглэхийг хэлнэ. Сайн дурын бус согтуурал гэдэгт бусдын undaand архи, эмийн зүйл, мансууруулах бодис, тэдгээрийн хольцыг түүнд мэдэгдэлгүйгээр хольж өгөх гэх мэт байдлыг хэлдэг. Сайн дурын бус согтууралтай хүн гэмт хэрэг үйлдсэн тохиолдолд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхдээ хөнгөн ялыг хэрэглэнэ.

Английн хууль тогтоомжид эрүүгийн хариуцлагыг үгүйсгэх нөхцөл байдлуудын жагсаалт байдаггүй. Нийтийн эрх зүйд хамгийн алдартай нь Блекстоны ангилалт юм. Энэ нь:

- хүсэл зориг үгүй бол;
- хүсэл зориг үндсэн хэрэгт нь чиглэгдээгүй бол;
- хүсэл зориг албадлагад дарагдсан бол.

Үүнд насанд хүрээгүй байдал, сэтгэцийн өвчин, согтуурал зэргийг харгалзан үздэг.

Эрүүгийн хариуцлага үгүйсгэх нөхцөл байдал:

- андуурал буюу өөр төөрөгдөл;
- нөхрийн албадлага;
- гэмтэл учруулах буюу алахаар заналхийлж албадах;
- таагүй нөхцөл байдлаас үүдсэн албадлага;
- зайлшгүй шаардлага;
- тушаал гүйцэтгэх зэрэг байдлыг авч үздэг.

Английн нийтийн эрх зүйн шүүхүүд нийгэмд аюултай үйлдэл, эс үйлдэхүүд хохирол учруулсан бол гэмт этгээдэд эрүүгийн хариуцлага тооцоод зогсохгүй гэмт хэргийн урьдчилсан гэмт ажиллагаа болох

хатгах, хуйвалдах, завдах үйлдэлд эрүүгийн хариуцлага оногдуулдаг. Хатгах, хуйвалдах, завдах зэрэг нь юу болохыг Шүүх тайлбарласан байдаг.

Английн эрүүгийн эрх зүйд хамтран оролцогч нь өөрийн онцлогтой бөгөөд гүйцэтгэгчийг нэг ба хоёрдугаар зэргийн гүйцэтгэгч хэмээн хуваадаг.

- Нэгдүгээр зэргийн гүйцэтгэгч гэдэгт гэмт хэргийн гол буруутныг ойлгоно. Хэрэг хариуцах чадваргүй, эсвэл албадлагын улмаас үйлдэл хийсэн хүнийг гэм буруугүй гэж үзнэ. Үүний жишээ нь: Охин эхийнхээ хэлсний дагуу өвчтэй эцэгтээ хортой эм өгсөн явдал юм. Хэрэв охин эхийнхээ гэмт санааг мэдээгүй бол эцэг нь үхсэн тохиолдолд хүн амины санаатай хэргийн гүйцэтгэгч нь охин бус, эх нь болно.

- Хоёрдугаар зэргийн гүйцэтгэгч гэдэг нь хэрэг үйлдэгдэх үед "хамжих болон хатгах" үйлдэл хийсэн хүн юм. Энэ гүйцэтгэгч нь гэмт хэрэг үйлдэгдэхээс өмнөх хамжигч, гэмт хэрэг үйлдсэний дараах хамжигч гэж байна.

Гэмт хэрэг үйлдэхээс өмнөх хамжигч бол гэмт хэргийн нэг буюу хэд хэдэн гол буруутанд тусалцаах буюу зөвлөгөөгөөр дэмжлэг үзүүлсэн этгээд юм. Тухайлбал: хүн алуулахаар буу өгсөн байхад гүйцэтгэгч буудаж бийш хортой эм өгч амь насыг нь хохироосон тохиолдолд буу өгсөн хүнд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ.

Гэмт хэрэг үйлдсэний дараах хамжигч бол гэмт хэрэгт хамтран оролцогдын хамгийн алслагдсан зэрэг бөгөөд гэмт хэрэг үйлдсэнийг мэдсээр байж гэмт этгээдийг орогнуулсан, бусад байдалаар нуун далдласан этгээд юм.

Гэмт хэрэг үйлдэхээс сайн дураараа татгалзсан тохиолдолд тухайн этгээд эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөгдөнө. Тэгэхдээ хорт үр дагавар бий болохоос өмнө боломжтой бөгөөд идэвхитэй шинжтэй байвал зохино.

Английн хууль тогтоомжид ялын ойлголт, зорилтыг тодорхойлоогүй ч тэдгээр нь эрүүгийн эрх зүйн онолын судалгааны чухал

асуудал байдаг.

Английн хууль тогтоомжид 5 төрлийн ял тусгагдсан байдаг. Үүнд:

1. цаазаар авах;
2. хорих /уртгасан хугацаагаар хорих, бүх насаар нь хорих, хорих ял хойшлуулах зэрэг хамаарна/;
3. хорихоос бусад ял /нийгэмд үнэгүй үйлчилгээ үзүүлэх, тодорхой цагт оршин суугаа газраасаа явахыг хориглох/ дээд хугацаа нь өдөрт 12 цаг, доод хугацаа нь 2 цаг, нийт үргэлжлэх хугацаа нь 6 сар байна/;
4. санхүүгийн шинжтэй /торгох, нөхөн төлүүлэх, хөрөнгө хураах/;
5. насанд хүрээгүй хүмүүст зориулсан ял.

Английн хууль тогтоомжийн дагуу 17 нас хүрээгүй хүмүүс насанд хүрээгүй тооцогдоно.

Санхүүгийн шинжтэй торгох ялыг хэрэглэхдээ торгуулийн хэмжээг нэгж байдлаар 2, 5, 10, 25, 50 нэгж гэж оногдуулна. Мөн гэмт хэргийн түвшинг 1-5 дугаар түвшингийн гэж ангилдаг.

Торгуулийн болон хэргийн түвшингийн харилцан хамаарлыг хүснэгтээр харуулахад:

Торгуулийн хэмжээ	Гэмт хэргийн түвшин
2 нэгж	1-р түвшин
5 нэгж	2-р түвшин
10 нэгж	3-р түвшин
25 нэгж	4-р түвшин
50 нэгж	5-р түвшин

Торгууль төлөөгүй бол уг ялыг хорих ялаар солихдоо:

Торгуулийн хэмжээ	Хорих ялын дээд хугацаа
2 нэгж хүртэл	7 хоног
3-5 нэгж	14 хоног
6-10 нэгж	28 хоног
11-25 нэгж	45 хоног
25 нэгжээс дээш	3 сар

Торгуулийн төлөгдөөгүй хэсгийг хорих ялаар солихдоо:

Торгуулийн хэмжээ	Хорих ялын дээд хугацаа
200 ф. Хүртэл	7 хоног
200-500 ф	14 хоног
500-100 ф	28 хоног
1000-2500 ф	45 хоног
2500-5000 ф	3 сар

ЗАХИРГААНЫ ХЭРГИЙН ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭРИЙГ ГҮЙЦЭТГЭХ АЖИЛЛАГААНЫ ТӨЛӨВШИЛ

2004 оны 6 дугаар сарын 1-нд Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль хүчин төгөлдөр болж, Захиргааны хэргийн шүүх анх байгуулагдсанаас хойш 3 жил орчим хугацаа өнгөрлөө.

Энэ хугацаанд Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийг (цаашид ЗХХШТХ гэж товчилгов) практикт нэг мөр, зөв ойлгон хэрэглэх явцад цөөнгүй асуудал тулгарч байгаагийн нэг нь захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрийг хэрхэн гүйцэтгэх тухай асуудал юм. Шүүхийн шийдвэр нь заавал биелэгдэх шинжтэй ба түүнийг хэлбэрэлтгүй даган мөрдөх учиртай. Иймээс ЗХХША-ны төлөвшил судалгааны хүрээнд хамруулан захиргааны хэрхийн шүүхийн шийдвэрийг гүйцэтгэх ажиллагааны практикийг судалсан юм. Уг судалгаагаар Нийслэлийн шийдвэр гүйцэтгэх албанаас 8 хэргийн шийдвэр гүйцэтгэсэн болон гүйцэтгэхээр ажиллаж буй 5 хэргийн "хувийн хэрэг" уншиж судлан шийдвэр уг ажиллагааны явцад гаргасан шүүхийн албадан биелүүлэх захирамж, гүйцэтгэх хуудас бусад баримттай танилцаж, практик ажилтан нартай ярилцаж, захиргааны хэргийн шийдвэр гүйцэтгэсэн гүйцэтгэгчдээс анкетын асуулгаар судалгаа авч дүгнэв. Судалгаанд хамрагдсан 6 аймагт Захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрийг албадан биелүүлэх ажиллагаа хийсэн байсан. Нийслэлийн Захиргааны хэргийн шүүх 2004 оноос буюу Захиргааны хэргийн шүүх байгуулагдсанаас хойшхи хугацаанд 2006 оны 3 дугаар сар хүртэл нийт 289 хэрэг шийдвэрлэсэнээс 39-д нь буюу нийт шийдвэрлэсэн захиргааны хэргийн 15% орчимд нь шийдвэр гүйцэтгэх хүсэлт гаргасны дагуу захирамж, шийтгэвэр, шийдвэрт гүйцэтгэх хуудас бичиж албадан гүйцэтгэлд

ХЗҮТ-ийн ТБХТС-ын эрдэм шинжилгээний ажилтан, магистр А.Түвшинтулга

оруулжээ. Үүнээс:

- Шийтгэвэр: 4 /захиргааны арга хэмжээ ногдуулах, шүүхийг үл хүндэтгэсэн/;
- Шийдвэр: 29;
- Захирамж: 6, бүгд 39 акт байна.

Захирамжийн дагуу ажиллагаа нь бүгд захиргааны актын биелэлтийг түдгэлзүүлсэнийг албадан гүйцэтгэсэн байв. Нийслэлийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газарт нийт 39 гүйцэтгэх хуудас бичигдсэний 32-т нь гүйцэтгэх ажиллагаа явуулжээ. Харин 7-д нь зохигч шийдвэр гүйцэтгэх албад хандаагүй байна.

Энэ судалгааны хүрээнд захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэх арга замыг тодорхойлох асуудалд анхаарлаа хандуулсан юм. Захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрийг хэрхэн биелүүлэх, шүүхийн шийдвэрт биелүүлэх арга, журам, хугацааг хэрхэн тусгах, шүүхийн шийдвэрийг сайн дураар биелүүлээгүй этгээдэд хариуцлага хүлээлгэх арга механизмыг хэрхэн хэрэглэх зэрэг асуудлыг судлах хэрэгцээ байгаа нь

судалгааны явцад ажиглагдсан юм.

1) Шүүхийн шийдвэрт биелүүлэх арга, журмыг хэрхэн тодорхойлох тухай

Шүүхийн нэг хүндийн асуудал эцсийн дүндээ шүүхийн шийдвэр хэрхэн биелэгдэж байгаагаар холбоотой. Энэ нь ялангуяа нэг талд төрийн захиргааны байгууллага, албан тушаалтан нөгөө талд иргэн, хуулийн этгээд оролцож байгаа захиргааны хэрэг, захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд илүү хямааралтай. Шийдвэр гүйцэтгэл нь хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны үргэлжлэл юм. Шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны зорилго нь шүүхээс гарсан шийдвэрийг албадан биелүүлж, хуулиар хамгаалагдсан эрх, ашиг сонирхолыг бодит байдлаар сэргээн тогтооход чиглэж байдаг.

ЗХХШТХ-ийн 78 дугаар зүйлийн 78.1-т хэргийн оролцогчид захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрийг үйлчилж эхэлсэн өдрөөс эхлэн биелүүлэх, 78 дугаар зүйлийн 78.2 дахь хэсэгт захиргааны хэргийн шүүх нь гаргаж байгаа шийдвэрийн тогтоох хэсэгт тухайн шийдвэрийг биелүүлэх буюу гүйцэтгүүлэх арга, журмыг тодорхой заах шаардлага тусгагдсан. Мөн энэ талаар УДШ-ийн 2006 оны 7 дугаар сарын 3-ны өдрийн "Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн зарим зүйл, заалтыг тайлбарлах тухай" тогтоолын 21 дэх хэсэгт тодорхой заасан болно. Гэтэл шүүхийн практикт энэ заалтыг хэрэгжүүлэх явдал учир дутагдалтай байна. Дээрх арга гэдэгт ямар арга замаар тухайн шийдвэрийг хэрэгжүүлэх боломжтой, журам гэдэгт ямар хуулийн ямар заалтын дагуу гүйцэтгэлийн ажиллагаа явуулахыг заах нь зохистой.

Герман, Франц зэрэг орны хуульд шүүхийн шийдвэрийг сайн дураар биелүүлэх хугацааг

зааж өгдөг байна.¹ Дээрхтэй ижил зохицуулалт манай ЗХХШТХ-ийн 72.5-д шавардлагатай бол шийдвэр гүйцэтгэх арга, журмаас гадна хугацааг заах тухай тусгажээ. Харин практикт энэ заалтыг төдийлөн хэрэглэхгүй байна. Иймд цаашид шүүхийн шийдвэрт мөн шийдвэр гүйцэтгэх арга, журам, хугацааг тусгахад анхаарах нь зүйтэй. Захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрийг гүйцэтгэх гол арга бол төлбөр төлөгчийн харилцах данснаас суутгал хийх болон торгууль ногдуулах арга юм.

Зохицод шүүхийн шийдвэрийг сайн дураар эсхүл албадан гүйцэтгүүлэх боломжтой. Хамгийн түрүүнд сайн дураараа шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэхийг шаардах нь зохицтой, харин сайн дураараа гүйцэтгэхгүй бол албадан гүйцэтгүүлэх захирамжийг шүүх нэхэмжлэгчийн хүсэлтээр гаргана.

Захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрийг гүйцэтгэх ажиллагаанд ИХШХШТ хууль болон Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай /цаашид ШШГТ-гэх/ хуулийг удирдлага болгохоор ЗХХШТ хуулийн 93 дугаар зүйлд заасан юм. Тэр ёсоор, захиргааны хэргийн шүүхийн тогтоол, шийдвэрийг хариуцагч сайн дураараа эс биелүүлбэл ИХШХШТ хуулийн 183-188 дугаар зүйл мөн ШШГТ хуулийн холбогдох заалтын дагуу албадан гүйцэтгүүлж болно. Гэхдээ ШШГТ хуульд захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрийг хэрхэн гүйцэтгэх онцлогийг тусгасан заалт байхгүй. Харин ШШГТ хуулийг УДШ-ийн тогтоолоор тайлбарласнаас үзвэл² захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл нь иргэний хэргийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны нэгэн адил журмаар яагдана. Энэ нь Германы Захиргааны шүүхийн тухай хуулийн 167 дугаар зүйлд ч мөн ийм

зохицуулалт байдагтай адил юм.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх арга, журмыг тодорхойлох тухай заалтыг хэвшүүлэх нэг арга нь ижил төрлийн маргааныг багцлаж маргаан тус бүрт тохирох шийдвэр биелүүлэх хууль хэрэглэх аргачлал гаргах явдал байж болох юм. Үүнд ЗХХШ ажиллагааны явцад тодорхой эрх зүйн байдлыг тогтоосон, хүлээн зөвшөөрсөн:

- а/ Маргаан бүхий захиргааны акт хууль бус болохыг тогтоож түүний хүчингүй болгосон;
- б/ Эрх зүйн харилцаа байгаа эсэхийг тогтоож хүлээн зөвшөөрсөн;
- в/ Захиргааны байгууллагаас гаргасан акт нь илт хүчин төгөлдөр бус болохыг хүлээн зөвшөөрсөн;
- г/ Төлбөр тогтоосон захиргааны актын төлбөрийн хэмжээг багасгасан, нэхэмжлэлийг бүхэлд нь хэрэгсэхгүй болгосон тухай шийдвэр.

Эдгээр шийдвэр нь өөрөө аяндаа биелэгдэх шинж чанартай учир тухайн шийдвэрийг албадан гүйцэтгэх шаардлага бага байж болно. Өөрөөр хэлбэл, уг шийдвэр өөрөө биелэгдэх шинжтэй буюу "self-executing" (өөрөө биелэгдэх, хэрэгжих) байна гэсэн үг. Тийм болохоор ийм шийдвэрийг албадан гүйцэтгэх тухай ойлголт анхнаасаа үүсэхгүй. "Шүүхийн иймэрхүү маягийн шийдвэрийг захиргаа ерөнхий утгаар нь явцын дунд, урсгалаар нь "биелүүлэх" ёстой. Тухайлбал, захиргааны шүүхийн шийдвэрээр татан авсан, эсвэл хүчингүй болгосон заалтыг хэрэглэхгүй байх г.м.³

Харин захиргааны байгууллага, албан тушаалтны зүгээс дээрх 4 төрлийн шийдвэрийг биелүүлэхгүй байгаа нөхцөлд албадан гүйцэтгэх тухай асуудал тавигдана. Захиргааны хэргийн шүүхээс нэгэнт хүчингүй болгосон захиргааны

актыг хүчинтэйд тооцож мөрдөх болон өөр бусад хэлбэрээр шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэхгүй бол торгуулийн хэмжээг урьдчилан зааж анхааруулах, торгууль ногдуулах санцр ногдуулахаар ЗХХШТ хуульд өөрчлөлт оруулж болох юм. Торгууль ногдуулсаны дараа шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэхгүй бол дахин торгууль ногдуулах зэргээр албадан гүйцэтгүүлэх арга хэмжээ авна. Торгуулийг дахин ногдуулах энэ арга нь даалгах шийдвэрийг албадан гүйцэтгэхэд нэгэн адил хамаарна.⁴ Дээрх зохицуулалтыг ХБНГУ-ын ЗШТ хуулийн 172 дугаар зүйлд тодорхой зааж өгсөн байдаг.⁵

Энэчлэн захиргааны хэргийн шүүх нь нийтээр дагаж мөрдөх захиргааны актыг хүчингүй болгосон бол энэ тухай нийтэд зарлахыг тухайн захиргааны байгууллага, албан тушаалтанд үүрэг болох, хэрэв нийтээр дагаж мөрдөх захиргааны актыг шууд хүчингүй болгоход сөрөг үр дагавар үүсэхээр бол тодорхой хугацааны дараа хүчингүй болохоор шийдвэртээ зааж өгч болох юм. Энэ талаар захиргааны хэргийн шийдвэрийн тогтоох хэсэгт зааж өгнө.

Захиргааны акт нь илт хүчин төгөлдөр бус болохыг хүлээн зөвшөөрсөн шүүхийн шийдвэрт уг шийдвэрийг сайн дураар биелүүлэх арга, журам, хугацааг тодорхойлох боломжгүй юм. Учир нь уг захиргааны акт гарсан өдрөөсөө л хүчин төгөлдөр бус байсан гэж тооцдог.

Эрх зүйн харилцаа байгаа эсэхийг тогтоож хүлээн зөвшөөрсөн шийдвэрийн хувьд шийдвэр биелүүлэх арга, журам, хугацааг тодорхойлох шаардлага байхгүй. Өөрөөр хэлбэл, тухайн эрх зүйн харилцааг тогтоох, өөрчлөх, хүчингүй болгоход чиглэсэн, эсхүл эрх зүйн тодорхой харилцаа байгаа эсэхийг тогтоосон шийдвэрийг үндсэндээ албадан гүйцэтгүүлэх шаардлагагүй⁶

¹ Захиргааны хэргийн шүүх цуврал гарын авлага № 6 "Гадаад орнуудын захиргааны хэргийн шүүх" УБ., 2005 он, 25, 48 дахь тал, Н.Тунгалар

² УДШ-ийн 2005 оны 5 дугаар сарын 5-ны өдрийн 11 дүгээр тогтоол "Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн зарим зүйл, хэсэг, заалтыг тайлбарлах тухай".

³ "Ханс Зайдел"-ийн сан, "Эрх зүйн боловсрол" академи, "Захиргааны хэргийн шүүх: Монгол дахь шинэтгэл, дэлхийн улсуудын жишээ", УБ., 2004 он, Доктор В.Дурнер, "Захиргааны шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэх нь" илтгэл, 240 дэх тал.

⁴ Эрдэнэцогт "Захиргааны процессын эрх зүй" УБ., 2006 он, 312-дахь тал

⁵ 172 зүйл. Захиргааны байгууллагаас торгууль ногдуулах

Хэрвээ захиргааны байгууллага 113, 123 дүгээр зүйлүүдэд заасан тохиолдолд шүүхийн шийдвэр эсвэл урьдчилсан тогтоол оноосон үүргээ биелүүлэхгүй тохиолдолд анхан шатны шүүхийн тогтоолоор хугацаа тогтоож 2000 хүртлэх маркаар торгохыг сүрдүүлэх бөгөөд уг хугацаа дуусгавар болсон тохиолдолд албан ажлын үүргээс нь хамаарч торгууль тогтоон үнийг нэхэмжинэ. Шүүх давтан сүрдүүлж, торгууль ногдуулах эрхтэй.

⁶ "Ханс Зайдел"-ийн сан, "Эрх зүйн боловсрол" академи, "Захиргааны хэргийн шүүх: Монгол дахь шинэтгэл, дэлхийн улсуудын жишээ", УБ., 2004 он, Доктор В.Дурнер, "Захиргааны шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэх нь" илтгэл, 239 дэх тал.

гэсэн үг. Энэ шийдвэр нь ИХШХШТХ-ийн 135 дугаар зүйлд заасан "эрх зүйн ач холбогдол бүхий үйл явдал"-ыг тогтоох гэсэнтэй төстэй болно.

д/ Захиргааны байгууллага, албан тушаалтнаас иргэнд учруулсан хохирлыг гаргуулсан, хохирлын хэмжээг өөрчилсөн,

е/ Захиргааны актыг гаргахгүй байгаа явдал болон эс үйлдэхүй нь хууль бус гэж тогтоогдсон бол шаардагдах захиргааны акт гаргахыг тухайн захиргааны байгууллага, албан тушаалтанд даалгасан шийдвэр.

Дээрх 2 төрлийн шийдвэрт өмнөх 4 төрлийн шийдвэртэй харьцуулахад сайн дураар биелүүлэх арга, журам, хугацааг зааж өгөх боломж илүүтэй байна. Шийдвэрийг сайн дураар биелүүлэхийн тулд хариуцагч ямар үйлдэл хийхийг шийдвэртээ тодорхойлсон байх шаардлагатай. Түүнийг сайн дураар биелүүлэхгүй бол шийдвэрт заасан арга, журмын дагуу шийдвэрийг албадан гүйцэтгэх ажиллагаа явуулах болно.

Захиргааны хэргийн шүүх нь шийдвэр биелүүлэх арга, журмаас сонгохдоо гаргасан шийдвэрээ биелэгдэхэд үр нөлөө үзүүлэхүйц аргыг сонгох нь чухал юм. Захиргааны байгууллага нийтийн эрх ашгийн төлөө ажилладаг нь харгалзан хэвийн үйл ажиллагааг нь хязгаарлахгүй, алдагдуулахгүй байх зарчмыг баримтлан шийдвэр гүйцэтгэх арга, журмаа тодорхойлох ёстой. Захиргааны хэргийн шүүх нь захиргааны байгууллага, албан тушаалтнаас иргэнд учруулсан хохирлыг гаргуулах, хохирлын хэмжээг өөрчилсөн шийдвэртээ зөвхөн уг шийдвэрийг сайн дураар биелүүлэх хугацааг зааж өгч болно. Учир нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд төлбөр, хохирол гаргуулахтай холбоотой гүйцэтгэлийн ажиллагааг нарийвчлан зохицуулсан заалт байдаг.

ё/ Эвлэрлийн гэрээг баталгаажуулсан захирамж болон шүүхийн шийтгэвэрийг гүйцэтгэх ажиллагаа.

Эвлэрлийн гэрээг хүлээн зөвшөөрч баталгаажуулсан захирамжид шүүхийн шийдвэрийг хэрхэн биелүүлэх арга, журмыг гэрээнд үндэслэн тодорхой зааж

шаардлагатай.

Хэргийн болон бусад оролцогч хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад шүүхийг үл хүндэтгэсний улмаас түүнд шүүгчийн шийтгэвэрээр ногдуулсан торгуулийг Захиргааны хариуцлагын тухай хуулийн 20.3-т зааснаар 15 хоногийн дотор сайн дураар төлөөгүй бол шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн журмаар албадан гаргуулна.

2) Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн болон холбогдох хуулийг зөрчихөд практикт хүлээлгэж буй хариуцлага

ХХШХТХ-ийн 5 дугаар зүйлийн 5.3 дахь хэсэгт "Захиргааны хэргийн шүүхийн актыг биелүүлэггүй этгээдэд энэ хууль, Эрүүгийн хууль болон хууль тогтоомжийн бусад актад заасан хариуцлага хүлээлгэнэ" гэжээ. Эрүүгийн хуулийн 258 дугаар зүйлийн 258.1-д "хуулийн хүчин төгөлдөр болон шүүхийн шийтгэх тогтоол, шийдвэр, магадлал, шүүхийн тогтоол, шүүгчийн захирамжийг санаатай биелүүлэггүй, эсхүл биелүүлэхэд нь зориуд саад учруулсан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг таваас чөлөө дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, нэг зуугаас хоёр зуун тавин цаг хүртэл хугацаагаар албадан ажил хийлгэх, нэгээс гурван сар хүртэл хугацаагаар баривчлах, эсхүл хоёр жил хүртэл хугацаагаар хорих ял" шийтгэхээр заасан байдаг.

Харин энэ зүйлд "шүүхийн шийдвэрийг үл биелүүлэх гэмт хэрэгт сэжигтнээр тооцогдсон, яллагдагчаар татагдсан, ял шийтгэгдсэн этгээд шүүхийн шийдвэрийг биелүүлсэн бол эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлнө" гэжээ.

Өнөөгийн практикт Эрүүгийн хэрэг үүсгэсэн тохиолдолд гараагүй аж. Харин шүүгч нар Захиргааны хариуцлагын тухай хуулийн 30.3-ийн дагуу "шүүхийн шийдвэр, шаардлагыг тогтоосон хугацаанд хүндэтгэх шалтгаангүйгээр биелүүлэггүй буюу биелүүлэхэд саад учруулсан бол 500-10000 төгрөгөөр торгох шийтгэл ногдуул"-даг байна. Хуульд заасан торгуулийн мөнгөний хэмжээ хэт доогуур байгаа нь шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэхээс зайлсхийж байгаа этгээдэд эдийн засгийн хувьд

дарамт үзүүлж чадахгүй юм. Иймд зөрчилчин хүнд, хөнгөнд тохируулж торгуулийн мөнгөний хэмжээг тогтоох шаардлагатай байна.

Эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэж байгаа нь шүүхийн шийдвэрийг үл биелүүлсэн эрх бүхий албан тушаалтанд Эрүүгийн хэрэг үүсгүүлэхээр шийдвэр гүйцэтгэгч мэдүүлэхэд "хэргийн бүрэлдэхүүнгүй" гэж буцаадаг нь муугаар нөлөөлж байна. /ахлах шийдвэр гүйцэтгэгч Ч.Оюунцэцгийн ярианаас 2006.5.24/.

Мөн 2003 оны 11 сард Хууль зүйн үндэсний төв, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газар хамтран зохион байгуулсан "Иргэний хэргийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд гарч буй бэрхшээлтэй асуудал" сэдэвт семинарын үеэр Сүхбаатар дүүргийн шийдвэр гүйцэтгэгч Г.Атармаа 2003 оны эхээр 15 албан тушаалтанд эрүүгийн хэрэг үүсгэх гомдлыг цагдаагийн байгууллагад гаргасан боловч нэг ч гомдлоор хэрэг үүсгээгүй гэсэн баримт гаргаж байв. Энэ байдал захиргааны шүүх дээр ч ажиглагдаж байна. Жишээлбэл, газрын маргаантай асуудлаар шүүгч маргаантай хэргийг шүүхээр эцэслэн шийдвэрлэтэл барилгын ажлыг зогсоохоор заасан захирамж гаргасаар байтал уг ажлыг явуулсаар байсан тул ЦЕГ-ын Хэрэг бүртгэх албанд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэгч эрүүгийн хэрэг үүсгүүлэхээр хүсэлт гаргасан байна.¹ Гэтэл захиргааны хэргийн шүүгч Захиргааны хариуцлагын тухай хуулийн 30.3-д зааснаар 10,000 төгрөгөөр торгоод өнгөрсөн нь эцсийн үр дүн болсон. Өөр нэгэн тохиолдолд: Захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрийг албадан гүйцэтгүүлэхээр Багануур дүүргийн Засаг даргад гүйцэтгэх хуудсыг танилцуулахад үл тоомсорлон урж хамсан явдал гарсан байна.²

Иймд цаашид захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрийг сайн дураар биелүүлэггүй этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагын механизмыг торгууль ногдуулах замаар хэрэгжүүлэх нь илүү оновчтой бөгөөд шүүхийн шийдвэрт гүйцэтгэх арга журмыг тодорхойлон зааж өгч байх нь шүүхийн шийдвэр бүрэн дүүрэн хэрэгжихэд тус дөхөмтэй юм.

¹ "Б"-ХХК-ийн нэхэмжлэлтэй НЗД-д холбогдох хэрэг.

² Нийслэлийн захиргааны хэргийн шүүхийн шүүгч Ц.Цогтын ярианаас, 2006.5.24

ХОРИХ ЯЛ ЭДЛҮҮЛЭХ АЖИЛЛАГААНД ТУЛГАМДАЖ БУЙ ЗАРИМ АСУУДАЛ

Нийгмийн хөгжлийн явцад хүн төрөлхтөн гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай этгээдийг цээрлүүлж ирсэн шийтгэлийн төрөл харилцан адилгүй бөгөөд тэдгээр нь цаг хугацааны явцад өөрчлөгдсөөр ирсэн билээ.

Монгол Улсад 1990 оны эхээр өрнөсөн ардчилсан өөрчлөлт нь нийгмийн амьдралын бүх салбарт, түүний дотор эрх зүйн тогтолцоог бүхлээр нь өөрчлөх эхлэлийг тавьсан юм.

Нийгмийн хөгжлийн явцад түүний харилцааг зохицуулах эрх зүйн орчин нь улам боловсронгуй болон хөгжиж Монгол Улсын эрх зүйн шинэчлэлийн хүрээнд 2002 онд УИХ-аас Эрүүгийн байцаан шийтгэх багц хууль тогтоомжийг шинэчлэн баталж мөрдүүлсэнээс хойш 5 жил орчим хугацаа өнгөрлөө. Энэ хугацаанд эдгээр хуульд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл болон тогтоол гүйцэтгэлийн үйл ажиллагаанд зарчмын өөрчлөлтүүд орсон ба түүний дотор хорих ял эдлүүлэхтэй холбоотой хуулийн зүйл анги, заалтын практик хэрэгжилт, түүний явц, амьдралд нийцэж буй байдал, хуулийн хийдэл, зөрчилдөөний талаар цаашид анхаарах тулгамдсан асуудал багагүй үүсч хуримтлагдсаар байна.

Үүний хэрээр тухайн салбарын асуудлууд, түүний дотор хорих ял эдлүүлэх ажиллагааг судалгааны талбарт гүнзгийрүүлэн судалж, цаашид боловсронгуй болгох зайлшгүй нөхцөлийг бий болгосоор байна. Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдүүдийг цээрлүүлэх аргыг хүмүүс бодож олсны хамгийн түгээмэл хэлбэр нь хорих ял байжээ. Эрүүгийн хэргийн талаарх шүүхийн тогтоол гүйцэтгэх ажиллагаанд хүний эрх, эрх чөлөө, хууль ёсны ашиг сонирхолыг хүндэтгэх зарчмын хэрэгжилт нь агуулгаараа иргэнийхээс ялгаатай, эрх хязгаарлагдмал хүрээнд илрэлээ олдог. Гэмт хэрэг үйлдсэн ялтны хорих ял эдэлж буй нөхцөл нь

Хуульч, магистр
Д.Баасансүрэн

төрөлжсөн дэглэмийн ялгаатайгаар хэрэгждэг.

Монгол Улсын хэмжээнд одоогийн байдлаар хорих ангиудад 6200 гаруй ялтан ял эдэлж байгаагийн 52 хувь нь жирийн дэглэмтэй, бусад нь чангаас дээш /чанга, онцгой, гяндан/ дэглэмтэй хорих ангид ял эдэлж байна¹.

Хорих ял ногдуулах асуудлын салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг нь хорих ял эдлүүлэх төрөл, дэглэм бөгөөд хорих ялын нөлөөллийг сулруулах, чангатгахад шууд чиглэгддэг учраас энэхүү хорих ялын төрөл дэглэмийг зөв хэрэглэхэд анхааралтай хандах нь чухал. Хорих ангийн үйл ажиллагааны нэг гол чиглэл нь ялтнуудыг нийгэмд төлөвшүүлэх, эрх чөлөөт амьдралд бэлтгэх, ёс суртахууны хувьд нийгэмд хэрэгтэй хүн болгоход чиглэгдсэн ажиллагаа мөн. Энэхүү чиглэлийн хүрээнд тодорхой үйл ажиллагаа явуулдаг боловч практикт дутагдалтай зүйл нэлээдгүй байдаг учир цаашид зохицуулах эрх зүйн орчинг нь боловсронгуй болгох зайлшгүй шаардлага тулгарч байна.

Өнөөгийн нөхцөлд ялтныг хүмүүжүүлэх, тэднийг сургах, мэргэжил эзэмшүүлэх, хөдөлмөрийн дадлага олгох замаар нийгэмшүүлэх шаардлага, хэрэгцээ урьд урьдынхаас

илүү өсч байгааг дурдаад, ялтантай дэглэмийн онцлогоос хамааран ялгавартай, онцлог арга барилаар ажиллах, дахин гэмт хэрэг үйлдэхгүй тийм сэтгэл зүйн дархлааг тогтоон иргэний амьдралд шилжүүлэхийг хичээцгээ² хэмээн үүрэг болгосон нь төр засаг энэхүү асуудлыг анхааран үзэж байгааг илтгэж байна.

Хоригдол нь хийсэн хэрэгтээ шүүхээс оногдуулсан ялыг эдлэхээр хорих ангид ирдэг бол дэглэмийн ялгаанаас болж давхар шийтгэл эдлэх боломжийг хуульчлан баталсан нь хачирхалтай байна.

Тухайлбал, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд "Чанга, онцгой дэглэмтэй хорих ангийн ялтны ажил, амралтын цагийг хөдөлмөрийн хууль тогтоомжид зааснаас өөрөөр тогтоож болно" гэжээ. Энэ нь үйлдсэн хэргийн хүнд, хөнгөнд нь тохируулан ногдуулсан ял эдлэх журам болохоос бие бялдар, хөдөлмөр эрхлэлтийн хувьд бусдаас ялгаатай байх ёстой гэсэн үзэл баримтлал биш юм. Өөрөөр хэлбэл, хөдөлмөр нь хүмүүжил, урамшууллын систем бичм залхаалтын хэрэгсэл болж байна гэж үзэх үндэслэлтэй байна. Үүнээс гадна хорих ял эдлүүлэхтэй холбоотой хууль, түүнийг практикт хэрэгжүүлж буй байдал нь амьдралд хэрхэн нийцэж байгаа болон хуулийн хийдэлтэй асуудлыг цаашид боловсронгуй болгох асуудлууд тулгамдсаар байна. Жишээлбэл, Эрүүгийн хуулийн ерөнхий зүйлс 52 дугаар зүйлийн 52.11 дэх хэсэгт "Шүүх нь хорих ял шийтгүүлсэн ялтны хорих ялыг заримыг гянданд эдлүүлэхийг тогтоож болох"-ыг хуульчилсан боловч гяндангийн дэглэмийг, тухайлбал жирийн, чанга аль нь болохыг заагаагүй орхигдуулсан байна. Хуульд тодорхой заагаагүй учраас шүүхээс хорих ял шийтгүүлсэн ялтныг гянданд ял эдлүүлэхдээ шийтгэх тогтоолдоо дэглэмийн талаар тусгагдаггүй байна.

Мөн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 109 дүгээр зүйлд гяндангийн жирийн ба чанга

¹ Шүүхийн статистик тоо баримт, 2006

² Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Н. Багабандийн хэлсэн үг, 2005 он

дэглэмтэй ялтны бусадтай хийх уулзалт, захидал явуулах тоо хэмжээ, хоорондын ялгааг зааж өгсөн боловч шүүхийн шийтгэх тогтоолд гянданд ял эдлэх ялтны дэглэмийг ялж заах боломжгүйгээр хуульд орхигдуулсан учир практикт хэрэгжих боломжгүй байна.

Түүнчилэн, Эрүүгийн хуульд эмэгтэй ялтны онцгой дэглэмд ял эдлүүлэхгүй гэсэн заалт байдаг боловч гянданд ял эдлэх ялтны хүйсийг хуульчлаагүйтэй холбоотойгоор практикт онц хүнд гэмт хэргэ үйлдсэн эмэгтэй ялтын гянданд нөхцөлд ял эдлүүлж байгаа нь хуулийн зөрчилдөөнтэй заалт байна. Өөрөөр хэлбэл шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн дээрх заалтууд хоорондоо зөрчилтэй байна. 2002 оны Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 52 дугаар зүйлийн 52.11 дэх хэсэгт "Онц аюултай гэмт хэргэгтнээр тооцогдсон болон 18 насанд хүрсэний дараа онц хүнд гэмт хэргэт 15 жилээс дээш хугацаагаар хорих ял шийтгүүлсэн ялтны хорих ялын заримыг гянданд эдлүүлэхээр шүүх тогтоож болно" гэсэн заалтаас харахад онц хүнд гэмт хэргэ үйлдсэн эмэгтэй ялтын гянданд ял эдлүүлж болохоор заасан учир практикт уг заалтыг хэрэглэх тохиолдол бий.

Мөн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 107 дугаар зүйлийн 107.4 дэх хэсэгт зааснаар жирийн дэглэмтэй хорих ангийн ялтан илгээмж авах, түр уулзалт хийх тоог хязгаарлаагүй бөгөөд жилд 8 удаа удаан хугацааны уулзалт хийх болно гэж заасан атлаа уг хуулийн 111 дүгээр зүйлийн 111.3 дахь хэсэгт эмэгтэй ялтан сард нэг удаа түр, жилд 8-аас дээшгүй удаа удаан хугацааны уулзалт хийхээр заасан нь эмэгтэй ялтны түр уулзалтын тоог хязгаарласан байна.

Эмэгтэй ялтны үр хүүхэдтэйгээ болон ар гэрийнхэн, төрөл төрөгсөдтэйгээ уулзах эрхийг онцгойлон хязгаарлах явдал байж боломжгүй зүйл бөгөөд, уг заалт нь хорих ял эдлүүлэхтэй холбогдсон олон улсын акт, баримт бичиг, жишиг стандартын заалттай зөрчилдөж байгаа нь тэмдэглэх нь зүйтэй.

Иймд дээр дурдсан асуудлуудыг шуурхай шийдвэрлэх, хуульд зааснаар ялтын өөрийн биеэр хөдөлмөрлүүлж бусад учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх шаардлага одоогийн нөхцөлд биелэгдэхгүй байгааг анхаарч үзэх, зохион

байгуулалтын арга хэмжээг даруй хэрэгжүүлэх, түүнчилэн хуулийн зүйл анги, заалтын хоорондын логик уялдаа холбоог сайжруулах, бодит амьдралд нийцүүлэх, хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн найруулгыг сайтар боловсруулж хууль тогтоох дээд байгууллагаар хэлэлцүүлэх, дурдсан асуудлаар олон практикийн шүтэлцээг хангах, эрдэмтдийн судалгаа, бүтээлийг өргөнөөр ашиглах зэрэг олон талын үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх нь чухал байна.

Үүнтэй холбоотойгоор дараах асуудлуудыг авч үзье.

1. Хорих ял эдлүүлэх дэглэмийг боловсронгуй болгох зарим асуудал

Монгол Улсын эрүүгийн ялын бодлогын зорилго нь шүүх эрх мэдлийн хүрээнд, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын үйл ажиллагаагаар дамжиж хэрэгжиж байдаг. Иймд ялын бодлого, ялын нийгэм, эдийн засгийн нөлөөлөл, эрх зүйн зохицуулалтыг нягт уялдаа холбоотойгоор авч үзэх, түүнчилэн нийгмийн гэмт халдлагаас хамгаалах, түүний дэг журмыг сахиулах, гэмт хэрэгтэй тэмцэх, түүнээс урьдчилан сэргийлэхэд ялын болоод ял эдлүүлэх ажиллагааны зорилтыг хангах, түүнийг үр нөлөөтэй болгох явдал өнөөгийн тулгамдсан асуудлын нэг болоод байна.

Түүнчилэн ял эдлүүлэх ажиллагааг Олон Улсын жишигт ойртуулах, үүнтэй уялдуулан ял эдлүүлэх тогтолцоог төгөлдөржүүлэх зайлшгүй шаардлага байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй.

Хорих ял эдлүүлэх дэглэм нь ял шийтгэлийн хэр хэмжээ, агуулга, мөн чанараар ялтанд хэрэглэж буй албадлагын арга хэмжээний эрхийн хязгаарлалтын нийлбэрээр илрэх бөгөөд мөн гэмт хэргэгтнүүдийн сөрөг муу нөлөөг бусад хоригдолд үзүүлэхгүй байлгах, тэднийг тусгаарлах ач холбогдолтой юм.

Ингээд өнөөг хүртэл үйлчилж ирсэн ял эдлүүлэх нүсэр үрэлгэн тогтолцоог хөгжингүй орнуудын жишгээр шинэчлэн өөрчлөхийг санал болгож байна.

1. Хорих ял эдлүүлэх ажиллагаанд шударга ёсыг хэрэгжүүлэх, ялтынг засан хүмүүжүүлэх, нийгэмд "цэвэр хүн"-ийг

буцаан оруулах зорилгыг хангахын тулд дэлхий нийтийн чиг хандлагад ойртуулах үзэл санааг баримталж, нэн түрүүнд хийх хэрэгтэй зүйл бол одоогийн дэглэм дээшлүүлэх, бууруулах ажиллагааны хэт их хүнд суртал, практик ажил ихтэй байдлыг зоримог халж, шүүхээс дэглэмийг тогтоох явдлыг зогсоож, хөгжингүй улс орнуудын туршлагад үндэслэн уг эрх мэдлийг ял эдлүүлж байгаа хорих ангийн бүрэлдэхүүний эрх хэмжээнд шилжүүлэх асуудлыг шийдвэрлэх шаардлагатай байна.

2. Практикт онцгой дэглэм болон гянданд ял эдлэгсэдийн тоо нь жирийн болон чанга дэглэмд ял эдлэгсэдийн тооноос 10 дахин бага байх бөгөөд жирийн, чанга, онцгой дэглэмийн ялгаа нь зөвхөн амьдрах байраар нь тусгаарлан, бусадтай уулзах тоонд нь хязгаар тавихаас өөр зүйлд огт ялгагддаггүй, үр дүн багатай дэглэмийн олон ялгааг өндөр хөгжилтэй орнуудын загвараар "Нээлттэй", " Хаалттай" гэсэн 2 дэглэмээр зохион байгуулж, жирийн дэглэмийг нээлттэй, чанга болон онцгой, гяндангийн дэглэмийг хаалттайг хамааруулан дотор нь засрал хүмүүжлийн байдлаар нь зэрэглэлд хуваах хэрэгтэй.

3. Эсвэл жирийн болон чанга гэсэн 2 дэглэмд хувааж, чанга дэглэмийн дотор нь гяндангийн дэглэмийг илүү чангаруулсан хэлбэр болгон оруулж болох юм.

4. Тухайн гэмт этгээдэд ногдуулсан ял ямар нэг үр дүн өгөхгүй бол ял шийтгэлийн утга учир алдагдах учраас хорих ялын үр нөлөөг дээшлүүлж, ялын зорилгыг хангах, ялтын хүмүүжүүлэх, нийгэмд зөв хүн болгон гаргах үүднээс хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны өнөөгийн практикийг өөрчлөх нь зүйтэй юм.

5. Үүний тулд аль ч дэглэмд хүмүүжиж буй ялтнаа тодорхой шалгуураар ангилж, хорих ял эдлүүлэх ажиллагааг зохион байгуулах, тухайлбал Англи, АНУ-ын дэвшилтэт 9 баллын системийг¹ ял эдлүүлэх ажиллагаандаа нэвтрүүлэх нь хорих ялын үр нөлөөг дээшлүүлэх, улмаар нийгмийг цэвэршүүлэх ач холбогдолтой. Энэхүү аргыг манай хөрш болох ОХУ ч хэрэглэх болсон нь санамсаргүй зүйл биш.

6. ОХУ-ын жишгээр² өмнө нь

¹ Бзб сайт, http://en.wikipedia.org/wiki/Prison_in_the_United_States

² Уголовно-Исполнительный кодекс, Р.Ф.М, 1996р.

хорих ангиас тэнсэн суллагдаж байсан болон удаа дараа гэмт хэрэг үйлдсэн, мөн онц ноцтой гэмт хэрэг үйлдсэн ялтуудыг ялынхаа 2/3-аас доошгүй хувийг эдэлсэн, засарч хүмүүжсэн нөхцөлд ял эдлэх дэглэмийг бууруулах асуудлыг авч хэлэлцэх, ялтын мөнгөөр болон талархагын бичгээр, нэмэлт эргэлт уулзалт авах, нэмэлт утсаар ярих эрхээр шагнах, түүнчилэн хорих ял эдэлж буй дэглэмээс үл шалтгаалан хөдөлмөр эрхэлж буй хоригдлуудыг зайлшгүй даатгалд хамруулж, тэдгээрийн ажилласан хугацааг улсад ажилласан хугацаанд оруулан тооцдог тогтолцоотой болгох зэрэг ололтийг талуудыг өөрийн орны практик нөхцөлтэй уялдуулан авч хэрэгжүүлэх нь зүйтэй байна.

Ийнхүү хорих ял эдлүүлэх ажиллагаа болон түүний дэглэмийн тогтолцоог өөрчилснөөр дараах ач холбогдолтой:

Нэгдүгээрт: Эдийн засгийн ач холбогдолтой: Монгол Улсын ял эдлүүлэх дэглэмийн олон шатлалт, үр нөлөө багатай нүсэр тогтолцоог нээлттэй, хаалттай гэсэн хоёр тогтолцоонд хувааснаар одоогийн дэглэмийн шатлал болгоноор хуваагдсан хорих байгууллагын тогтолцоог бүрдүүлж байгаа 90 гаруй байгууллагыг цомхотгох /тоог цөөрүүлэх/ боломжтой болж, улмаар энэ хэмжээгээрээ улсын төсвийг хэмнэх боломжтой болох бөгөөд улс орны эдийн засагт эерэг нөлөөллийг авчирна.

Хоёрдугаарт: Хүмүүжлийн ач холбогдолтой: Ял эдлүүлэх ажиллагааг бусад улс орны жишиг хүргэж нээлттэй, хаалттай гэсэн тогтолцоонд хувааж ижил түвшний хоригдлуудыг хамт байлгаснаар хүмүүжлийн байдлыг дордуулахгүй байлгаж болох бөгөөд нээлттэй дэглэмд хөнгөн гэмт хэргтнүүд нийгэмтэйгээ нээлттэй харьцах боломжтой учраас засрах боломж одоогийн дэглэмийн тогтолцооноос илүү давамгай байна.

Гуравдугаарт: Нийгэмд эерэг нөлөөлөл үзүүлэх ач холбогдолтой: Энэ нь дээрхээс урган гарч байгаа бөгөөд нийгэмдээ эргэд эвдрээгүй, засарч хүмүүжсэн хүмүүс буцаж ирнэ гэдэг утгаараа уг ач холбогдол тодорхойлогдоно.

Дөрөвдүгээрт: Хүний эрхийг хангах ач холбогдолтой: Манай улсын одоогийн энэхүү ял эдлүүлэх дэглэмийн тогтолцоо нь давхар ялласан, хүний эрхийг шатлал болгондоо илүү хязгаарласан,

хүнд суртлыг агуулж байдаг учир пенитенциарын шинжлэх ухаан өндөр хөгжсөн хүний эрхийг хангах тал дээр туршлага бүхий бусад улс оронд хэрэглэж буй нээлттэй, хаалттай дэглэмийн тогтолцоог тэдний практикт тулгуурлан бий болгосноор хорих ял эдлүүлэх ажиллагаанд хүний эрхийг хангах тал дээр дэвшил гаргах нь дамжиггүй юм.

Энэ бүхнээс дүгнэж үзэхэд хүний байгаа байдлыг өөрт нь яг байгаагаар нь харуулж чадвал тэр хүн сая засарч хүмүүжих магадлалтай учир бид хоригдлын өөрийн нь байгаа байдлыг өөрт нь бодитой харуулж, мэдрүүлж чадах тийм мэргэшсэн мэргэжлийн үйл ажиллагааны орчныг хэр зэрэг бүрдүүлж чадна, хүмүүжлийн ажлын үр нөлөө төдий чинээ дээшилнэ. Ингэхийн тулд наад зах нь сэтгэл судлаач, эмгэг зүйч, нийгмийн ажилтан зэрэг мэргэжлээр мэргэшсэн ажилтныг ажиллуулах орчин нөхцөл бүрдүүлэх шаардлагатай бөгөөд цаашдаа мэргэжил, мэргэшлийн чиг баримжаатай хөгжихийн тулд дээр дурдсан шинэ нөхцөлд ажиллах боловсон хүчнээ тодорхой хөтөлбөрийн дагуу системтэйгээр сургах, давтан сургахад онцгой анхаарах хэрэгтэй хэмээн үзэж байна.

2. Гадаадын зарим орны хорих ял эдлүүлэх дэглэмийн харьцуулсан судлал

Дэлхийн улс орнуудын эдийн засаг, нийгэм соёлын харилцаа улам бүр ойртон нягтарч байгаа өнөө үед тэдгээртэй шууд хамааралтай байдаг эрх зүй, хууль тогтоомжийг ойртуулан ижилсүүлэх, нэн ялангуяа бусад улсын эрүүгийн эрх зүйн ялын тогтолцоонд харьцуулалт чухал ач холбогдолтой.

Гадаадын олон улсын эрүүгийн ялын тогтолцоонд хорих ял, түүнийг эдлүүлэх ажиллагаа нь тодорхой байр суурь эзэлдэг төдийгүй тэдгээрийг хэрэгжүүлэх арга, хэлбэр, эдлүүлэх механизм нь тухайн улс орны эдийн засгийн чадавхи, уламжлал шинэчлэл, гэмт хэрэг үйлдэгсдийн тоо нь ял эдлүүлэх нөхцөл, боломж зэргээсээ шалтгаалан харилцан адилгүй байна.

Манай улсын хувьд 1990-ээд оны өөрчлөлт шинэчлэлтээс улбаалан гадаадын олон оронтой

хамтарч ажиллаж байгаагийн нэг хэлбэр нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх, түүнчилэн хорих ял эдлүүлэх ажиллагаа, түүний эрх зүйн зохицуулалт, хорих ялыг эдлүүлэх ажиллагааны хэрэгжилтийн талаар хамтарч ажиллах, энэ талаархи үйл ажиллагаа, арга туршлага, зохион байгуулалтыг судлан хэрэгжүүлэх зорилгоор Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын удирдлага болон ажилтнууд туршлага судлах, үзэж танилцах чиглэлээр явж ажиллаж байгаа ба холбогдох баримт бичгийг нь хэвлэл, сэтгүүлд бичиж хорих байгууллагын ажилтнуудад сурталчилж байгаа нь тэднээс арга барилдаа дүнгэлт хийж өөрчлөн зохион байгуулахад ихээхэн нөлөөлж, тодорхой үр дүнгээ өгсөөр байна.

Хорих ял эдлүүлэх үйл ажиллагааны салшгүй хэсэг болсон хорих ял эдлүүлэх ажиллагааг /дэглэм/ гадаадын зарим орны эрүүгийн хууль тогтоомжид хэрхэн тусгагдсан байдгийг өнөө үед дэлхий дахинд үйлчлэх эрх зүйн бүлийг үндэслэн авч үзье. Үүнд:

Англи-Саксоны эрх зүйн бүл- Эрх зүйн энэ бүл нь дэлхий дээр хамгийн их тархсан бөгөөд шүүхийн хэвшүүлэх хэм хэмжээг эрх зүйн үндсэн эх сурвалж гэж хүлээн зөвшөөрснөөрөө эрх зүйн бусад бүлээс ялгаатай. АНУ, Англи тэргүүтэй Англи-Саксоны эрх зүйн систем бүхий улс орнууд ял эдлүүлэх ажиллагааны хөгжил, хувьсал өөрчлөлтөд чухал үүрэг гүйцэтгэсэн билээ. Ингээд эдгээр улс орны Эрүүгийн ял эдлүүлэх ажиллагааны онцлогийг авч үзье.

АНУ-ын эрүүгийн ял эдлүүлэх ажиллагаа:

Дэлхийн нилээд улс орон АНУ-ын Пенсильван муж болон Оборон хотын нэрээр нэрлэсэн шоронгийн систем болон залуучуудын реформатор буюу шинэтгэлийн системээс суралцан үйл ажиллагаандаа туршлагыг нь нэвтрүүлж ирсэн гэж үздэг.

АНУ-д хамгийн түгээмэл тархсан ял бол хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах хорих ял юм. 1980 - 1990 оны хооронд АНУ-д хорих ял эдэлж байгаа хүмүүсийн тоо нийт ял шийтгэгдсэний 134 хувь буюу 771 мянгад хүрч байсан бол 2000 оны байдлаар 1.9 сая хүн хорих ял эдэлж байжээ.

АНУ-д хорих ял эдлүүлэх тогтолцоо нь Фелони ба Мисдиминор

гэсэн 2 үндсэн хэсэгт ангилсаар ирсэн уламжлалаа баримталсаар байна.

Филони нь гэмт хэргийн шинж чанар, хор аюулын хэр хэмжээгээр хүнд гэмт хэрэг гэж болох хууль бус үйлдлүүд хамаарадаг. Филонийн хэргээр шийтгүүлсэн ял шийтгүүлэгчдийн 2/3 нь хорих ялаар шийтгүүлж, түүнийгээ нэлээд хатуу дэглэмтэй залхаан цэрлүүлэх хорих газруудад эдлүүлдэг байна. Ингэхдээ филони нь дотроо 3-5 /А,В,С гэх мэт/ зэрэглэлтэй байна. Тухайлбал, "А" ангилалын филонид хорих ял эдлэх ялтын ялын дээд, доод хугацааг таслан шийдвэрлэх тогтоолд тогтоож өгдөг.

Мисдиминор нь нэлээд хөнгөн шийтгэл ногдуулдаг бөгөөд энэ нь дотроо 2-3 зэрэглэлтэй байна. Уг категорид хамаарагдах гэмт хэрэгт ногдуулах ялын хүрээг тодорхойлж байгаагаар ангилалтын ач холбогдол оршдог байна.

АНУ-д хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах ял богино хугацаатай, урт хугацаатай, бүх насаар нь хорих гэсэн хэлбэртэй ба бүх насаар нь хорих ялыг хамгийн аюултай гэмт хэрэгтэнд, цаазаар авах ялыг хорих ялаар сольсон, 2-3 удаа шүүхээр шийтгүүлэх буюу хэд хэдэн таслан шийтгэх тогтоолд, ихэнхи тохиолдолд хүнд /филони/ гэмт хэрэгтэнд оноодог байна. Хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах ялын хугацаа бүсдээс ялгагдах нь 30, 40 жил, зарим ховор тохиолдолд 50 жил хүртэл хорих ял оноодог байна. Богино хугацааны хорих ял нь мисдиминор болон хөнгөвтөр гэмт хэрэгт 1 жил хүртэл хугацаатай байх тал бий.

АНУ-д эрх чөлөөг хасах төрлийн ялыг:

- а/. Холбооны хорих байгууллага /муж улсын/
- б/. Орон нутгийн ял эдлүүлэх байгууллагад тус тус эдлүүлдэг.

Холбооны хорих байгууллага нь доод түвшинд аюулгүй байдлыг хангахдаа хоригдлуудыг өөрсдийнх нь мэргэжлээр барилга, зам засвар, ХАА-н салбарт ажиллуулах болон бусад төрлийн ажлаар хангадаг, цэргийн хамгаалалтгүй, гэм буруугаа хүлээх нээлттэй байгууллага юм.

Дунд түвшинд аюулгүй байдлыг хангах байгууллага нь засан хүмүүжүүлэх хаалттай байгууллага бөгөөд цэрэгжүүлсэн хамгаалалттай, тодорхой дэглэмд албадан ажил

хийлгэдэг.

Дээд түвшинд аюулгүй байдлыг хангах байгууллага нь чанга дэглэмтэй, цэрэгжүүлсэн хамгаалалт бүхий онц аюултай гэмт хэрэгтнүүдийг хорих байгууллага юм.

Онцгой түвшинд аюулгүй байдлыг хангах байгууллага нь онцгой дэглэмтэй, цэрэгжүүлсэн хамгаалалт бүхий байгууллага юм.

Муж улсын хорих байгууллагад насанд хүрээгүй этгээдийг хүмүүжүүлэх, өдөр өнжүүлэх төв гэж байдаг бөгөөд тэнд насанд хүрээгүйчүүд сурахын зэрэгцээ ажил хийнэ. Харин орой товлосон цаг болмогц гэртээ харина. Энэ нь ял эдэлснээс үүсэх сөрөг үр дагаварыг арилгах, рецидив гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд үр нөлөөтэй байдаг.

Орон нутгийн хорих байгууллагад нийгмийн дэг журмыг зөрчсөн, архидан согтуурсан, танхайрсан, нийгмийн хэв журам зөрчсөн, жижиг хулгай хийсэн этгээдүүдийг хорин.

Холбооны Гүйцэтгэх байгууллага ба засан хүмүүжүүлэх байгууллагыг 4 төрөлд хуваана, Үүнд:

1. Аюул багатай;
2. Дунд зэргийн;
3. Үлэмж хэмжээний;
4. Онц их аюултай гэж хуваана.

Аюул багатай хоригдлуудын хорих байгууллагад харуул хамгаалалтанд зэвсэг хэрэглэхгүй ба хоригдлуудыг өөрсдийн мэргэжлээр барилга, зам засвар, ХАА-н салбар болон ийм төрлийн ажлаар хангана.

1876 онд анх бий болсон "Залуучуудыг шинэчлэгч" нэртэйгээр тэмдэглэгдсэн шоронгийн систем нь ялтын хөдөлмөрлүүлж ерөнхий боловсролын болон мэргэжлийн сургалтад хамруулах, цэргийн сахилга, дэг журамд сургахад чиглэгдэж байжээ. Энэ утгаараа ялтнуудыг зан байдал төлөвшсөн болон хүмүүжлийн байдалаа нь доод, дунд, дээд гэсэн 3 ангилалд хувааж, ялтын засрал хүмүүжлийг бэллээр дүгнэж ял эдлүүлдэг байжээ.

Энэ нь шинээр ирж буй ялтын дунд ангилалд байлгаж байгаад засрал хүмүүжлийг бэллээр /9 баллын систем/ дүгнэж, 9 оноо авч чадаагүй бол доод ангилалд буюу нэлээд хатуу дэглэмд ял эдлүүлж, 9 оноо авч чадвал дээд ангилалд, нээлттэй ялтанууд илүү эрх чөлөөтэй, ахуй хангалт сайтай дэглэмд шилждэг байжээ. Уг 3 ангиллын ялтанууд өмссөн хувцас,

ахуй хангалт, хоол хүнсээрээ бие биенээсээ ялгагддаг байна. Энэхүү систем нь АНУ-д одоог хүртэл аль ч хорих ангид өргөн хэрэглэгддэг дэглэмийн төрөл болон хөгжиж иржээ.

АНУ-ын хорих ял эдлүүлэх дэглэм нь:

1. Нээлттэй

а/. Хамгийн бага аюулгүй байдалтай дэглэм

б/. Дунд зэргийн аюулгүй байдалтай дэглэм /хагас нээлттэй/

2. Хаалттай

а/. Дээд зэргийн аюулгүй байдалтай дэглэм /хагас хаалттай/

б/. Онц аюултай байдалтай дэглэм гэж ангилдаг.

Нээлттэй дэглэмд ял эдэлж буй ялтанууд илүү эрх чөлөөтэй, шоронгоосоо гарч ажил, төрөл эрхлэх боломжтой ба хөнгөн гэмт хэрэг үйлдэгсэд ял эдэлдэг бөгөөд харуул хамгаалалтын хувьд зэвсэглэсэн нүүсэр харуул хамгаалалт байдаггүй.

Хаалттай дэглэмийн хувьд нээлттэй дэглэмийг бодвол илүү хязгаарлалттай, өөрөөр хэлбэл, сонгодог дэглэм ч гэж нэрлэдэг байна. Тус дэглэмийн хувьд харуул хамгаалалт нь өндөр шашаа, хүч нэмэгдүүлсэн хамгаалалттай байх ба энд онц аюултай гэмт хэрэгтнүүд хоригддог байна.

АНУ-ны хамгийн их хоригдолтой улсын тоонд зүй ёсоор ордог. Тухайлбал, Калифорнид 50000 хүн хоригдож байгаа нь Англи, Германы хоригдлуудыг нийлүүлснээс илүү байна.

Англи Улсын эрүүгийн ял эдлүүлэх ажиллагаа: Англи улс нь Англи-Саксоны эрх зүйн бүлд хамаарах бөгөөд орчин үед дэлхийн улс орнуудын бараг 1/3-д үр эрх зүйн бүл үйлчилдэг байна. Английн эрүүгийн эрх зүйн ялын тогтолцооны үндсэн төрөлд хорих ял багтдаг.

Хорих ялыг янз бүрийн зэрэглэлтэй дэглэм бүхий ял эдлүүлэх байгууллагад эдлүүлдэг боловч өмнө нь өргөн хэрэглэгдэж байсан хүнд хүчир ажил хийлгэх ялыг 1948 оноос хүчингүй болгожээ.

Тус улсад хорих ялыг 1 өдрөөс 25 жил хүртэл хугацаагаар ногдуулж байна. Үүнээс гадна бүх насаар хорих ялыг хуульд заасан бол ногдуулдаг.

Ангилд нийт ял шийтгэгдсэн хүмүүсийн 15 хувь нь хорих ялаар, 3 хувь нь мөнгөн торгуулиар, үлдэх

хэсгийг бусад төрлийн ялтан эдэлдэг байна.

Англид хорих ял нь ялын зорилгын /цэрлүүлэх, айлган сүрдүүлэх, гэмшүүлэх, засан хүмүүжүүлэх/ хэрэгжилтийг хангаж байдаг.

Английн эрүүгийн эрх зүйд ялын хэмжээг тогтоох тодорхой нарийн үзүүлэлтгүй учир гэмт хэрэг үйлдсэний төлөө шүүхийн стандарт хугацааны системийг шүүхийн практикаар боловсруулахад хүргэсэн байна. Үүнийг хууль зүйн ном зохиолд "Тарифын систем" гэж нэрлэжээ. 1973 оны "Эрүүгийн шүүхийн бүрэн эрхийн тухай хууль"-иар анх удаа хорих ялаар шийтгэгдэж байгаа 21 хүртэлх насны залуучуудад хорих ял эдлүүлэхэд хязгаарлалт тогтоох тухай зааж байв.

XIX зууны үед хорих ялыг 3 шатлалаар хэрэгжүүлж байжээ:

1. Сорилтын үе буюу ганцаарчилсан хорих камер;
2. Засан хүмүүжүүлэх үе буюу нийтийн камер;
3. Хугацаанаас өмнө суллах /ялын хугацааны 3/4-аас доошгүйг эдэлсэн/.

Дээрх 3 шатлалд В. Крофтон 2-3 шатлалын дунд ялтан амжилд гарахдаа ямар нэг харгалзагчийг явах, гадаад ертөнцтэй чөлөөтэй харьцах зэрэг эрх чөлөөтэй байх дэглэмийг боловсруулсан нь олон жил хоригдсон этгээдийг нийгэмшүүлж нийгэмтэй дасан зохицоход нэлээд үр дүнтэйг тооцогдож байжээ. Энэ бол дэмжүүштэй жишиг байхыг үгүйсгэхгүй юм.

Олон улсын хэмжээнд нэр хүнд бүхий хорих систем нь "Борстал"-ын тогтолцоо юм. Энэхүү дэглэм нь 17-21 насны өсвөр үеийнхэн гэмт хэрэг үйлдэж шүүхээр гэм буруутай нь тогтоогдож хорих ялаар шийтгүүлэгчид хорих ял эдэлдэг тогтолцоотой болно.

Английн Борстал хотын нэртэй холбоотой үүссэн энэ өвөрмөц систем бүхий хорих ангид ялтануудыг 6 сараас 2 жил хүртэл хугацаагаар нэн хатуу чанга дэглэмийн дор ял эдлүүлэхийн зэрэгцээ ерөнхий мэдлэгийн болон мэргэжлийн боловсрол олгож хөдөлмөрт заавал оруулцуулдаг. Дээрх байдлаар тус улс нь янз бүрийн дэглэмд тодорхой зэрэглэлтэйгээр эрх чөлөөг хязгаарлах ялыг эдлүүлж ирсэн бөгөөд өдгөө хорих ялыг үндсэндээ

нээлттэй, хаалттай гэсэн 2 дэглэмд ангилан, ялыг ялгамжтай эдлүүлж байна.

Хаалттай дэглэм нь харуул хамгаалалт дэглэмийн хувьд маш чанга, өөрсдийн хүчээр хамгаалалтаа гүйцэтгэдэг.

Нээлттэй буюу аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээ байхгүй, хуулиар тодорхой хязгаарлалттай.

Тухайн ял эдлэх хүмүүст сорилууд бөглүүлж судалж, тэдгээрийг засрах найдвартай, засрахад эргэлзээтэй, огт засрахгүй гэж ангилж:

- ◆ Засрах найдвартайг аюул багатай газар эдлүүлдэг.
- ◆ Эргэлзээтэй ялтнуудад хүмүүжлийн нарийн үйл ажиллагаа явуулдаг.
- ◆ Засрахгүй ялтнуудыг хатуу чанга дэглэмд ял эдлүүлдэг байна.

Ром-Германы эрх зүйн бүл. Энэ бүл бүрэлдэн тогтож, хөгжсөн анхны үеийг XIII зууныг хүртэлх цаг үед хамааруулан үздэг.

Орчин үед оршин тогтнож байгаа эрх зүйн бүлүүдийн дотроос энэхүү бүл нь онцгой байр суурь эзлэх бөгөөд хууль зүйн онол, практикийн хөгжилд чухал ач холбогдол үзүүлдэг юм.

Иймээс тус бүлийн төлөөлөл болгож дараах улс орны эрүүгийн ял эдлүүлэх ажиллагааны онцлогийг авч үзье.

ОХУ-ын эрүүгийн ял эдлүүлэх ажиллагаа: ОХУ-ын эрх зүйн тогтолцоо нь Ром - Германы эрх зүйн бүлд багтах бөгөөд 1920-иод оноос эхлэн Зөвлөлтийн эрх зүй манай улсад гүн гүнзгий үндэс суурьтай болсон ба социалист эрх зүй болон хөгжсөн 70 гаруй жилийн дараа дахин уг бүлдэс багтах болжээ.

Монгол Улсын 1990 оноос өмнөх хууль эрх зүйн бодлого, шинэчлэл бүхэлдээ ЦСБНХУ-ын /тэр үеийн/ туршлагад тулгуурлаж ирснийг хуульч, дэдэмтэд хүлээн зөвшөөрнө гэдэгт эргэлзэхгүй байна.

ОХУ 1993 онд "Үндсэн хууль"-иа шинэчлэн баталснаар хууль тогтоомжуудыг бүхэлд нь өөрчилж эхэлсэн. Уг өөрчлөлтийн хүрээнд 1996 онд ОХУ-ын "Эрүүгийн ял эдлүүлэх хууль" батлагдан мөрдөгдсөн ба 1998, 1999, 2001 онд нэмэлт, өөрчлөлтийг оруулсан бөгөөд бүтцийн хувьд 8 хэсэг, 24 бүлэг, 190 зүйлтэй байна.

Энэхүү хуулиар ОХУ-ын эрүүгийн

ял эдлүүлэх нийтлэг үндэслэлийг "Гэмт хэрэг үйлдсэн хүмүүсийг хүмүүжүүлэх болон бусад хүмүүсийг гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэхэд оршино" гээд хуулийн зорилгод арга хэрэгсэл, хэв журмыг тогтворжуулах, ял эдлэх нөхцөл байдлыг хангах, ял эдлүүлэх арга хэлбэрийг тодорхойлох, тэдний эрхийг хамгаалах, зөвхөн хуульд зааснаар л эрхийг нь хязгаарлах, нийгэмд даасан зохицох, нөлөөлөл, тусламж үзүүлэх гэх мэтээр тодорхойлоод хоригдлыг нийгмээс тусгаарлахгүйгээр ял эдлүүлэх, баривчлах, хорих ял эдлүүлэх нөхцөл, журам, ял эдлэгсэдийг суллах, суллагдасдад үзүүлэх тусламж, дэмжлэг, хяналт тавих арга, хэлбэр, цаазаар авах ялыг хэрхэн хэрэгжүүлэх талаар эрх зүйн зохицуулалтыг мөрдүүлэх болов.

ОХУ-ын хорих байгууллагууд нь дараах төрөлтэй байна. Үүнд:

1. **Суурингийн колонид** урьд нь хорих ялаар шийтгүүлж байгаагүй, хөнгөн болон хүндэтвэр гэмт хэргийг санамсар, болгоомжгүйн улмаас үйлдсэн хоригдлууд;

2. **Хүмүүжлийн колонид** шүүхийн шийтгэл тогтоол гарах үед 18 насанд хүрээгүй эрэгтэй, эмэгтэй хоригдлууд, шүүхээс уг колонид 21 нас хүртэл нь ял эдлүүлэхээр тогтоосон хоригдлууд;

3. **Эмчилээний колонид** шүүхээс уг колонид ял эдлэхээр заагдсан, аргаар архичин, сэтгэл мэдрэлийн өвчтэй, хүний асрамжинд байдаг мансуурах бодисонд донтогдод, урьдчилан хорих байрны авч ахуй, үйлчилгээнд ажиллахаар заагдсан хоригдлууд;

4. **Жирийн дэглэмтэй колонид** чанга, онцгой, гяндангийн дэглэмээс бусад дэглэмд хоригдохоор заасан этгээдүүд болон эмэгтэй хоригдлууд;

5. **Чанга дэглэмтэй колонид** онц гэмт хэрэг үйлдсэн, дахин давтан гэмт хэрэг үйлдэгсэд, онц аюултай гэмт хэрэгтэнүүд болон урьд нь ял шийтгүүлж байгаагүй, анх удаа онц хүнд гэмт хэрэг үйлдсэн эрэгтэйчүүд, урьд нь ял эдэлж байгаагүй онц аюултай гэмт хэргийг үйлдсэн эрэгтэй, эмэгтэй этгээдүүд;

6. **Онцгой дэглэмтэй колонид** бүх насаараа хорих ял шийтгүүлсэн эрэгтэйчүүд, мөн онц аюултай гэмт хэрэгтэн эрэгтэйчүүд;

7. **Гяндангийн дэглэмд** онц аюултай гэмт хэрэг 5-аас дээш жилийн хорих ялаар шийтгүүлсэн этгээд тус тус хоригдож ял эдэлдэг

байна. Гянданд онц аюултай гэмт хэрэгтийн ялын зарим хэсгийг эдлүүлэх журам бий.

2000 оны 7 дугаар сарын 1-ний байдлаар ОХУ нь нийт хоригдлын тоогоор дэлхийд тэргүүлж АНУ-ын өмнө орж байсан ба нийт хоригдлынхоо тоог 112.000 хүртэл цөөрүүлсэн боловч 2003 оны 7 дугаар сарын 1-ний байдлаар 866.6 мянган /жилийн эхэнд 728.0/ хүн хорих ял эдэлж байжээ.

ОХУ-ын Дум хорих ял эдэлгэчдийг цөөрүүлэх бодлого баримтлан хорих ял эдлүүлэх хугацааг хянан үзсэнээр 2001 оны 11 дүгээр сарын 30-нд "Өршөөл үзүүлэх тухай хууль" гаргаснаар хорих ял эдэлж буй насанд хүрээгүй хүүхэд, эмгэгтэйчүүдийг онцлон үзэж 25.000 хүнийг суллажээ. Мөн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсны үр дүнд 100.000 хоригдол, 30.000 сэжигтэн ялаас чөлөөлөгдсөн байна.

ОХУ-ын хорих ангиудад дэглэмийн ялгааг үл харгалзан гяндангаас бусад дэглэм бүрд жирийн ба хөнгөрүүлсэн, эсвэл чанга гэсэн нөхцөлөөр ял эдлүүлэх бөгөөд гянданд жирийн ба чангаруулсан нөхцөлд ял эдлүүлдэг байна. Тухайлбал, тухайн төрөл, дэглэмийн хорих ангийн жирийн нөхцөлд ял эдэлж буй хоригдол зөрчил гаргаж дэглэм, журам зөрчсөн бол тухайн этгээдийг уг хорих ангийнхаа чангаруулсан нөхцөлд ялыг нь эдлүүлэхээр шилжүүлдэг байна.

Тус улс нь бүх төрөл, дэглэмийн хорих ангиудын жирийн ба хөнгөрүүлсэн, эсвэл чангаруулсан салбарт ял эдлэх нөхцөл, журам харилцан ялгавартай байхаар тогтоожээ. Хоригдлуудын түр хугацааны уулзалт 4 хүртэл цаг, удаан хугацааны уулзалт 72 цаг байдаг байна. Мөн хоригдлуудыг өөрсдийнх нь хүсэлтээр удаан хугацааны уулзалтыг түр хугацаагаар, удаан, түр уулзалтыг утсаар ярих эрхээр тус тус сольж болох бөгөөд энэ журмыг ОХУ-ын Дотоод явдлын яам тогтоож өгдөг.

Хорих ангиудад хоригдол ногдох амьдрах орчны талбай нь 2 метрээс доошгүй, гянданд 2.5 метр, эмгэгтэйчүүдийн хориход 3 метр, насанд хүрээгүйчүүдийн хорих ангид 3.5 метр, эмнэлгийн байранд 3 метр, эмчилгээний тасагт 5 метр байхаар хуульчилсан байна.

Түүнчлэн хорих ял эдэлж буй дэглэмээс үл шалтгаалан хөдөлмөр эрхэлж буй хоригдлуудыг зайлшгүй

даатгалд хамруулдаг төдийгүй хөдөлмөр эрхэлж буй хоригдлуудын ажилласан хугацааг улсад ажилласан буюу нийгмийн даатгалын шимтгэл төлсөн хугацаанд оруулан тооцдог тогтолцоотой байна.

ОХУ-д урьд өмнө гэмт хэрэг үйлдэж хорих ялаар шийтгүүлж байсан, олон удаагийн ял шийтгэлтэй ялтнауд нийт ялынхаа 2/3 хувийг эдэлсэн, засрал хүмүүжлээ олсон, харин анх удаа болон хөнгөн дэглэмийн хорих ангийн ялтнауд нийт ялынхаа 1/2 хувийг эдэлсэн нөхцөлд ял эдлэх дэглэмийг бууруулах тухай асуудлыг хэлэлцдэг ажээ.

Улмаар ерөнхий боловсролын сургуульд /ЕБС/ 30 хүртэлх насны ялтнауд заавал хамрагдавал зохих ба 30-аас дээш насны ялтнауд сайн дурын үндсэн дээр ЕБС-д хамрагдаж байхаар хуульчилсан нь ялны боловсролын асуудалд ихээхэн анхаарагдаж нь харагдаж байна.

Ялтны идэвхи зүтгэл, хөдөлмөрийн бүтээмж, засрал хүмүүжлийн байдлыг харгалзан нилээд олон хэлбэрээр урамшуулдаг журам бий. Тухайлбал, талархал /амаар болон бичгээр/, бэлэг, мөнгө, нэмэлт утсаар ярих эрх, нэмэлт урт, богино хугацааны уулзалт авах эрхээр шагнаж урамшуулдаг байна.

Харин тогтоосон дэглэм, журам зөрчөөл зөрчлийн шинжээр нь санаатай ба санамсаргүй гэж ангилалд зэмлэл /амаар болон бичгээр/, торгуулийн тусгаарлах байранд 15 хүртэл хоног хорих, ганцаарчилсан тасалгаанд 3 сараас 1 жил хүртэл хугацаагаар хорьж шийтгэдэг байна.

ХБНГУ-ын эрүүгийн ял эдлүүлэх

ажиллагаа: Герман улс нь Ром-Германы эрх зүйн бүлийн нөлөө бүхий орны нэг мөн. Одоогийн хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа эрүүгийн хуулийн үндсийг анх 1871 оны эрүүгийн хуулиар тавьсан бөгөөд 1971 оны 5 дугаар сарын 15-ны шинэчлэн найруулсан эрүүгийн хууль, 1975 оны 2 дугаар сарын 2-ны болон 1976 оны "Ял шийтгэлийг хорих ялын хэлбэрээр болон хорих ялаар засан хүмүүжүүлэх, аюулгүй байдлыг ханган хэрэгжүүлэх тухай хууль", 1986 оныг хүртэл үе шатаар хүчин төгөлдөр болгосон хуулиудаар ял шийтгэлийг хэрэгжүүлэх эрх зүйн зохицуулалт хийгддэг.

ХБНГУ-ын хорих байгууллага нь Хууль зүйн яаманд харьяалагддаг. ХБНГУ-ын парламент буюу

Бундстагаас хорих ял эдлүүлэх тухай ерөнхий хуулийг батлан гаргадаг. Уг хуулийн дагуу муж улс бүр өөрсдийн муж улсын онцлогт тохирсон хорих ял эдлүүлэх хуулийг батлан гаргаж, хуулийг хэрэгжүүлэх хорих ангийн дотоод журмыг гарган мөрдөж ажилладаг байна. Хорих ял эдлүүлэх ажил нь холбооны муж улс тус бүрийн хуулийн байгууллагын ажил үргийн хуваарьт хамрагддаг. Тус улс нь хугацаатай ба хугацаагүй хорих ял эдлүүлдэг. Хугацаатай хорих ял нь 1 сараас 15 жил байна, хугацаагүй бүх насаар нь хорих ялыг хуульд зааснаар 14 нөхцөлд ногдуулдаг байна. Бүх насаараа хорих ял шийтгүүлсэн этгээд 15 жилээс доошгүй хугацаа өнгөрсөн тохиолдолд шүх тухайн үед бий болсон нөхцөл байдлыг харгалзан хугацаатай болж болно.

Герман улсын хорих ял эдлүүлэх дэглэм нь нээлттэй ба хаалттай гэсэн 2 хэлбэрээр эдлүүлдэг. Нээлттэй хорих ангид 6 сар хүртэл богино хугацаагаар хорих ял шийтгүүлэгдэж, эсвэл нийгмийн хор аюулаар бага гэмт хэрэгтний ялыг эдлүүлнэ. Ийм төрлийн хорих ангийн тоо нь харьцангуй цөөн байдаг.

Хаалттай хорих байгууллага нь Герман улсын ял эдлүүлэх байгууллагын үндсэн төрөл бөгөөд тооны хувьд 4 олон байдаг ажээ. Тус дэглэмд 6 сараас 15 жил хүртэлх хугацаагаар ял шийтгүүлсэн насанд хүрсэн бүх хоригдол эхлээд ганцаарчилсан тасалгаанд хоригдол ба үүнийг гэм буруугаа ухамсарлах боломж олгож буй явдал гэж үздэг.

Энэ хугацаанд ял эдлэгсэдийн дэглэм, хөдөлмөр зохион байгуулалт, сурган хүмүүжлийн ажлыг цаашид хэрхэн зохион байгуулахтай холбогдсон судалгаа хийгдэнэ. Уг судалгааны үндсэн дээр ял шийтгэлийн зэрэгцээ засан хүмүүжүүлэх, аюулгүй байлгах системийн арга хэмжээ үйлчилдэг байна.

Хоригдол нь өдөрт 8 цагаар, ажлын 5 өдөрт ажилладаг ба сард 150-500 маркийн цалин авдаг. Энэ нь ашиг орлогын төлөө бүс тухайн хүнийг нийгмийн жирийн гишүүдийн адил ажиллах, амьдрахад нь туслах, засан хүмүүжүүлэх зорилготой. Тэд голдуу гар ажиллагаа зонхилсон үйлдвэрлэл эрхэлдэг газар болон зарим тохиолдолд хувийн фирмтэй гэрээгээр ажилладаг байна. Германы хорих ял эдлүүлэх дэглэмийг өөрчлөх асуудлыг шийдвэр гаргасан шүүх биш, харин шүүхийн дэргэдэх

шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх танхим шийдвэрлэдэг онцлогтой ажээ.

Франц улсын эрүүгийн ял эдлүүлэх ажиллагаа: Франц улс нь 1992 онд эрүүгийн хуулиа шинэчилсэн.

Тус улсад хүндрүүлэх нөхцөл байдалтайгаар гэмт хэрэг үйлдсэн тохиолдолд бүх насаар нь хорих, 15, 20 жил хүртэл хугацаагаар хорих ба энэ хугацааг багасгаж хэрэглэх боломжийг хуульчилсан. Энэхүү хорих ялын хугацааг багасгах нөхцөл нь хоригдлуудын биеэ зөв авч явцах байдал болно. Шүүгч хорих хугацааг багасгах шийдвэр гаргадаг. Тухайлбал, хоригдсон жил бүрд 3 сар хүртэл, сар бүр 7 хоногийн хугацаагаар тус тус бууруулдаг.

Нэг жил хүртэл хорих ялаар шийтгүүлсэн этгээд мэргэжлийн чиглэлээр ажиллаж, боловсрол олгох, эмчийн хяналтад байлгах, гэр бүлтэйгээ харилцаа холбоотой байх боломж олгосон хагас эрх чөлөөтэй байх нь ял тухайн этгээд засарч хүмүүжихэд нөлөө үзүүлдэг байна. Франц улсад хорих ялыг 5-10 жилийн хугацаатай оноодог. Францын хорих ял эдлүүлэх байгууллагын тогтолцоо нь төвийн болон орон нутгийн насанд хүрсэн гэмт хэргэгчид ба насанд хүрээгүйчүүдийг хүмүүжүүлж тусгай байгууллагаас бүрдэх ба эдгээр нь өөрсдийн онцлог дэглэмтэй байна. Насанд хүрэгчдийн төвийн хорих ангид 1 жилээс дээш хугацаагаар хорих ял шийтгүүлсэн хүмүүс ял эдэлдэг.

Шинээр ирсэн бүх хоригдлуудыг ял эдлэх ангид ирмэгц тухайн нөхцөл байдалд дахсгах зорилгоор 45 хоног ганцаарчилан хорино. Энэ хугацаандаа засрах найдлагатай, засрахад эргэлзээтэй, засрахгүй гэсэн ангилалд хуваан ялыг эдлүүлдэг.

Засрах найдлагатай ялтануудыг өдрийн цагаар нийтээр нь ажиллуулж, орой нь тэднийг тусгаарладаг. Ийм ялтан нь гадуур ажил эрхлэх зэрэг нэлээд хөгшөөлт эдэлдэг. Түүнчилэн хагас чөлөөтэй дэглэмд хөдөлмөрлүүлэхээр шилжүүлж, үлгэр жишээг сахилгын төлөө гэсэн нөхцөлөөр суллах дэвшилтэт систем үйлчилдэг бөгөөд итгэл дааж буй ялтануудаа хугацаанаас нь өмнө суллах асуудлыг хорих анги өөрөө бие дааж шийддэг байна.

Засрахад эргэлзээтэй, засрахгүй ялтануудын хувьд хязгаарлагдмал эрхийг эдлэх бөгөөд ял эдлүүлэх асуудлыг тусгай шүүгч хариуцаж

хугацаанаас нь өмнө суллах, мөн ялын хугацааг богиносгох хүртэл эрхийг эдэлдэг. Уг дэглэмийн ялтанууд хүмүүжилтэй, ял эдлэх явцдаа ямар нэг зөрчил гаргаагүй бол засрах найдлагатай буюу дээд, илүү нээлттэй дэглэмд шилжүүлж болдог онцлогтой.

Дээрх дэглэмүүдэд ял эдлэх ялтнаар хэдэн арван сорилуудыг бөгүүлж, түүний зан байдал, ямар шалтгаанаар гэмт хэрэг үйлдэх болсон, ар гэр, ахуй амьдрал гээд олон асуудлыг тодорхойлдог. Үүнд мэргэжлийн сэтгэл судлаачид, багш, сурган хүмүүжүүлэгч нар оролцдог тул ямар нэг алдаа гардаггүй байна.

Япон улсын эрүүгийн ял эдлүүлэх ажиллагаа: Япон улсын эрүүгийн эрх зүйг хөгжингүй зарим орны эрүүгийн эрх зүйтэй харьцуулан үзвэл эх газрын болон нийтийн эрх зүйн тогтолцоотой өвөрмөц байдлаар хослуулсан заалт олон байдаг.

Тус улсын эрүүгийн хууль нь Ром-Германы эрх зүйн тогтолцоотой ихээхэн төстэй байдаг боловч эрүүгийн эрх зүйн бусад хууль тогтоомж нь үндсэндээ Англи-Басгоны эрх зүйн тогтолцооны нөлөөлөл бүхий байна. Япон улсын эрх зүйн тогтолцоо бүхэлдээ, эрх дундаа эрүүгийн эрх зүйн тогтолцооны түүхэн хөгжлийн үндсэн онцлог нь XIX зууны 2 дугаар хагас дахь капитализмын хөгжлийн харилцааны явцад тус улс барууны орнуудын эрүү, эрүүгийн ял эдлүүлэх хууль тогтоомжийн агуулгыг өөрийн орны нөхцөлд уялдуулж авч хэрэглэж чаджээ.

Япон улсын 1882 онд батлагдсан эрүүгийн хуулийн агуулгын үндсэн үзэл санаанд Францын адил төсөөтэй хуулийн үзэл санаа тусгагдсан байна. Харин одоогийн хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа эрүүгийн хуулинд XX зууны эхэн үед Герман улсад хэрэглэж байсан зохих хуулийн агуулгыг тусган баталжээ. Дэлхийн II дайны дараа Япон улс өөрийн орны эрүүгийн хууль тогтоомжиндоо үндэсний онцлогоо тусгасан дорвитой өөрчлөлтүүдийг удаа дараа хийсэн бөгөөд Европын гүрнүүдийн болон эх газрын тогтолцооны мэдэгдэхүйц нөлөөнд орсон. Япон улсын шоронгийн тухай хууль 1908 онд батлагдан зохих нэмэлт өөрчлөлт орсоор шинэ

зуунтай золгож байгаа ажээ.

Мөн 1950 онд "Суллагадсагад тусламж үзүүлэх тухай", 1958 онд "Насанд хүрээгүй ялтна ялыг эдлүүлэх байгууллагын тухай" хуулиуд батлагдан гарч үйлчлэх болов. Түүнчилэн "Шоронгийн тухай хуулийг хэрэгжүүлэх үндсэн зарчим", "Ялтныг ангилах тухай товч удирдамж" нэртэйгээр зохих дээд байгууллагын баталсан эрх зүйн актууд нь ял эдлүүлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтанд хамаарагддаг байна.

Япон улсын эрүүгийн хуульд зааснаар бага хэмжээний торгууль, мөнгөн торгууль, эрүүгийн баривчилгаа, албадан хөдөлмөрлүүлж хорих, албадан хөдөлмөр эрхлүүлэхгүй хорих /шоронд хорих/, цаазаар авах зэргийг үндсэн шийтгэлээр, хөрөнгө хураах ялыг нэмэлт шийтгэлээр тогтоожээ.

Албадан хөдөлмөр эрхлэхээр хорих ялыг хугацаатай ба хугацаагүй гэсэн 2 хэлбэрээр тогтооно. Хугацаатай шийтгэлийг 1 сараас 15 жил хүртэл хугацаагаар онооно. Уг ялыг шоронд гүйцэтгэж албадан хөдөлмөрлүүлнэ. Албадан хөдөлмөр эрхлэхгүйгээр хорих ялыг хугацаагүй ба хугацаатай онооно. Хугацаатай шийтгэлийг 1 сараас 15 жил хүртэл ногдуулна.

Албадан хөдөлмөр эрхлэхээр болон эрхлэхгүйгээр хорих хугацаатай шийтгэлийг хүндрүүлэх тохиолдолд шийтгэлийн хугацааг 20 жил хүртэл сунгана, хөнгөрүүлэх тохиолдолд 1 сар хүртэл хугацаагаа бууруулна.

Японы эрүүгийн хуульд зааснаар болгоомжгүй гэмт хэрэгт 7 жилээс хэтрэхгүй, хүнд гэмт хэрэгт 12 жилээс илүүгүй, онц хүнд гэмт хэрэгт 20 жилээс дээшгүй хугацаагаар хорих ял шийтгэгдэг. Энэ ялыг хэд хэдэн гэмт хэрэг үйлдсэн тохиолдолд хэсэгчилэн болон бүхэлд нь нэмэх ба энэ нь 25 жилээс дээшгүй байна.

Япон улсын эрүүгийн ял эдлүүлэх байгууллагын бүтцэд нь урьдчилан хорих баривчлах байр, насанд хүрэгчдийн болон насанд хүрээгүйчүүдийн хорих байгууллага багтана. Тус улсын эрүүгийн ял эдлүүлэх систем нь ял шийтгэгдсэн хүмүүсийн үйлдсэн хэргийн байдлаас хамааран эрх, эрх чөлөөг нь ялгамжтай хязгаарлахад чиглэгддэг байна.

Японы ял эдлүүлэх байгууллага нэлээд төвлөрсөн байдалтай боловч нарийвчилсан ангилалтай байна.

Хорих ял шийтгэгдсэн нийт

хоригдол эхлээд ангилан хуваарилах төвд ирдэг. Дараа нь тэднийг доорхи байдлаар хувийн ялыг нь эдлүүлдэг байна.

1. Нийгэмд учруулсан гэм хорын хувьд бага хэрэг үйлдэгсэд, түүнээс харьцангуй их гэм хор учруулсан этгэдүүд;
2. Гадаадын болон харьяалалгүй иргэд;
3. 8 жилээс дээш жил хорих ял шийтгүүлсэн хүмүүс;
4. 20 хүртэлх насны залуучууд;
5. Сэтгэл мэдрэлийн болон бусад халдварт болон эмгэг өвчнөөр өвчлөгсөд, биеийн эрүүл мэндээр сул дорой хүмүүсийг тус тусад нь байлгаж ял эдлүүлдэг.

Японд хоригдлыг хүмүүжүүлэх үндсэн хэрэгсэл нь биеийн хүчний хөдөлмөр гэж үздэг. Хоригдлын хөдөлмөрийг зохион байгуулах эрх зүйн үндэс нь хөдөлмөрийн хууль тогтоомж юм.

Хоригдлууд өдөрт 8, долоо хоногт 44 цаг ажилладаг байна. Тэдний дунд хүмүүжлийн ажил зохиохдоо аль болохоор олныг хамарч хавтгайруулахгүй байхыг зорьдог онцлогтой ажээ.

Судалгаанаас харахад Японд 1 жилд тойргийн, анхан шатны болон гэр бүлийн шүүх 1 сая 198.699 хүнд холбогдох хэргийг шалгаж, таслан шийтгэх тогтоолоор цаазаар авах /capital punishment/ ял 7, албадан хөдөлмөрлөхөөр бүх насаар нь хорих ял 27, албадан хөдөлмөрлөх хорих ял 53479 /45 хувь/, албадан хөдөлмөр /forced labour/ хийхгүйгээр хорих ял 2894 /0.2/, торгох ял 1 сая 137.937 /94хувь/, баривчлах /detention/ ял 51, бага хэмжээний торгууль 4304 /0.4/ хүнд тус тус ногдуулжээ.

Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд хорих ял эдлүүлэх дэглэмийн талаархи түүхэн уламжлал, шинэчлэл болон гадаад улс оронд уг ялыг эдлүүлэх

дэглэмийг эрх зүйн бүлийн онцлог шинжээр нь харьцуулан дүгнэвэл:

А. Монгол Улсын хувьд :

1. Хорих ял эдлүүлэх дэглэмийн ойлголт нь 1931 оноос эхтэй бөгөөд дэглэмийн ойлголтын талаарх тодорхойлолтыг өгөөгүй ч, хорих ялыг ялгамжтай эдлүүлэх дэглэмийн ангилалтыг анх удаа хуульчилжээ.

2. 1966 оны "Засан хүмүүжүүлэх хөдөлмөрийн хууль"- иар дэглэмийн ялгааг анх удаа жирийн, чанга, онцгой дэглэмтэй байхаар нэлээд нарийвчилан тогтоосон байна.

3. 2002 оны шинэчилэн батлагдсан Эрүүгийн хууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль хүртэл дэглэмийн ойлголт улам бүр боловсронгуй болж ирсэн байна.

Тухайлбал, насанд хүрсэн хоригдлыг бие дааж мэдлэгээ дээшлүүлэхэд нь хорих байгууллага тусламцаа үзүүлэх, хоригдлыг ардын уламжлалт зан үйлд сурган хүмүүжүүлэх болон дэглэмийн ялгаагаар хамгаалалтын бүсийг тусгайлан тогтоосон, ялтны 5 зардал болох хоол, цахилгаан, дулаан, халуун, хүйтэн ус, хувцасыг төр хариуцаж болсон зэрэг зарчмын шинэ шинэ өөрчлөлтүүд тусгагдан шинэчлэгдсээр ирсэн байна.

Б. Гадаад орнуудын хувьд:

1. Англи-Саксоны эрх зүйн системтэй улс орнуудын хувьд эрх чөлөөт хасах ялын дэглэм нь зөвхөн нээлттэй, хаалттай гэсэн 2 хэсэгт ангилагддаг бөгөөд дэглэм нь дотроо 3-4 зэрэглэлтэй байна. Энд ял эдлэх ялтнуудын засрал хүмүүжлийг оноогоор дүгнэж ялгавартайгаар ял эдлүүлдэг онцлогтой байна.

2. Ром-Германы эрх зүйн системтэй улс орнуудын хувьд дэглэмийг ихэнхдээ мөн нээлттэй, хаалттай тогтолцоонд авч үздэг боловч зарчмын хувьд ялгаатай

байна. Түүнчилэн, ОХУ-ын хорих ял эдлүүлэх дэглэмийн тогтолцоо нь манайхтай ойролцоо боловч ял эдлүүлэх ажиллагааныхаа хувьд өвөрмөц онцлогтой, ял эдлүүлэх ажиллагаа нь жинхэнэ утгаараа хэрэгжиж, ялтан өөрт нь чиглэгдсэн ялыг ялгамжтай, дэглэм дотроо нарийн зохион байгуулсан тогтолцоонд тулгуурлажээ.

Судалгааны үр дүнд Монголын эдүүгээгийн төрийн хууль тогтоох үйл ажиллагааг үе үеийн хуулиудын уламжлалаар 70 гаруй жил үйлчилсэн дэглэмийн тогтолцоог өөрчилж боловсронгуй болгох, иргэдийн эрх зүйн ухамсар, хүмүүжил, тэдний хууль дээдлэх үзлийг шинэ агуулга, хэлбэрээр өргөжүүлж, дэлхий нийтийн жишигт ойртуулахад зохих нөлөө үзүүлэх юм.

Монгол Улс нь хорих ял эдлүүлэх дэглэмийн хувьд "хүнийг дахин ялласан тогтолцоо" бөгөөд нэгэнтээ тухайн этгээд гэмт хэрэг үйлдээд шүүхээс түүнд нь тохирсон ял ногдуулсан хэрнээ ял эдлэхээр ирэхэд нь дахин эрхийг нь хязгаарлаж буй энэхүү бүдүүлэг тогтолцоо нь олон улсын акт, баримт бичигт тогтоосон жишиг стандартад нийцэхгүй бөгөөд пенитенциар шинжлэх ухаан өндөр хөгжсөн улс орнуудын хувьд ч харьцуулан үзэхэд эрс ялгаатай болох нь судалгааны явцад харагдаж байна.

Иймээс ялтны эрхийг давхар хязгаарласан энэхүү дэглэмийн тогтолцоог өөрчлөн нийгэмтэйгээ ижил төстэй, залхаан цээрлүүлэх бус ялтныг нийгэм, сэтгэл зүйн хувьд нөхөн сэргээхэд чиглэгдсэн гадаад улс орнуудын дэвшилтэд, боловсронгуй тогтолцоог өөрийн орны онцлог тохируулан авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Энэ нь эрдэмтэд, судлаачид бид бүхний гүнзгийрүүлж судалбал зохих асуудал мөн.

ШОРОНГИЙН АРХИТЕКТУР, ТҮҮНИЙГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ АРГА ЗАМ

Монгол Улсад эрт дээр-үеэс эхлэн шоронгийн хийц загварын тухай зарлиг, шийдвэр гарч цаг үеэ даган өөрчлөгдөж ирсэн хэдий ч шоронгийн архитектурын тухай тусгайлан судалж, шорон доторхи орчин ямар байх талаархи эрдэмтэн судлаачдын туурвисан бүтээл бага юм. Ийм учраас шоронгийн архитектурыг нэгтгэн томъёолох, шорон барихад баримталдаг нийтлэг зарчим, стандартыг тогтоож өгөх, түүнийг эрх зүйн актаар хэрхэн зохицуулах зэргийг судлах хэрэгтэй болж байна. Нөгөөтгөйгүүр, шоронгийн барилгын цогцолборын олон арван жил хэвшмэл болсон нэгэн хэвийн загварыг өөрчлөх зорилго нь хүний эрхийг хангах, ял эдлэж байгаа хүнийг тохилог орчинд дасгах буюу гадаад орчинтой ойртуулж өгөх, тэднийг суллагдан гарахад нь туслах, нийгэмд ойртуулах, хоригдлуудыг гэртээ байгаа мэт санагдуулах тохилог байлгах, тэдний сэтгэл зүйн тогтвортой байдлыг бэхжүүлэхэд оршино.

Хүн бүхэн нэгэн орон зайд амьдрах учраас өөр хоорондоо учиргүй их ялгаатай байх биш, ойролцоо болох руугаа улам тэмүүлэх болжээ.

Архитектур гэдэг ойлголт нь их өргөн цар хүрээтэй ойлголт бөгөөд түүнийг зөвхөн барилга байгууламж гэж ойлговол учир дутагдалтай юм.

Архитектур нь дотроо барилга байгууламжийн дизайны ойлголтуудыг багтаан авч үзэж болох боловч нөгөө талаас бас төлөвлөлт гэж ойлгож болно. Барилга байгууламжид орон зай, зам талбай, зохион байгуулалтын нөхцөл байдалтай нь уялдуулан тодорхой хэмжээний төлөвлөлт, барилга байгууламжийн материалын нэр, төрөл, чанар гэх зэрэг олон зүйлийг

Гавьяат хуульч, хурандаа
Р.Оюунбадам

хамаатуулан үздэг байна.

Архитектурын ойлголтыг авч үзэхийн тулд: Барилгын зураг зүй, зориулалтын онцлог, барилга барих газрын гадаргын онцлог, хөрсний гүний бүтэц, зам талбай, дэд бүтэц хөгжсөн, хөгжөөгүй болон ашиглагдах машин техник, тоног төхөөрөмж, барилгын материал, төвийн цахилгаан болон дулаан дамжуулах сүлжээнд холбогдох боломжийг судлах хэрэгтэй болдог.

МОНГОЛ УЛСЫН ШОРОНГИЙН ДИЗАЙНЫГ ӨНӨ ЭРТНИЙ ТҮҮХЭЭС УЛБААЛАН АВЧ ҮЗВЭЛ

Ял зэмэд орсон хүнийг 1600-1700 онд хорьж цагдах байдлаар шийтгэж ирсэн түүхтэй хэдий ч хууль цаазын сурвалжит бичгүүдэд дурдсанаар Чингис хааны эзэнт гүрний ял шийтгэлийн эхний хэлбэр нь хүзүүнд нь хүнд чулуу уяж саахалт, хот айлаар хэсүүлэн хэрэг үйлдээгүй хүмүүст жигшүүлэх, торгох зэрэг шийтгэл хэрэглэж байжээ.

Цаазад заасан: Хүнд хэргийг үйлдэгсдэд алах ял оноодог байв. Дараагийн хэлбэр нь 4 алд газар ухуулан хэрэг хийсэн хүнийг тэнд суулгадаг болжээ.¹

Монгол оронд Манжийн ноёрхол үүссэн үеэс тухайлбал, 1723 онд Шанзудбын яам байгуулагдсаныг Монгол оронд шорон жинхэнэ утгаараа үүссэн гэж зарим түүхчид томъёолдог. 1900-аад он хүртэл Монгол шоронгийн анхны хэлбэр загвар өндөр хашаа, эсгий гэр /хар гэр/, майхан, газар нүхэн зорь байсан боловч түүхэн цаг үетэйгээ уялдан өөрчлөгдсөөр ирсэн.

1912 оноос эхлэн Монгол Улсын тусгаар тогтнолыг хамгаалах зорилгоор Богд хаант төрөөс олон чухал арга хэмжээ авч явуулсны дотор 1913 онд Богд хаан гяндан гадаад улсын янзтай шинэ байшин болгон үйлдэгтүн гэсэн зарлиг гаргасан байна. Жил өнгөртөл шинэ гянданг бариулаагүй учир олноо өргөгдсөний 1914 онд Богд хаан улаан бийрээр цохож Дотоод яаманд тусгай зарлиг буулгасан байна.

Богд хааны зарлигийн дотор өгүүлсэн нь: "Улсын гяндан элж хуучирсан, хэрэг халдаж хорьсон цэргүүд, жич бусад ялтан хүн нар шахцалдан багталцахгүй болсон ба угаас Чин улсын дүрмээр үйлдэгдсэн нь ялт хүн нар тусгай шээх, баах газаргүй, цөм хольцолдон үнэхээр үзэмжгүй болжээ. Хэдий хэрэг халдсан хэмээвч олох ял тусгай буй бөгөөд үнэхээрийн хөөрхий мэт...иймд гянданг нэн даруй шинэтгэх" гэжээ.

Богд хааны зарлигийг шаламгайлан биелүүлээгүй 2 яамны сайд ихэд сандарч Шүүх таслах хэргийг бүгд захиран шийтгэгч яам 1914 оны 4 дүгээр сарын 16-нд шинэ гяндан бариулахаар Юан Хуй Мин хэмээх морин толгой, Чин Да Жин хэмээх Долнуурын хужаа, Да Сан Циа хэмээх эр малгай нарын 3 пүүстэй гэрээ байгуулан ажил эхэлжээ.

Уг гяндан нь төв өмнөдөд 5 өрөөтэй, урт нь 5 хос алд, өндөр нь нэг хос алд нэг тохой, өргөн нь нэг хос алд 2 тохой, тоосгон туургатай.

¹ "Өчил" сонин, 1992 он, №5, Их Чингис хааны товчоон Ерөнхий хууль буюу Чингис хааны Үндсэн хууль: 17, 18, 19, 20, 21, 35, 40, 48, 49, 50 дугаар зүйл

шавардсан, орос их цонх 4, бага цонх 4, өмнө хойноо банзан хаалга 2, чулуун довжоотой, хоёр ямх¹ банзан дэвсгэр шалтай, дотор нь шавар ханз зуухтай, шургаагаар дэвээр тавьж, шавардсан байшин нэг. Үүнд сахиx дарга, хуяг нар сууж, ялтны идэж уух зүйлийг бэлтгэнэ.

Гадуур нь хоёр хос алд,² бүдүүн шургаагаар шорон үзүүртэй хашаа бариулж, хос алдын шургаагаар давхар хашаа барихаар гэрээнд тусгаж, гяндан 3 сарын дотор бариулж дуусгасан-болотой байна. Гяндангийн өртөг 1 түм 7 мянга, 300 төгрөг болжээ. Гяндан нь Шүүх яамны харьяанд байгуулагдав. Ингэж Богд хаан шинэ гяндан бариулсан байх бөгөөд Богдын Засгийн газар хууль хамгаалах байгууллагуудын ажилд ч шинэтгэл хийсэн юм.

Ардын хувьсгал ялсны дараа 1921 оны 7 дугаар сард Ардын Намын Төв Хороо, Ардын түр Засгийн газрын хамтарсан хурал болж, олон яамдыг байгуулахад Шүүх явдлын яамны ерөнхий хэлтсийн харьяанд Гяндан салаа³-г байгуулжээ.

Халх даяра алдартай Их шавийн гяндан, Нийслэл хүрээний гяндан, Баруун хүрээний гяндангуудын үйл ажиллагааг зогсоож, шоронгийн системийг өөрчлөн шинэчлэх, хориx ял эдлүүлэх ажиллагааг боловсронгуй болгох, ялтны эрх ашгийг хамгаалах, ял эдлүүлэх наад захын хэрэгцээ шаардлагыг хангах ажил эрчимтэй хийгдэж, улмаар Орос орны туршлагыг судалж өөрийн орны нөхцөлд тохируулан хэрэглэх, хориx ялыг эдлүүлэхтэй холбогдсон дүрэм журмуудыг боловсруулахад комисс байгуулан ажилласан байна.

Ардын засгийн анхны жилүүдэд гяндангийн хашаа байшингийн байр байдлыг сайжруулах, түүнд бүртгэл тооцоо нэвтрүүлэх ажлыг тууштай хийж хэрэгжүүлж байв.

1926 оноос эхлэн төв, хөдөөд засан хүмүүжүүлэх байгууллагын

салбар газрууд үүсэн байгуулагдаж тус байгууллагын үйл ажиллагааны хүрээ өсч ирэв. Тухайлбал, аймаг, хотуудын шүүн таслах газруудын дэргэд хориx салбарууд бий болж, Улаанбаатар хотоос гадна Алтанбулаг хот, Жавхлант хот, Хан Хэнтийн уулын аймаг, Цэцэрлэг мандалын аймаг, Хан тайшир уулын аймаг, Богд хан уулын аймаг, Чандмана уулын аймаг, Алтай урианхайн аймаг, Дарьганга уулын хошуу зэрэг газруудад засан хүмүүжүүлэх салбар байгууллагууд байгуулагджээ.

1926-1950 -иад оны хооронд баригдаж байсан хориx лагерийн барилга байгууламж нь модон дүнзэн байшин, гэр, майхан, газар ухааж барьсан зоорь маягийн байшинд хоригдлуудыг хорьдог байж.

Судалгаанаас үзэхэд 1922 оны 1 дүгээр сарын 28-ны байдлаар нэг шоронгийн хашааны хэмжээ нь "Өмнө этгээд 18 алд, умар этгээд 18 алд, зүүн этгээд 27 алд дэлэм, баруун этгээд 27 алд дэлэм бүгд ерэн нэгэн алд, их хаалга нэг, галын байшин өргөн нь 2 алд дэлэм, урт нь дөрвөн алд дэлэм, хоолны байшин урт нь 6 алд дэлэм, өргөн нь 2 алд дэлэм, сууж буй байшин нь өргөн нь 7 алд, урт нь 9 алд, цонх 15, үүний дотор нэг тасалгаа нь урт нь 4 алд, өргөн нь 3 алд дэлэм, үүний адил тасалгаа хоёр, мөн өргөн нь 3 алд дэлэм, урт нь 2 алд, үүний адил тасалгаа 2 бүгд тасалгаа 5, пийшин 5" гэжээ. Мөн тэр үед ажиллаж байсан зарим хүмүүсийн дурдталд ч тийм байгаа.⁴

1923 оны 9 дүгээр сарын 14-ний өдрийн Засгийн газрын 13 дугаар хурлаар улсын төв гяндангийн шинэ барилга бариулах талаар асуудал хэлэлцэж Сангийн яамны хянан байцаах хэлтэс зөвшөөрснөөр шинэ гяндан бариулах төсвийг 7 мянга 500 лан /нэг лан гэдэг нь 3.301 граммтай тэнцэнэ/ мөнгө төлөвлөн баталж, Шүүх яамнаас хариуцаж хийлгэхээр тогтоожээ.

Засан сайжруулах газрын 1926 оны эхний хагас жилийн тайлан мэдээнээс үзвэл шинээр барьсан

модон ба тоосгон барилга 46, хуучин барилга 13, эсгий гэр 26 байжээ. Улаанбаатар хотод төв гяндангийн шинэ барилгыг 1928 онд эхэлж бариад 1929 оны 9 дүгээр сард шинэ байрандаа хуучин гяндангийн хүмүүсийг шилжүүлсэн байна. Энэ үеэс эхэлж Гяндан салааг өргөтгөж Улсын төв засан сайжруулах газар байгуулагджээ. Батгүний гяндан ийнхүү татан буугдаж Батцагаан хэмээх шорон баригдсан гэж үздэг.

Батцагааны шорон хоёр давхар, "П" маягийн тоосгон байшинг 1929 оны 9 дүгээр сарын 12-нд барьж ашиглалтанд оруулжээ. Үүний голын том байшинг нь мөрдөнгийн зориулалтаар, бусад өрөө тасалгааг эмнэлэг, халуун ус, угаалга, гал тогоо, ялтны байр, үйлдвэрийн зориулалтаар ашиглаж эхэлсэн.

Батцагааны гяндан урьдчилан хориx байрыг 1955-56 онд цонхыг нь өөрчлөн томруулж, гол хаалгыг хойд талд нь гаргаж их засвар хийгээд Арс өнгөний болонцй болгон өөрчилжээ. Батцагааны шоронг байрлалын хувьд хотын төв дунд орсон гэсэн шалтгаанаар 1955 онд нүүлгэн шилжүүлж хотын хойд талд Цагаан давааны энгэрт зэвсгийн склад байсан улаан тоосгон байшин болон дүнзэн байшинд байрлуулжээ. Энэ гяндан нь Ганц худгийн аманд 1961 онд Германы зураг төсвөөр шинэ гяндан барьснаар нүүн шилжүүлэгджээ.

1960-аад оны дундаас одоогийн ОХУ-ын шоронгийн туршлагаар Монголын хориx лагерийн гэр, байшин шинэчлэгдэж Оросын шоронгуудын зураг төсвөөр хоригдлын байрнууд баригдаж эхэлжээ. Эдгээр байрнууд тоосгоор, модоор барьж шавардсан, урт хонгилтой орос маягийн дан байшингууд юм. Одоогоор Монголд ийм барилга байгууламжтай хориx ангид олон бий.⁴

"Монгол ардын улсын дотор аливаа хэрэгтэн ялтанг засан сайжруулах тухай хууль" 1931 онд батлагдсан. Энэхүү хуульд засан сайжруулах газруудыг анги болгон хуваарилж эхэлсэн бөгөөд түр хориx байшингууд, засан сайжруулах газрууд, хөдөөгийн аж үйлдвэрийн колониуд эдгээр болно /9 дүгээр зүйл/. Өдөр шөнийн цагт үүрд цоожтой байх тасалгаанд

¹ 1 ямх гэдэг нь 3.2 см хэмжээ юм.

² 1 алд гэдэг нь дунджаар 1м 60 см орчим хэмжээ юм. Дэлэм гэдэг нь алдыг 2 хуваасны нэгтэй тэнцэнэ.

³ Л.Чүлтэмсүрэн. "Засан хүмүүжүүлэх байгууллагын товч түүх", 1979 он, 9: 19 дэх тал

⁴ ЗХХБ-ын 60 жилийн ойд зориулсан илтгэл. Р.Оюунбадамын хувийн архиваас, 1981 он

хоригдсон хүмүүсийг өдөр тутам 1 цагаас доош бус хэмжээгээр нэр салхинд гаргаж байвал зохино /47 дугаар зүйл/. Хоригдогсдыг гаднаас ирсэн хүмүүстэй уулзуулах орон савыг гаргаваас зохих бөгөөд ийнхүү уулзахыг харьяат газрын албан хаагчдаас суулчан хянаж гүйцэтгэвээс зохино. Хоригдогсдын байх орон сууцны дулааныг +16 - +18 хэмээс доошгүй байлгана /51 дүгээр зүйл/.

1950 оны 5 сарын 26-ны өдрийн БНМАУ-ын Дотоод явдлын яамны "Засан хүмүүжүүлэх хөдөлмөрийн лагерь, гянданд хоригдлыг байлгах тухай дүрэм"-д хоригдол бүрт 2 ам дөрвөлжин метр талбай бүхий орон байр, ор, хөнжил гудас, цагаан хэрэглэл, дэр ноогдохоор хангалт хийнэ. Мөн байрны дулааныг хүйтний улиралд +16 - +18 хэм байхаар заасан байна.

Эмэгтэй хоригдлыг байрлуулах талаар онцлог олон заалт байжээ. Эмэгтэй хоригдлыг гол төлөв хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл, бусдаас тусгаарлагдсан боломжийн тохитой байранд байлгахыг чухалчлан заасан байна. Хүүхэдтэй болон жирэмсэн эмэгтэйчүүдийг 4-өөс доошгүй ам дөрвөлжин метр талбай бүхий байранд суулгах, тэднийг тусгай нормоор хангах, лагерьин дэргэд хүүхэд саатуулах газар байгуулах зэргийг заан тодорхойлсон байна.

ОЛОН УЛСЫН ШОРОНГИЙН МЭРГЭЖИЛТНҮҮД ШОРОНГИЙН АРХИТЕКТУРЫГ ХЭРХЭН ТОМЪЁОЛЖ БАЙНА

Дэлхийн бусад орнуудын шоронгуудын загвар ямар үе шаттайгаар өөрчлөгдөн шинэчлэгдэж ирснийг харьцуулан судлах нь өндөр ач холбогдолтой асуудал юм.

Франц улс барилгын уран хийц, өвөрмөц загвар, уран сэтгэмжээрээ дэлхийд тэргүүлдэг орон гэдгийг хүн төрөлхтөн мэдэх билээ. Энэ улсын шоронгийн архитектурын хөгжлийг:

- ⇒ Эхний үе шат буюу нэг загвартай байсан үе (1789-1989 он),
- ⇒ Архитектурын менежментийн туршилт хийсэн үе (1987 он),
- ⇒ Шинэлэг боловсон шоронгийн

архитектур боловсруулж түүнийг зарим оронд амжилттай нэвтэрч буй өнөө үе (1999-2003 он) гэсэн 3 үе шатаар авч үзжээ.

Нэг жишээ дурдахад 1987 онд хоригдлуудыг ажил хийх харилцаатай байхаар тооцож чухал хөтөлбөрүүдийг боловсруулсан нь 3500 хоригдол хорих хүчин чадалтай шинэ архитектуртай шорон барихад хүргэсэн байна.

Шоронгийн архитектурыг боловсруулж барилга, чимэглэлийн ажлыг АНУ-ын "НОК" гэдэг байгууллага хариуцаж багагүй нэрд гарч байна.

"НОК"-г эдэг нь: Hellmuth, Obata, Kassabaum гурван байгуулагчид хамтарсан групп бөгөөд хохирол гарзгүй ирээдүйн барилга байгууламж гэсэн утгатай гэнэ.

"НОК"-ын ерөнхийлөгч Ноён Билл Валентин хэлэхдээ "НОК" нь шоронгийн загварыг гаргаж өгдөг, барилгын засварын ажлыг ч гүйцэтгэдэг юм.

Шоронгийн барилгын загвар нь хүнд биш хирнээ шинэлэг байх шаардлагатайг мэргэжилтнүүд тооцоолж аль болох хямд зардлаар чанартай барилга бариулахыг хичээж байна.

Шинэлэг хэлбэрийн дизайнаараа АНУ-ын "шүхэр" загварын барилга байгууламжууд тэргүүлж эрэлт хэрэгцээ ихтэй байдаг гэнэ. Англи улсын шоронгийн хамгаалалтын албаны ажилтан криминологист Дэвид Коривел ярихдаа: "Улс бүрийн хорих байгууллагын ажилтнууд дизайны өөрчлөлт хийх цаг нь болсон гэдэг дээр санал нэгтгэж байдаг. Өнөө үед хоригдлын эрхийг хамгаалах, түүнийг бие хүн гэдэг талаас авч үздэг болсон нь сайшаалтай боловч улиг домог болсон загвар нь хоригдолд түүний гэр бүл, найз нөхдөд үргэлж дарамт мэдрүүлдэг юм" гэжээ.

АНУ-ын хуульчид шоронгийн архитектурыг ямар байхыг хүсэж байгааг архитектурч нар тодорхойлж байна.

Архитектурыг өөрчлөхийг дэмжиж АНУ-ын архитектур

Жеймс Каслер, мөн Смийден Картер, Францын архитектурыг Jean Chabanne, Нидерландын архитектурыг Тобен нар анх шоронгийн архитектурыг шинэчлэх төсөл боловсруулжээ.

АНУ, Англи, Франц улсын шоронгуудад: Хоригдлуудын орчин тойрныг сайжруулах хөтөлбөр боловсруулж судалгаа шинжилгээний ажил хийсний дүнд төсөл боловсруулж, дэмжлэг авчээ.

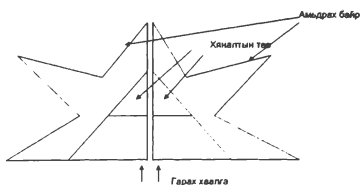
Ноён Ж.Канслер хэлэхдээ: "Шоронгийн архитектур нь хоригдолд янз бүрээр нөлөөлдөг хоригдлуудыг гэрт нь байгаа юм шиг шоронгийн орчинд хорих нь чухал" гэдэг философийг баримталдаг ба шоронгийн ажилтнууд үүнд чухал үүрэг гүйцэтгэх бөгөөд хорих газрын архитектурыг нь нээлттэй ба хяналт тавих тохиромжтой байх, хоригдлуудыг мэдээлэл авах бүрэн боломжоор хангасан байх ёстой гэж үздэг.

Хорих газар дотор амьдарч байгаа хоригдлуудын хөдөлгөөнийг хянах боломжтойгоор барилга байгууламжаа барихад анхаарах ёстой. АНУ-ын Ж.Канслер Мониторинг шоронгийн архитектурыг хэрхэн өөрчилсөн тухай ярихдаа: "Нэг хоригдолд 3.5-5 м.кв-аас доош багтаамжтай байранд байлгах, унтлагын ба амралтын өрөөтэй байлгахыг зорьж байна. Амралтын байр нь өргөн талбайтай, угаалгын газартай, ариун цэврийн өрөөтэй, биеийн тамир, дасгал хийх өрөөтэй, гадуур хашаа нь нууц дохиоллоор тоноглогдсон байдаг.

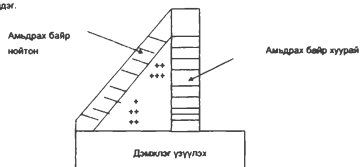
АНУ-ын өмнөд Каролин мужийн шоронгийн архитектурыг ямар байлгах талаар судалж хөтөлбөр гаргасан.

Энэхүү хөтөлбөрт хамгийн гол зүйл бол хоригдолд хяналт тавих тохиромжтой архитектурыар барих ёстой. Энэ нь од хэлбэртэй, цэцэг хэлбэртэй архитектурыг дэмжинэ гэж хөтөлбөрт оруулсан байна.

¹ ICPSA AGM and 4th "Transition". P. 213. 214, 2002, Netherlands

Шүхэр загвар¹

Америкийн өмнөт Каролина мужийн Жейп Шарлоттын хорих газар нь 5 хэсгээс бүрддэг.

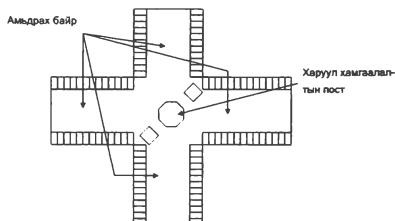
Хоригдлуудыг 5 хэсэгт ангилж хорино. Хуурай орчинд 56 амьдрах байртай, түр саатуулах байр нь тусдаа байдаг.

АНУ-ын Монтерейний эмэгтэйчүүдийн хорих газар нь 2 хэсгээс бүрддэг.

Энэ дизайны дагуу 1 хоригдолд 35 м² талбай оногдоно. Хоригдлуудыг 2 тусдаа байранд хорино. Энд 900 хоригдлыг хорих боломжтой. Өргөн талбайтай угаалгын газартай, биеийн тамир, дасгалын талбайтай, ариун цэврийн өрөөтэй юм.²

АНУ-ын Виржина мужийн TROY-ийн эмэгтэйчүүдийн хорих газар нь

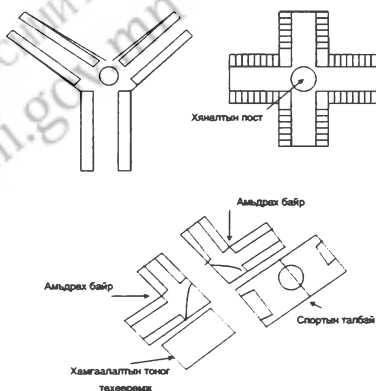

Энэ нь 1987 онд 38500.0 мянган ам.долларын төсөвт өртөгтэй баригдсан 1358 ортой, 90% нь хуурай талбайтай, бүрэн тоноглогдсон ариун цэврийн газартай, бүх төрлийн сургалт явуулах танхимтай бөгөөд хяналтын постууд нь орчин үеийн техникээр тоноглогдсон байна.

Англи улсын эмэгтэйчүүдийн хорих газар хуучин барилгыг нь сэргээн засварласан, маш энгийн бөгөөд хялбар дизайнтай хорих газрын цогцолборыг харахад тосгоныг санагдуулдаг. Хорих нь дугуй хэлбэрийн дизайнтай тохилго гал тогоотой, хүүхдийн өрөөнүүдтэй байдаг.

Нидерландын хорих газрууд 1990 оноос эхлэн дараахь дизайныг ашиглаж байна. Ноён Нийлс Дегремонд олон жил Франц улсын шоронгийн амьдралыг судалсан ба шоронгийн хэвшмэл болсон загварыг өөрчлөх нь зүйтэй гэж үздэг. 1999 онд Нийлсийн дизайнаар шинэ шорон барьсан. Энэ нь 600 хоригдол хорих боллоцоотой ба 1 секторт нь 30 хоригдол хорьдог.

2000-2500 м² ажлын талбайтай.³

ОХУ-ын Засгийн газраас баталж гаргасан шоронгийн дотоод зааврын дагуу тогтоосон лимитэд заасан тооны хоригдлуудыг хүлээж авдаг. Тодорхой заасан тооноос илүү хоригдлыг хүлээж авдаггүй. Нэг хоригдолд 2.5м² талбай оногддог. Хоригдлууд эрүүл ахуйн хувьд стандартад нийцсэн байранд хоригддог. Эдийн засгийн хувьд хоригдлуудыг ганц нэгээр нь хорих боломж байхгүй хэдий ч цаашид энэ тал дээр анхаарах ёстой. Амьдрах байрыг агааржуулах төхөөрөмжөөр хангах ёстой. Хүйтний улиралд байрны температур 18-20 градус байна.

¹ ICP AGM and 4th Conference book "Transitions", Netherlands, 2002, P.213-214.

² book "Transitions", Netherlands, 2002, P.215

³ book "Transitions", Netherlands, 2002, P.215-216

Амьдрах байр бүр том хэмжээний цонхтой байх бөгөөд сараалжин төмрөн халхавч хадсан байдаг. Оросын Холбооны улс үргэлжилсэн урт коридортой дөрвөлжин хэлбэртэй, нэг давхар байшингуудыг нэн даруй шинэчлэх шаардлагатай гэж үзэж байна. Бөх бат өндөр хашаа, давхар давхар торон хамгаалалттай, 2 цуваа том хаалгатай байдаг. Нэг хаалга нь нээгдэж байхад нөгөө хаалга нь хаагдаж байхаар зохион байгуулагдсан байдаг байна. Шоронгийн удирдлагын байр нь ямагт тусдаа, хамгаалалтын бүсийн гадна талд байдаг боловч Оросын ихэнх шоронгуудад шоронгийн даргын контор хоёр байдаг. Хамгаалалттай бүс дотроо нэг, гадна талдаа нэг байдаг.¹

Оросын архитекторчид шоронгийн дизайн нь хоригдлуудыг оргон зайлахаас урьдчилан сэргийлсэн, тусгай техник хэрэгслээр тоноглогдсон хашаатай байхаар томъёолсон байна.

Хоригдлуудын орон байрыг агааржуулах төхөөрөмжөөр бүрэн хангадаг. Хүмүүжлийн ажил явуулах зорилгоор сүм дуган барьдаг байна. Сургууль, эмнэлэг, халуун усны газар, сүм дуганыг тус тусад нь байрлуулбал илүү байдаг. Хяналтын постыг шоронгийн бүсийн голд байрлуулдаг уламжлал нь одооч хэвээрээ билээ. Үүнийг өөрчлөх цаг нь болсон гэж үзэж байна.

Архитектурын гол хэсэг нь хоригдлын амьдрах байр юм. Хоригдлуудын амьдрах байранд: унтлагын өрөө, хүмүүжүүлэгч ба отрядын даргын өрөө, хүмүүжлийн танхим, хувийн эд зүйл хадгалах агуулах, хувцас хатаах тасалгаа, хувцасны өлгүүрийн өрөө, халуун ус, бохир, цэвэр ус дамжуулах хоолой, төв галлах тасалгаа, үсчин, гуталчин, угаалтүүр, дүш, жорлон, номын сан, хоолны заал, уншлагын танхим, лабораторитой байдаг.

Түр уулзалтын байр, удаан хугацааны уулзалтын байрыг шоронгийн хашааны гадна талд байрлуулна. Үйлдвэрийн хэсгийг амьдрах байрнаас хол байрлуулдаг юм. Мөн аж ахуйн байр тусдаа

байх ёстой. ОХУ-д хоригдлуудыг байрлуулдаг байранд нь бие засах өрөөтэй байхыг зорьдог. Хоригдлуудын амьдрах өрөөг нь хуурай, чийггүй байлган нэг хоригдол 2,5 м² талбай эзэлнэ. Арван хүний дунд нэг угаалтүүр суурилуулдаг.

Оросын шоронгийн архитектурын нэг онцлог хэсэг бол: шоронгийн ажилтнуудын ажиллах байрлал билээ. Үүнд: албан хаагчдад зориулсан талбай, соёл хүмүүжлийн өрөө, цайны газар, дэлгэрч, халуун ус, душ, хүүхдийн сургууль, цэцэрлэг, биеийн тамирын талбай, стадион, зочид буудал, амралтын газар, эмнэлэг, эмийн сан зэргийг албан хаагчдын ахуй нөхцөлийг хангах зорилгоор барилга байгууламжийн архитектурт оруулж өгдөг байна.

Шоронгийн ажилтнуудын дээрх цогцолбор нь: хоригдлын амьдрах байрнаас төдийлөн харагдахгүй байрлалтай байх нь чухал. Яагаад гэвэл хоригдлын сүл чөлөөтэй талбайг ажилтны дунд оруулдаггүй.

ОХУ-ын Казань, Бресть зэрэг хотын эмэгтэйчүүдийн хорихууд дэргэдээ хүүхдийн цэцэрлэгтэй байдаг. Энэ нь хорихын хамгаалалтын бүсд багтдаг хэдий ч хоригдлын амьдрах орчноос бас нэг өндөр хашаагаар тусгаарлагдсан байх бөгөөд хоорондоо хоолойгоор холбоотой, үүдэнд харуул ажилладаг. Хүүхэдтэй хоригдлууд тусгай тогтоосон цагийн хуваарийн дагуу хүүхдээ хөхүүлэх, хамт байгааг буцаж ажлаа үргэлжлүүлэн хийдэг журамтай.

Эрхүү мужийн Базой дүүргийн эмэгтэйчүүдийн хорих нь гаднаас нь харахад тосгонгоо санагдуулдаг. Базойн нийт эдлэн газрыг хариуцдаг, газар тариалан, гахай, тахиа, үнээний ферм ажиллуулдаг, сүү, ногоо, өндөг, мах зэрэг боловсруулж Эрхүү хотын хүн амын хэрэгцээнд нийлүүлдэг.

Энэ дүүргийн хориход 1985 онд 2500 эмэгтэй, 1500 эрэгтэй хоригдол ба 1990 онд 600 эмэгтэй, 1200 эрэгтэй хоригдол байлаа. Энэхүү холимог хорих нь нэг даргатай, 2 тусдаа өндөр хэрмэн хашаатай,

хамгаалалтын бүстэй байв.²

Дотроо хоригдлын нийтийн байр нь 2 давхар, дээрээ хоригдлын амьдрах байр, доод давхарт нь гал тогоо, хүмүүжлийн тасалгаа, угаалгын өрөөнүүд, нийтийн бие засах газар. Энэ дизайны н дээд давхарт хуурай талбайтай, доод давхрын 45-60% нь нойтон талбайтай.

НҮБ-ААС БАТАЛЖ ГАРГАСАН ХОРИГДОЛТОЙ ХАРЬЦАХ НААД ЗАХЫН ЖИШИГ ДҮРЭМ (Монгол Улс нэгдэн орсон конвенц):

Хоригдлууд гяндан буюу тасалгаандаа хонодог бол хүн бүр тусдаа өөрийн тасалгаатай байх ёстой. Хэрэв түр хугацаанд шорон дүүрсэн онцгой шалтгаанаар л биш бол шоронгийн захиргаа энэ журмыг хэрэглэхээс татгалзахад хүрч нэг гяндан буюу тасалгаанд хоёр хоригдлыг байлгах нь зохимжгүй. Хоригдлын ашиглаж байгаа бүх өрөө тасалгаа, түүний дотор унтлагын өрөө нь ариун цэврийн бүх шаардлага хангасан байх ёстой бөгөөд гэхдээ цаг уурын нөхцөл байдлаас шалтгаалж цаашаа эдгээр өрөөний хэмжээ, ноогдох талбай, гэрэлтүүлэг, халаалт, агааржуулалтыг онцгой анхаарвал зохино. Биеийн тамирын дасгал, спортын үйл ажиллагааг хашаан дотроо хийхээр зохион байгуулсан байна.

Эмэгтэйчүүдийн хорих газар нь жирэмсэн болон төрсөн эхчүүдийг асрах тусгай өрөөтэй байх ёстой. Хоригдол эхчүүдэд хүүхдээ өөртэйгээ хамт байлгахыг зөвшөөрдөг бол эдгээр хүүхдүүдийг эхээс нь тусдаа байх үед нь асрах мэргэжлийн ажиллагсадтай ясли байгуулах хэрэгтэй гэжээ.

ШОРОНГИЙН АРХИТЕКТУР: ЦАГДАН ХОРИХ, ХОРИХ АНГИУДЫН ӨӨРЧЛӨЛТ, ШИНЭЧЛЭЛИЙН ЧУХАЛ ХЭСЭГ МӨН

Шоронгийн Архитектурыг шинэчлэх нь зөвхөн улиг домог болсон хэвшмэл, хуучин загварыг өөрчлөх төдий асуудал биш юм. Хамгийн гол зорилго нь хүний эрхийг хангахад оршино.

Шорон бол зочид буудал биш боловч шоронгийн дотоод төлөвлөлт нь тэнд амьдрах хүний тав тухтай

¹ Учение о наказаний С.389

Уголовно исполнительное право России, С.143
Тюрьмы и право человека, 23 дэх тал

² Шүүх эрх мэдлийн салбар дахь хүний эрх, 1996 он, 3; 4 дэх тал

бөгөөд дарамт учруулахаар байх ёсгүй.

Франц, Англи, Австрали, Америкийн шоронгийн архитектураас үзвэл шорон хамгийн уран сэтгэмжтэй байх шаардлага тавигдаж байна. Яагаад гэвэл: гаднаас нь харахад хүний сэтгэлд дулаан, цэцэрлэгт хүрээлэн ч юмуу уран барилгын донж маяг зохицолдолгоог агуулсан, дотроосоо бол гаднах орчин харагдахгүй хирнээ хамгаалалт сайтай, тохилог байх ёстой гэж олон улсын шоронгийн мэргэжилтнүүд томъёолжээ.

Алдаж эндсэн хүмүүс амьдралынхаа тодорхой үед алдаа эндэгдлээ ойлгож гэмших, амьдралд эргэж хөлөө олоход нь туслах зорилгоор шоронгийн бүтэц, зохион байгуулалт, архитектурыг судлах нь чухал билээ.

ХДХЯамны хэрэгжүүлэгч агентлаг Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газар 2007 онд хэтийн төлөв байдлаа тодорхойлохдоо: Зарим хорих анги, цагдан хорих төвийг, аймаг нийслэлийн төвд буюу дэд бүтэц хөгжсөн газар барьж байгуулахаар болсон нь олны анхаарлыг татаж байгааг энд дурдахад илүүдэхгүй болов уу.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай Монгол Улсын хуульд (2002 он) Хорих ангийн хамгаалалтын бүс, түүний бүтэцэд орох үндсэн ба туслах бүс, хамгаалалтын тоног төхөөрөмжийг хуульчлан батлаж өгсөн. Жирийн, чанга, онцгой гяндан гэх мэт дэглэмээр ялгамжтайгаар эрх зүйн зохицуулалтыг хийж өгсөн.

Үүнийг шоронгийн архитектурын томъёололтой дүйцүүлэн үзвэл: **Хорих ангийн хамгаалалтын бүсийг хамгаалах байгууламжийн архитектур гэж ойлгож болох юм.** Цаана нь ялгын амьдралын бүс гэж нэрлэгдэж буй хоригдлын байр, үйлдвэрийн байр, эргэлт уулзалт халуун ус, гал тогоо,

хоолны танхим, сургалтын танхим, биеийн тамир спортын цогцолбор, чөлөөт бүс гэх зэрэг олон онцлог, зарчим, дизайн, стандартыг нь хууль, эрх зүйд тусгалаа олоогүй, ямар ч эрх зүйн зохицуулалтгүй байна. Иймээс Монгол Улсын хорих ангиудын барилга байгууламжийн архитектурыг нэгтгэн томъёолсон эрх зүйн зохицуулалт хэрэгтэй болж байна.

Мөн дээрх барилга байгууламжийн цогцолборын архитектурыг шинэчлэн боловсруулах шаардлага ч зүй ёсоор тавигдаж байна.

Иймд юуны өмнө дараах нийтлэг зарчмыг зайлшгүй багтаах шаардлагатай гэж үзлээ.

1. Хоригдлуудын амьдралын бүсэд багтах хоригдлын амрах байр, түүний талбайн хэмжээг нэг хоригдолд ноогдох хэмжээгээр бодож барих. Гал тогоо, хоолны заал, номын сан, сургалтын танхим, хувийн эд зүйл хадгалах өрөө, хувцас хатаах өрөө, угаалгын газар, гутал засварлах болон ус засах өрөө, хувцасны өлгүүр, бие бялдрын чийрэгжүүлэх тасалгаа, бие засах газар, сахилгын байр, эмнэлэг, хүнсний болон нэн тэргүүний хэрэгцээт зүйлийн дэлгүүр, агаарт гарах амралтын өргөн тохилог талбай, биеийн тамир, спорт тоглоомын талбай, хоригдлын амралтын бүсийн доторхи харуулын хяналтын постууд, үйлдвэрийн байр гэх зэргийн хоорондын зай талбайг нарийвчилан бодож хийх ёстой. Дээрх бүх байгууламж, орчин, нөхцөлийг харуулын пост телекамерт бүрэн хянах боломжтойгоор хийгдэх нь чухал юм.

2. Хоригдол гэр бүл, ойрын садан төрлийн хүмүүс, найз нөхөдтэй түр хугацаагаар болон удаан хугацаагаар уулзаж байх эрх зүйн байдал нь хуулиар зөвшөөрөгдсөн учраас тэдгээрийн

аюулгүй нөхцөл байдлыг бодолцож шалган нэвтрүүлэх байрнаас хяналт тавих боломжтойгоор хийгдсэн байвал зохино.

3. Шоронгийн архитектурин салшгүй нэг хэсэг бол хорих байгууллагын ажилтнуудын ажиллах байр (office) юм. Ажилтнуудын ажиллах, сурах төв барилга нь хоригдлуудын хөдөлгөөнийг хянах боломжтойгоор баригдах учиртай. Мөн хоригдлыг мэдээллээр хангахад хялбар байхаар бодсон байна. Нэг гол анхаарах асуудал ажилтнуудыг гадаад орчинтой харьцахад хүндрэлгүй байх, шоронгийн орчин жирийн хүмүүст зэрэг мэдрэмж төрүүлэхүйцээр дизайнтай байх ёстой.

4. Ажилтнуудын ажиллах байр хамгаалалтын бүсийн гадна талд тусдаа байрлах ба дараахь бүрдэлтэй байна. Үүнд: албан үүргээ гүйцэтгэх ажлын өрөө, тасалгаанууд, уулзалтын өрөө, соёлын танхим, цайны газар, дэлгүүр, халуун ус, бие засах газар, зочид буудал, эмийн сан, амрах талбай, цэцэрлэгт хүрээлэн зэрэг болно. Эдгээр нь хоригдлын хамгаалалтын бүсээс төдийлөн холгүй оршино. Яагаад гэвэл эдгээр нь элдэв муу нөлөөнөөс хамгаалах үндэс болно. Төвөөс алслагдсан /орон нутагт/ хорих ангиудад ажилтнуудын хүүхдийн цэцэрлэг, сургууль, эмнэлэг байна.

Хүнсний ба эд зүйл, тоног төхөөрөмжийн агуулахууд, гахай, тахиа зэрэг амьтад, авто парк нь хамгаалалтын бүсийн гадна ажилтнуудын цогцолбороос холгүй оршино.

Ийнхүү цагдан хорих, хорих ангиудын архитектурын талаар бага боловч хөндлөө. Цаашид боловсронгуй болгох нь эрдэмтэн, судлаач, хорих байгууллагын удирдлагуудын өмнө нээлттэй юм.

НОТАРИАТААР ГЭРЧЛЭГДЭЖ БҮЙ ҮЙЛДЭЛ, ТҮҮНИЙГ ӨРГӨЖҮҮЛЭХ БОЛОМЖ

Нотариатч Д.Намсрайжав

1997 онд батлагдан гарч, 2002 онд шинэчлэн найруулагдсан Монгол Улсын Нотариатын тухай хуулийн 23 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт зааснаар нотариатч нь гэрээ хэлцэл, итгэмжлэл, хуулийн этгээд үүсгэн байгуулах баримт бичиг, өв залгамжлах эрх, гэрээслэл, үл хөдлөх хөрөнгийн бүртгэлтэй холбогдох баримт бичиг, гэр бүлийн гишүүдийн дундаа хамтран өмчлөх болон дундаа хэсгээр өмчлөх эд хөрөнгөөс ногдох хувиа өмчлөх эрх, бичиг баримтын хуулбарын үнэн зөв, орчуулсан бичиг баримт, бичиг баримтад зурсан гарын үсгийн үнэн зөв, өв залгамжлах эрхийн гэрчилгээ олгох, нотариатын мэдэгдэх хуудас бичих зэрэг үйлдлийг гэрчлэхээс гадна хууль тогтоомжид заасан бусад үйлдлийг батлан гэрчилж байна.

Нотариатын тухай хуульд заасан эдгээр үйлдэл тус бүрийг нотлон гэрчлэх ажиллагаа үндсэндээ хуулийн дагуу явагдаж хэвшсэн гэж болно. Нотариатын танхим ч нотариатын үйлдлийг нэг мөр хийж хэвшүүлэхэд анхаарч, байнгын зөвлөмжөөр хангаж байдгийг өнөөдөр ямар ч нотариатч маргахгүй гэдэгт эргэлзэхгүй байна.

Гэвч нотариатчдын зүгээс ялангуяа, шинэ тутам нотариатчид хийж буй ажлынхаа зорилгыг дутуу ухамсарлах, нотариатын зарим үйлдлийг хийж байгаа агуулга, хэлбэр хуулиар ойлгомжгүй зохицуулагдсан мөн хуульд заасан нотариатын зарим үйлдлийн талаар иргэдэд сурталчилан таниулах ажиллагаа хангалтгүй байгаагаас, хатуухан хэлэхэд, тэдгээр үйлдлийн талаар иргэд байтугай нотариатчид өөрсдөө ч бараг мэдэхгүй явааж хэлэх нь зүйтэй юм.

Нотариатчийн ажлын зорилгын талаар

Тэгэхээр нотариатч хэнд, юуны тулд хэрэгтэй юм бэ, гэдэг асуулт зайлшгүй гарч ирнэ. Хууль зүйн тодорхой үр дагавар үүсгэж болохуйц үйл баримт / факт / болсон нь үнэн, хууль зүйн ач холбогдол бүхий баримт бичгийн хуулбар хийгдсэн нь үнэн, тухайн баримт бичгийн хуулбар энэ мөн, гэдгийг гуравдагч этгээдийн өмнө ямар нэг гэрч татахгүйгээр нотлохын тулд, дараа нь тухайн үйл баримт болж өнгөрсөн, бичиг баримтын хуулбар үнэн зөв гэдгийг маргаангүй байлгахын тулд нотариатын үйлчилгээг бидэнд хэрэгтэй байдаг.

Тийм ч учраас аливаа эрх зүйн маргааныг хянан шийдвэрлэхдээ, нотлох баримтыг эхээр нь өгөх боломжгүй тохиолдолд, нотариатаар гэрчлүүлсэн байхыг хууль шаарддаг билээ.

Өөрөөр хэлбэл, нотариатын үйл ажиллагаа нь иргэд, байгууллагад үзүүлж буй эрх зүйн үйлчилгээний нэг хэлбэр. Нэгэнт үйлчилгээ юм бол энэ үйлчилгээ иргэдэд, үйлчлүүлэгчиддээ ойр байх ёстой. Түүнээс биш мөнгөнд ойр байх ёсгүй.

Би юу хэлэх гээд байна вэ, гэдгийг та бүхэн гадарлаж байгаа байх. Нотариатын үйлчилгээг төлбөртэй хийгддэг, энэ үйлчилгээг нотариатч хувиараа эрхлэх боломжтой болсон энэ боломжийг манайхан мөнгө олох арга хэрэгсэл, тодорхой төрлийн бизнес хэмээн ойлгож байгаад би чин сэтгэлээсээ харамсаж явдаг.

Ийм хүмүүст Эрхэм нотариатчаа Та бизнесмен биш, Та иргэд байгууллагад эрх зүйн үйлчилгээ,

туслалцаа үзүүлж буй үйлчилгээний ажилтан, энэхүү үйлчилгээний ажлаа чанарын өндөр түвшинд, хуулийг ягштал баримтлан хүргэх ёстой гэдгийг бид байнга хэлж, ойлгуулж байх ёстой юм.

Иймд бид нотариатын үйл ажиллагаа "ашгийн төлөө бус" гэдгийг заавал хуульчилж өгөх ёстой.

Нотариатын зарим үйлдэл ойлгомжгүй байгаа талаар

Үүнийг би гол нь "орчуулга" гэрчилж буй нотариатын үйлдэлтэй холбогдуулан хэлэх гэсэн юм.

Нотариатын тухай хуулийн 23 дугаар зүйлийн 2-т "Нотариатч нь дор дурдсан бичиг баримтыг гэрчлэх болон бусад үйлдэл хийнэ" гэхчээд 7-д нь "орчуулсан бичиг баримт" гэсэн байдаг. Орчуулсан бичиг баримтын чухам юуг гэрчлэх гээд байгаа нь хуулиас харагддаггүй.

Харин Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын тушаалаар батлагдсан "Нотариатын үйлдэл эрхлэн хийх заавар" -ыг харвал, тэндээс " орчуулга үнэн зөв" хийгдсэн гэдгийг гэрчилж байгаа юм байна гэж ойлгож болно.

Гэтэл "орчуулга" гэрчилдэг дардсаа харвал, бүр өөр ойлголт гарч ирнэ. Дардсан дээр "орчуулсан бичиг баримтын хуулбарын үнэн зөвийг гэрчлэв" гээд байж байгаа. Орчуулгатай холбоотой нэг дэх ойлгомжгүй асуудал нь энэ.

Хоёр дахь ойлгомжгүй асуудал нь, өмнө хэлсэн үйлдэл эрхлэн хийх заавартай холбоотой. Зааварт, "Нотариатч нь орчуулсан бичиг баримтын үнэн зөвийг орчуулга хийх эрх бүхий этгээдийн орчуулгыг үндэслэн гэрчилнэ" гэж байдаг.

Хэрэв хэн нэгэн тодорхой этгээд уг баримт бичгийг орчуулсан юм бол уул орчуулагч түүнийхээ үнэн зөвийг өөрөө хариуцдаггүй, яахаараа хятадаар ганц үг мэдэхгүй, ганц ханз танихгүй нотариатч хятадаас монгол хэл рүү, монгол хэлнээс хятад хэл рүү орчуулсан бичиг баримтын орчуулга үнэн зөв байна гэдгийг гэрчлээд, хариуцлага үүрээд байдаг билээ, гэдэг асуулт байнга гарч ирдэг байсан.

Үйлчлүүлэгч нар ч энэ талаар гайхаж, асууж байдаг юм. Тэгтэл саяхан ажлын шаардлагаар гадаадын нэг улсын нотариатын хууль үзэж байтал, мэддэггүй бол орчуулсан хүн нь тодорхой этгээд мөн гэж орчуулагчийн гарын үсгийг нь гэрчилдэг юм байна. Үүнийг харахад, ойлгомжгүй зүйл алга байна. Бид ч энэ чиглэлээр хуулиа өөрчлөх ёстой.

Хуулийн заалт ойлгомжгүй, тодорхойгүй байхын зэрэгцээ хуулийг бид өөрсдөө буруу ойлгож, хэрэгжүүлэх дутагдал байгаа бөгөөд хууль буруу ойлгосны үр дагавар ноцтой гэдгийг хэн хүнгүй мэднэ. Тухайлбал, үүнийг би итгэмжлэл гэрчлэх үйлдэл дээр хэлмээр байна. Итгэмжлэл гэхээр ямар ч хуульчийн толгойд Иргэний хуулийн "Төлөөлөл"-ийн тухай ойлголт орж ирэх ёстой. Гэтэл нотариатууд, банкныхан болон бусад зээл өгөх байгууллагууд мөн Эрхийн улсын бүртгэлийн алба үүнийг Ипотекийн гэрээ хийх үед хэрэглэхдээ, Иргэний хуулийн 128 дугаар зүйлд заасан "Зөвшөөрөл"-тэй хутгаж ойлгоод байдаг. Өөрөөр хэлбэл, үл хөдлөх эд

хөрөнгийг дундаа хамтран өмчлөгч этгээд уул эд хөрөнгөө нэг удаа захиран зарцуулахдаа Иргэний хуулийн 128 дугаар зүйлд заасан дагуу бусад хамтран өмчлөгчдөөс зөвшөөрөл заавал авах ёстой, харин нэгээс дээш удаа захиран зарцуулах бол Итгэмжлэл авах ёстой гэсэн хатуу ойлголттой болжээ. Энэ ойлголтоороо асуудалд ханддагаас иргэдийг чирэгдүүлж байна. Тухайлбал, хамтран өмчлөгч этгээд удаан хугацаагаар гадаадад явах үедээ дундаа хамтран өмчлөгчдөг үл хөдлөх эд хөрөнгөө захиран зарцуулах зөвшөөрлийг бусад өмчлөгчдөд өгөхдөө "Зөвшөөрөл"-ийг давтан ашиглах боломжийг олгосоор байхад, Эрхийн бүртгэлийн алба түүнийг нь хууль зөрчсөн үйлдэл хэмээн үзэж, ипотекийн гэрээг нь бүртгэж өгөхгүй ард иргэдийг хүндэрүүлж байна.

Гэтэл "Зөвшөөрөл" -г зөвхөн нэг удаагийн тохиолдолд өгөх ёстой гэх буюу ямар нэгэн хугацаагаар хязгаарласан заалт Монгол Улсын Иргэний хуульд байхгүй байна.

Нотариатын тухай хууль болон бусад хуульд байгаа нотариатын зарим үйлдлүүд амьдраг, практикт бараг хэрэглэгдэхгүй байгаа нь нотариатч бидний ажлын дутагдал байж болох юм. Өөрөөр хэлбэл, бид холбогдох хуулиудаа сурталчилахгүй, олон түмэнд таниулж, мэдүүлэхгүй байгаагаас маш их ач холбогдолтой байж болох зарим үйлдэл огт хэрэглэгдэхгүй байна. Жишээ авъя. Үүнд, Нотариатын тухай хуульд заасан "Нотариатчийн мэдэгдэх хуудас бичих", Иргэний хуулийн 132 дугаар зүйлд заасан "Гэрлэгчдийн эд хөрөнгийн гэрээ", мөн хуулийн

237 дугаар зүйлд заасан "Үүрэг гүйцэтгүүлэгч үүргийг хүлээн авах хугацаагаа хэтрүүлсэн буюу хаяг нь тодорхойгүй нөхцөлд мөнгө болон үнэт цаасыг нотариатчаар дамжуулан банкинд хадгалуулах" боломжууд практикт хэрэглэгдэхгүй байна. Эдгээр нь бидний зүгээс үйл ажиллагаагаа өргөжүүлэх таатай боломжууд мөн гэж үзэж байна. Түүнчилэн тодорхой хэмжээний зардал гарган байж нотариатаар гэрчлүүлсэн үйлдлүүд / гэрээ зэрэг / байнга үл маргах шинжийг агуулж, улмаар Асран тэтгэх гэрээ болон Гэрлэгчдийн эд хөрөнгийн гэрээний нэгэн адил, нотариатын мэдэгдэх хуудас бичих замаар үүргийн гүйцэтгэл нь хангагдаж байвал, нотариатч бид сая төрийн эрх зүйн системд эзлэх байр сууриа бэхжүүлж улмаар төрийн зарим байгууллагууд, түүний дотор шүүхийн ачааллыг ихээхэн хөнгөрүүлдэх ёстой юм. Нотариатчийн гэрчилсэн үйлдэл маргааны үүсгэх бус маргаанаас урьдчилан сэргийлэх гол боломжийг олгож байх зарчим бидний үйл ажиллагааны гол зорилт байх ёстой. Түүнчилэн гадаад орнуудын холбогдох хуулиудыг үзэж байхад, бид аваад хэрэглэхчигж болохоор ач холбогдол бүхий үйлдлүүд байдаг юм байна. Тухайлбал, фото зураг дээрх этгээд, бие хүн хоёр нэг хүн болохыг батлах, бичиг баримт гардуулсан цаг хугацааг батлах, бие хүн амьд байгааг батлах, шаардлага, өргөдлийг дамжуулах гэх мэтийн үйлдэл байна. Эдгээрээс бид боломжтойг нь хуульдаа тусгах замаар өөрсдийн үйл ажиллагаагаа өргөжүүлж болох юм.

Зарлан дуудах

Михаил Федоров

1. Галина Сергеевна Пигунова зах орж шөл хийх килограмм төмс, ганц бөндөг байцаа, хэдэн ширхэг лууван, ач охиндоо амттан гэж алим худалдан авахаар эртлэн гарав. Шатаар бууж явтал сонин, сэтгүүл, захидлаар дүүрэн байж байгаад хэдэн жилийн өмнөөс хоосорчихсон хайрцагных нь аман дахь нүхнээс цайрах нэгэн зүйл нүдэнд нь тусач нь тэр. Энэ чинь юу байдаг билээ? гэж бодтол гар нь өөрийн эрхгүй багц түлхүүртэй халаас руу нь явлаа. Гэвч шуудангийн хайрцагны түлхүүрээ салаж аваад удаж байгаар санав.

-Мангар толгой! гэж өөрийгөө хараангаа, ер нь юу байгаа бол гэж сониучирхав. Аль нэгэн сонгуулин сурталчилгааны хуудас юм болов уу? Сонгох нь бүү хэл дахин сонгохоо ч сонгочихсон... Ер нь эргэж ороод түлхүүрээ авдаг юм билүү гэж нэг бодоод, за ер нь эхлээд зах орж юмаа аваад дараа нь больё хэмээн бодоод гудамжнаа гарав. Гадаа тэнгэр гэж хачин сайхан. Наймдугаар сарын сэрүү татсан агаар, шувуу жиргээд л...

Хажуугийн есөн давхар байшингийн буланг эргээд зах байдаг болохоор хэдхэн хормын дараа тэрээр ногооны лангуун дундуур алхах байлаа. Жимс, ногоо авч байхдаа тэр шуудангийн хайрцаг дахь юмны тухай л бодсоор байв. Арван жилийн өмнө бол ирсэн захидалд хариу бичиж амьдаггүй байсан. Харин одоо хэн хамгийн сүүлд захиа илгээсн, хэнд нь өөрөө хамгийн сүүлд хариу бичсэнээ ч санахгүй болсон байв. 15 минутын дараа 3 давхар дахь гэртээ оронгуутаа жимс ногоогоо ширээн дээр тавьж, шуудангийн хайрцагны түлхүүрийг тумбочканы ёроолоос нэг юм олж, эргээд 1 дүгээр давхар руу гүйхээрээ шахан бууж, шуудангийнхаа хайрцагийг яаран онгойлгов. Хаяг андуурсан байж болох гээд харлаа. Яах аргагүй өөрийнх нь хаягаа. Албан ёсны

захидал байна аа. Тамган доторхи бичиг нь жижиг учраас гэртээ орж, шилээ зүүж байж унших хэрэгтэй боллоо. Шатаар өгсөж явахад элдэв юм толгойд нь орж байнаа. 25 жил ерөнхий агрономч хийсэн хөдөлмөрийг минь үнэлж, шагналд дэвшүүлсэн юм биш байгаа! Одоо ч тэр үеийг мэддэг дарга нар үгүй болсон... Шилээ шүүрэн авч унштал: "Салбар шүүхийн хэрэг бүртгэгч..."

-Юун салбар, юун хэрэг бүртгэгч, тэгээд бүр шүүхийн байхдаа яахав. Шүүхийн хэрэг бүртгэгчтэй Галина Сергеевна уулзаж учирч авсангүй. Ер нь хүчний байгууллагаас холхон явахыг тэрээр боддог байлаа.

-Андуурсан юм байлгүй дээ. "Зарлан", хэрэг бүртгэгч Чарыков дээр 8 дугаар сарын 25-ны өдөр 10.00 цагт хүрэлцэн ирэхийг мэдэгдэе... Энэ нь маргааш байдаг. Галина Сергеевна ачтайгаа "орооцолдох нь" бүү хэл охиноо ирээд явсныг анзаарах сөхөөгүй байлаа. Тэрээр мэддэг таньдаг бүхэн рүүгээ өвөржин утасдаг ямар учиртайг олох гэж ядлаа. Зарим нэг нь шинэ жилийн наргиа байлгүй гэнэ. Гэтэл шинэ жил хүртэл 4 сар байдаг. Зарим нь Пигуновагийн өмнө газар тариалангийн комбинатын ерөнхий нягтлан байсан, эдүгээ мөрдөнд буй нөхөр гэм буруугаа бусдад чихэх гэж байгаа гэнэ. Зарим нь 20 жилийн өмнө Пигуноваг хоёр охинтой нь орхиод явсан нөхрийнх нь холбоо тогтоох гэсэн арга л гэнэ...

2. Маргааш нь Пигунова 9 цаг гэхэд салбар шүүх дээр очтол шүүгчдийг хүлээсэн баахан хүн хонгилоор дүүрэн. Гэтэл шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэгчээс 9 цаг хагас өнгөрчихөөд байхад нэг ч хүн байдаггүй. 11 цаг болж байхад насандаа зохицоогүй ланжгар гүзээтэй эр (толины өвчтэй хэмээн Пигунова бодлоо. Гүзээнээсээ доошхийг толдож харахгүй бол харагддаггүй "өвчин") "Чарыков" гэсэн хаягтай өрөөг онгойлгон оров.

Пигунова түүний араас хаалгыг нь тогшоод:

-Орж болох уу? гэв.

-Та хэн гээч вэ? хэмээн их л тодотгон асууж байна.

-Намайг Галина Сергеев... гэж эхэлтэл үгийг нь таслан

-Аа, хулгайч уу, суу! гээд үсээ самнасан самаараа явган сандал руу дохилоо.

-Яахаараа хулгайч болдог билээ? гэж гайхан цухалдсан Пигуноваг хэлтэл,

-Яагаад гэдгээ мэдэхгүй байна уу!? Хамтралчдын хоолыг цөлмөсөн хулгайч, өдийн насны хүн байж.

-Юун, хаанахын хамтралчид вэ? гээд Пигунова ширээ алгадав. гэтэл Чарыков:

-Харахад соёлтой маягийн мөртлөө, наанаа бүр... маш ноцтой мэдээлэл ирсэн. Тэгээд байвал суулгачихна шүү.

-Хаана суулгана гэж?

-Хаана байдаг юм? Суулгадаг газар нь. Май, үүнийг унш! гээд Чарыков хуудас цаас сарвайв. Пигунова хуудсыг аван нүдний шилээ гарган уншив. Түүн дээр:

"Белогорск дүүргийн "Рассвет" хөдөө аж ахуйн хошооны талбайгаас шуудай төмс хулгайлсанд ногдуулсан торгуулийн хуудас" байлаа.

-Та өөрийгөө Пигунова биш гэх үү? гэж Чарыков хялайн харлаа. Галина Сергеевнгийн хувьд наанатай цаанатай байсан нь мэдээж. Гэхдээ шуудай төмс хулгайлах гэдэг арай ч доошилсон хэрэг. Тэр тусмаа хамтралчдын ногооны талбайгаас шүү. Түүнийг ерөнхий агрономич байхад шуудай төмсийг зүгээр авчирч өгдөг байсан. Одоо зүгээр авчирч өгдөггүй ч болсон гэсэн хулгайлах бодол даанч үгүй билээ.

-Та нар цөм л тэгдэг шүү дээ. Би мэдэхгүй, би үзээгүй, хараагүй, аваагүй, идээгүй л гэдэг. Наадад та нарын ямар сайхан цагаан гартай байсан чинь падгүй. Би наад

шийдвэрийн чинь дагуу л үүргээ гүйцэтгэж байна. За энэ баримтыг аваад торгуулиа 7 хоногийн дотор төл. Эс тэгвээс хөрөнгийг чинь битүүмжилнэ. Ойлогв уу? гэлээ.

-Юун битүүмжлэх вэ?

-Ямар ч хэл үгүй. Шууд л дуудлагаар худалдана. За гүйцээ, гээд Чарыков: Дараагийн хүн ороорой гэв. Пигунова гэртээ бүр нурмайчихсан юм орж ирэв. Яагаад хулгайн хэрэгт холбов, юунд нь хашгирч загнаад байв. Яагаад үгийг нь сонсохгүй шийдвэр гүйцэтгэлийн хуудсаар түрий бариад байв гээд түмэн юм толгойд нь эргэлдэнэ. Тэгээд бүр гэр орных нь юмыг зарна ч гэх шиг, ээмэг, бөгжийг нь хүртэл зарна гэнэ... Тэрээр тандаг мэддэг бүхэн рүүгээ зай завсаргүй утасдлаа. Тэд нар нь бүгд л гайхаж, сандран дүргүйцэж, шийдвэр гүйцэтгэгчийг өөрийг нь шүүхэд өгөхийг зөвлөж байв. Хадмын талын нэгэн танил нь гэрийн тавилгаа өөр газар аваач, ээмэг, бөгжөө нуугаад, тэр муу шийдвэр гүйцэтгэгчид салаавч үзүүл гэж хүртэл зөвлөжээ. Харин хуулийн талын бага сага ойлголтой нэг нөхөр шийдвэр гүйцэтгэгчидтэй үгээ олно гэж байхгүй. Наад зарлан

дуудах анх гаргасан шүүгч дээр нь очиж "учраа ол" хэмээснийх нь дагуу маргааш нь бороо цутгасан өглөө Белогорск орохоор салж унах нь шахсан хуучин муу "Лаз" автобусанд суун, шороонд нь найтаасаар шүүгч дээр ирэв.

-Иргэн шүүгч гуай, би "Расцвет" хоршооноос юу ч хулгайлаагүй.

-За ямар хэрэг болоод... хэмээн шүүгч ширээн дээрх талхны үртсийг гараараа хамангаа толгойгоо өндийлгөв. Түүний ширээн дор лонх, шилэн аяга харшилан жингэнэ.

Пигунова бүх болсон үйл явдлаа нэгэн амьсгаагаар дуржигнуулав.

-За эрхэм... овог, нэр хэн гэлээ?

-Пигунова Галина Сергеевна гэж хэлсэн шүү дээ. Наана чинь бичээстэй байгаа.

-За эрхэм Галина Се... Гэрийн хаяг төрсөн он гээд л дурайж байна шүү дээ.

-Хаанаас мэдчихдэг байна аа?

-Ажлаас чинь ч юм уу? Хаанаас бол хаанаас мэдэж болно шүү дээ.

-Би тэтгэвэрт гарчихсан хүн. Ажил гэж юу байхав.

-Энэ тэнд ярьж явсныг чинь ашиглана. Өчигдөр харьж явахад,

валют сольдог газрын үүдэнд хотын утасны жагсаалтыг хэрэглэгчийнх нь нэр, хаяг, төрсөн онтой жагсаалтыг ганц доллараар зарж байна лээ. Тэгэхээрээ тэр хулгайч таныг тандаг битгий хэл, тандаггүй ч байж болно шүү дээ.

-Тэр луйварчин, хулгайчид чинь ямархуу төрхтэй байдаг юм бэ?

-Өчнөөн төчнөөнөөрөө л миний гараар орсон гээд тэвэр дүүрэн хавтас харуулав.

-Одоо би тэгэхээр яах болж байна вэ?

-Та санаа зоволтгүй би шийдвэр гүйцэтгэлд нэг бичиг илгээ хэмээгээд хаалгаа онгойлгон:

-Мана Тимофеевна гэж хашгирлаа. Төдөлгүй толгой дээрээ үсээ бухалдсан авгай ож ирэв.

-Тогтоол өөрчилсөн бичиг хийгээдх...

-Торго, суулга, болилоо, өөрчиллөө гэдэг шийдвэрийг ямар ч амархан гаргадаг юм бэ дэ гэж бодсоор Пигунова шатаар уруудан гэрээ чиглэв.

"Адвокат" сэтгүүлээс товчлон орчуулсан Б.Цэвээн

ХУУЛЬ ЗҮЙ, ЭРХ ЗҮЙН МЭДЭЭЛЛИЙН НЭГДСЭН СИСТЕМ - ХУУЛЬ, ЭРХ ЗҮЙН МЭДЭЭЛЛИЙН НЭГДСЭН СИСТЕМ - ХУУЛЬ, ЭРХ ЗҮЙН МЭДЭЭЛЛИЙН НЭГДСЭН СИСТЕМ - ХУУЛЬ, ЭРХ ЗҮЙН МЭДЭЭЛЛИЙН НЭГДСЭН СИСТЕМ

ХУУЛЬ ЗҮЙ, ДОТООД ХЭРГИЙН ЯАМ

ХУУЛЬ ЗҮЙН ҮНДЭСНИЙ ТӨВ

ЭРХ ЗҮЙН МЭДЭЭЛЛИЙН НЭГДСЭН СИСТЕМ

www.legalinfo.mn

www.legalinfo.mn

www.judgeinfo.mn

www.judgeinfo.mn

Эрх зүйн мэдээлэл таны эрх чөлөөт амьдралын эх үндэс мөн.

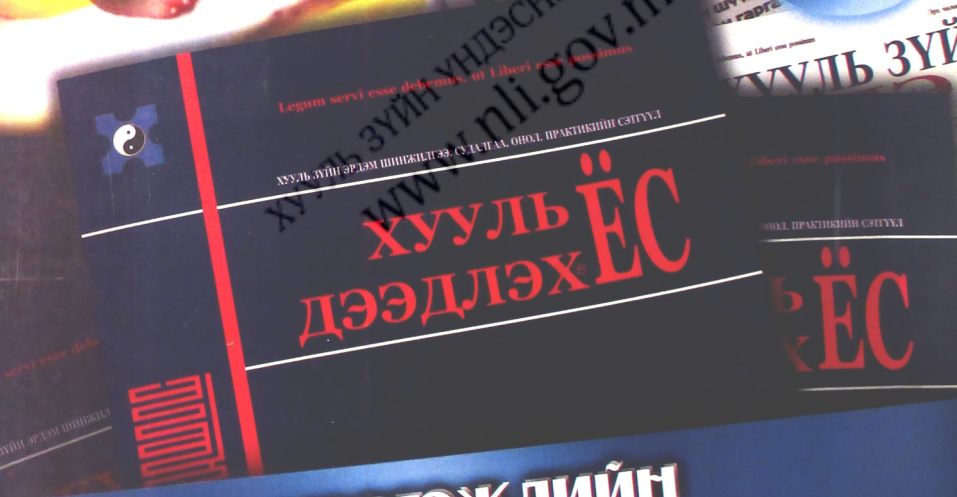
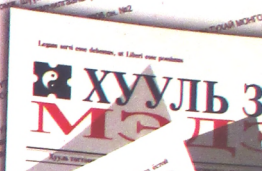
ХУУЛЬ ЗҮЙН ҮНДЭСНИЙ ТӨВ

ХУУЛЬ ЗҮЙН 1982 ЛАВЛАХ

Хууль зүйн лавлах 1982 дугаар дараах чиглэлээр
лавлагаа өгнө.

1. Иргэд төрийн байгууллага, албан тушаалтанд өргөдөл, гомдол хэрхэн гаргах талаар;
2. Монгол Улсад хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа эрх зүйн актын талаар;
3. Эрүүгийн хууль, Иргэний хууль, Захиргааны хариуцлагын тухай хуультай холбоотой асуудлаар;
4. Газар болон бусад үл хөдлөх хөрөнгөтэй холбоотой эд хөрөнгийн эрхийн улсын бүртгэлийн талаар;
5. Төрийн захиргааны байгууллагуудын утас, хаяг, байршлын талаар;
6. Засгийн газраас хараат бус гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагуудын талаар;
7. Хууль зүйн үндэсний төвийн үйл ажиллагаа, зохион байгуулалтын талаар;
8. Өмгөөллийн туслалцаа хэрхэн авч болох талаар болон МӨХ-ны өмгөөлөгчдийн хаяг, утас, байршлын талаар;
9. Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт зөвшөөрөлтэй үйл ажиллагаа явуулж байгаа нотариатчдын талаар;
10. Гадаадын иргэдийн эрх зүйн байдлын асуудлаар;
11. Гэр бүл, хөдөлмөр эрхлэлттэй холбоотой асуудлаар;
12. Нийгмийн халамж, тэтгэвэр, тэтгэмжтэй холбоотой асуудлаар;
13. Компани, нөхөрлөл, хоршоо байгуулах, өөрчлөн байгуулах чиглэлээр;
14. Банкны болон банк бус санхүүгийн байгууллага, хадгаламж зээлийн хоршооны талаар;
15. Гэрээний чиглэлээр эрх зүйн лавлагаа;
16. Аж ахуйн үйл ажиллагааны тусгай зөвшөөрлийн талаар;
17. Татвар болон гаалийн хууль тогтоомжтой холбоотой асуудлаар;
18. Иргэний бүртгэл, мэдээлэлтэй холбоотой асуудлаар лавлагаа өгөх гэх мэт.

**ХУУЛЬГҮЙ ТӨР -
ДӨРГҮЙ БУХ**

**ХАРИЛЦАХ УТАС: 315736
ФАКС: 315789**